BINDING LIST JUL 1 1922

I.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1899.

II. RÆKKE.

14. BIND.

169236.
8.2.22.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

YARRILL ORTIZ DE
UNIVERSITY OF

DL
1
N6
1899

INDHOLD AF AARGANGEN

1899.

Side

Kr. Kålund: Det islandske lovbjærg ..... 1.

Emil Ekhoff: Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk .... 19.

Sofus Larsen: Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman ..... 81.

Meddelelser vedrør. Middelalderens Monumenter og Archæologi:

Sune Ambrosiani: Rester af stafbyggnad i Gåsetornet, Vordingborg ..... 146.

Kr. Nyrop: St. Eligius ..... 155.

J. B. Løffler: Har Uvelse Kirke haft Tvillingtaarn? ..... 167.

V. Koch: Kridtstensformationens Stenarter i danske Kirker fra Middelalderen ..... 170.

V. Koch: Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen 188.

P. Hauberg: To Myntfund fra Erik af Pommerns Tid ..... 206.

Sophus Bugge: Nordiske Runeindskrifter og Billeder paa Mindesmærker paa Øen Man ..... 229.

Sophus Bugge: En olddansk Runeoptegnelse i England ..... 263.

Angul Hammerich: Studier over islandsk Musik ..... 273.

I Texten er der indtrykt følgende Afbildninger:

S. 4: Kort over Altingsstedet paa Tingvold, gjengivet efter Kr. Kålund, Bidrag til en hist.-topogr. beskrivelse af Island.

S. 27—71: Befæstede Kirker (Prospecter, Planer, Snit og Enkeltheder), tegnede af Olaf Sørling og zinkographerede.

S. 119: Biskop Hermans Gravsten i Lund, zinkographeret efter Photographi.

S. 147—50: Trævægge i Gaasetaarnet, dels tegnede og chemityperede af Magnus Petersen efter Forfatterens Opmaalinger, dels zinkographerede efter Photographi.

S. 161: Kalkmaleri i Stubbekjøbing Kirke, tegnet af J. Kornerup og chemityperet af Magnus Petersen.

S. 168—69: Uvelse Kirketaarn, Planer og Ydre, zinkographisk gjengivne efter Opmaalinger og Photographi.

S. 191—204: Trækonstruktioner i danske Kirker, zinkographisk efter Opmaalinger og perspektiviske Tegninger.

S. 226: Firepenning fra Erik af Pommern, udført i J. F. Rosenstands xylographiske Atelier.

Til Bindet, S. 294—95, hører en zinkographisk udført Tavle efter Arnamagnæanske Samling 8vo Nr. 80.

Samtlige zinkographiske Afbildninger ere udførte af F. Hendriksen.

DET ISLANDSKE LOVBJÆRG.

AF

KR. KÅLUND.

Da nærværende forf. i I. bind af »Bidrag til en historisk-topografisk beskrivelse af Island«[1] (1877), s. 90—149, særlig s. 131 ff., for første gang søgte at godtgöre, at det islandske altings midtpunkt, lovbjærget (lǫgberg), ikke som tidligere antaget havde ligget øst for den tingstedet gennemströmmende Øxará, men måtte søges vest for åen, fremsattes herved en anskuelse, som var vel skikket til at vække uro blandt de for deres berömte fortid nidkære Islændere. Ingen oldtidslokalitet var nemlig af nutidstraditionen udpeget med en sådan bestemthed som denne, og med den genvågnende nationalfølelse var den af kløfter indesluttede lavatange, til hvilken benævnelsen »lovbjærg« knyttedes, bleven genstand for en art kultus, som i og for sig vilde være naturlig overfor et sted, som på sin vis kunde sammenlignes med större og berömtere samfunds Capitolium eller Akropolis. Antagelsen havde da også vanskeligt ved at finde almindelig tilslutning på Island trods de til dens bestyrkelse fremførte beviser, og uagtet G. Vigfusson, ved hvis påvirkning jeg havde optaget dette spörgsmål til nærmere undersøgelse, i et anhang til sin 1878 udgivne Sturlunga saga fremsatte en med min

[1] I det følgende citeret som IB.

stemmende opfattelse, ligesom K. Maurer i en udførlig anmældelse af IB, I. (Germania XXIV, 1879) ubetinget havde udtalt sig imod ægtheden af den gængse tradition angående altingslokaliteter, hvorhos dr. B. Ólsen senere[1] har leveret et vægtigt bidrag til bestyrkelse af den af mig fremsatte opfattelse. Som et indlæg mod den nye teori kan måske næppe opfattes den næste år efter IB, I. (1878) påfulgte udgivelse af maleren Sig. Guðmundssons efterladte, ganske ukritiske beskrivelse af altingsstedet (»Alþingisstaður hinn forni«), der blindt følger traditionen, som denne på grundlag af en c. 1700 forfattet altingsbeskrivelse har udviklet sig. Derimod udtalte den islandske antikvar Sig. Vigfusson (en broder til G. V.) sig bestemt mod de nye meninger (»Árbók hins ísl. fornleifafjelags« 1880—81), efter at han paa den islandske oldsagsforenings vegne 1880 havde undersøgt altingsstedet. Støttet til disse undersøgelser har höjesteretsassessor V. Finsen i sit til Grágás III. (Skálholtsbók 1883) knyttede Ordregister en henvisning til Sig. Vigfussons afhandling, som om denne var afgörende for stedets beliggenhed; til dels endnu bestemtere udtaler han sig i et ved hans død (1892) som ufuldendt efterladt, vigtigt arbejde, »Udkast til en islandsk Retshistorie«, som nu, afskrevet og ordnet, er indlemmet i den Arnamagnæanske samling[2]. Ligeledes kan det bemærkes, at den 1894 besørgede nye udgave af C. Rosenbergs »Træk af Livet paa Island i Fristatstiden« går ud fra den tidligere opfattelse af altingsforholdene, upåvirket af det i mellemtiden frem-

---

[1] I afsnittet »Um lögberg« af »Sundurlausar hugleiðingar« etc., udg. i »Germanistische abhandl.«, Halle 1893 (Festskrift til K. Maurer).

[2] I, 269. Ordene lyde: Traditionen har »paavist en med Kløfter omgivet Lavaholm nordfor Gaarden Þingvöllr, hvor Lovbjerget skal have været; i den nyere Tid er den Anskuelse kommet frem, at Lovbjerget ikke har været der, men paa den ene Bredde af Almannagjá; at dette Sidste ikke er rigtigt, maa anses godtgiort af S. Vigfusson i Arb. fornleifafél«.

komne[1]. Da det kan antages, at V. Finsens efterladte skrift vil have blivende betydning for studiet af Islands fortid og således den deri udtalte dom med hensyn til lovbjærget have mere end almindelig vægt, vil der formentlig være grund til pány at optage lovbjærg-spörgsmålet til behandling, med redegörelse for hvad der i denne sag foreligger, — uagtet jeg hidtil ikke har kunnet tilkende S. Vigfussons nævnte undersøgelse nogen betydning for spörgsmålets afgörelse, hvad der har bevirket, at jeg i Tillæggene til IB, II. (1882) har indskrænket mig til en kort henvisning til denne.

Som det af omstående kort[2] vil ses, udgöres det islandske altingssted (Þingvellir ell. -vǫllr, Tingvold ɔ: tingsletten, dan. »Tingvalla«) af en lille, på vulkansk grund beliggende slette, som mod vest begrænses af en stor, af stejle vægge indesluttet kløft Almannagjá, hvis vestervæg er dobbelt så höj som den østre, der skråner ned mod tingsletten. Ned over Almannagjás lodrette væg styrter sig den vest fra kommende Øxará, gennemløber på en strækning kløften og bryder sig derefter vej gennem østervæggen ud til tingstedet, hvor den forgrener sig om flere holme (dele af én oprindelig ø) og sluttelig i et sydligt løb forbi den på dens østlige bred stående præstegård Þingvellir falder ud i den store sø Þingvallavatn. På tingstedet, som har været i bestandig brug til forrige århundredes slutning, hvorved de oprindelige forhold selvfølgelig i flere henseender fordunkles, fandtes i oldtiden de tingbesøgendes boder, pladser for domstolene og den lovgivende forsamling »lovretten« (lǫgrétta), samt endelig et »lovbjærg«, hvorfra alle offentlige forkyndelser foregik, og hvor lovsigemanden omgiven af landets

[1] Ifølge mundtlig meddelelse af udgiveren, docent V. Guðmundsson, fastholder han dog ikke personlig den ældre opfattelse, men er nu overbevist om lovbjærgets beliggenhed vest for Øxará.

[2] Er med den Arnamagnæanske Kommissions tilladelse gengivet efter det for forf.s »Bidrag til en hist.-topogr. beskrivelse af Island« udførte kort.

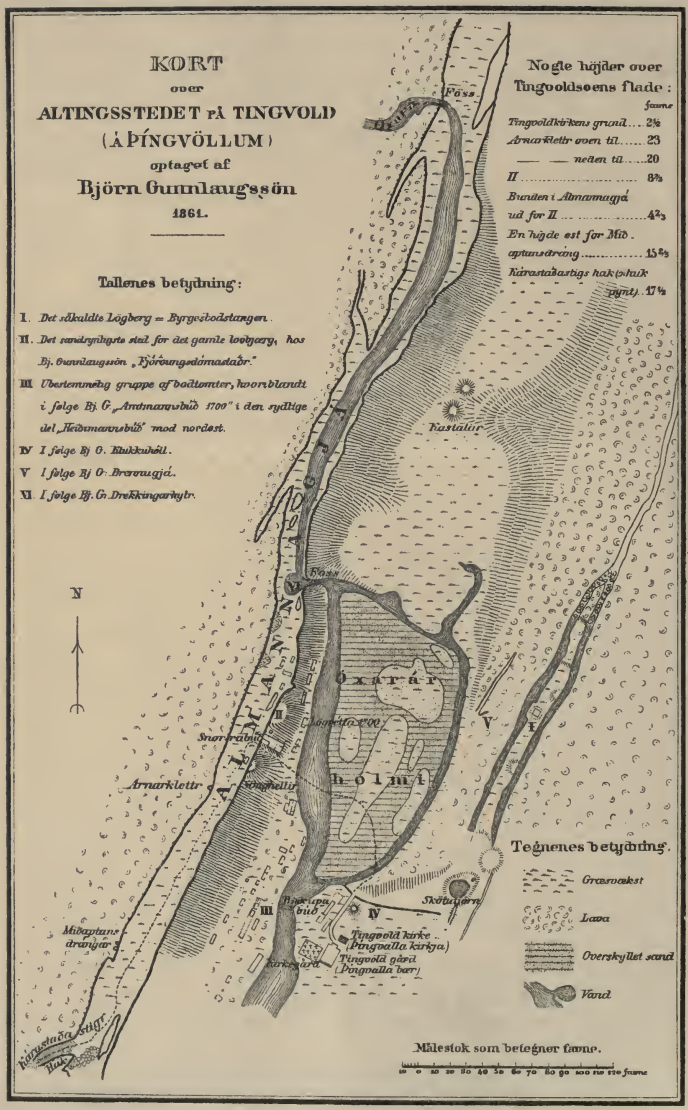
KORT
over
ALTINGSSTEDET PÅ TINGVOLD
(ÁÞÍNGVÖLLUM)
optaget af
Björn Gunnlaugssön
1861.
Tallenes betydning:
I. Det såkaldte Lögberg = Bygrebodstangen.
II. Det sandrygbyggte steil for det gamle lovbjerg, hos Bj. Gunnlaugssön „Fjörungsdómastaðr."
III. Ubestemmelig gruppe af boaltomter, hvorblandt i følge Bj. G. „Antmannebiðð 1700" i den sydlige del „Heðmannebiðð" mod nordøst.
IV. I følge Bj. G. Bakkabæl.
V. I følge Bj. G. Brennugjá.
VI. I følge Bj. G. Drekkingarhyl.
Nogle højder over Tingvoldsøens flade:
fødne
Tingvoldkirkens grund.... 2⅔
Arnarklettr øven til..... 23
— — neden til.....20
II..... 8⅔
Bunden i Almannagjá ud for II..... 4⅔
En højde øst for Mid. optunsdræng..... 15⅔
Kúrastaðastigs hak (shaik pynt) 17⅓
Tegnenes betydning.
Grasvækst
Lava
Overskyllet sand
Vand
Málestok som betegner fødne.
10 0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 fødne
N
Fóss
Kúrastaðastigur
Fastalur
Nesjar
Öxarár
hólmi
Snorrabúð
Arnarklettr
Almannagjá
Skútuvörn
Bjarnabúð
Tingvöll kirke (Þingvalla kirkja)
Tingvöll gård (Þingvalla bær)
Kirkjugarð
Miðaftans dræning
Kúrastaðastigur
Hak

hövdinger fra den for ham bestemte plads foredrog den gældende ret. Tingstedet, hvis grænser ikke bestemt kendes, må antages at have omfattet bægge bredder af Øxará nærmest holmen samt de nord for liggende »volde« (vellir ɔ: sletter), indtil hvor disse indsnævres af nogle klippeknuder (Kastalar); derimod har vistnok de længere imod nord liggende 'øvre' volde været udenfor tinggrænsen. Af de tilbageværende bodtomter kan næppe mere end en enkelt (Snorrabúð) med nogen sandsynlighed føres tilbage til fristatstiden, om end den omtrentlige beliggenhed for adskillige kan beregnes. Domstolene har næppe haft nogen én gang for alle bestemt plads, men kan ifølge sagaernes angivelser antages at have haft sæde på voldene; var de udsatte for overlast, kunde de flyttes til et hvilketsomhelst belejligere sted. Om lovretten kan det med sikkerhed siges, at den i fristatstiden havde sin plads på voldene og har her vistnok haft faste sæder for medlemmerne — muligvis 3 kresformige bænke af græstørv og sten —, hvoraf dog nu intet spor ses; senere flyttedes den flere gange.

Lovbjærget omtales mangfoldige gange i kilderne, men intetsteds angives dets beliggenhed. Først i en år 1700 af lagmanden Sig. Björnsson nedskreven bodfortegnelse »efter ældre folks udsagn«[1] henvises der til nutidstraditionens lovbjærg (se kortets nr. I), idet der til nærmere bestemmelse af en bod øst for åen siges, at den ligger »kort fra det gamle lovbjærg, som var mellem kløfterne og med en snæver adgang«; til denne hypotese sigter åbenbart den omtrent samtidige oldforsker, Jón Ólafsson fra Grunnavík[2], når han imødegår dem, »som af Njála mener at kunne slutte, at 'lovretten' (af ham sammenblandet med lovbjærget) har været øst for åen«, og af henvisningens ordlyd fremgår allerede,

---

[1] »Alþingis katastasis eptir sögn fyrri manna«. Se IB, II., 404—5 (hvorved IB, I., 109 berigtiges); sml. Árbók 1887.

[2] Sml. IB, I., 139—40.

hvor ringe troværdighed der kan tilkomme en antagelse, som hviler på så løst et grundlag. Den her antydede beliggenhed af lovbjærget — øst for tingsletten, i udkanten af den derværende lavaström — kan i virkeligheden heller ikke støttes ved nogen gammel kilde, medens adskillige vidnesbyrd taler bestemt derimod og utvivlsomt viser, at lovbjærget må have ligget vest for Øxará.

De direkte beviser må hentes fra Sturlunga saga som den saga, der giver de omstændeligste bidrag til altingstopografien, og netop denne saga står også som historisk kildeskrift höjest af de islandske sagaer; beviserne er følgende:

1. Ved år 1181 fortæller sagaen (Oxf.-udg. I, 83—84), at Sturlungernes stamfader, hövdingen Sturla Þórðarson, en dag, da folk i talrig mængde kom til lovbjærget, gik frem på befæstningen (virket) foran sin bod og holdt en tale til den forsamlede mængde. Sturlas bod var den såkaldte Hlaðbúð, denne vides at have ligget vest for åen, og i dens umiddelbare nærhed må altså lovbjærget søges, selvfølgelig ligeledes vest for åen.

2. Ved år 1216 (Oxf. I, 235) fortælles, at den bekendte Snorre Sturluson, hvis sædvanlige bod Valhal lå på voldene øst for åen, den sommer — da han var indviklet i strid med indehaveren af naboboden til Valhal — indrettede sig en bod nordfor lovbjærget (kun enkelte yngre papirsafskrifter har »lovretten«), og at både han og hans brødre, sålænge dette alting varede, opholdt sig vest for åen; altså må også lovbjærget have ligget vest for åen.

3. Ved år 1229 berettes (Oxf. I, 291—92), at der var en strid mellem Sturlungerne indbyrdes, navnlig mellem Snorre Sturluson, til hvem broderen Þórðr (Tord) sluttede sig, og Snorres brodersön Sturla, som støttedes af sin fader Sighvat. For at undgå sammenstød på altinget foreslog Sighvat den ældste broder Tord at overlade Sturla Hlaðbúð, da det var rådeligst, at hvert af de 2 partier var på sin side af åen, hvad denne gik ind på. Det er således tydeligt,

at Snorre har holdt til øst for åen i sin sædvanlige bod Valhal, Sturla (og Sighvat) derimod vest for åen i den i Sturlungeslægtens høvdingedömme (Snorrunga goðorð) nedarvede Hladbod. Under tinget lod derefter Sighvat sine tillysninger foregå fra lovbjærget, Snorre derimod lod, mod reglen, en fredløshedsstraf forkynde i lovretten. Som dr. B. Ólsen har gjort opmærksom på, kan dette vistnok ikke forklares anderledes, end at Snorre ikke har haft adgang til det vest for åen liggende lovbjærg og derfor har måttet nöjes med at foretage bekendtgörelsen i den øst for åen liggende lovrette.

Et direkte vidnesbyrd om lovbjærgets beliggenhed vilde vi sandsynligvis have i Grágás (I a, s. 39), hvis ikke uheldigvis skriveren havde undladt at fuldføre perioden. Domstolene skal første lördag i tingtiden fra lovbjærget i procession føres ud til rydning og være ude til söndag morgen; »hvis man da ikke kan gå tört ud i holmen . .« er ordene, hvormed der afbrydes. Da rydningen af domstolene synes at være foregået på selve domstedet, og domstolenes plads må antages at have været voldene, er det ikke rimeligt, at ordene i Grågås sigter til Øxaråholmen som stedet for rydningen; snarere har herved været angivet vejen for processionen fra lovbjærget over til landet øst for åen[1].

Ved siden af disse direkte vidnesbyrd om lovbjærgets beliggenhed vest for åen står det ejendommelige tilfælde, at

---

[1] G. Vigfusson (i sin til Sturlunga saga II. knyttede redegörelse for lovbjærgets beliggenhed) vil i Kristni sagas beretning om missjonærernes optræden på det islandske alting umiddelbart för kristendommens vedtagelse år 1000 se en bekræftelse på lovbjærgets beliggenhed vest for åen. Sagaen fortæller, at kristendommens forkæmpere begyndte dagen med at lade synge messe på Almannagjás skrænt ovenfor Vestfjordingebod (som han formoder er den samme som Hladbod), hvorpå de i procession gik til lovbjærget og her talte til den forsamlede mængde; — vel gives ingen nærmere antydning af lovbjærgets beliggenhed, men G. V. går ud fra, at man til den første på tinget afholdte messe har valgt et punkt så nær ved lovbjærget som muligt.

just den plads i lavamarken øst for åen, som nutids-traditionen udpeger som lovbjærget, efter al sandsynlighed i selve kilderne udpeges som stedet for en bod, den oftere omtalte Byrgisbúð (ɔ: den [ved naturlig begrænsning] indelukkede bod). Når nemlig Sturlunga saga ved år 1120 (Oxf. I, 26) fortæller, at da domstolen på grund af det ene partis voldsomhed ikke kan sættes på det sædvanlige sted, føres den østerpå i lavamarken til Byrgisbúð, »hvor kløfter værner på de 3 sider, men et skansegærde på den fjærde«, så synes her ganske tydelig lovbjærget skildret[1].

Til det ovenanførte kommer, at der i 17.—18. årh.s forfatteres omtale af altingslokaliteterne foreligger fuldgyldigt bevis for den nuværende lovbjærg-traditions uægthed. Når således den bekendte lærde præst, Arngrim Jonsson[2] kan betegne det sted vest for åen, hvor lovretten i hans dage stod, som lovbjærg, og når Jon Olafsson fra Grunnavik ganske skönsvis udpeger en plads for lovbjærget, uagtet han i sin ungdom 8 år i træk i følge med en af lagmændene ugevis havde opholdt sig på altingsstedet[3], viser det tydelig nok, hvorledes forholdene har været; at en tradition om fristatstidens lovbjærg umulig kan have været bevaret, fremgår også klart af, at al erindring om fristatstidens retsforhold forlængst var glemt, man slog i almindelighed domme og lovrette sammen (i lighed med forholdenes senere udvikling) og lod denne institution have sit sæde paa »lovbjærget«, hvilket udtryk sædvanligvis brugtes ensbetydende med tingsted[4].

---

[1] Vel vil Sig. Vigfusson — ligesom för ham Sig. Guðmundsson — søge stedet for Byrgisbúð i en lavaknude, som indesluttes af en nordlig forgrening af de kortets nr. I begrænsende kløfter. Men bortset fra, at man ikke her ser spor til nogen bod og at de påståede forskansningsrester vistnok er meget tvivlsomme, har stedet rimeligvis ligget udenfor tinggrænsen og hæver sig ikke på nogen iöjnefaldende måde frem i landskabet.

[2-3] IB, I., 137 ff.

[4] Til de i IB anførte beviser for lovbjærgstraditionens usikkerhed langt ned i 18. årh. föjer dr. B. Ólsen et eksempel

Medens den negative side af den opgave at redegöre for det islandske lovbjærg — nemlig at vise, at lovbjærget ikke kan have været øst for Øxarå — er forholdsvis let, er det selvfølgelig vanskeligere at udpege, på hvilket sted vest for åen det må søges, og her kan man ikke vænte at nå mere end en vis grad af sandsynlighed. At lovbjærget, som i lighed med vårtingenes »tingskrænt« (þingbrekka) må være et ophöjet sted, hvorfra der kan tales til en större forsamling, skal søges på et eller andet punkt af Almannagjás østre skråning, er omtrent givet. Da Sturla fra sin bod kan tale til den ved lovbjærget forsamlede mængde, må lovbjærget have ligget i kort afstand fra denne; Sturlas bod var som nævnt Hlaðbúð, Hlaðbúð nævnes også i Njáls saga, hvor dens beliggenhed temlig nöje angives; den må søges ved indgangen til Almannagjá, hvor en ridesti fører ind i kløften og noget længere nede gennem et snævert pas[1] op over dennes vestervæg, og falder efter al sandsynlighed sammen med traditionens Snorrabúð (som har navn efter den i Kristni saga optrædende Snorre gode, fra hvis slægt Snorrunga goðorð gik i arv til Sturlas fader)[2]. Da der nu netop på kløftvæggen nord for Snorrebod befinder sig en tildannet flade (se kortets nr. II), hvor man på Jon Olafssons tid havde fundet en række kresformig opstillede sten passende til sæder — lovsigemanden gav et begrænset antal mænd adgang til lovbjærget —, ligger det nær med Jon Olafsson at udpege denne

---

fra Sv. Sölvasons annal. Det fortjæner også i denne henseende at fremhæves, at Arne Magnusson i sine topografiske samlinger så vel som i sin udførlige kommentar til Íslendingabók intet har om lovbjærg og i oversættelsen til dette værk simpelt hen gengiver ordet ved »causarum agendarum locus«.

[1] Kárastaðastigur; rimeligvis Njáls sagas »efri gjá«.

[2] Se IB, I., 103 ff. — Ang. lokaliteterne sml. kortet. — Hladbod lå i hvert fald så nær indgangen til Almannagjá, at Snorre gode ved at opstille sine folk mellem Almannagjá og Hladbod kunde spærre vejen til kløften.

plet som den for lovbjærget sandsynligste. Adskilligt kan også tale for denne plads; dens beliggenhed er central, de akustiske forhold er gode, således som det er prøvet af dr. B. Ólsen, først 1880, senere 1896 i forening med nuv. kaptejn D. Bruun[1]; de udtryk, hvori sagaerne lejlighedsvis omtaler lovbjærget, passer godt hertil, således når ifølge Njáls saga en gang det ene parti tog plads oppe ved lovbjærget, det andet nedenfor, eller når ifølge Sturlunga saga (Oxf. I, 279) Snorre Sturluson, der som det vil erindres som regel lå i bod øst for åen, ved tingets slutning plejede at ride til lovbjærget for at træffe folk; ja selve navnet synes at kræve en lokalitet af omtrent denne beskaffenhed, hvorhos de angivne grundes vægt forstærkes ved de langt ugunstigere forhold ved »traditionens lovbjærg«.

Det vil let ses, at overfor det her samlede bevismateriale er en arkæologisk undersøgelse egentlig ganske irrelevant. Hovedspörgsmålet er: har lovbjærget ligget øst eller vest for Øxará? Hovedbeviset i denne henseende er de fra Sturlunga saga hentede citater; enten må disse svækkes ved modbeviser eller bortfortolkning, eller også er spörgsmålet allerede afgjort. Overfor de mere indirekte beviser lader den större eller mindre sandsynlighed sig selvfølgelig diskutere, men også her må man ad ræsonnementets vej nå et resultat. Den stedlige undersøgelse kan væsentlig kun have betydning overfor spörgsmålet, på hvilket sted vest for åen lovbjærget skal søges, og også her bliver dens værdi begrænset, da der ingen ydre kendetegn lader sig påvise for lovbjærgets beskaffenhed. Det er ingenlunde givet, at lovbjærget har været tildannet ved menneskehånd, og selv om det har været det,

---

[1] Se herom D. Bruun, Fortidsminder og Nutidshjem paa Island, Kbh. 1897, hvor forf. s. 199—208, i tilslutning til dr. B. Ólsens og min opfattelse af altingsforholdene, gör rede for lovbjærgsspörgsmålet og beskriver altingsstedet og de af ham her foretagne undersøgelser — oplyst ved forskellige prospekter af stedet.

kan sporene forlængst være udslettede eller det oprindelige være afløst af yngre bygningsværk. Sig. Vigfusson synes selv at have haft en følelse heraf, idet han i sin afhandling oftere forbeholder sig at komme tilbage til spörgsmålet om lovbjærgets beliggenhed og kun i almindelighed udtaler sin uenighed med sin broders og min opfattelse, medens indholdet af hans afhandling væsentlig er en i dagbogsform holdt beskrivelse af de af ham på altingsstedet foretagne udgravninger.

Han har her foruden nogle boder udgravet det formodningsvis udpegede sted for »det nye lovbjærg« (kortets nr. II) og de bygningsrester — en af en kresformig græstørvsindhegning omgiven aflang-firkantet tomt —, som findes på »traditionens lovbjærg« (kortets nr. I). Af I giver S. Vigfusson en udførlig beskrivelse med tilhørende opmåling; om den firkantede tomt vil han hævde, at den næppe har været nogen gammel hövdingebod, da den ikke synes at have været synderlig solid opført; derimod ansér han kresen for ældre uden nærmere at udtale sig om dens anvendelse. Det synes, som kortets nr. I i forrige århundrede undertiden har været kaldet lovrettetangen (lögréttuspöng), og S. Vigfusson gætter derfor på, at tomten kan have været en bygning for lovretten, om hvis forlæggelse hertil ellers intet vides. Byrgisbúð vil han som nævnt søge længere mod nord, og han er ivrig for at bevise, at I kan have været hensigtsmæssigt til brug for lovsigemands-virksomheden. — Udgravningen af II, hvorfra den mærkelige kres af sten-sæder allerede borttoges på Jon Olafssons tid, gav som resultat, at her på kløftskrænten, ved en ret betydelig opfyldning og underbygning mod øst, var tilvejebragt en jævn flade (c. 60 fod i diameter); under overfladen, midt i opfyldningen, fandtes en sammenstablet stendynge og noget herfra aske, hvilket han ansér for ældre end den øvrige påfyldning og snarest for rester af et ildsted fra en af de omliggende boder, medens han med hensyn til den jævnede plads gætter på, at her en gang har stået en

forskanset bod. Som lovbjærgsplads forekommer stedet ham ikke tiltalende.

Overfor dette indlæg er man så heldig at kunne indrömme alt og dog have hovedpåstanden uanfægtet. Udgravningen på I forekommer mig ingenlunde at godtgöre, at de derværende bygningsrester ikke er lævninger af en forskanset bod, men selv om så var, vilde ikke dermed være bevist, at her ikke i fordums tid kunde have ligget en bod (Byrgisbúð); og var det endog bevist, at Byrgesbod ikke har ligget her og at stedet kan have været brugeligt som lovbjærg — hvad det næppe er[1] —, så vilde dog ikke dermed være godtgjort, at fristatens lovbjærg har ligget her, så længe alle vidnesbyrd går i retning af, at det må søges vest for åen. Udgravningen af II er heller ikke afgörende. Dr. B. Ólsen formoder, at stendyngen og asken er resterne af et offersted fra tingindvielsens ældste dage, som lovbjærgsreguleringen senere har skjult, og han fremhæver, at udgravningens resultater i forbindelse med efterretningen om den tidligere herværende stenkrés fuldt ud så meget taler for, at her har været lovbjærg, som for bodplads eller forskansning. Men selv om S. Vigfusson havde ret i, at det her forefundne menneskeværk intet har med lovbjærget at skaffe, står den mulighed tilbage, at arbejdet kunde være udført efter fristatstidens slutning på lovbjærgets plads. Og forudsat endog at lovbjærget aldrig har været her, er dermed ikke bevist, at dette ikke må søges vest for åen, særlig et andet sted på østskrænten, kun er foreløbig dets plads indenfor dette område ubekendt.

Som enderesultat tör fastslås: Lovbjærget har været vest for Øxará, vest for åen kan det kun søges på Almannagjás østskrænt, på østskrænten må det have været nær Hladbod og kort fra den ind i Almannagjá førende vej; har det ikke været på kortets nr. II, må det altså sand-

---

[1] Se IB, I., 135. Sml. D. Bruun, Fortidsminder paa Island, s. 208.

synligvis søges på den nærmeste klippeknude syd for vejen til kløften.

I en vis forbindelse med lovbjærget står den måde, på hvilken man i de to altingsuger skönnede dagstiden, for så vidt som lovbjærget i visse tilfælde var det sted, hvorfra iagttagelserne skulde göres. Da dette spörgsmål gentagne gange har været behandlet og forskellig besvaret, og heller ikke i IB (I, 111—13, sml. II, 406) har fundet sin endelige løsning, vil det være hensigtsmæssigt her at forsøge en redegörelse.

Ved dagstidernes beregning var det selvfølgelig solens stilling, der var det afgörende. Morgen og aften betegnedes sædvanligvis ved det tidspunkt, når solen »kommer på« og »går af« tingsletten (en enkelt gang, Grág. I a, s. 66, bruges udtrykket »er nede«), det vil vel sige: når solen (i klart vejr) beskinner og ophører at beskinne tingstedet — hvad der i altingstiden indtræffer c. 2,45 f. m. og 8,30 e. m.[1]. Men desuden angaves i Grågås som tidspunkt for visse handlinger »når sol er på den vestre kløftklippe (gjáhamarr)« eller »kommer (er kommen) på den höjere (vestre) kløftkant (gjábakki)«, — hvortil föjes »fra lovsigemandens plads på lovbjærget at se«. Om lovbjærgets beliggenhed kan denne tilföjelse ikke give noget fingerpeg, da forholdene må stille sig omtrent ens fra kortets I og II. Derimod har den rette forståelse af disse steder nogen betydning for opfattelsen af

[1] Solen står i begyndelsen af juli (tiden for altingets afholdelse) i det sydlige Island op c. 1,45 og går ned c. 10,15, men i virkeligheden er det lyst hele natten. På grund af omliggende fjælde når dog solens stråler først at beskinne tingsletten c. 2,45 f. m., og efter c. 8,30 e. m. er solen ikke længer at se. Det er vel rimeligst, at det er til selve det ved himmellegemets stråler frembragte solskin der ved de anførte udtryk sigtes, og at også angivelsen »áðr sól sé undir« (I, 66) betegner aftentiden c. 8,30.

fristatens retsvæsen. Spörgsmålet er, om også her sigtes til solens skin (på visse partier af altingsstedet), eller om visse punkter af altingsstedet er bleven brugte som 'dagsmærker', således at solens stilling over disse angiver bestemte dagstider ('klokkeslet'). At de forskellige spidser på Almannagjás vestervæg kan bruges som dagsmærker, må ansés for givet. Den tvivl, som nærværende forf. i denne henseende i sin tid nærede og som bestyrkedes ved en til Tingvoldpræsten rettet, misforstået forespörgsel[1], har jeg i tillæggene til IB berigtiget; fjældvæggen danner på en lang strækning altingsstedets vestlige horizont, over hvilken solen ses at bevæge sig fra c. kl. 2 e. m. til dens nedgang under denne (c. 8,30 når dagen er længst)[2]. Men Grågåsens udtryk er i og for sig tvetydige, hvorfor jeg trods berigtigelsen fastholdt, at også »når sol er (kommer) på den vestre kløftskrænt« etc. snarest betegnede solens skin og altså i det væsentlige vilde falde sammen med lovens hyppige betegnelse »når sol kommer på tingvold«. Hertil har höjesteretsassessor V. Finsen sluttet sig så vel i registeret til Grágás III som i sit efterladte Udkast til en islandsk Retshistorie. Sig. Vigfusson hævder derimod i sine altingsundersøgelser, at ved de omstridte udtryk betegnes »dagsmærker«, og hertil slutter dr. B. Ólsen sig, medens han derimod utvivlsomt med rette tager afstand fra S. Vigfussons påstand, at »gjáhamarr« skulde betegne noget andet end »gjábakki« og være et til en enkelt

---

[1] Besvaret, som om den angik solopgangen; denne finder i höjsomren sted i nordost over Ármannsfell.

[2] To dagsmærker på vestskrænten har bevaret deres navne, nemlig Nónþúfa og Miðaptansdrangar (ang. dette sidste se kortet); over disse skulde solen stå henholdsvis kl. 3 og kl. 6. Ifølge pastor S. Bechs meddelelser om stedforhold på Þingvellir er dog ret nón noget nordligere og ret midaften lidt sydligere. Dr. B. Ólsen angiver, at solen set fra II når Almannagjás vestskrænt kl. c. 1,30, Sig. Vigfusson, at den set fra I omtrent kl. 3 viser sig over denne (sml. S. V.s prospekt af Almannagjá).

klippeknude på vestskrænten fæstet stedsnavn. Til fordel for dagsmærke-opfattelsen taler, som dr. B. Ólsen fremhæver, den nöje angivelse af det sted, hvorfra solen skulde iagttages (lovsigemandens plads på lovbjærget), som næppe vilde have nogen betydning, hvis talen var om solens skin på vestervæggen. Sandsynligheden for denne forklaring bestyrkes ved, at de dagstider, som herefter vil fremgå for de tinglige handlingers udførelse, passer bedst med hvad sagaerne lærer os i samme sag. Grågåsen påbyder da:

1. Senest c. kl. 2 eftermiddag (svá it síðarsta at sól sé á gjáhamri enum vestra)[1] skal domstolene drage ud og være ude til c. 2,30 næste morgen (til sol kommer på tingvold), og til samme tidspunkt skal de nye dommere være udnævnte, som trådte i de forkastedes sted.

2. Ligeledes kl. c. 2 efterm. (sigi síðar en sól kemr á gjábakka enn hæra) skal domstolene drage ud til søgsmål, og samtidig (þá er sól er komin á gjábakka enn vestra) skal sagsøgeren være kommen til stede, så fremt han har kunnet se solen[2]; derefter skal inden c. kl. 2,30 næste morgen (inden sol kommer på tingvold) alle anklagens indledende skridt (hovedbeviser og kvidudsagn) være tilendebragte[3].

Njáls saga lader (s. 628—29) domstolene drage ud fredag aften (eller nat) til sagsøgning, og Bandamanna saga (s. 19) bruger om en på altinget dömt mand udtrykket, at han blev dömt fredløs »i nat«.

Om vårtingene ved vi af Grågås (I b, s. 117, 151), at der

---

[1] Hvis ordene »sé á g.« tages ganske bogstavelig, burde måske oversættes 'ikke senere end kl. c. 8,30 aften' — ti så længe er solen over vestskrænten —, men det følgende udtryks parallelisme gör dog dette mindre sandsynligt, om det end vilde passe godt med sagaernes angivelser. Sml. dr. B. Ólsen.

[2] Han kan i forsömmelsestilfælde til sin undskyldning anføre, at han vilde være kommen »ef sól um sæi«.

[3] I de för domstolenes udførsel forberedte sager skal saggivelse være tilendebragt, inden solen er gået ned (sé undir).

som regel dömtes om natten, efter at hovedbeviserne inden solens nedgang var fremførte; sagaerne lærer, at domstolen om aftenen drog ud til retspåkendelse (Egils saga s. 302), og at en sag tabes, fordi den hele natten igennem forhales, til solen beskinner tingsletten (Víga-Glúms saga s. 74).

Nogenlunde stemmende med disse angivelser bliver det at lade altingsdomstolene begynde deres virksomhed ud på eftermiddagen, således at en del af arbejdet foregår den påfølgende nat, ganske afvigende derimod, hvis domstolenes udførsel sættes til kl. 2,30 morgen[1], ligesom det må synes mindre rimeligt, at dommerne skulde begynde deres værk på fastende hjærte og fortsætte 24 timer i træk[2].

Om Øxará, der bidrager så væsentlig til at give altingsstedet sit præg, har Sturlunga saga en vistnok fra Are frode stammende meddelelse, at da landnamsmanden Ketilbjörn på sin undersøgelse af landet kom til Tingvallavatns vestlige bred, byggede han sig et nattely, hvor nu gården Skálabrekka står; da han og hans ledsagere næste morgen drog videre nordefter, kom de kort derefter til en tilfrossen å, hvor de tabte deres økse i en våge og derfor kaldte åen Øxará; »den å«, tilföjes der, »blev siden ledet i Almannagjá og gennemløber nu tingsletten.« Herom har jeg i Tillæg til

---

[1] Solens stråler når Almannagjás vestervæg 5 minutter för selve tingsletten.

[2] Grågåsens udtryk, at man skal begive sig til lovbjærget »á morgin« og føre domstolene ud til rydning senest når solen er »á gjáhamri enum vestra«, har G. Vigfusson (Sturl. II, 507) på en ejendommelig måde misforstået, idet han har antaget, at udtrykket galdt solopgangen om morgenen, og at solen da hævede sig over Almannagjás vestervæg, således at denne fra østskrænten, men ikke andenstedsfra, kunde bruges som dagsmærke, hvorfor han heri vil søge et bevis for lovbjærgets beliggenhed på østskrænten, — en forklaring som dog de lokale forhold umuliggör; solen står, som tidligere nævnt, c. 1. juli op over det nordligere Armannsfell (IB, I., 113).

IB efter et fra pastor S. Bech til Þingvellir 8. april 1878 modtaget brev meddelt, at Øxarås oprindelige leje virkelig endnu påvises; i oversættelse lyder hans ord: »De ældste folk har vidst at berette, at Øxará fordum har haft et andet leje (farvegur) end den nu har og da har løbet ad det åspor (árfar), som endnu ses, omtrent midtvejs mellem Almannagjá — nord for Kárastaðastigur — og (gården) Brúsastaðir; derefter ligger det vest over Kárastaðahraun og syd for Kárastaðir ned i Þingvallavatn. Dette åspor begynder kort syd for Norðlinga-vejen sydøst for Brúsastaðir ved Øxará. Sagnet lyder, at hyrden på Brúsastaðir har ledet åen bort fra dens gamle leje, både til lettelse for sig under fårevogtningen og for at skaffe fårene bedre vintergræsning.« En hermed stemmende meddelelse har Sig. Vigfusson (Árbók 1880—81, s. 22—23), og han giver en udførlig beskrivelse af åens oprindelige leje, således som han selv har undersøgt det. Dens gamle udløb i Tingvallavatn er kort nord for Skálabrekka, hvor navnet *árfar* endnu er bevaret. At åen har skiftet leje, kan således ikke betvivles. Man kunde vel tænke sig, at forandringen var bevirket ved naturforhold, og at der om denne begivenhed allerede tidlig havde dannet sig sagn — således som tilfældet senere viser sig at være —; men sandsynligere er det dog vistnok, at man i Sturlunga saga har en ægte tradition, hvor overraskende beretningen end må synes. Man har da her et forbavsende eksempel på den omhu Islænderne ved indrettelsen af øens fælles-ting har vist; først lod man landet i tre år berejse, for at det mest passende sted til altinget kunde opsøges; dernæst har man altså, for at skaffe tingstedet rindende vand, ledet den fra en lille sø i höjlandet nordvest for Þingvellir kommende Øxará i et østligt løb ned over Almannagjás vestre væg, hvorved den smukke foss dannedes, og, efter et løb i kløftens flade bund, videre ud over østerskrænten til tingsletten — i sandhed et forbavsende arbejde

for et samfund, hvor egentlig enhver centralmyndighed fattedes, og som først skulde organiseres.

Nogen sagkyndig redegörelse for de geologisk-fysiske forhold med dette spörgsmål for öje foreligger hidtil ikke; sagen kunde nok fortjæne, at en naturforsker lejlighedsvis fulgte åens hele løb i dens nuværende og ældre leje og derefter meddelte resultatet af sin undersøgelse.

OM KYRKORNAS FORNA EGENSKAP AF FÖRSVARSVERK

AF

EMIL EKHOFF.

Kyrkor, hvilka genom en eller annan egenskap göra intryck af att i forna tider hafva användts ej blott för deras hufvudsakliga ändamål, utan äfven såsom försvarsverk, hafva sedan länge här och hvar i olika land uppmärksammats och antalet kyrkor, om hvilka dylika omdömen i hithörande litteratur under mer eller mindre bestämd form uttalats, är rätt betydligt. Det oaktadt har denna viktiga fråga, som ju berör ett synnerligen märkligt kulturhistoriskt drag, ingalunda varit föremål för den allmänna uppmärksamhet, den otvifvelaktigt förtjänar, och ännu mindre kan den sägas vara utredd på ett tillfredsställande sätt. Äfven betydande verk på arkitekturforskningens område af sent datum lemna frågan helt och hållet å sido eller vidröra den endast i förbigående. I en tysk historisk-arkeologisk tidskrift beskrifves år 1898 en i Thüringen belägen, med ännu bevarade lemningar af försvarsanordningar försedd kyrka — Reinstädt — såsom en stor märkvärdighet[1].

För ej länge sedan har ju dessutom en aktad dansk forskare, med användande af vidlyftig bevisningsapparat,

[1] C. Timler, »Eine befestigte Kirche«. »Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde«. Neue Folge. Bd. 11, hft 1. Jena 1898.

sökt göra gällande, att, hvad särskildt Danmark under 12te och 13de århundradena beträffar, hela talet om befästa kyrkor hvilar på ett misstag, samt att de danska kyrkorna från nämnda tid aldrig i något fall varit uppförda med ett fortifikatoriskt biändamål[1]. Andra författare hafva vidare framhållit, att kyrkorna visserligen ej blifvit uppförda i syfte att tjäna som försvarsverk, men att de dock i ofredstider måste hafva varit synnerligen lämpliga som tillflyktsorter, enär kyrkan, såsom oftast byggd af sten, väl i allmänhet var det fastaste huset i trakten. Vidare har man på annat håll, utan att inlåta sig på frågan om det ursprungliga syftet vid kyrkornas uppförande, nöjt sig med att framdraga historiska uppgifter om besättningars inläggande i kyrkor, om belägringar af kyrkor samt deras intagande med stormande hand o. s. v. Härmed är naturligtvis mycket litet vunnet för frågans lösning, enär ju i behofvets stund snart sagdt hvilken byggnad som helst kan, som det heter, inredas till försvar och tjäna som tillfällig befästning. Äfven de af historien kända, i olika land upprepade gånger utfärdade förbuden att använda kyrkorna för krigiska ändamål kunna ej framhållas som afgörande intyg, att man från första början afsett dem för ett sådant bruk. Förbudet kan ju nämligen till äfventyrs endast afse deras tillgripande i nödens stund.

Slutligen hafva de författare, som i vissa kyrkor se verkliga försvarsverk, i allmänhet underlåtit att närmare begrunda denna åsigt, i det de ej, så vidt jag kunnat finna, påvisat befintligheten af just de förhållanden, som måste anses karaktäristiska för en försvarbar medeltidsbyggnad. Man har på tal om befästa kyrkor — de få fall naturligtvis undantagna, der ännu befintliga tinnar, mâchicoulis m. m. varit att omtala — oftast inskränkt sig till att framhålla tornens och

---

[1] Otto Blom, »Befæstede kirker i Danmark fra den ældre middelalder«. Aarbøger 1895, 2. række, Bd. 10, hft. 1.

stundom själfva kyrkmurarnas massiva beskaffenhet och ovanliga höjd, de smala och branta murtrapporna, hvilka gjorde det vanskligt att emot de innevarandes vilja tränga upp till byggnadens öfre delar, samt vidare befintligheten af hål för stängselbommar vid dörröppningarnas innersida, hvarigenom dörrarna kunde stängas och barrikaderas inifrån. Allt detta är utan tvifvel mycket viktiga omständigheter, hvilka nog äro karaktäristiska för de flesta kyrkor, som varit afsedda att tjäna till försvar, men i och för sig göra dessa anordningar byggnaderna ej till annat än mer eller mindre säkra *gömställen*, ej till verkliga defensionsverk. Man har visserligen också vid en del kyrkor framhållit befintligheten af skottgluggar eller skyttespringor, men härvid är att märka, att många af dessa »skottgluggar« ej äro annat än vanliga, mycket oskyldiga ljusöppningar, hvilka aldrig varit afsedda att användas vid byggnadens försvar, och hvilka ej heller dertill kunnat brukas, enär deras ofta ytterst trånga, genom hela murtjockleken gående smygar medgåfvo allt för begränsade skjutfält och således omöjliggjorde hvarje effektiv beskjutning af fienden. I andra kyrkor åter hafva de som skottgluggar betecknade öppningarna haft en helt annan betydelse, till hvilken jag längre fram skall återkomma.

Att som försvarsverk anse kyrkor utrustade med *endast* nyss nämnda *passiva* skyddsmedel är gifvetvis oberättigadt. Som »borgh ok haldande hus«[1] kunde en byggnad naturligtvis tjäna endast under förutsättning, att å densamma sådana anordningar voro vidtagna, som medgåfvo möjlighet för försvararne att från murarna afslå fiendens stormande angrepp samt förhindra honom att företaga nödiga belägringsåtgärder, det vill med andra ord säga, när från murarna ett verkligt aktivt försvar kunde föras; endast då kunde »huset hållas« gent emot angriparne. Fans ej denna möjlighet, så var huset tydligen farligare för dem, som dit tagit

[1] »Um Styrilsi Kununga ok Höfþinga«.

sin tillflykt — man kan ju ej säga försvararne — än för de anfallande. Dessa senare kunde efter behag komma och gå, utan synnerlig risk nalkas murarna och der vidtaga erforderliga anstalter för husets betvingande. Om ej annat inträffade, måste ju förr eller senare munförråden taga slut för de inneslutne, som då hade att välja mellan att förgås af hunger och törst eller att lemna sitt gömställe — så vidt de belägrande ej förhindrade detta, hvilket ju lätt kunde ske genom dörrarnas barrikaderande utifrån — och på fältet upptaga striden med fienden, en strid, som uppenbarligen ej hade större utsigt till framgång efter uppehållet i gömstället än före inneslutningen; för att ej nämna, att utfall ju nära nog voro omöjliga att verkställa, enär platsen närmast utanför utgångarna ej på förhand kunde beskjutas och rensas från fiender.

Kunde således ej andra anordningar än de nu omtalade och andra passiva skyddsmedel påvisas vid kyrkorna, borde visserligen talet om dessa såsom befästa anses grundlöst och obefogadt. Så vidt jag kunnat finna, förekomma emellertid vid ett ej obetydligt antal kyrkor spår af försvarsanordningar af helt annat slag, anordningar hvilka gjorde kyrkorna till effektiva fästen, och hvilka visa, att försvaret var afpassadt efter tidens anfallssätt, och hvilka således i princip motsvara, hvad vi finna å samtida borgar och fasta hus.

Naturligtvis är ej härmed sagdt, att hvarje befäst kyrka var ett starkt fäste, som kunde jämföras med stormännens borgar och städernas försvarsverk. Kyrkans fortifikatoriska karaktär var ju ett biändamål, om ock ett viktigt sådant, och man hade ju vid byggnadens uppförande att i första hand taga hänsyn till den sammas hufvudsakliga ändamål. Men å kyrkans således af högre hänsyn betingade form och öfriga förhållanden sökte man, så godt sig göra lät, tillämpa de grundsatser, som tidens erfarenhet vid verldsliga fästen visat vara de riktiga. Ofta brast väl dessutom vid kyrkbyggandet

såväl den djupare insigten, som de nödiga medlen att åstadkomma något fulländadt i befästningsafseende.

För att inse, hvad som fordrades för att ett befäst hus under medeltiden skulle kunna med hopp om framgång försvaras, måste vi något uppehålla oss vid sätten att anfalla det samma. Som ämnet emellertid för ej länge sedan behandlats i denna tidskrift[1], behöfver jag härvid ej ingå i närmare detaljer, endast betona några hufvudsakliga synpunkter.

Uttryck från gammal tid gifva visserligen vid handen, att medeltidens kastmaskiner, blidorna, hade sådan kraft, att de kunde nedslå murar och »bryta borgar«. Allt för mycket efter orden torde emellertid detta ej få tagas. Åtminstone visar sig det skyddsmedel mot blidkast, som »Konungastyrelsen« förordar, vara af så teoretiserande natur, att det utan tvifvel måste betraktas uteslutande som ett foster af författarens fantasi och säkerligen ej kan gälla som ett trovärdigt intyg om blidans förmåga af kraftutveckling[2]. I Peder Månssons »Stridskonst«, der ett stycke handlar om »slaa nidher mura«, omnämnas ej blidor såsom härtill använda, ehuru dylika kastmaskiner ännu voro i bruk på hans tid[3]. Blidorna torde mest hafva användts för att rasera murkrönen med dessas träkonstruktioner, samt till att

---

[1] O. Blom, anf. st.

[2] Det anbefalles nämligen derstädes att utanför borgmuren uppföra en annan mur med något skiljerum emellan båda. Detta uppfylles med jord, som hårdt sammanpackas och, när nu den yttre muren af blidkasten skadas eller nedslås, skyddar jordmuren borgen genom att upptaga blidstenarna utan »dighran skaþa«.

[3] Peder Månsson var munk i Vadstena 1507, sedermera biskop i Vesterås; dog 1534. Hans »Stridskonst och Stridslag« är utgifven bland Svenska Fornskriftsällskapets samlingar. Del 1, hft. 3.

En blida omtalas i ett bref af Hemming Gadd d. 11 febr. 1507. C. G. Styffe, »Bidrag till Skandinaviens Historia«. Del 5, sid. 147.

i det belägrade fästet inkasta eld: brinnande tjärtunnor och dylikt. Äfven anbefalles att med blidan inslunga förruttnande djurkroppar för att göra tillståndet i fästet outhärdligt[1].

Vare härmed hur som helst, säkert torde vara, att en belägrad borgs öde i de flesta fall afgjordes ej genom beskjutning enbart, utan derigenom att man beredde sig tillträde till husets inre och här i strid man mot man betvingade motståndaren[2]. Detta skedde, så vidt man ej lyckades forcera portöppningarna, antingen genom stormning af murkrönet eller genom att bryta igenom murens fot. Murkrönet bestegs — efter föregående beskjutning med blidor, bågar och slungor — från stormstegar eller från trätorn hoptimrade på afstånd och på rullar eller flottor framförda till fästet. Vid murfoten lades antingen med murbräcka och hacka stormhål i muren eller fördes en mingång in under densamma. Dessa arbeten hade till syfte dels att skaffa angriparne direkt tillträde till det inre, dels att få delar af muren att störta. Man stöttade upp murgrunden med bjälkar, tände på dessa och, när de samma afbrunnit, föll muren[3].

Murkrönet och murfoten voro således de delar af en medeltidsbefästning, mot hvilka anfallet riktades, och försvarsåtgärderna måste derför gå ut på att särskildt söka skydda dessa partier. Vid murkrönet anordnades derför en stridsplats, det vill säga man åstadkom här en gång med bröstvärn, som stundom, kanske oftast erhöll tinnar, ibland saknade dylika. I skydd af detta bröstvärn kunde försvararne med bågar och slungor bestryka fältet utanför muren

---

[1] Angående blidans kraft jämför i öfrigt O. Blom, anf. ställe.

[2] Jag afser här endast s. k. våldsamma anfall eller angrepp med stormande hand. Andra medel gåfvos äfven. Af dessa synes eld ofta hafva användts. »Konungastyrelsen« är mildare och föreskrifver i första hand att söka förhindra tillförsel af mat och dryck: »þy at optari bilaghþa borghara fordærva þyrster, sviþi ok hunger æn harþ ok iþkilik striþ«.

[3] »Elden i jorden gick«, säger Rimkrönikan.

samt beskjuta de vid belägringsmaskinerna arbetande, och här mötte besättningen de från stegar och stormtorn anfallande. Enär emellertid från krönet af muren den sammas fot ej kunde utan stor risk för försvararne nås med direkta skott, utan här uppstod en s. k. »död vinkel«, der de belägrande kunde i ro utföra sitt förderfbringande arbete, var det ej tillräckligt att låta försvaret utgå enbart från själfva murkrönet. Andra åtgärder måste vidtagas. Man så att säga förlade försvaret utanför själfva muren. Detta åstadkoms genom anbringande *utanpå* murarna af stridsplatser, hvilka antingen anordnades som fortlöpande, öppna eller betäckta trägallerier eller ock fingo form af enstaka mindre balkonger, spridda här och der, vid särskildt farliga punkter, såsom öfver portar och dylikt.

Dessa gallerier eller skyttegångar kunde hafva sin plats dels ett stycke ned på muren, dels omedelbart under eller äfven på själfva murkrönet. I Frankrike kallades de i sistnämnda fall hourds eller hourdage. Anordningen af dessa hängande försvarsplatser var mycket enkel. De hvilade på grofva bärbjälkar, som sköto fram ur hål eller bjälkspår anbragta i muren och vanligtvis genomsättande dennas hela tjocklek. Stundom voro emellertid spåren för bärbjälkarna vid mycket tjocka murar ej genomgående, utan inträngde utifrån endast så mycket — en till två meter — att bjälkarna erhöllo stadigt läge. På bärbjälkarna anbragtes ett golf och i dettas ytterkant en vägg af timmer eller plank, hvilken stundom torde hafva varit låg som ett bröstvärn, men hvilken oftast var tillräckligt hög för att uppbära framkanten af ett luttak, hvars andra kant stödde emot muren. I framväggen anbringades skyttespringor för pilskott, men det viktigaste var, att golfvet var så inrättadt, att genom öppningar i detsamma projektiler af allehanda slag kunde i lodrätt riktning störtas ned öfver de anfallande vid murfoten. I fråga varande hängande verk voro i början öfverallt af trä, men konstruerades med tiden i vissa trakter af sten. I

många land fortforo de emellertid hela medeltiden igenom att utföras i trä. Stundom voro de afsedda att anbringas endast när man hade behof af dem. Under fredliga tider nedtogos de då, väl närmast för att skydda virket för röta. Mycket ofta sutto de emellertid för beständigt på sina platser.

Gifvet är, att dessa lätta träkonstruktioner skulle, ehuru de ingått som så väsentliga beståndsdelar i det befästa medeltidshuset, lemna mycket ringa spår efter sig, när de ej längre underhöllos. I själfva verket äro ock i de flesta fall murhålen för deras bjälkar samt stundom märken efter taket allt hvad som återstår.

Här är ej meningen att närmare följa utvecklingen af medeltidens försvarsanordningar; jag har endast velat betona, att det karaktäristiska för denna tid var, att försvaret af ett befäst hus hufvudsakligen utgick dels från murkrönet, dels från nämnda yttre, hängande försvarsplatser. I synnerhet dessa sist nämnda, som möjliggjorde det vertikala försvaret af den döda vinkeln vid murfoten, voro utan tvifvel så betecknande för medeltidens defensionsverk, att man väl knappast kan tänka sig ett befäst hus åtminstone under största delen af i fråga varande tid utan de samma[1].

Häraf framgår emellertid otvetydigt, att, *om* kyrkor verkligen varit i medeltidens mening befästa, måste de ock varit försedda med den ena eller den andra af de nyss nämnda, för tiden karaktäristiska försvarsanordningarna. Som vi af nedan stående skola se, är detta ock förhållandet.

Innan jag öfvergår till en redogörelse för de iakttagelser

---

[1] Man var emellertid äfven medveten om nyttan af bestrykning af murfoten från framskjutande delar af byggnaden. Konungastyrelsen säger att »þæs fleri slinduhorn vik ælla utskækla borghamur havir, þæs fastari ær þæt hus til alla værn, ok þæs mera skaþa ma fa þe ba i bak ok fori þær til striþa«.

inom i fråga varande område, jag under en forskningsresa i Danmark förliden sommar hade tillfälle göra, torde det vara lämpligt att nämna några ord om motsvarande företeelser i Sverige och särskildt om de märkliga ruinkyrkorna i Sigtuna, vid hvilka det fortifikatoriska syftet är särdeles tydligt framträdande.

Den nu nästan bortglömda, lilla staden Sigtuna vid Mälaren, på vägen mellan Stockholm och Uppsala egde fordom stor betydenhet och var en af hufvudorterna i Sveriges rike. Af dess förr talrika kyrkor återstå f. n., jämte det gamla dominikanerklostrets af staden nu använda kyrka, trenne ruinkyrkor, alla uppförda af rå och klufven gråsten, rått tillhuggen endast i hörnskoningar samt fönster- och dörromfattningar.

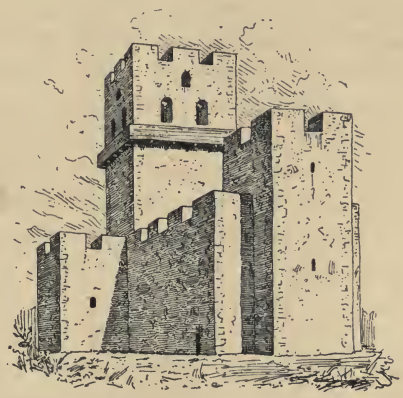

Fig. 1. S:t Pers kyrka i Sigtuna. Sedd från NV. Rekonstruerad bild.

Två af dem äro temligen väl bevarade och i flere afseenden särdeles märkliga. De tillhöra vår äldsta romanska tid och äro således att räkna bland de tidigaste spåren af kyrklig byggnadskonst d. v. s. af byggnadskonst i sten öfver hufvud taget i Sverige. Den betydligaste af dem, som ännu i trakten stundom kallas domkyrkan, var helgad åt aposteln Petrus. Fig. 1 visar en rekonstruerad bild af denna kyrka, sedd från nordvest. Kyrkan består af ett ganska bredt långhus, kor i öster, korsarmar, ett betydande torn öfver midtqvadraten samt ett mindre trapptorn i vester. Den har tre apsider: en vid koret samt en på hvardera korsarmens

östra sida. Koret har haft vanligt sadeltak, men yttertaken öfver långhus och korsarmar samt antagligen äfven öfver de båda tornen hafva varit platta eller i det närmaste platta. Vidare hafva, som bilden utvisar, sist nämnda delar af kyrkan varit försedda med krenelerade bröstvärn, och ett yttre galleri eller en skyttegång af trä har löpt rundt det stora midttornet [1].

De nämnda takens platta form framgår bland annat deraf, att å midttornets norra, södra och vestra sida intet spår af ett tillstötande sadeltak förekommer, under det att på tornets östra sida ett dylikt spår finnes, bestående af en djup och bred, vinkelformigt böjd, i tornmuren utsparad ränna, som tydligt angifver läget för korets nu försvunna sadeltak [2]. Ett annat i och för sig afgörande bevis för, att långhuset haft platt tak, lemnas af en på midttornets vestra sida, ungefär i höjd med långhusmurens krön befintlig, ursprunglig (på bilden ej synlig) rundhvälfd, hög dörröppning, hvars läge *invid* sydvestra tornhörnet omöjliggör anbringande af ett vanligt sadeltak. Långhusets tak måste naturligtvis hafva varit anbragt antingen öfver eller under nämnda dörröppning. I förra fallet skulle det hafva varit ett vanligt sadeltak, men skulle då på grund af dörröppningens nyss omtalade läge åt ena sidan, strax invid murhörnet, hafva fått så brant resning, att dess nock kommit att ligga högt upp emellan de två rundhvälfda muröppningarna, som synas öfver skyttegången: en oformlighet, som ej kan förutsättas. Återstår således endast, att taket legat under den i fråga varande dörröppningen, men då måste det ock hafva varit platt eller i det närmaste platt [3]. Att detta verkligen varit

---

[1] Angående galleriets form se sid. 31, noten 1.

[2] I förbigående kan nämnas, att i denna ränna ännu sitta stumpar af de ekbräder, som bildade (förmodligen ett undre lager af) yttertaket. De gå i takets längdriktning och äro tydligen anbragta redan vid tornmurens uppförande.

[3] Det kanske bör anmärkas, att ingen anledning föreligger

förhållandet framgår äfven genom själfva beskaffenheten af dörröppningen. Denna är nämligen ej mindre än något öfver 3,5 m. hög, omkr. 1,5 m. bred samt försedd på den utåt vända sidan med jämförelsevis fin huggen skoning. Den kan således på intet vis betraktas som blott en vanlig, simpel förbindelseöppning mellan tornet och en vind öfver långhuset, utan är tydligen afsedd att synas utifrån, d. v. s. har ej varit dold af ett öfverliggande tak. Detta förhållande, klart i sig själft genom nu påpekade omständigheter, blifver ännu tydligare vid en jämförelse med i fråga varande tornvånings motstående dörröppning, som leder eller rättare förr ledde ut till vinden öfver koret. Denna öppning är blott något öfver manshög samt utan huggen skoning, således fullkomligt lik de simpla dörröppningar, man vanligen finner i kyrkvindar. Att de båda, så olika anordnade muröppningarna haft olika betydelse torde vara gifvet.

Murarnas öfversta del är nu öfverallt nedfallen, hvarför några spår af tinnar ej kunna återstå, men den omständigheten, att yttertaken varit platta, ställer det utom allt tvifvel, att murarna skjutit upp öfver dem som bröstvärn, hvilka väl på vanligt sätt varit försedda med tinnar. Afsigten med de platta taken kan naturligtvis ej hafva varit någon annan än att åstadkomma en strids- eller försvarsplats, men då måste ock befintligheten af bröstvärn vara en själfklar sak. Analogien med det nu anförda gör det troligt, att äfven tornen haft platta tak; möjligen hafva de emellertid innanför bröstvärnen varit försedda med hufvar som vattentak, ett antagande som dock ingalunda är nödvändigt.

Att midttornet haft ett yttre trägalleri eller en skyttegång — till hvilken man hade tillträde genom de parstälda,

---

att antaga, det långhusets och korsarmarnas betäckning haft form af valmtak; många omständigheter, på hvilka jag emellertid ej nu kan ingå, tala tvärtom häremot.

rundhvälfda muröppningarna på tornets fyra sidor[1] — framgår tydligt genom den anordning, som på detta ställe träffas i tornmurarnas inre och som fig. 2 utvisar. Murarna äro, som vi se, här till hela sin tjocklek genomdragna af tjugu grofva, fyrsidiga murhål eller bjälkspår, hvilka med temligen regelbundna afstånd utmynna på tornets yttersidor: fem på hvarje. De närmast hörnen belägna äro förda snedt genom

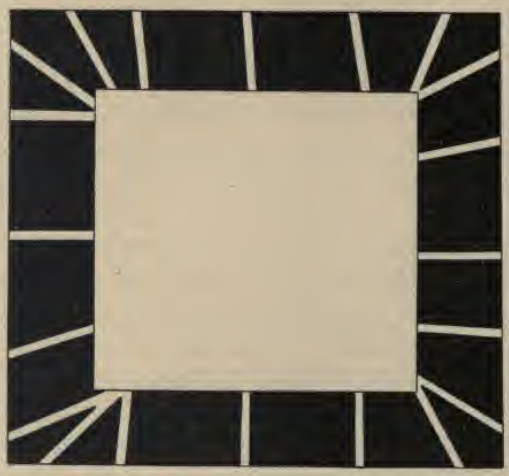

Fig. 2. Från S:t Pers kyrka i Sigtuna.

muren och hafva inåt tornet gemensamma mynningar. Ändamålet med dessa murhål är ej svårt att inse. Det är uppenbart, att de verkligen varit ämnade att upptaga bjälkar, och detta visas äfven af några i dem ännu bevarade stumpar af dylika[2]. Lika tydligt är att vi här ej hafva att göra med spår för ett vanligt bjälklag. Hålens förekomst i

[1] På bilden — fig. 1 — är skyttegången tecknad något för långt under öppningarna.

[2] Dessa äro af ek och utan tvifvel ursprungliga.

samma nivå på alla fyra väggarna är ju härvidlag fullkomligt afgörande. De gemensamma inre mynningarna visa dessutom otvetydigt, att bjälkarna ej varit förda inåt tornet. Då ej heller någon rimlighet föreligger att anse bjälkarna som »bindare« för murverket, återstår som enda möjliga tydning den att de samma skjutit fram utanför tornet. Att detta varit förhållandet och att bjälkarna tjänat till att uppbära ett yttre galleri eller en skyttegång af sådan art som de här ofvan omtalade, torde ej heller kunna blifva föremål för tvifvel [1]. Analogien med förhållandena vid de verdsliga fästena är så uppenbar, att det ej kan vara tal om att gifva olika tydningar af de båda företeelserna. Så mycket mindre kan detta i fråga komma, som intet annat syfte med bjälkspåren i S:t Pers torn torde kunna påvisas.

Dr. Otto Piper har i ett för ej länge sedan utgifvet arbete om tyska borgar [2] i förbigående behandlat frågan om murhål af i fråga varande art och gifver derstädes — sid. 167, fig. 61 — en teckning af dem, alldeles öfverensstämmande med fig. 2 härofvan. Han anser dem vara hål efter hängande byggnadsställningar, och att man vid dessas nedtagande afsågade de i muren inlagda bärbjälkarna jäms med murens ytterlif, hvarigenom man på samma gång vann fördelen af att erhålla »bindare« för det ännu ej torra murverket. Denna förklaring måste dock betecknas som fullkomligt oriktig och omöjlig. Bjälkspåren befinna sig alltid i

---

[1] Galleriets form och detaljerna vid dess anordning — om det varit öppet eller försedt med tak, bröstvärnets höjd m. m. — torde ej nu kunna utrönas. Enär intet spår af takkant eller hål för taksparrar finnas på tornmuren, samt då de rundhvälfda utgångsöppningarna både genom sin höjd och jämförelsevis prydliga utstyrsel synas tala emot att galleriet haft tak, har på bilden det samma tecknats utan sådant, ehuru nog omständigheter finnas, som kunna göra antagligt, att det varit betäckt.

[2] Otto Piper. »Burgenkunde«, München 1895.

tornens och murarnas öfre eller öfversta del, antingen omedelbart under murkrönet eller ej långt nedanför det samma; i allmänhet torde man kunna säga, att de ej träffas nedanför tornens öfre tredjedel. Nu är det väl gifvet, att, när man uppfört byggnaden till två tredjedelar af dess höjd eller till och med nära upp till murkrönet, hade man ej något behof att för det obetydliga murarbete, som återstod, anordna ställningar af annan art än de, af hvilka man betjänat sig vid drygaste delen af arbetet. Bjälkspårens stora dimensioner — genomskärningen torde i allmänhet vara omkring 20 × 20 cm., ehuru såväl större som mindre finnas — utesluta i öfrigt hvarje tanke på, att de varit afsedda för ställningsvirke. Dessutom förekomma de ej alltid rundt om byggnaden, utan äro stundom anbragta på endast ett par eller en enda af murarna, således äfven genom denna omständighet omöjliga att tyda som spår efter byggnadsställningar. Härtill kommer, att de hål i murarna, som verkligen upptagit ställningsbommarna, träffas i mängd äfven på byggnader, som äro försedda med de nu i fråga varande bjälkspåren för galleriernas bärbjälkar, ehuru naturligtvis med helt annan anordning och fördelning öfver murytorna. Ställningsbomhålen finnas oftast spridda öfver större delen af muren, ordnade i stundom ganska oregelbundna rader, hvarvid de särskilda hålen ofta äro ställda zig-zag-formigt i förhållande till följande rads hål. Deras dimensioner vexla rätt mycket, men äro alltid betydligt mindre än de nyss nämnda bjälkspårens, i det genomskärningen i allmänhet torde vara 8—12 cm. Till formen äro de i murverk af naturlig sten oftast runda och mycket allmänt anträffas i dem ännu de gamla ställningsbommarna, vanligen med bibehållen bark. I tegelmurverk äro de deremot vanligen fyrkantiga, ehuru äfven här den runda formen ej är sällsynt. Ställningsbomhålen äro stundom ej djupare än att bommarna få godt fäste, men äro ibland genomgående och hafva då tydligen tjänstgjort som stöd för ställningar, såväl på inre som yttre

sidan af muren[1]. De båda slagen af nu berörda murhål skilja sig slutligen från hvarandra derigenom, att ställningsbommarna alltid visa sig hafva varit inlagda vid murens uppförande, under det att bjälkspårens väggar ofta visa, att deras bjälkar varit rörliga d. v. s. kunnat efter behag anbringas och aflägsnas; således i fullkomlig analogi med hvad vi sett vara förhållandet vid de verldsliga fästenas hängande gallerier. Någon förvexling af de båda nu omtalade slagen af murhål kan derför ej i fråga komma. Der de grofva bjälkspåren förekomma, der måste de ock utmärka, att hängande gallerier: skyttegångar eller stridsbalkonger funnits.

S:t Per i Sigtuna var tydligen ganska stark som fäste. Passagen upp till de platta taken och till midttornet gick endast genom det vestra tornet (trapptornet), och detta var så inrättadt, att det måste hafva varit hardt när omöjligt att här våldsamt upptränga. Vesttornets nedre, med tunnhvalf försedda våning står ej i kommunikation med den öfre delen af tornet. Till andra våningen kommer man på tvänne från långhuset ledande vinkelböjda trappor, hvilka vid böjningen äro afdelade af en trång portöppning, som kan passeras endast af en man i sänder. Från vesttornet kom man ut på långhusets tak och härifrån genom den ofvannämnda portöppningen invid midttornets sydvestra hörn in i detta torn, mellan hvars olika våningar förbindelsen skedde på stegar. Ett hvalf af egendomlig form afskiljer midttornets nedre våning från den öfre delen. Från midttornet finnas inga utgångar till korsarmarnas platta tak, man kom dit från långhustaket förbi tornets nordvestra och sydvestra hörn. Kyrkans östra del var, som vi sett, försedd med

[1] Det är dessa runda, murverket genomsättande hål, hvilka, när de i dem inneslutna bommarna helt och hållet försvunnit, ofta gifvit upphof till äfventyrliga förklaringar. De hafva betecknats som talrör eller som anbragta för att lyssna på fångar, för att genom dem slå sjudande vätskor på fienden m. m. allt efter deras olika plats.

vanligt sadeltak, men det är ej omöjligt, att äfven här var anordnad en skyttegång kring muren. Den östra delen med sina tre apsider måste dock hafva varit kyrkans svagaste parti, men en oredig samling större grundstenar ett stycke nordost om kyrkan invid lemningar af den i murbruk lagda kyrkogårdsmuren kan möjligen gifva en antydan om, att ett fristående torn — kastal — här gaf nödig styrka åt försvaret. Detta är emellertid blott en förmodan.

Jämte de ofvan omtalade försvarsanordningarna vid S:t Per återstår att omnämna ännu en omständighet, som måste tillmätas, synes det mig, stort intresse, och genom hvilken vi dessutom erfara, att kyrkans egenskap af fäste pröfvats i allvarlig strid. En regel under medeltiden var att om möjligt lägga det befästa huset på fast berg, och »Konungastyrelsen« föreskrifver derför, »at goþi borghastaþi skulu vara a harþum bærghum ok hællaklintum — — — þær ængin ma undi grundval grava«. Förhållandena vid S:t Per i Sigtuna äro som en illustration till denna föreskrift. Östra delen af kyrkan ligger nämligen på berg, men då detta ej var nog vidsträckt, skapade man, så att säga, berggrund äfven vid vestra delen. Denna omgifves nämligen af en ganska vidsträckt, omkr. 1,25 m. mäktig, i murbruk lagd bädd, hvars öfre yta ligger i nivå med den omgifvande marken. Att bädden tillkommit i fortifikatoriskt syfte, kan väl ej vara något tvifvel underkastadt, och att man hade goda skäl att på nämnda sätt förstärka marken kring kyrkan framgår af den mingång in under muren, af hvilken vid de för några år sedan verkställda konserveringsarbetena å kyrkan tydliga spår iakttogos. Invid foten af trapptornets vestra sida träffades nämligen en i bädden bruten öppning, som vid ungefär 1 m. djup böjde sig in under tornmuren och till allra största delen genomträngde denna, som fig. 3 närmare utvisar[1]. Skadan å såväl bädden som tornmuren be-

[1] För att spara utrymme är bädden ej utsatt å bilden.

fans visserligen vara i gammal tid nödtorfteligen lagad och öppningen åter fyld, men på ett vårdslöst sätt, och en tydligt märkbar olikhet i murbruket angaf gränserna för det gamla genombrottet[1]. Det betydliga å murens genombrytande nedlagda arbetet visar till fullo, att vi här ej hafva att helt enkelt tänka på ett försök till stöld i kyrkan, och någon annan förklaring än den ofvan framstälde torde ej gifvas. Att mingången ej fullföljdes, får väl anses bero, antingen på att anfallet blef tillbakaslaget, eller att man genom andra medel lyckades göra sig till herre öfver platsen.

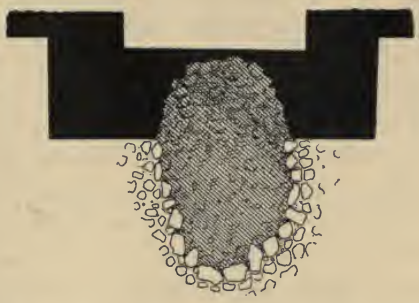

Fig. 3. Från S:t Pers kyrka i Sigtuna. Vesttornets vestra mur med en nära fullbordad mingång.

Jag har något utförligare redogjort för S:t Per i Sigtuna, enär de fortifikatoriska anordningarna här framträda med öfvertygande klarhet och denna kyrka således bildar en lämplig utgångspunkt för en granskning af försvarsanstalterna vid andra kyrkor[2].

---

[1] Tyvärr kunde gången ej lemnas öppen, utan måste efter verkställd upprensning och uppmätning åter fyllas.

[2] Utförligare angående Sigtuna kyrkornas ålder m. m., se ett förelöpande meddelande af mig i »Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift«. Bd. 10, hft. 1. Stockholm 1897.

Fr. Seesselberg har i »Die Frümittelalterliche Kunst der germanischen Völker« etc. — Berlin 1897 — behandlat dessa kyrkor. Han framhåller deras höga ålder och fortifikatoriska karaktär, men kommer i afseende på detaljer m. m. till slutsatser, hvilka måste betecknas som egendomliga och utan tvifvel ohållbara.

Det torde ej kunna anses obefogadt att här nämna, det min uppfattning af Sigtuna-kyrkorna var stadgad långt

Om den andra, ännu väl bevarade kyrkan i Sigtuna kan jag fatta mig kortare. Den har en gång varit helgad åt S:t Olof och bär ännu namn efter honom. Dess grundplan är i högsta grad märklig. Kyrkans östra del utgöres af ett treskeppigt långhus, till hvilket intet egentligt kor sluter sig, men som deremot åt öster afslutas genom en mycket stor, halfrund apsis. Korsarmarna äro så att säga neddragna till långhusets vestra ända. Mellan dem reser sig det betydande tornet. Vester om korsarmar och torn finnes en egendomlig, mycket kort men bred afdelning med aflångt fyrsidig grundplan, hvars längdaxel ligger vinkelrätt mot kyrkans. Till denna afdelning har man tillträde endast inifrån kyrkan. Blott *en* dörröppning, och denna mycket smal, har ursprungligen funnits. Den är belägen på norra korsarmens gafvel. Denna egendomliga plananläggning torde åtminstone i viss grad vara betingad af fortifikatorisk hänsyn. Det vestra partiets betydelse för kyrkans egentliga ändamål har nämligen ej kunnat vara särdeles stor, utan synes det hafva tillkommit ensamt för försvarsändamål. I motsats mot i S:t Per hafva här de hufvudsakliga delarna af kyrkan d. v. s. det treskeppiga långhuset och korsarmarna haft vattentak af vanlig form — de sist nämnda samt midtskeppet sadeltak, sidoskeppen luttak — under det den vestra afdelningen haft platt, otvifvelaktigt af (kreneleradt) bröstvärn omgifvet tak. Till detta kom man från tornets andra våning genom en i vestra muren befintlig, hög, rundhvälfd dörröppning[1] med huggen kantskoning, således af samma beskaffenhet som den ofvan omtalade dörröppningen i S:t

---

innan hr. Seesselbergs arbete utkommit. Dettas företal är dateradt juli 1897. Svenska fornminnesföreningens tidskrifts häfte med min uppsats hade lemnat pressen i början af maj månad samma år.

[1] Öppningen är försedd inåt tornet med hål för stängselbom. I händelse fienden satte sig i besittning af vestra afdelningens platta tak, kunde således tornet afstängas derifrån.

Pers torn, hvilken derstädes ledde ut till långhusets platta tak. Denna vestra afdelning har således jämte det massiva tornet — som genom sitt centrala läge mellan korsarmarna, långhuset och den vestra afdelningen beherrskade kyrkan rundt om — varit den egentliga strids- och försvarsplatsen. Olyckligtvis är tornets öfversta del så skadad, att de ursprungliga anordningarna här nu ej kunna utrönas. Vi torde dock vara berättigade att äfven här tänka oss den karaktäristiska yttre skyttegången, utan hvilken tornet ej haft mycket att betyda för kyrkans försvar. Att detta emellertid ej utgick endast från tornet och vestra afdelningen, utan att hela kyrkan kunde deruti deltaga, är tydligt på grund af fönsteröppningarnas beskaffenhet. Murarna äro nämligen rundt om försedda med, i motsats till det vanliga bruket under romansk tid, *lågt* sittande, ytterst små fönster, af den form som fig. 4 och 5 utvisa. De äro omkr. 49 cm. höga, ej mer än 17—18 cm. breda nedtill samt

Fig. 4. Från S:t Olofs kyrka i Sigtuna.

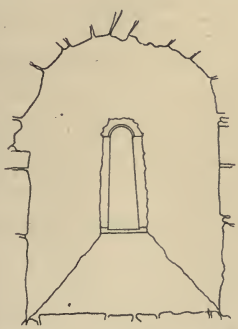

Fig. 5. Från S:t Olofs kyrka i Sigtuna.

uppåt afsmalnande. Deras dageröppningar gå i flykt med murens ytterlif och de måste tydligen betraktas som verkliga skyttespringor. Ingen torde kunna påstå, att dylika fönster

anbragts i en kyrka endast för ljusets insläppande. Deras verkan i detta afseende måste, i betraktande af de tjocka murarna och de talrika grofva murpelarne, kyrkan ursprungligen egt, varit ytterst ringa, och det lider säkert intet tvifvel, att man i kyrkan snart sagdt uteslutande var hänvisad till artificiel belysning. Under sådana förhållanden torde det ej vara svårt att inse, hvarför öppningarna blifvit så anordnade, som de äro. Smygarna genomsätta visserligen hela murtjockleken, utan att bilda nischer för skytten, men det är lätt att på platsen öfvertyga sig om, att försvararne det oaktadt, stående på låga bänkar utefter murarnas innersida, i väl betäckt ställning med beqvämlighet kunde sända sina skott genom fönstren.

En annan Upplands-kyrka tillhörande, liksom de nyss omtalade, den äldre romanska tiden är den forna biskopskyrkan i Gamla Uppsala, uppförd liksom de förra af rå och klufven gråsten. Dess grundplan öfverensstämmer ganska nära med S:t Pers i Sigtuna. Det stora massiva tornet öfver midtqvadraten är nu tyvärr till sin öfre del mycket förändradt och har genom murarnas afrifning fått spetsiga gafvelrösten i Ö. och V. Tillräckligt är likväl bevaradt för att visa, att tornet varit försedt med en serie bjälkspår liknande dem i S:t Per i Sigtuna och att det således liksom dennas torn burit en yttre skyttegång. Andra iakttagelser angående kyrkans fortifikatoriska utrustning kunna dessvärre ej göras, enär hela det treskeppiga långhuset jämte korsarmarna nu äro försvunna. Den n. v. kyrkan består nämligen endast af det gamla tornet och koret med dess apsis.

En kyrka, hvars anordningar äro af synnerligt stort intresse för vårt ämne, är Husaby i Vestergötland. Den är uppförd af sandsten och består af enskeppigt långhus, kor med apsis samt ett betydande torn i vester. Tornet är dess äldsta del och torde i ålder ej mycket skilja sig från de ofvan omtalade kyrkorna. Äfven här finna vi de karaktäristiska bjälkspåren för yttre försvarsanordningar. Här hafva

bjälkarna emellertid ej varit fast lagda i murverket vid tornets uppförande, utan, som beskaffenheten af murhålen visar, varit rörliga, d. v. s. kunnat skjutas in och ut. Åtminstone några af bjälkspåren[1] hafva den genomskärning som fig. 6 visar. Denna ovanliga form beror utan tvifvel på att under bjälken varit i muren placerad en planka som glidbädd. Äfven en annan omständighet visar, att bjälkarna varit afsedda att stundom dragas in. Tornet har på norra och södra sidorna halfrunda trapptorn, från hvilka i de olika etagen dörröppningar leda in till tornrummen. I öfversta våningens dörröppningar alldeles ned vid golfvet öppna sig tvänne bjälkspår af nyss nämnda form, hvilka med sina yttre mynningar utmynna på hufvudtornets vestra sida. De upphöra emellertid ej vid dörröppningarna, utan fortsätta på andra sidan om dem ett godt stycke in i murverket, tydligen för att kunna upptaga bjälkarna, när dessa voro indragna. Andra bjälkspår i Husaby-tornet hafva den vanliga fyrsidiga formen, men äro skodda med släta stenskifvor för att låta bjälkarna lättare glida fram och åter.

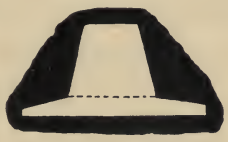

Fig. 6. Från Husaby kyrka i Vestergötland.

De nu omnämnda kyrkorna tillhöra alla, som vi sett, den äldre medeltiden, men äfven på kyrkor från långt senare tid träffas liknande spår af försvarsanordningar. Som ett märkligt exempel härpå kan anföras domkyrkan i Uppsala. Denna är uppförd af tegel och påbörjades under sista tredjedelen af 1200-talet. Byggandet gick emellertid genom inträffade olyckshändelser mycket långsamt, så att vestra delen med tornen är ej obetydligt yngre än den östra. Planen

[1] Mina iakttagelser i Husaby kyrka äro gjorda under förberedande besiktning för en tillämnad restaurering. Fullständig undersökning af tornet kan ej ske, förrän ställningar blifvit resta.

är treskeppig, men inom yttermurarna äro på båda sidor anordnade en rad fortlöpande kapell, hvarigenom kyrkan på sätt och vis får ett femskeppigt utseende. Midtskeppet stiger högt öfver sidopartierna; korsarmarna, af samma höjd som det först nämnda, äro föga framspringande. I vester har kyrkan tvänne betydande torn. Hela denna vidlyftiga byggnad har kunnat sättas i försvarbart skick. Ej blott kring tornen och öfver kyrkans tre portaler hafva hängande skyttegångar kunnat anbringas, utan dylika hafva äfven löpt utefter krönet af midtskeppets och korets öfvermurar. På alla dessa ställen finnas nämligen de karaktäristiska, fyrsidiga spåren för bärbjälkarna, på vanligt vis anordnade, d. v. s. genomsättande murens hela tjocklek och vid murhörnen förda i sned riktning genom muren. De hafva två tegelskifts höjd utom vid det tresidiga korslutet, der de äro tre skift höga. Man hade således här behof af att gifva bjälkarna större bärkraft, antagligen för att skyttegången skulle kunna skjuta längre fram från muren. I tornen sitta bjälkspåren omkr. 2 m. under det gamla murkrönet[1], i långhuset omkr. 1,50 m. Deras väggar visa, att bjälkarna varit rörliga; skyttegångarna hafva således kunnat aflägsnas och anbringas efter behag. Från de kring tornen och öfver portalerna belägna skyttegångarna kunde murfoten nås med lodräta kast och skott. I detta försvar kunde emellertid ej skyttegångarna utefter högkyrkans murkrön på grund af de underliggande sidoskeppen deltaga. De försvarare, som voro posterade här, hade således till uppgift att med sina skott bestryka terrängen på något afstånd från kyrkan. Då ju emellertid det vertikala försvaret af murfoten rundt kyrkan var en viktig sak, är det möjligt, att några försvarsåtgärder voro vidtagna äfven vid krönet af sidoskeppens yttermurar. Detta är

[1] Tornen äro vid kyrkans senaste reparation uppdragna omkr. 10 m.

emellertid så förändradt vid den senaste, omfattande reparation, att några observationer å det samma ej kunna göras[1].

Uppgiften att en kyrka af Uppsala-katedralens art varit försedd med försvarsanordningar torde förefalla mången mindre tillförlitlig eller kanske rent af beroende på en missuppfattning af för handen varande förhållanden. Men, förutom det att åt de anordningar i kyrkan, för hvilka nu redogjorts, ej rimligtvis kan gifvas någon annan tydning än den ofvan nämnda, är jag i tillfälle att stöda min uppfattning af kyrkans forna utrustning på annan väg. I Paul Lacroix's »Les arts au Moyen Age« etc.[2] finnes vid sid. 118 återgifven en miniatyr ur en af Jehan Froissart's krönikor, framställande Isabellas af Bayern intåg i Paris vid hennes förmälning med Karl VI år 1385[3]. Tre af stadens kyrkor äro synliga och en stor kyrka med höga, tudelade fönster är för oss af särskildt intresse. Den är tydligen befäst[4]. Den har ett torn i vester och tvänne i öster. Alla tre äro försedda med framspringande, på konsoler hvilande bröstvärn, hvilka på östtornen äro krenelerade, på vesttornet deremot utan tinnar. Det sist nämnda har innanför bröstvärnet en spetsig huf som vattentak, de båda östra hafva platt tak. Derjämte löper utefter långhusets murkrön en betäckt skyttegång med skott-

---

[1] Äfven bjälkspåren äro vid reparationen mycket störda. Alla yttre mynningar äro igensatta — på fotografier tagna före reparationen synas de emellertid tydligt — och på murarnas innersida hafva många blifvit utplånade genom reparationsarbetena. Tillräckligt antal återstår dock — i midtskepp och kor finnas alla i behåll — för att gifva en fullt klar bild af det hela. Vid undersökningen hade jag dessutom förmånen att erhålla biträde af byggmästar A. Felldin i Uppsala, som under kyrkans sjuåriga reparationstid innehade en viktig post derstädes och således är väl förtrogen med kyrkans alla detaljer.

[2] Paris 1869.

[3] Froissart var verksam under senare hälften af 1300-talet.

[4] Äfven de båda andra äro uppenbarligen befästa, men detaljerna på dem äro ej så tydligt utförda.

springor i främre väggen. En liknande skyttegång, ehuru utan tak, synes äfven på kyrkans östra gafvel, mellan de båda tornen. Fig. 7, kopierad efter bilden i Lacroix's verk, visar kyrkans utseende. Att det nordöstra tornet är framställdt som hängtorn kan bero på, att tecknaren önskat bereda utrymme för en bredvid liggande byggnad. Ehuru på bilden hos Lacroix materialet ej är betecknadt, torde vi hafva

Fig. 7. Efter en miniatyr från slutet af 1300-talet.

rätt att antaga, att tornens på konsoler hvilande bröstvärn varit uppförda i sten, under det den betäckta skyttegången varit ett hourdage af trä. Af det anförda framgår, att förhållandena vid den franska och svenska kyrkan varit påfallande lika. Skilnaden är egentligen endast den, att konstruktionerna å den först nämndas torn — efter all sannolikhet — varit af sten, under det Uppsala-kyrkan fått nöja sig med enklare, af trä.

Innan jag lemnar de svenska förhållandena, torde vara skäl att framhålla några omständigheter, hvilka kunna tjäna

till att ytterligare belysa vårt ämne. På tornen vid åtskilliga Gotländska kyrkor förekomma i murarna utåt öppna gallerier, hvilka otvifvelaktigt i de flesta fall varit afsedda att tjäna till kyrkans försvar [1]. De äro visserligen ofta ej särdeles goda stridsplatser. Den stundom allt för låga bröstningsmuren utåt och kolonnetterna, som uppbära deras arkadbågar, lemna ej tillräckligt skydd åt försvararne, men att de dock verkligen varit anordnade i krigiskt syfte, synes framgå af en omständighet, som jag för några år sedan hade tillfälle konstatera vid Eskelhems kyrka, belägen något öfver två mil söder om Visby, samt omkring 1/2 mil från öns vestra kust. I tornets ena galleri träffades nämligen här en temligen betydande samling större och mindre rullstenar. En med förhållandena på platsen fullt förtrogen person förklarade vid mitt besök, att dylika stenar ej förekomma på närmare håll intill kyrkan än vid hafsstranden. Man hade således gjort sig möda att framföra stenarna denna långa väg, och, då de samma ej rimligtvis kunna antagas hafva haft någon användning vare sig vid kyrkans uppförande eller vid senare reparationer, torde vi hafva rätt att i stensamlingen se ett hopbringadt förråd af kaststenar, afsedda att användas vid kyrkans försvar [2]. Vidare bör erinras om de under namn af kastaler kända försvarstorn af rund eller fyrsidig grundplan, hvilka finnas eller hafva funnits invid åtskilliga Gotländska kyrkor [3]. De äro visserligen dess värre nu nästan

---

[1] Vid några kyrkor äro dessa gallerier anbragta uteslutande ur skönhetssynpunkt. De äro nämligen så grunda, att de ej medgifva plats för några försvarare och golfvet har stark lutning utåt.

[2] Äfven C. G. Brunius har uppmärksammat denna samling stenar och anser, att »den omöjligen kunnat begagnas för något annat ändamål än det nyss berörda« (= »att nedkastas på stormlöpande fiender«). »Gotlands Konsthistoria«. Del 3, sid. 317.

[3] De kyrkor, invid hvilka kastaler finnas eller veterligt hafva funnits, äro från norr räknadt, på vestra sidan af ön:

alla mer eller mindre förstörda, och jag kan ej heller framlägga några egna iakttagelser angående detaljerna af den forna utrustningen. Om deras ursprungliga bestämmelse som försvarsverk kan emellertid ingen tvekan råda. En i K. Vitterhets Akademiens antiqvariskt-topografiska arkiv befintlig teckning[1] af kastalen vid Sundre kyrka på öns sydspets — jämförd med C. G. Brunius' beskrifning[2] öfver den samma — är i detta afseende tillräckligt upplysande. Kastalen, som är uppförd af tuktad sten, har rund grundplan och har, som spåren för bjälklag visa, varit indelad i fyra temligen låga våningar, af hvilka den öfversta täckes af ett kupolhvalf. Mellan våningarna har förbindelsen skett på stegar. De två nedersta våningarna sakna hvarje muröppning. Ingångsdörren sitter så högt öfver marken, att den leder in i tredje våningen. Dimensionerna äro enligt Brunius: murböjden omkring 9 m., inre diametern nära 7 m., samt murtjockleken ej mindre än 2,13 m. Höjden har efter Brunius' mening »troligtvis varit något högre«. Säkerligen hafva vi emellertid att tänka oss den samma ursprungligen ej obetydligt större än den angifna: en eller kanske flera våningar till. Kastalen vid Gammelgarn är ännu omkring 15 m. hög. Af teckningen ensam framgår ej fullt tydligt, huru man kunde komma upp öfver hvalfvet, d. v. s. i byggnadens öfre del, men Brunius omtalar, att »högt upp i södra mursidan uppgår en trappa«[3], och det är tydligen den nedre mynningen af denna, som på teckningen är synlig i fjärde våningens vägg. Det var alltså denna trappa, som förmedlade förbind-

---

Vestergarn, Fröjel, Öja och Sundre, på östra sidan: Lärbro, Gothem, Kräklingbo, Gammelgarn, Ardre, Lau och Hamra. Möjligen hafva ännu flera förr funnits.

[1] Återgifven i »Sveriges Medeltid« — del 2, sid. 694 — af Hans Hildebrand.

[2] »Gotlands Konsthistoria«. Del 3, sid. 205.

[3] Den omnämnes äfven af Carl Säve i »Annaler f. N. O. og H.«, 1852, sid. 169. Säve uppgifver der oriktigt, att tornet har två hvalf.

elsen med tornets öfre afdelning. Om dennas utseende och de försvarsanordningar, hvilka här utan tvifvel funnos, känna vi visserligen intet närmare, men redan den nedre delen af tornet, som teckningen visar, gör det ju fullt säkert, att vi här hafva att göra med ett försvarstorn. Det samma framgår ock i fråga om kastalerna vid Lärbro och Gothem af förhållandena derstädes. Att de Gotländska kastalerna uppförts i försvarsändamål kan derför ej betviflas. Det synes mig emellertid ej för djärft att af kastalernas befintlighet invid kyrkorna draga den slutsatsen, att äfven dessa senare måst hafva varit så utrustade, att de kunnat deltaga i försvaret. Kyrkan hade i annat fall varit allt för stor fara för kastalen, hvilken fienden, sedan han bemäktigat sig den förra, kunnat med god framgång derifrån angripa.

Slutligen kan såsom talande inlägg i frågan om bruket att gifva kyrkorna en fortifikatorisk betydelse, fortfarande med afseende på svenska förhållanden anföras, att isolerade torn eller kastaler förekomma ej blott på Gotland utan äfven om ock som undantag vid en och annan kyrka på fastlandet, — att på Öland en grupp kyrkor, de s. k. klöfsadelskyrkorna, genom själfva sin plananläggning, med ett torn i vester och ett i öster samt dessutom andra anordningar, visat sig vara uppförda i nyss nämnda syfte, — att vid ett stort antal kyrkor med äldre, af sten byggda torn särskilda staplar af trä för klockorna ännu finnas eller fordom hafva funnits [1], — att äldre beskrifningar och teckningar

[1] I C. F. Broocmans »Beskrifning öfver Östergötland«, Stockholm 1760, omtalas klockstaplar af trä vid 12 kyrkor, hvilka alla samtidigt hade äldre stentorn, och vid 15 andra kyrkor anföres, att, ehuru de samma sedan gammal tid varit försedda med stenbyggda torn, klockorna under 1700-talet (för hvarje kyrka angifves året) flyttats från stapeln upp i tornet. Det fans således i Östergötland ännu i förra århundradet 27 kyrkor, hvilka hade såväl torn som klockstaplar. Författaren uttrycker också sin förvåning öfver det för honom obegripliga förhållandet att, ehuru kyrktornen voro »ansen-

gifva vid handen, att tornen i åtskilliga kyrkor i olika delar af landet varit försedda med tinnar samt att dylika ännu äro bevarade å sträckmurarna till den tornlösa Källa ödekyrka i norra delen af Öland.

Beträffande de iakttagelser, jag förliden sommar hade tillfälle göra å en del danska kyrkor, kunna de sägas hafva lemnat paralleler till och bekräftelse på motsvarande förhållanden i Sverige. Så vidt jag kunnat finna, träffas äfven å ej få danska kyrkor spår af sådana försvarsanordningar, som här ofvan framhållits såsom karaktäristiska för ett befäst medeltidshus, nämligen hängande gallerier eller skyttegångar utanpå murarna samt öppna murkrön med eller utan tinnar.

Jag skall nu öfvergå till en kort redogörelse för de danska kyrkor, å hvilka jag funnit spår efter det ena eller det andra slaget af dessa anordningar.

Kalundborgs i så många afseenden märkliga kyrka har åtminstone å hörntornen varit utrustad med såväl yttre skyttegångar som krenelerade, fria murkrön. Nämnas bör

---

ligt höga« eller »höga och starka«, man dock för klockorna uppfört särskilda byggnader.

Det har af motståndare till åsigten om kyrkornas befästande blifvit anfördt, att, om äfven tornen ej uppförts för klockornas skull, de likväl ej behöfva anses tillkomna i fortifikatoriskt syfte, utan på grund af något annat för nutiden okändt motiv. Det är emellertid svårt att ens gissningsvis tänka sig ett sådant. Att det måste vara viktigt, synes deraf, att man äfven i fattiga trakter nedlagt så betydande kostnader på tornbyggandet. På »skönhetshänsyn« hafva vi väl derför och af andra skäl ej stor anledning att tänka. Att man ej uppfört tornen endast derför, att det kyrkliga bruket oafvisligen fordrade det, framgår tydligen af den omständigheten, att talrika kyrkor aldrig fått torn. När dertill kommer, att i många torn träffas otvetydiga spår af försvarsanordningar, synes mig dermed en anvisning angående tornens ursprungliga bestämmelse vara gifven, hvilka vi hafva ej blott rätt utan skyldighet att följa.

visserligen, att min undersökning omfattade egentligen det vestra tornet, men det torde väl ej lida något tvifvel, att alla fyra varit utrustade på liknande sätt. Ehuru det, som här nedan kommer att anföras, hufvudsakligen afser det vestra tornet, gäller det säkerligen äfven de tre andra. Af det efter olycksåret 1827 från grunden nyuppförda midttornet är nu intet att inhemta. Angående dettas ursprungliga anordning se emellertid sid. 49 här nedan, not. 1.

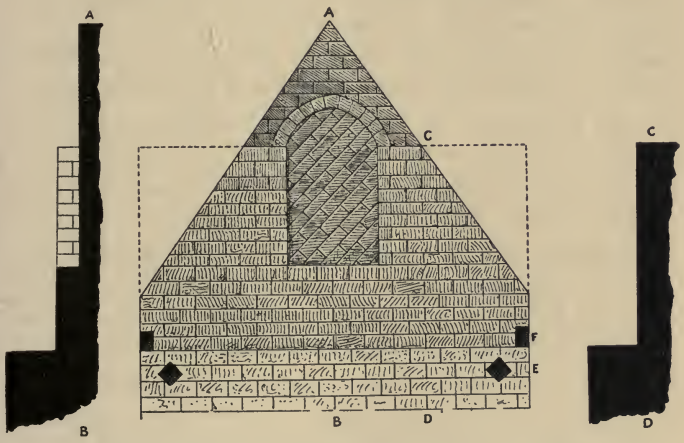

Fig. 8. Från Kalundborgs kyrka. Schematisk bild.

Att det vestra tornet ej ursprungligen haft den afslutning upptill, som det nu företer, märker man lätt vid en granskning af de spetsiga takröstenas innersida. Fig. 8 ger en *schematisk* bild af öfversta delen af en af tornets åtta väggar med dess spetsiga röste [1]. Det är uppenbart, att

[1] Det bör uttryckligen betonas, att denna liksom följande afbildningar från de danska kyrkorna i föreliggande uppsats endast äro *schematiska*. Någon verklig uppmätning kunde under några timmars besök i de särskilda kyrkorna ej åstadkommas. Äfven göra de uppgifter om mått, som i det föl-

röstet ej är uppfördt på *en* gång och efter *en* plan. I dess midt befinner sig en stor — omkr. $1^3/_4$ m. hög — nischformig fördjupning, som upptill begränsas af en mycket svagt tillspetsad båge [1]. Vid dennas anfang visar muren en indragning, hvarigenom röstets öfversta spets blir tunnare än dess nedre del. Indragningen af innerlifvet på en mur har till syfte antingen att minska tyngden af öfverliggande murdel, eller att bereda läge för bjälklag m. m. Intetdera kan dock här hafva afsetts. Ejheller kan den nischformiga fördjupningen förklaras som en igensatt fönsteröppning. Det är ej tänkbart, att fönster, allra minst af den storlek, som här är fråga om, skulle anbringats omedelbart under vattentaket; för att ej tala om, att nischens begränsning ej har någon likhet med en fönsteromfattning. Röstet är således ej en ursprunglig anordning, utan har tillkommit genom förändring af förutvarande förhållanden. Huru dessa tett sig, är ej svårt att inse. Det ursprungliga murkrönet har ej nått längre än till indragningen och varit indeladt i tinnar och mellanrum. De förras ursprungliga form angifvas på bilden genom de prickade linierna. Hvar och en af tornets åtta sidor har haft två omkr. 1 m. höga tinnar med ett mellanrum af omkr. 0,7 m. Huruvida tornets tak då var platt, d. v. s. utgjordes af den öfversta etagens golf eller om tinnvåningen skyddades af ett huf-formigt vattentak, ställt innanför murkrönet, torde ej nu kunna utrönas. När man ej längre önskade bibehålla nyssnämnda anordning af murkrönet, åstadkommos röstena genom att slå en båge från tinne till tinne, utfylla den i

---

jande lemnas, ej anspråk på absolut noggrannhet. Stegar och andra hjälpmedel stodo ej alltid till mitt förfogande.

Hvad särskildt fig. 8 beträffar, bör nämnas, att, ehuru murytan nu är starkt öfverputsad med kalk, tegelstenarna dock utmärkts för att åstadkomma en tydligare bild af förhållandena. Genom misstag vid renritningen har emellertid stenarnas läggning i löpare och koppar ej iakttagits.

[1] Formen ej fullt exakt på bilden.

hvarje mursida sålunda uppkomna fönsterliknande öppningen med en tunn mur, snedt afskära tinnarnas yttre hörn samt uppdraga spetsen af röstet. Väggens innersida är visserligen nu täckt af tjock kalkputs, hvilken omständighet naturligtvis försvårar granskningen af murverkets beskaffenhet och olikhet i de särskilda partierna, men själfva anordningen af röstet torde vara tillräcklig för att visa, att det samma måste hafva tillkommit på ofvan beskrifna sätt.

Å planch 1 i första häftet af »Danske Mindesmærker« synes att före 1827 kyrkans norra och södra torn skilde sig från de öfriga genom att ej hafva spetsiga takrösten. Huruvida detta berodde på, att man här aldrig uppfört sådana, eller om de en gång funnits och åter blifvit nedbrutna känner jag ej och kan ej heller dessvärre uppgifva, hvilket utseende öfversta delen af muren i de i fråga varande norra och södra tornen nu har. De på platsen gjorda anteckningarna gifva nämligen derom ingen upplysning. Jag besökte dock alla tornen och vill minnas, att i alla förefunnos samma förhållanden som i det vestra. Detta skulle kunna bero på, att man vid reparationen efter midttornets nedstörtande förfor vid uppförande af norra och södra tornens rösten på samma sätt som långt tillbaka i tiden i fråga om vestra och östra tornens, hvilket ju ock låg nära till hands, då antagligen äfven i de förstnämnda tornen de gamla tinnarna funnos bevarade.

Utanför det krenelerade murkrönet hafva de fyra tornen haft ett hängande galleri eller en skyttegång. De hela murens tjocklek genomsättande spåren för dennas bärbjälkar återfinnas på dem alla något under det gamla murkrönet samt nära invid murhörnen. Hvarje torn har sexton dylika murhål: två på hvar af de åtta sidorna [1]. De inre mynningarna

[1] Å den vy öfver Kalundborgs kyrka, som finnes återgifven i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« etc. af J. B. Løffler, fig. 147, synes, att det fyrsidiga midttornet hade (före 1827?) liknande murhål under de spetsiga gafvelröstena samt å dessa strax under vattentaket samma fönsterliknande spår

till två af dem synas på bilden, fig. 8 (litt. e)[1]. De hafva som vanligt fyrsidig genomskärning, men äro emot bruket diagonalt stälda; en anordning, som förmodligen vidtagits för större prydlighets skull. Bjälkarna voro naturligtvis äfven i detta läge lika lämpade att bära.

Huruvida skyttegångarna voro försedda med tak eller icke torde ej nu kunna med bestämdhet afgöras, ehuru det först nämnda väl är det antagligaste. Deremot voro de utan tvifvel rörliga, d. v. s. de kunde anbringas och borttagas efter behag. När de voro utsatta, hade man tillträde till dem genom tinnarnas mellanrum. Det krenelerade murkrönet förlorade då, liksom i liknande fall vid verdsliga fästen, sin karaktär af bröstvärn, enär det ju doldes af den utanför varande träkonstruktionen. Krenelerade murkrön, utanför hvilka skyttegångar och hourdage'r varit afsedda att anbringas, torde derför böra uppfattas ej så mycket som egentliga stridsplatser, utan dessmera som vakt- och observationsplatser, från hvilka emellertid vid hastigt påkommande fara, när man ej hunnit anbringa gallerierna, försvar kunde föras.

Med afseende på Kalundborgskyrkans försvarsförmåga i öfrigt torde vidare böra nämnas, att de små fönstren i tornens tredje och fjärde våningar, uppifrån räknadt, nog torde hafva fått sin form i syfte, att åtminstone tillfälligtvis kunna göra tjänst som skyttespringor. Deras anordning med vida smygar inåt, mycket små dageröppningar — bredden är endast 12 till 13 cm. — hvilka ligga i flygt med murens ytterlif, samt deras höjd öfver golfvet — omkr. 1,5 m. — synes göra detta ej oantagligt. Deremot kunna de prydliga, af en kolonnett tudelade, rundhvälfda fönstren i våningen närmast under den öfversta etagen ej anses vara ingående bland

som de omgifvande tornen. Hufvudtornet har väl derför varit utrustadt på samma sätt som de sist nämnda.

På planchen i »Danske Mindesmærker« har midttornet inga bjälkspår och inga »fönster« i gafvelröstena.

[1] Litt. f. å figuren betecknar spåren för trossbottnens bjälklag.

försvarsanordningarna, enär ingen möjlighet gifves att från dem bestryka fältet utanför. De äro uteslutande ljusöppningar. Möjligen har deras egendomliga anordning tillkommit för att försvåra direkta skott in i rummet.

Företeelser påminnande om de nu beskrifna vid Kalundborg, träffas vid ett par kyrkor på Bornholm, nämligen Aa och S:t Ibb. Båda dessa kyrkors torn hafva

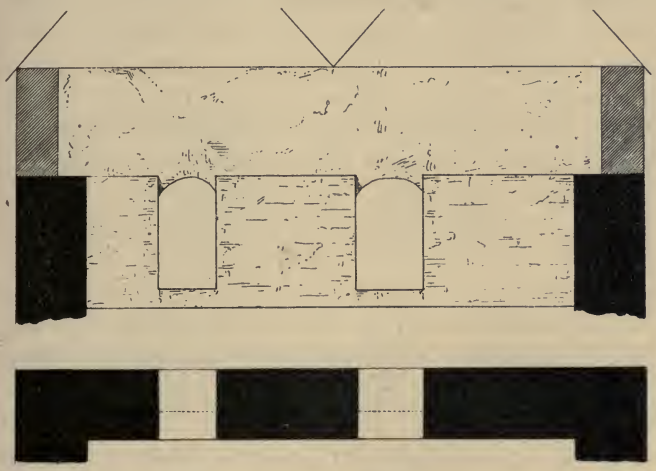

Fig. 9. Från Aa kyrka på Bornholm. Schematisk bild.

ursprungligen haft krenelerade murkrön, hvilka sedermera blifvit förhöjda. Fig. 9 framställer öfversta delen af norra väggen i Aa kyrkas torn. Att denna ej är uppförd på *en* gång, torde vara lika uppenbart som i fråga om röstena vid Kalundborg. Den öfre tunnare muren, som är indragen 0,40—0,50 m., är ej fullt två meter hög. Indragningen kan således ej hafva vidtagits för att lätta muren, ty då borde den ju hafva anbragts mycket längre ned. För bjälklag kan den ej heller af flera skäl hafva varit afsedd. Den förekommer på tornets alla fyra sidor och muröppningarna i den underliggande tjockare muren visa ock, att något bjälklag

ej varit här anbragt. På grund af den rikliga kalkputsen kan visserligen nu ej någon skilnad mellan murverket i den tunnare och den tjockare muren iakttagas, men oaktadt rappningen synas dock i den ingående vinkeln mellan båda murdelarna här och hvar stora långsgående springor, hvilka gifva vid handen, att den öfre tunna muren ej eger förband med den underliggande, utan är löst ställd på denna. Det är äfven uppenbart, att de rundhvälfda öppningarna ej kunna vara en ursprunglig anordning. De hafva tydligen från början varit obetäckta och blifvit slutna först genom öfvermurens uppdragande. Vi hafva således att i den tjockare muren se ett gammalt murkrön med tinnar och mellanrum, hvilket äfven bestyrkes deraf, att tinnarnas hörn och kanter äro jämförelsevis väl arbetade samt åtminstone delvis utförda i cementsten, såsom förhållandet äfven är vid tinnarna i Nylars kyrka på Bornholm. Vi återfinna således här samma förfaringssätt som vid Kalundborg. Sedan man ej längre önskade bibehålla murkrönet kreneleradt, slog man båge från tinne till tinne samt uppdrog en, betydligt förtunnad, öfvermur. Arbetet här, vid kyrkan på den aflägsna ön, är emellertid på grund häraf, och väl äfven med anledning af det svårhandterliga materialet, mycket sämre utfördt än vid Esbern Snares präktiga kyrka. De nya bågarna hvila ej *på* tinnarna, utan äro så att säga inklämda mellan dem. Deras form är ock, som bilden visar, föga exakt. Bågarnas hjässa ligger i allmänhet något under tinnarnas öfverkant, men stiger på några ställen öfver densamma [1].

---

[1] I »Bornholmske Kirker« af Hans J. Holm finnes å plansch 35 en liten skiss af kyrkans utseende under reparationen 1874. Tornet synes här, åtminstone på södra sidan, nedbrutet under tinnarnas nivå. På grund af murkrönets ofvan beskrifna beskaffenhet kan jag dock ej tro annat än, att skissen ej är fullt korrekt. Den är ju ej heller en uppmätningsritning utan endast en hastigt utkastad, några cm. hög bild af kyrkan.

Murkrönet torde ej få betraktas som ett kreneleradt bröstvärn i egentlig mening, utan mellanrummen hafva antagligen på samma sätt som vid Kalundborg hufvudsakligen tjänat till att förmedla tillträdet till det yttre galleriet. Några spår å tornet efter ett sådant kan jag emellertid ej uppvisa. Detta kan bero derpå, att murhålen för det sammas bärbjälkar blifvit under tidernas lopp tillmurade, eller att sådana aldrig funnits i murarna, och skyttegången således

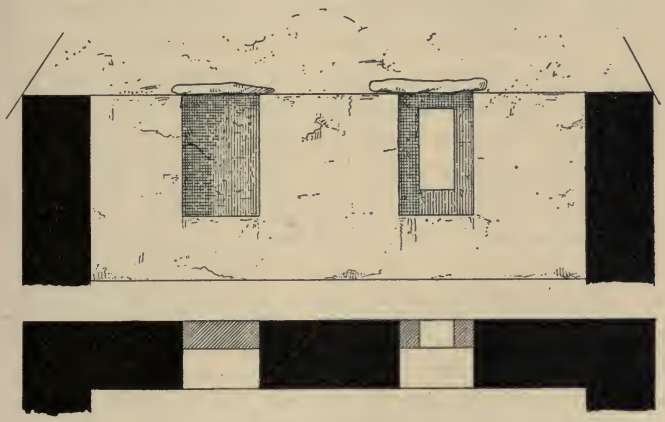

Fig. 10. Från S:t Ibb's kyrka på Bornholm. Schematisk bild.

hvilat *på* själfva murkrönet. Att en yttre skyttegång funnits, kan väl ej betviflas, så mycket mindre som inga skyttespringor eller skottgluggar förekomma i tornets murar. De få ljusöppningar, som finnas, äro nämligen fullkomligt omöjliga att använda vid försvaret.

Förflytta vi oss till S:t Ibb, träffa vi i denna kyrkas torn förhållanden alldeles analoga med de nyss beskrifna. Här äro emellertid ej alla fyra väggarna förhöjda, endast den norra och den södra, och dessas påmurning har fått form af gafvelrösten. Fig. 10 visar utseendet af norra tornväggens öfversta del, sedd inifrån. Någon närmare förklaring af bilden torde knappast vara nödvändig. Man ser tyd-

ligt vid röstets bas det gamla murkrönet med dess tinnar och mellanrum. De förra bibehålla ännu den ursprungliga höjden. Deras hörnskoningar äro temligen väl arbetade och, på samma sätt som vid Aa och Nylars, delvis utförda i cementsten. Gränsen mellan tinnarna och det tillbyggda röstet är tydligt märkbar, hvarjämte det gamla murverket visar något bättre arbete. Tinnarnas mellanrum hafva liksom vid Kalundborg och Aa blifvit upptill slutna först genom öfvermurens uppförande. Arbetet är emellertid här ännu vårdslösare än vid sist nämnda kyrka. Man har vid röstets uppsättande ej ens gjort sig besvär att gifva mellanrummen mellan tinnarna en bågformig betäckning. Öfver de samma äro helt enkelt stora samt ej särdeles tjocka, skifformiga stenhällar lagda. Dessa hafva också visat sig ej kunna uthärda belastningen af öfvermuren, utan alla spruckit. I öster och vester hvilar sadeltakets nedre kant på det gamla murkrönet. d. v. s. på tinnarna. Murkrönet har på nämnda sidor ursprungligen haft något afvikande anordning mot i norr och söder. Den östra muren visar två fristående tinnar och således tre mellanrum. Det mellersta, som är stördt genom senare förändringar, har ej gått ned fullt 1 m. från murens öfverkant, under det de båda andra äro omkr. 1,72 m. och 1,65 m. djupa. Invid vestra väggen utmynnar murtrappan från underliggande våning. Härigenom har murkrönet ej kunnat få samma indelning som den motstående östra väggen, utan visar i likhet med de norra och södra väggarna endast *en* fristående tinne. Denna har för trappans skull måst blifva ovanligt bred och som en följd häraf äro mellanrummen något smalare än på de öfriga sidorna. Den invid vestra väggen belägna trappmynningen begränsas inåt tornrummet af en fristående, såvidt jag kunnat se, ursprunglig mur, hvilket väl får anses gifva vid handen, att trappmynningen, i likhet med förhållandet vid Nylars, varit försedd med en takkappa. Den naturligaste slutsatsen häraf synes vara, att tornets öfversta våning varit öppen. Det vore nämligen me-

ningslöst att låta en i ett betäckt rum utmynnande trappa få särskild takkappa. Att tornet saknat vattentak motsäges emellertid af den omständigheten, att några spygatt ej nu kunna iakttagas. Möjligen kan dock en närmare undersökning komma att uppdaga sådana, och frågan får derför tillsvidare lemnas öppen[1].

---

[1] Att deremot omgången i Nylars varit obetäckt, lider väl ej något tvifvel. Detta framgår otvetydigt af golfvets lutning utåt, af spygatten och trappans takkappa: alla tre omständigheterna fullkomligt obegripliga och meningslösa, om tak funnits.

Den af några författare uttalade åsigten, att tinnarna å omgångens yttermur eller till och med hela denna mur skulle vara senare tillsatser, kan jag ej biträda. Den obetydliga skilnaden, om det verkligen finnes någon sådan, mellan tinnarnas och den underliggande murens murverk synes vara alltför ringa för att derpå fota ett sådant antagande och någon verklig gräns mellan tinnar och mur torde ej kunna påvisas. Huru kyrkan skulle hafva tett sig i saknad af hela den ifrågavarande muren är också svårt att inse och omgångens innermur gifver ej heller, såvidt jag kunnat finna, anledning antaga, att den en gång varit ytterfasad. Den omständigheten, att omgångens golfplattor gå in under yttermuren, torde ej heller betyda, att den sistnämnda är löst påsatt, ty detta förhållande står antagligen i sammanhang med försöket att åstadkomma affall för vattnet och likaledes i sammanhang med de på murens ytterlif utskjutande hällarna, hvilka väl må anses hafva tjänat helt enkelt till att föra vattnet från murarna. Enligt beskrifningen i »Bornholmske Kirker« af Hans J. Holm »maa (golfplattorna) have udmundet umiddelbart over det — — — fremspringende Skifte, som bemærkes udenpaa Kirken«.

Nylars kyrka har troligen ej haft någon yttre skyttegång och den inre omgången utgjorde således den egentliga stridsplatsen. Tinnarna skilja sig ock genom större antal och ringare murtjocklek från dem vid Aa och S:t Ibb.

I Österlars kyrka kan deremot den s. k. väktargången på intet vis betraktas som en stridsplats. Kyrkan måste således hafva haft ett yttre galleri. Å murens ytterlif finnas ju ock talrika spår för bjälkar, delvis i tvänne rader. Huruvida dessa upptagit bärbjälkarna för ett galleri känner jag emellertid ej. Enligt H. J. Holm äro dessa bjälkhål ej ursprungliga.

Liksom vid Aa har det ursprungliga, krenelerade murkrönet antagligen ej varit bröstvärn i egentlig mening, utan har försvaret utgått från en yttre skyttegång. Kunde vid nyssnämnda kyrka någon tvekan råda om sättet, hvarpå denna varit anbragt, är detta deremot fullt tydligt vid S:t Ibb. De karaktäristiska, genomgående spåren för bjälkarna äro nämligen här tillstädes. De äro till antalet åtta, anbragta två och två vid hvart och ett af tornets hörn. Genomskärningen är fyrsidig och dimensionerna 0,20 × 0,20 m. De båda i nordöstra hörnet äro ännu helt öppna, de öfriga mer eller mindre igensatta, men fullt tydliga. Spåren gå emellertid ej på vanligt vis snedt genom muren i riktning mot ytterhörnen, utan genomsätta den samma vinkelrätt. Den yttre omgången torde således icke hafva löpt rundt om ytterhörnen. Någon nödvändighet var ej heller detta, då ju utgångar till den samma — tinnarnas mellanrum — funnos på tornets alla fyra sidor. Huruvida de två bärbjälkarna på hvarje tornsida varit tillräckliga att uppbära skyttegången, kan jag ej afgöra; möjligen har den understödts genom andra anordningar: bjälkar anbragta i mellanrummen eller på annat sätt.

S:t Ibb's kyrka upphörde emellertid ej att vara befäst i och med gafvelröstenas uppförande. Äfven på dessa träffa vi nämligen genomgående bjälkspår, utvisande att yttre försvarsplatser funnits. Jag är emellertid ej i tillfälle att närmare ingå på dessas anordning, utan får inskränka mig till att påpeka den mycket intressanta likheten mellan dessa rösten och den spetsiga s ö d r a gafveln på ett af tornen i Hammershus ringmur, öster om det stora Manteltornet[1]. Jag nämner särskildt södra gafveln, enär tornets läge i muren är sådant, att endast de södra och östra sidorna hade tillfälle att deltaga i försvaret[2]. Det är också endast på nämnda

---

[1] Nr. 9 på planen öfver Hammershus i »Bornholm« af P. Hauberg.
[2] Tornet har haft sadeltak med gafvelrösten i norr och söder.

sidor vi finna märken efter forna försvarsanordningar, nämligen liksom vid S:t Ibb genomgående bjälkspår för yttre hängande balkonger. Tornets norra och vestra sidor, hvilka äro vända inåt fästets område, hafva saknat dylika anordningar.

I de öfriga danska kyrkor, i hvilka jag lyckats finna spår af forna befästningsanordningar, hafva dessa ej bestått i krenelerade murkrön, utan deras fortifikatoriska karaktär har ådagalagts genom förekomsten af de nyss nämnda karaktäristiska genomgående murhålen eller spåren för yttre galleriers bärbjälkar. Det torde ej vara behöfligt att här lemna någon planteckning öfver anordningen af dessa i någon dansk kyrka, enär fig. 2 härofvan från S:t Per i Sigtuna kan anses *i princip* gällande för dem alla.

De kyrkor, i hvilkas torn ifrågavarande bjälkspår anträffades, äro — förutom de redan omtalade i Kalundborg och S:t Ibb — på Sjælland: Kjöge, Storehedinge, Holtug och Karise, i Jylland: Tamdrup, Lögsted och Næsborg, samt på Samsö: Onsbjerg och Besser[1]. Af dessa utmärka sig kyrkorna i Kjöge och Storehedinge äfven genom andra försvarsanordningar samt skola längre fram omnämnas. Angående de öfriga torde vara tillräckligt att anföra följande.

Holtug kyrkas torn har i öfversta etagen en serie af tillsammans 22 bjälkspår, deraf sju på vestra, lika många på östra väggen samt fyra på hvardera af de återstående. De båda yttersta på norra och södra väggarna äro snedt stälda, med yttre mynningarna i riktning mot tornets ytterhörn. På vestra och östra väggarna deremot bildar endast den mellersta rät vinkel mot muren, de öfriga afvika mot resp. norra eller södra tornhörnen. Genomskärningen är här som

---

[1] Vid de båda Samsökyrkorna äro förhållandena rätt mycket afvikande samt ej lätta att förklara, hvarför frågan om de forna anordningarna härstädes må lemnas öppen. Att murhålen ej kunnat vara skjutöppningar, är dock uppenbart.

vanligt fyrsidig. Dimensionerna något växlande, men i medeltal är höjden 0,26 m., bredden 0,19 m. Omkring 0,50 m. öfver bjälkspårens nivå finnas på alla fyra väggarna parstälda, flackhvälfda, öfver manshöga muröppningar, hvilka förmedlade tillträdet till det yttre galleriet. På murarnas innersida finnas jämte de genomgående murhålen grunda bomhål för byggnadsställningen.

Karise kyrktorn visar i öfversta våningen sex genomgående bjälkspår på norra och lika många på den motstående väggen. Anordningen är den vanliga. Dimensionerna omkring 0,13 m. på höjden och 0,20 m. på bredden. Till hvardera sidans yttre skyttegång har man kommit genom en stor, öfver manshög utgångsöppning. Dennas tröskel befinner sig något öfver 0,80 m. nedanför murhålen, hvadan ett par steg anbragta i själfva dörröppningen måste hafva ledt upp till galleriet. Vestra och östra väggarna äro störda genom senare förändringar, men det är dock tydligt, att de ej hafva haft bjälkspår. Det är ej lätt att vid en hastig granskning komma till klarhet angående dessa sidors forna anordning. Uppenbart har den dock stått i samband med det fortifikatoriska ändamålet. Deremot måste det f. n. lemnas oafgjordt, huruvida utanför den vestra väggen funnits, liksom vid den norra och södra, en yttre skyttegång, sammanbindande dessa sist nämnda, eller om vestra sidan varit försvarbar på annat sätt. Vid dörröppningen mellan tornet och kyrkvinden finnas hål för dörrens stängselbom, anbragta *inåt* tornet, hvarigenom således tornet kunnat afstängas från kyrkan. Korets murar äro uppdragna i höjden ofvan hvalfvet, så att ett ganska stort rum här bildas [1].

Det betydande tornet vid Tamdrups i många afseenden märkliga kyrka har tolf genomgående murhål: tre på hvarje vägg. De tvänne yttersta äro stälda alldeles invid hörnen,

---

[1] Enligt uppgift på stället kallas detta rum fru Marthas kammare.

genomtränga muren i sned riktning samt hafva hvart för sig gemensam mynning med nästa väggs närmaste bjälkspår. Dimensionerna äro här: höjd omkring 0,20 m., bredd omkring 0,22 m. Bjälkspåren befinna sig omedelbart under murkrönet, således angifvande, att skyttegången här haft sin plats *på* detta. När skyttegången var anbragt, måste tornet hafva tett sig så, som närstående bild, fig. 11, utvisar. Figuren är hemtad ur Viollet-le-Duc's »Dictionnaire de l'architecture française«[1] samt återgifver ett torn i Dugny nära Verdun (dep. Meuse). Huruvida Tamdrup-tornets skyttegång — eller rättare hourdage — haft tak, kunna vi emellertid ej veta, ehuru sannolikt är, att detta varit förhållandet, enär det i ålder antagligen ej skiljer sig mycket från det på Dugny-tornet befintliga. Enligt Viollet-le-Duc's uppgift förskrifver sig nämligen sist nämnda torn från 1100-talet och det ännu bevarade hourdaget från 1400-talet. Tamdrup-tornet har äfven andra antydningar om det fortifikatoriska syftet vid dess uppförande — t. ex. anordningen af trappan — ehuru jag ej är i tillfälle att här närmare ingå på desamma.

Fig. 11. Torn i Dugny. Efter Viollet-le-Duc. Dictionnaire de l'Architecture etc.

I Næsborgs torn finna vi i öfversta etagen på norra väggen två serier genomgående bjälkspår på något öfver 1 m. afstånd från hvarandra. I sammanhang med den öfre finnes en större genomgångsöppning i muren. Å dennas ytterlif

[1] Del VI, s. 139. Genom förbiseende hafva på kopian, fig. 11, hourdagets bjälkar tecknats runda. Originalets äro fyrsidiga.

finnas nedan de nämnda bjälkspåren talrika rader grunda hål för byggnadsställningens bommar.

På borgar och försvarsmurar träffas ofta nyssnämnda anordning d. v. s. två rader genomgående murhål för galleriernas bärbjälkar, stälda på ungefär samma afstånd, som här ofvan angifvits. De särskilda bjälkhålen i de båda raderna äro antingen anbringade noggrant öfver och under hvarandra, eller är detta icke förhållandet. I båda fallen hafva den nedre radens bjälkar, hvilka endast stucko obetydligt fram ur muren, tjänat till fäste för sträfvor, uppstigande i sned riktning mot de egentliga bärbjälkarna. Sitta bjälkspåren ej öfver hvarandra, hjälpte man sig antagligen med att på den nedre radens bjälkändar, intill muren anbringa en långsgående bjälke, från hvilken på passande ställen snedsträfvorna uppfördes. Detta förfaringssätt torde hafva varit brukligt vid murverk af otillhugget material, under det att i qvader- eller tegelmurar bjälkspåren lättare kunde anbringas noggrant öfver hvarandra. Ett ännu enklare tillvägagående var att i själfva muren inhugga grunda, skrånande spår för sträfvorna.

I Lögsteds kyrkas torn märkes en serie af på alla väggarna tillsammans 18 genomgående bjälkspår samt något öfver dessa på hvardera väggen en antagligen något under manshög muröppning. Besöket vid de båda sist nämnda kyrkorna var emellertid mycket flygtigt, så att jag, utöfver det redan meddelade, ej är i tillfälle att närmare redogöra för förhållandena vid de samma.

Kjöge kyrkas mäktiga torn erbjuder för det föreliggande ämnet särdeles mycket af intresse. I dess fjärde våning träffas — efter ögonmått — omkring 5 m. öfver golfvet en serie af icke mindre än 36 grofva, genomgående bjälkspår, omkring 0,22 m. höga och omkring 0,19 m. breda. De vid hörnen hafva på vanligt vis, såvidt man från den till öfre våningen ledande trappan kan iakttaga, sned riktning. Tornet är fem våningar högt, och, då den öfversta har en betydlig höjd,

måste den yttre skyttegången hafva befunnit sig, ej såsom på Tamdrup-tornet vid murkrönet, utan ett godt stycke ned på murarna. Att murhålen för galleriets bärbjälkar blifvit anbragta så högt öfver våningens golf, beror på att väggarna äro till allra största delen af deras betydande höjd upptagna af smala, spetsbågiga fönster, sittande parvis i mycket höga murnischer. Det var naturligtvis af vigt att draga bjälkspåren genom muren, der denna hade full tjocklek, på det bjälkarna skulle få så stadigt läge som möjligt, och man var dessutom, som vi skola se, angelägen om att hafva fönstren fria under skyttegången, d. v. s. ej skymda af denna nedifrån marken. Man var derför nödsakad att låta murhålen få sin plats öfver fönstren och deras nischer. Afståndet mellan dessa och bjälkspåren är något öfver 0,75 m.

Försvarsanordningarna å Kjöge-tornet voro emellertid ej inskränkta blott till det yttre galleriet. I flere af våningarna träffa vi nämligen muröppningar, hvilka måste betraktas som verkliga skyttenischer och skjutspringor, ej endast som vanliga ljusöppningar. Fig. 12 och 13 framställa en af dem, belägen i tredje våningen, i genomskärning och plan. Den består inåt tornet af en nisch, som genom tre murhörn öfvergår i en utåt afsmalnande smyg med hög och smal dageröppning. Nischen är nära 2,50 m. hög, något öfver 1,50 m. bred samt omkring 1,15 m. djup och lemnar således beqväm plats för den armerade skytten. Själfva skjutöppningen är omkring 0,83 m. hög, med en bredd af endast 0,16 m. Att vi här ej hafva att göra med en blott och bart för ljusets insläppande anbragt muröppning, torde vara uppenbart. Om detta varit enda syftet, hade det tydligtvis varit tillräckligt att draga smygen obruten genom muren. Den inre nischen och murhörnen bidraga ej i någon mån att sprida ljuset inåt rummet. Fullt rationelt är det emellertid ej, att skjutspringans fönsterbänk är plan och ej skrånande utåt. Detta afhjälpes emellertid till någon del af springans jämförelsevis stora höjd, hvarigenom skotten i alla fall kunde sändas i

mycket sned riktning. Försvaret af terrängen närmast murfoten var ju dessutom öfverlemnadt åt den yttre skyttegången eller galleriet. Skulle i alla fall något tvifvel angående de nu beskrifna muröppningarnas verkliga natur qvarstå, måste detta bortfalla vid betraktande af de sammas fördelning i tornet samt skilnaden i form och anordning mellan dem och de verkliga fönstren. Förhållandet är nämligen följande. I första våningen öfver tornets nedersta hvalf, således i andra våningen nedifrån, hafva väggarna i N., S. och V. skjutnischer af nyss beskrifna form; alla visserligen störda genom förändringar, men fullt tydliga. I tredje våningen finna vi på nyss nämnda väggar, således åt N., S. och V., liknande skyttenischer, tre på hvarje sida, men här är äfven östra väggen försedd med dylika, likaledes tre till antalet. Dessa sist nämnda äro nu igensatta, men skulle annars mynna ut på det nuvarande kyrkloftet. De visa således, att tornet varit försvarbart äfven emot kyrkan, d. v. s. emot dem, hvilka uppträngt hit. De torde väl dessutom i förening med förhållandena i öfverliggande våning äfven gifva vid handen, att det nu varande loftet förr haft någon olika anordning. Begifva

Genomskärning.

Plan.

Fig. 12 och 13. Från Kjöge kyrka. Schematisk framställning.

vi oss upp i följande våning, den fjärde öfver marken samt den i hvilken bjälkspåren utmynna strax under taket, finna vi i N., S. och V. stora ljusöppningar: de förut omtalade, parstälda, spetsbågiga fönstren, men — och detta är af största vigt — äfven i denna, mycket högt liggande, våning träffas skyttenischer af den vanliga formen, ehuru här uteslutande på östra väggen. De äro tre till antalet. Denna anordning synes mig böra förklaras på följande sätt. De höga fönstren på norra, södra och vestra väggarna omfattas, som sagdt, två och två af en nära 1 m. djup murnisch, hvarigenom de komma att sitta i en ganska förtunnad mur, omkring 0,77 m. tjock. Följden är den, att, ehuru vi här hafva för oss verkliga fönster, skjutning dock lätt kunde ega rum genom de samma[1], så mycket hellre som skyttarne på grund af fönstrens mycket betydliga höjd öfver marken torde varit tillräckligt skyddade genom de omkring 1 m. höga bröstningsmurarna. Mot öster åter voro på grund af det närliggande kyrktaket verkliga, skytten skyddande skjutöppningar af nöden och, som vi sett, äro ock sådana här anordnade. Att man genom att anbringa denna vånings fönster i förtunnad mur syftat till att göra dem användbara för skjutning, synes mig i någon mån framgå af den omständigheten att öfverliggande våning — tornets femte och öfversta, hvilken låg öfver det yttre galleriet och tydligen ej på något vis ingrep i försvaret — har liksom den fjärde höga, smala (här rundhvälfda) fönster, men ej sittande i förtunnad mur, utan genombrytande hela murtjockleken, hvarigenom de blefvo oanvändbara för försvaret. De äro dessutom anbragta på alla fyra sidorna.

Tornet har således i två på hvarandra följande etager verkliga skyttespringor men inga fönster, i öfverliggande våning skyttespringor endast åt den mest hotade sidan, under det de tre öfriga sidorna erhållit vanliga fönster, genom

---

[1] Murtjockleken är här ungefär den samma som vid själfva smygen i skjutnischerna.

hvilka dock, enär de anbragts i förtunnad mur, skjutning kunde ega rum, samt vidare i öfversta våningen, som genom den underliggande skyttegången var hindrad att deltaga i försvaret, vanliga fönster och inga försvarsanstalter. Så vidt jag kan finna, måste derför tornet anses vara med hänsyn till försvaret anordnadt efter en särdeles väl genomtänkt plan [1].

Det torde böra tilläggas, att i de särskilda våningarna finnas å murarnas innersida talrika grunda ställningsbomhål.

Fig. 14. Från Storehedinge kyrka. Schematisk bild.

En annan Sjællandskyrka, i hvilken några af ljusöppningarna hafva fått en sådan anordning, att de kunna tjänstgöra som skyttespringor, är Storehedinge. Fig. 14 visar deras form. Den höga och rymliga nischen inåt rummet erbjöd beqväm plats åt skytten, som derstädes fann god betäckning af den omkring 1,15 m. höga bröstningsmuren. Själfva skjutöppningen är omkring 0,75 m. hög, men deremot ej smal som i en regelrätt anordnad skottglugg, utan omkring 0,60 m. bred. Genom fönsterbänkens starka lutning utåt samt hela muröppningens anordning i öfrigt torde det dock vara uppenbart, att afsigten med den samma varit den ofvan angifna [2]. I hela tornet finnas emellertid endast tre dylika skjutöppningar. De äro anbragta i näst-öfversta våningen, åt N., S. och V. Det hufvudsakliga försvaret utgick här som

[1] Enligt benäget meddelande af Professor J. B. Løffler finnes på tornets östra takgafvel en murad utbyggning, tjänande antingen till utkiksplats eller som lanterna.

[2] Fönsterbänken är nu belagd med en järnskifva, således en senare tillsats, men skjutnischernas hufvudform är i alla händelser den ursprungliga.

vanligt från en yttre skyttegång. En serie talrika — antagligen 24 [1] — genomgående murhål för dennas bärbjälkar återfinnes i tornets öfversta våning, fördelad på alla väggarna. Stora, omkring 1,40 m. breda samt — efter ögonmått — något öfver 3,50 m. höga dörröppningar, en på hvardera väggen, förmedlade tillträdet till galleriet. Dörröppningarnas nedre del har en senare inmurning, men deras nedre kant har ursprungligen legat omkring 1 m. under bjälkspårens underkant samt omkring 0,60 m. öfver våningens golf. Här liksom vid föregående kyrkor finnas å murarnas innersida, jämte de genomgående bjälkspåren, talrika grunda ställningsbomhål.

Utan tvifvel har Storehedinge kyrka i sin helhet varit befäst, men då den undergått många och stora förändringar, och då olika meningar råda angående det ursprungliga utseendet, skall jag ej inlåta mig härpå.

Det återstår nu endast att nämna några ord om en kyrka, hvars befästningsanordningar helt och hållet afvika från de ofvan nämnda, i det de varit afsedda för eldvapen. Det är Tranebjerg på Samsö. Yttre gallerier och fria, krenelerade murkrön hafva här aldrig funnits. Öfversta våningen visar på hvar sida två enkla ljusöppningar utan bröstningsmurar och har väl således icke deltagit i försvaret. Det är de två nedanför liggande våningarna, således den andra och tredje uppifrån, som varit inredda härtill. Den förstnämnda har i N., S. och V. skjutöppningar för handvapnen. Fönsterbänkarna skråna starkt nedåt för att möjliggöra bestrykning af terrängen nära tornet. I nedanför liggande våning finner man på hvar och en af nyss nämnda sidor två skjutöppningar af samma form som de förra samt en större skottglugg afsedd för gröfre eldvapen. Dennas fönsterbänk är horisontal och i gluggens båda sidoväggar träffas de nu tomma, ingående spåren för de forna inmurade rekyl-

[1] Tornets ena hörn är upptaget af ett urverk.

bjälkarna. På tornets yttersidor synas de tre sist nämnda skjutöppningarna, på grund af de starkt skrånande fönsterbänkarna i de båda yttersta, tillhöra olika etager. I nyssnämnda våning har östra väggen i midten en dörr in till kyrkvinden samt på hvardera sidan af dörren en för handvapen afsedd skjutöppning, af samma art som föregående, riktad nedåt kyrkans inre; således ett förhållande analogt med det vid Kjöge kyrka beskrifna, ehuru skjutspringorna der utmynnade på kyrkvinden. Tranebjergs kyrktorn är det enda, i hvilket under min resa en spis anträffades. Den finnes i näst-öfversta etagens sydvestra hörn [1].

Det framgår af det ofvan anförda, att mina iakttagelser beträffande kyrkornas egenskap af att hafva tjänstgjort som fästen hufvudsakligen varit riktade på uppdagande af spår efter de båda anordningar, utan hvilka, antingen tillsammans eller hvar för sig, som ofvan framhållits, en byggnad ej kan sägas hafva varit försvarbar i medeltidens mening, nämligen fria, krenelerade murkrön samt yttre till stridsplatser tjänande omgångar eller gallerier. På grund häraf, samt då naturligtvis åt besöket vid hvarje enskild kyrka endast en temligen begränsad tid kunnat anslås, har jag afsigtligt måst lemna å sido många andra drag, hvilka äro att räkna till de i fortifikatoriskt syfte vidtagna åtgärderna, såsom t. ex. de forna ingångsdörrarnas läge högt öfver marken samt stängselinrättningarna vid de samma, trappornas anordning, tornens förhållande till själfva kyrkan, fönstrens plats, kyrkans belägenhet i terrängen m. m. Mången enskildhet af intresse

---

[1] På grund af förhållandena i tornet kunde jag emellertid ej komma nära den samma, endast iakttaga den från rummets motsatta hörn.

Frånvaron af spisar och latrinor i de kyrktorn, som ofvan granskats, kan ej anföras som bevis emot att de varit försvarsplatser, enär många verldsliga fästen, äfven långt fram i medeltiden, varit i saknad af dylika anordningar. Äfven brunnar funnos ej alltid inom borgarna.

för föreliggande fråga torde derjämte af förbiseende hafva lemnats obeaktad. De gjorda iakttagelserna behöfva derför utan tvifvel kompletteras samt, hvad detaljer beträffar, till äfventyrs beriktigas. Jag är dock öfvertygad, att den framstälda tydningen af företeelserna skall i hufvudsak befinnas riktig samt att således dermed ett bidrag skall kunna anses lemnadt till utredandet af spörjsmålet om befästa kyrkor.

Vid ofvan lemnade redogörelse för de särskilda kyrkorna har frågan om deras ålder ej vidrörts. Detta var ej heller nödigt, enär bland dem förekomma såväl äldre byggverk, från medeltidens tidigare skede, som jämförelsevis sena t. ex. tornet vid Tranebjerg. Jämföra vi detta med, hvad vi förut sett vara förhållandet i Sverige samt med, hvad här nedan ytterligare anföres, skola vi finna, det bruket att förse kyrkorna med försvarsanordningar ingalunda varit inskränkt till någon viss del af medeltiden, utan tvärtom kan följas under hela denna period samt långt efter den sammas slut.

De spår af forna försvarsanordningar, hvilka blifvit bevarade till våra dagar, äro oftast till finnandes i tornet. Det torde dock vara en självklar sak, att, om detta varit befäst, måste äfven kyrkan hafva kunnat deltaga i försvaret. I motsatt fall hade tornets utrustning ej varit mycket värd och kyrkan varit en så uppenbar fara för det samma, att något försvar deraf ej kunnat i fråga komma. Att vi emellertid så sällan i själfva kyrkan finna några bevarade antydningar om den forna utrustningen, torde väl bero dels derpå, att anordningarna här, hvad själfva murarna beträffar, ej varit af särdeles genomgripande art, dels på att de samma, när kyrkans egenskap af fast plats ej längre behöfde upprätthållas, voro mera störande här än i tornet, hvarför de allmännare aflägsnades.

Lemna vi själfva monumenten och vända oss åt annat håll för att söka erhålla bekräftelse på de slutsatser, till hvilka vi genom de förra kommit, skola vi finna, att det ingalunda saknas historiska bevis för kyrkornas forna egen-

skap af befästa platser. Såsom sådana må man emellertid betrakta ej blott de skrifna och tryckta källornas uppgifter, äfven samtida afbildningar och efterbildningar af allehanda slag måste här anses vittnesgilla. Här nedan skola omnämnas några sådana intyg af ena eller andra slaget, hemtade från olika land.

Hvad först de rent historiska uppgifterna beträffar har ofvan framhållits, det en naken notis, om att en kyrka vid en viss tidpunkt innehaft besättning eller varit föremål för strid, ej har stor beviskraft för den föreliggande frågan. Annorlunda blifver deremot förhållandet, om berättelsen bevarat så fylliga detaljer af förloppet, att vi äro berättigade att af dem draga bestämda slutsatser angående arten af försvarsanordningarna.

En berättelse af Galbert de Bruges[1], om belägringen och intagandet år 1127 af kyrkan S:t Donatien i Brügge, liggande inom borgens enceinte, är så upplysande, att jag ej kan underlåta att här meddela några utdrag ur densamma. Prelaten Bertulf, hvilkens anhängare mördat grefven af Flandern Carl Danske eller Charles le Bon, som han i Flandern kallas, hade att bereda sig på anfall af dennes parti. Han inneslöt sig i borgen. Denna började belägras den 12 mars och togs vid tredje stormningen den 19 i samma månad. Bertulfs män drogo sig då tillbaka till kyrkan. Fiendens upprepade anfall å denna visade sig fruktlösa, stora stenar och blystycken nedslungades på de anfallande från *tornets krön.* Om från de belägrades sida blott ett hufvud visade sig i något fönster, blef det ett mål för tusende bågskyttar och slungare och hela tornet stod snart »ludet« af pilar. Med murbräcka lades bresch i kyrkans norra mur och angriparne stormade in genom öppningen. Efter ursinniga anfall af männen från Gent och Brügge samt Ludvig VIs krigsfolk kunde försvararne ej längre hålla själfva

[1] »The Antiquary« Vol. XXXII, London 1896.

kyrkan utan måste, sedan deras antal nu sammansmält till 27 man, draga sig tillbaka till tornet. Här höllo de med förtviflans mod ut ännu någon tid, till dess kung Ludvig gaf befallning att bryta ned pelarna och andra bärande delar under tornet. Slag efter slag skakade detta ända till dess spets, och nu ändtligen gåfvo sig de belägrade, sedan de under en månads tid försvarat platsen. Vi hafva här alla de på hvarandra i regelrätt ordning följande, typiska faserna vid ett fästes intagande, och gifvet torde väl vara, att den kyrka, från hvilken ett så energiskt försvar mot en betydande fiendtlig styrka kunde föras, ej var endast en nödfallstillflykt, i hast anordnad som befästning, utan att den från början var försedd med anordningar, hvilka gjorde den verkligen försvarbar [1].

Ett annat exempel må vidare meddelas. Angående Hosmo kyrka, ej fullt en mil SV. om Kalmar, känner man genom historiska uppgifter, att den år 1471 användes som utpost mot danska gränsen, och i bref från början af 1500-talet omtalas den i sammanhang med krigiska förvecklingar i ordalag, hvilka tydligen gifva vid handen, att hon betraktades och användes såsom fäste [2]. Hon synes emellertid vid denna tid hafva varit förfallen eller i ej nog försvarsdugligt skick. I juli 1506 skrifver nämligen Peder Månsson till riksföreståndaren Svante Nilsson och begär instruktion angående kyrkan, »for thi her Niels Ryning sade korth, thet ther wiil inggen god mandz thenere læg sek ther oppe«. Och han tillägger: »I scul fynneth i sanningen ath then kirkien hon ær thenne landz ænde i inghen motthe til störkelsse eller

---

[1] Kyrkan finnes ej qvar, den ödelades 1794.

[2] Så t. ex. bland flere andra: »Wij vilie strax ofortöffwrit sende tiil eder et skönt tall folk, som skola städs bliffue ner eder, forsware then kirke och landzende«. — — —
Svenska Riksrådets kungörelse till inbyggarne i Möre. Aftryckt i C. G. Styffes »Bidrag till Skandinaviens historia«, del 5, sid. 97. efter koncept i K. Danske Geh. Archivet.

och bestand« [1]. Man torde ej kunna i tydligare ordalag få bekräftelse på kyrkans egenskap af fäste samt på, att hon varit medelpunkten i den landsändans försvar [2].

Att man i England var väl förtrogen med tanken att låta kyrkorna tjäna som fästen, framgår med all önskvärd tydlighet af följande förhållande. I detta land fick, åtminstone under större delen af medeltiden, intet hus befästas utan en dertill utfärdad »licence« af konungen eller vissa högre embetsinnehafvare. Listor å dylika »Licences to fortify« eller »to crenellate« finnas bevarade från 1200-, 1300- och 1400-talen. I dem finnas upptagna bland slott, borgar och städer äfven kloster med alla tillhörande byggnader, kyrkor, »kampaniler« och kyrkogårdar [3].

---

[1] C. G. Styffe, anf. st. del 5, sid. 104.

[2] Enligt en i K. Vitt. Hist. och Ant. Akademiens antiqvarisk-topografiska arkiv befintlig äldre teckning öfver kyrkan består hon af enskeppigt långhus, kor med halfrund apsis samt torn. Längden är omkring 20 m. och bredden omkring 9 m. Skeppets murar hafva en påfallande höjd och tornet är ställdt öfver skeppets östra ända, strax framför koret: båda anordningarna tydligen vidtagna i fortifikatoriskt syfte.

[3] Här må endast några få exempel anföras:

»quod abbas et conventus de Abyndon (Abingdon) possuit kernellare totum situm abbatiæ, videlicet tam domum sancti Johannis quam ecclesiam beati Nicholai«.

(Licence utfärdad af Edvard III.)

»...cimiterium ecclesiæ Cathedralis Wellen (Wells)..... muro lapideo circumquaque includere et murum illum kernellare, batellare ac turres ibidem facere.« (Edw. III.)

»... quoddam campanile infra Abbatiam (Langley) de novo construendum.« (Edw. III.)

»... ecclesiam suam et clausum Abbatiæ suæ« (Whalley). (Edw. III.)

»... prioratum ac ecclesiam et domos ejusdem Prioratus« (Lewes). (Edw. III.)

»... ecclesiam, claustrum et mansum Abbatiæ de« ... (Selby). (Edw. III.)

Listorna finnas anförda i »Some Account of Domestic Architecture in England«. Oxford 1859.

Som ett historiskt intyg af lika öfvertygande art som det nyss nämnda måste vidare följande anses. Olaus Magnus[1] berättar, att på grund af de långa afstånden i Sverige besöktes ecclesiæ baptismales[2] endast sällan: en eller två gånger om året och man medförde då i korgar på ryggen de späda barnen för att döpas. Berättelsen är visserligen något äfventyrlig, men dock för vårt ämne af högsta intresse genom den bild, hvarmed den är illustrerad. Det är framkomsten till kyrkan som framställes. Man ser en man och en kvinna, hvardera bärande i en korg på ryggen tvänne nykomna verldsborgare och det kan ej råda något tvifvel om, att den ecclesia baptismalis, mot hvilken de framgå, är befäst. Närstående bild, fig. 15, visar dess utseende. Tornets murkrön är försedt med tinnar, och ofvan eller bakom dessa se vi ett framskjutande parti, utgörande en vaktplats eller ett slags hourdage. Man skulle till och med vilja i de strax under tinnkransen synliga, symmetriskt ställda små muröppningarna, hvilka tydligt skilja sig från de längre ned på tornväggen belägna fönstren, se mynningarna till sådana genomgående bjälkspår, som vi af ofvanstående känna, och hvarmed så många kyrkor äro utrustade. Huru det än må förhålla sig med dessa detaljer, uppenbart är, att kyrkan visar sig vara befäst. Detta måste, som sagdt, betecknas såsom varande af allra största betydelse för vårt ämne. Olaus Magnus' afsigt var ju ej att här framställa någon viss kyrka, utan en kyrka i allmänhet, om hvilken vi ej hafva ringaste anledning antaga, att den af någon sär-

Fig. 15. Efter Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus etc.

---

[1] »Historia de gentibus septentrionalibus« etc.

[2] Enär särskilda baptisterier ej funnits, måste Olaus Magnus med uttrycket afse vanliga församlingskyrkor.

skild anledning skulle varit utrustad med försvarsanordningar. Den naturliga, för att ej säga enda, förklaringen synes då vara den, att tecknaren af bilden framstält kyrkan så, som han gjort, derför att dessa byggnader mycket allmänt hade ett sådant utseende. Tecknaren och hans samtida voro vana att se kyrkorna med sådan utrustning. Fig. 15 här ofvan är hemtad ur den latinska Basel-upplagan af år 1567, men äfven originalupplagan (Rom 1555) och de öfriga upplagorna med bilder visa kyrkan befäst, d. v. s. tornet med tinnar. Ehuru de senare upplagornas bilder i allmänhet synas vara tillkomna genom *fri* efterbildning af originalets, äro befästningsanordningarna på dem alla bibehållna och i Basel-upplagan äro dessutom några detaljer vid dem tillagda.

På tal om samtida afbildningar må vidare erinras om den här ofvan, fig. 7, efter Paul Lacroix återgifna bilden af en befäst, fransk kyrka från en miniatyr från slutet af 1300-talet. I ett annat arbete af Lacroix[1] finnes afbildad en miniatyr ur ett manuskript från 1400-talet. Det är en framställning af S:t Peter som påfve, sittande i en kyrka. Dennas ena gafvel är borttagen och man ser derför såväl hennes inre som yttre. Utefter skeppets murkrön löper på yttre sidan ett kreneleradt, muradt bröstvärn. I ett manuskript i New College's i Oxford bibliotek[2] finnes en framställning af kollegiets utseende vid pass år 1464. Kyrkan har platt tak och bröstvärn utan tinnar. Äfven från långt senare tid lemna samtida afbildningar intyg i samma riktning som de ofvan nämnda. Ett kopparstick af Léonard Gaultier af år 1607 framställer en vy af Paris. Å densamma finna vi åtminstone sex af stadens kyrkor med fortifikatoriska anordningar, bestående deruti att tornen visa med tinnar försedda murkrön. På fyra af dessa sex kyrkor hafva tornen

---

[1] Sciences et Lettres au moyen âge. 2dra uppl. Paris 1877.
[2] Transactions of the S:t Paul's Ecclesiological Society. Vol. IV. Part III, sid. 208.

platt tak d. v. s. äro ej försedda med något öfver murkrönet uppstigande vattentak.

Dylika exempel skulle kunna mångfaldigas, men de anförda torde vara tillräckliga för att visa företeelsens allmänna förekomst. Jag kan emellertid, äfven med fara att trötta, ej underlåta att ytterligare anföra några drag, egnade att ännu mer förstärka intrycket af det ofvan sagda.

De kärl, i hvilka hostian förvarades — ciborierna — hade som bekant i äldre tid ofta formen af ett torn, stående på en hög och smal fot. Det får väl antagas, att man afsåg att låta ciboriet likna en kyrkas torn och ej tornet på ett verldsligt fäste, så mycket mer som taket ofta krönes af ett kors. Dessa små tornliknande ciborier äro emellertid mycket allmänt försedda med krenelerade murkrön. — Den modell af en kyrka, som den h. Gertrud och andra helgon bära i handen, är ej sällan försedd med nyss nämnda detalj, d. v. s. kreneleradt murkrön å tornet. — På äldre geografiska kartor äro städer och orter ej sällan angifna genom bilden af en byggnad eller en grupp af sådana. Dessa äro emellertid vanligen af verldslig art: borgar och muromgifna städer, hvarför vi af dem ej i allmänhet hafva något att inhemta med afseende på föreliggande fråga. På en i A. E. Nordenskiölds »Periplus«[1], pl. XXXIX, återgifven Mappa Mundi från 1400-talet — af okänd författare — äro emellertid en del af de utsatta orterna betecknade med bilden af en kyrka, ganska tydligt ritad. Den skiljer sig fullständigt från kartans öfriga stadsbeteckningar och det kan ej vara underkastadt något tvifvel, att vi ej här hafva en kyrka framför oss. Två af dessa kyrkor, den ena betecknande S. Jago i Spanien, den andra belägen i Främre Indien, äro tydligt befästa, i det deras torn är försedt med ett utskjutande, kreneleradt bröstvärn och innanför detta en spetsig takhuf. En

[1] »Utkast till sjökortens och sjöböckernas äldsta historia«. Stockholm 1897.

jämförelse mellan de två nämnda kyrkorna och kartans öfriga kyrkbilder visar, att äfven vid de sist nämnda samma anordning afsetts, ehuru de äro mera vårdslöst utförda.

En och annan torde emellertid härvid vilja invända, att åt dylika af- och efterbildningar ej kan tillmätas stor beviskraft, att de kunna vara inkorrekta samt att, hvad särskildt Leonard Gaultier's kopparstick beträffar, det är otänkbart, att kyrkor inne i Paris ännu så sent som i början af 1600-talet kunnat vara försedda med försvarsanordningar. Härtill kan svaras, att det är svårt att inse, huru dessa samtida vittnen skola kunna jäfvas. Det vore ju meningslöst att antaga, det de gamla tecknarne, väl att märka i olika land och på olika tider, skulle af en rent obegriplig nyck hafva roat sig med att utstyra kyrkorna på ett sätt, som i verkligheten aldrig förekommit. Dessutom kan erinras, att till exempel många engelska kyrkors torn ännu i dag hafva platta tak, omgifna af bröstvärn med eller utan tinnar, och kyrktorn med bevarade tinnar — ehuru dessa senare stundom genom förändringar mer eller mindre dolda — finnas ännu ej så sällan här och hvar äfven i andra land. Hvad t. ex. Tyskland, eller rättare endast ett mindre område i SV. deraf, beträffar, omnämner A. v. Cohausen[1] ett betydande antal. Ej heller kan betydelsen af en samtida bild, visande en kyrka utrustad med försvarsanordningar, förringas derigenom, att till äfventyrs på en annan bild öfver samma kyrka dessa ej äro antydda. De yttre gallerierna voro antagligen å alla mer betydande kyrkor rörliga, d. v. s. de kunde aflägsnas eller anbringas efter behag. En bild af en och samma kyrka kunde derför med lika sanning tecknas med eller utan de samma. Dessutom måste naturligtvis en noggrant utförd bild, upptagande nämnda detaljer, hafva vitsord framför en mindre noggran, utan dylika. Slutligen

---

[1] »Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters«. Herausgegeben von Max Jähns. Wiesbaden 1898.

må erinras, att afståndet så att säga mellan en befäst och en obefäst kyrka ej är så särdeles stort. De yttre galleriernas borttagande, en ringa förändring af murkrönet och dermed sammanhängande omändring af taket utplånar lätt den forna fortifikatoriska karaktären. Blifva dertill dörr- och fönsteröppningar omändrade och utvidgade samt nya dylika tillagda, är det gifvet, att kyrkan genom dessa ingalunda genomgripande och, som väl bekant är, mycket allmänt vidtagna förändringar skall erhålla ett helt oskyldigt utseende, föga erinrande om dess forna bestämmelse.

Jag nämnde nyss ett för ej länge sedan utgifvet posthumt arbete af v. Cohausen. Författaren egnar deruti några sidor åt frågan om kyrkornas egenskap af försvarsverk, antingen självständiga eller ingående i byars och städers försvarsanordningar. Han framlägger emellertid ej dervid några iakttagelser angående spår efter yttre skyttegångar, d. v. s. sådana yttre stridsplatser, som här ofvan afhandlats. Detta förhållande kan dock säkerligen ej bero på annat än bristande detaljgranskning af de olika byggverken, ty, om ock åtskilliga af de kyrkor, som författaren omnämner, kunna vara så sena, att deras försvarsanordningar varit afsedda för eldvapen och således yttre skyttegångar ej användts — såsom t. ex. vid Tranebjerg på Samsö — äro dock antagligen de flesta af så hög ålder, att vid deras utrustande i fortifikatoriskt syfte medeltidens grundsatser härför gjort sig gällande. Herr v. Cohausens uppgifter i öfrigt äro emellertid af stort intresse för föreliggande ämne, enär de visa, i hvilken stor utsträckning kyrkor användts som försvarsverk. Några af dem må derför här anföras. I trakten mellan Rhen och Nahe — der Gau — träffas ej sällan befästa byar. Schemat för dessa anläggningar är, att orten är omgifven med en graf, och i ett hörn af området ligger den genom sitt massiva torn förstärkta kyrkan, midt på den med murar omgifna kyrkogården, hvars ingång flankeras af ett torn. Hela anläggningen bildar således ett citadell med tornet och kyrkan som »Berg-

fried«. Byns gårdsmurar och ekonomihus bilda ett endast genom ingångarna afbrutet skydd på grafvens insida. — Från Elsass omtalas talrika kyrkor och kyrkogårdar såsom befästa. — Vidare omnämner författaren, att vid Rhen emellan Bingen och Coblenz i allmänhet alla kyrkor visa sig befästa, och deras torn bibehålla ännu sina tinnar. — Af enskilda kyrkor i nu nämnda trakter, hvilka närmare beskrifvas, må några framhållas. Hunaweyers kyrkogårdsmurar äro 3—4 m. höga och bilda en oregelbunden sex-hörning. På hvarje hörn finnes ett halfrundt torn af 5 m. diameter och med tre flankerande skottgluggar. Den ursprungliga kyrkan härstammade från midten af 1100-talet; den nu varande tillhör början af 1500-talet. Författaren omtalar ej några befästningsanordningar å den samma. — Nierstein's kyrka, liggande midt i byn, är omgifven af en ännu delvis tinnförsedd kyrkogårdsmur, hvars ingångsport flankeras af ett trefjärdedelsrundt och ett halfrundt torn. Det först nämnda med tinnar och skyttespringor. Kyrkan själf angifves ej som befäst. Det omtalas tre underjordiska gångar, ledande från närbelägna källare in på kyrkogården. — Ober-Ingelheim. Kyrkan ligger i östra kanten af den med ringmur omgifna staden. Enligt afbildningarna i herr v. Cohausens arbete har kyrkan aflångt fyrsidig grundplan, utan korsarmar, men med korutsprång i öster; på vestra fasaden tvänne smala, runda torn, antagligen trapptorn, samt på norra sidan, nära östra ändan, ett groft och högt, fyrsidigt torn, som ej skjuter utanför kyrkans norra sträckmur. Tornet bibehåller ännu sina tinnar, innanför hvilka en spetsig takhuf nu reser sig. Såvidt man af afbildningen kan döma, synas vidare nedanför tinnarna mynningarna till murhålen för de bärbjälkar, hvilka uppburit en yttre skyttegång. På östra — således den från staden vända och mest utsatta — sidan omgifves kyrkan af en ej mindre än 25 »Fuss« hög mur, försedd med torn och tinnar, bakom hvilka finnes en 5 fot bred skyttegång. Denna mur förstärkes ytterligare af en yttre, något lägre, likaledes tinn-

försedd mur samt derutanför af en bred graf. Muren sluter sig med tvänne hörntorn till stadens befästningar. Nyss nämnda murar anser författaren vara delar af en fordom här belägen, år 1254 förstörd borg. Om kyrkans ålder nämnes intet. — S:t Michael i Oberwesel bildar en verklig »Eckburg« i stadens befästningar. Den har att uppvisa en bred skyttegång — förmodligen en inre — tinnar och hörntorn. Alla tornfönstren visa sig vara inrättade för anbringande af hängluckor d. v. s. afsedda för försvar. — Om S:t Goars stiftskyrka meddelar författaren den mycket upplysande underrättelsen, att från dess torntinnar sårades den 17 december 1692 den franske generalen Fallard genom ett skott från en dubbelhake, på grund hvaraf fransmännen den första derpå följande januari upphäfde belägringen. — Vidare omtalas den i närheten af Wilhelmshaven i Oldenburg belägna kyrkan Sand såsom försvarbar, och antager författaren, dock såsom det synes utan tillräcklig grund, att kyrkorna i dessa trakter blifvit befästa för att tjäna som tillflyktsorter för vitalierne. — Slutligen redogör författaren för befästa kyrkor eller s. k. Tabors i Ungern, Krain och Steiermark. Kring kyrkan uppfördes ej blott en mur — kyrkogårdsmuren — utan intill dennas insida hus, hvart och ett tillhörande de närbelägna byarna samt under vanliga förhållanden ej bebodda utan endast innehållande förråd. Husens omfattningsmurar äro befästa. Liknande anläggningar förekomma äfven i Siebenbürgen och äro kyrkorna själfva befästa på olika vis t. ex. genom verkliga machicoulis, åstadkomna genom bågar, slagna mellan yttermurarnas sträfpelare. Ofvan hvalfven har man funnit förråd af kaststenar. — På herr v. Cohausens åsigt, att kyrkornas försvarsändamål kanske i lika hög grad som ritualens behof bidragit att utveckla deras formschema, är ej här tillfälle att ingå.

Sammanställa vi de dess värre allt för spridda drag, hvilka nu blifvit framlagda, synes dock deraf otvetydigt

framgå, att bruket att vid uppförande af kyrkorna gifva dem en fortifikatorisk betydelse under forna tider ej varit inskränkt till en och annan kyrka, hvilken af särskilda anledningar och såsom ett undantag fått en sådan utrustning, utan varit mycket utbredt, ja i vissa trakter och på vissa tider synnerligen allmänt. Härmed är naturligtvis ej sagdt, att ju ej äldre kyrkor förekomma, hvilka aldrig varit befästa. Allt för få närmare iakttagelser i ämnet föreligga emellertid ännu för att gifva oss en bestämd uppfattning af företeelsens intensitet i olika land. Denna kan hafva berott på landets geografiska läge, politiska och sociala förhållanden m. m.

Det skulle vara mycket lockande, att i detta sammanhang något närmare ingå på frågan om kyrktornens genetiska upphof, om första anledningen till seden att förse kyrkorna med torn. Då emellertid här ej är platsen derför, må endast några korta antydningar tills vidare finna rum.

Märkligt nog har inom arkitekturforskningen städse rådt och råder fortfarande stor osäkerhet och meningsskiljaktighet angående detta spörjsmål. Visserligen hafva alla forskare, hvilka något utförligare behandlat ämnet, öfverensstämt deruti, att kyrkornas torn äro något för kyrkans ursprungliga schema främmande, något utifrån tillkommet, för hvilket man ej har att söka ursprunget på samma håll som för kyrkorna själfva. Några afvikande meningar härutinnan *kunna* ju ock ej i fråga komma. Härtill inskränker sig emellertid öfverensstämmelsen i åsigter. När frågan gält att angifva det verkliga motivet till tornens uppförande, har man ej kunnat enas. Allt för många och välgrundade skäl tala emot att helt enkelt anse tornen som klocktorn, d. v. s. *från början* tillkomna för klockornas skull. Det har derför varit nödvändigt att söka utfinna andra förklaringar. Man har härvid såsom förebilder och första impulser framhållit än de syriska graftornen, hvilka stundom uppnå mycket be-

tydande dimensioner, än de ljustorn, hvilka skulle hafva förekommit i kyrkornas närhet. Vidare har man antagit, att de upp till emporerna ledande trapptornen utgjort de ansatser, från hvilka hela rörelsen utgått. Ett vid tiden för tornens tillkomst allmänt orientaliskt inflytande på Vesterlandet samt begäret att låta kyrkorna blifva vidt omkring synliga hafva också på skilda håll framdragits såsom verkande orsaker. Äfven har man ansett, att tornen haft olika ursprung efter deras olika ställning vid kyrkan, så att t. ex. det ensamma vesttornet skulle uppkommit ur det vestliga koret o. s. v. Att tornen tillkommit såsom försvarsverk har vidare från andra håll förfäktats [1].

Det är således ingen brist på förslagsmeningar. Man torde emellertid kunna säga, att för ingen af dem äro verkligt afgörande bevis hittills framlagda. För egen del är jag dock öfvertygad om, att den sist nämnda åsigten, enligt hvilken önskan eller kanske rättare behofvet, att göra kyrkorna till befästa platser, varit första anledningen och den verkande orsaken till uppförande af tornen, slutligen skall afgå med segern.

Redan de äldsta kyrktorn vi känna — antagligen de ravennitiska och möjligen några andra — äro fullt utbildade och till sina dimensioner mycket betydande. De kunna på intet vis anses som en första ansats till en börjande utveckling och något skäl att betrakta dem som resultat af en inom den *kyrkliga* byggkonsten redan försiggången sådan torde ej heller föreligga. De äro dessutom ej ännu ingående beståndsdelar af kyrkan, inkorporerade med hennes system, utan stälda isolerade bredvid eller i mycket löst sammanhang med henne; ett förhållande som för öfrigt i vissa trakter bibehåller sig mycket långt fram i tiden. Dessa torn måste derför betraktas som lån från ett annat område inom arkitekturen, och detta torde ej kunna vara något

[1] Bland andra af Viollet-le-Duc.

annat än befästningskonstens. De äro helt enkelt befästningstorn stälda invid kyrkorna. Härför talar ock, att muröppningar i allmänhet förekomma endast högt upp på de samma, den nedre delen har inga eller mycket få sådana. I detta sammanhang kan ock vara af intresse att erinra, att på den äldsta till vår tid komna byggnadsritning af en kyrka, — den bekanta planen af S:t Gallens kloster från början af 800-talet — de två tornen, hvilka ej ännu äro inkorporerade med själfva kyrkan, men dock stå i förbindelse med dennas atrium, ej äro betecknade som klocktorn, utan som vakttorn [1]. De voro således ej afsedda för något kyrkligt ändamål.

Slutligen kan anföras, att äfven författare som t. ex. G. Dehio och G. v. Bezold [2], hvilka ej vilja i kyrktornen se ursprungliga försvarsverk, dock erkänna, att de samma i vissa trakter tidigt öfvergingo dertill, såsom t. ex. frontaltornen på de franska abbotsstiftens kyrkor, hvilka torn enligt nämnda författare äro »von Haus aus« verkliga fästningstorn, samt de engelska kyrkornas centraltorn, hvilka med sina platta tak och tinn-försedda murkrön mera äro att betrakta som plumpa borg-donjon'er än som kyrktorn.

---

[1] »Ad universa super inspicienda«. Före 950 hade klostret erhållit ringmur med 13 torn.

[2] Die kirchliche Baukunst des Abendlandes.

DET LUNDSKE ÆRKESÆDE OG BISKOP HERMAN

AF

SOFUS LARSEN.

Ved Slutningen af det 11. Aarhundrede indtog Hamborg en ejendommelig Stilling blandt de tyske Ærkesæder:

Det var stiftet med den nordiske Mission for Øje. Denne Omstændighed havde i Begyndelsen været dets Styrke, Kilden til dets Trivsel og imponerende Omfang; senere hen, da Missionsgerningen i det væsentlige var afsluttet, blev den Spiren til dets Opløsning og Sønderlemmelse. Det kirkelige Enhedsbaand kom her til at omspænde en hel Sum af nationale Forskelligheder, og blandt disse stod den ærkebiskoppelige Myndighed som den eneste samlende Magt ligeoverfor de fremmede Folkeslags mange centrifugale Interesser.

Et Rygstød havde Ærkebispedømmet ganske vist i de tyske Kejseres dominerende Magtstilling, saavel overfor Rom, der af hierarkiske Grunde ikke yndede altfor udstrakte kirkelige Enheder, som overfor de nordiske Riger, hvis Selvstændighed Kejserdømmet dog hidtil trods krigersk og fredelig Indblanding ikke havde formaaet at knække. Men netop paa Grund af denne Mulighed for fremmed Indblanding rummede Ærkebispens Stilling som tysk Prælat — set fra disse Landes Standpunkt — en politisk Fare, der for en forstandig Hersker maatte være Grund nok til at ønske det kirkelige Fællesskab opløst.

Fra Norden udgik ogsaa de første Forsøg paa at ændre disse abnorme Forhold; men Svend Estridssøns Bestræbelser

for at løse de strammende kirkelige Baand fandt ikke den nødvendige Støtte hos Kurien og førte derfor ikke til de forønskede Resultater. Dengang havde man i Rom sikkert faaet Øjnene op for, at ogsaa Pavemagten var bedst tjent med, at det hamborgske Ærkesædes Overhøjhed over Norden ophævedes; men Interessen for Sagen kølnedes, da Adalbert som Kompensation fordrede, at hans Ærkebispedømme i saa Tilfælde skulde ophøjes til et Patriarkat[1]. Da Kurien under ingen Omstændigheder vilde indvillige heri, var der for den under de givne Forhold ingen anden Udvej end at lade Forhandlingerne gaa istaa.

Det var egentlig først den begyndende Investiturstrid, der gjorde dette Spørgsmaal aktuelt ogsaa for Rom. — Ærkesædet i Bremen beklædtes dengang af den højtansete Liemar[2], Føreren for det kejserlige Parti blandt den tyske Gejstlighed. Nylig havde han krydset Gregors Planer og ved sin faste Optræden bibragt ham et føleligt moralsk Nederlag[3]. En saadan Dristighed vilde den herskesyge Apostelfyrste ikke rolig finde sig i; Liemars Opsætsighed skulde straffes. Forgæves stævnede han ham til Rom[4] for at aflægge Regnskab; ad denne Vej kunde han næppe komme sin Modstander til Livs; sikkert og haardt kunde han derimod ramme ham ved at sønderlemme Bremen og udskille den nordiske Kirkeprovins som et eget Ærkebispedømme.

---

[1] Adami Brem., Gesta Hammaburg. ecclesiæ III, c. 32 'Ad quam intentionem (ɔ: patriarchatum constituere) primo ductus est ea necessitate, quoniam rex Danorum, christianitate iam in fines terræ dilatata, desideravit in regno suo fieri archiepiscopatum'. — H. Olrik, Konge og Præstestand I, 179 f.

[2] Lappenberg, Hamburgisches Urkundenbuch I, 99 (Nr. 103).

[3] Monumenta Gregoriana ed. Jaffé p. 140; W. Schrøder, De Liemaro Hammaburg. archiepiscopo. Halis. 1869 p. 15—17; Dehio, Geschichte d. Erzbisth. Hamburg—Bremen II, 6—7; Hasse, Schlesw.—holst.—lauenb. Regesten und Urkunden I, 21 (Nr. 50).

[4] Mon. Greg. l. l.

De tidligere Forhandlinger desangaaende med den danske Konge havde Gregor selv i sin Tid som Archidiaconus ledet[1]; des lettere faldt det ham nu at genoptage dem paany. — Det bevarede Udtog af hans Registrum viser tydeligt, hvor gennemtænkt hans Optræden i denne Sag var: Ligefra sin Tiltrædelse[2] har han regnet med Kong Svend, hvis kirkelige Sindelag og venskabelige Følelser han kendte, som en sikker Forbundsfælle i de Forviklinger, hans ny Kirkepolitik utvivlsomt vilde bringe. Her ventede der ham imidlertid en stor Skuffelse: To Gange $^{25}/_{1}$ og $^{17}/_{4}$ 1075[3] skrev han til Kongen og opfordrede ham indtrængende til atter at fremsætte sine Ønsker om et eget Ærkesæde for Pavestolen; men han fik intet Svar paa sin lokkende Invite. Thi Døden havde krydset hans Planer; den gamle Danekonge var dengang forlængst vandret til sine Fædre[4] († $^{28}/_{4}$ 1074).

Det er højst interessant at se, hvorledes Gregor i den følgende Tid trods de svære Kampaar ikke taber Norden af Sigte. Alene Harald Hein modtager saaledes idetmindste tre[5] særdeles venlige Skrivelser fra ham; men desværre faar vi heller ikke gennem disse nogensomhelst Oplysning om, hvorledes Kong Svends nærmeste Efterfølgere i Virkeligheden

---

[1] Mon. Greg. p. 10 og 167 'Cum adhuc in ordine diaconatus eram, saepe dilectionis tuae litteras et legatos accepimus'.

[2] Mon. Greg. p. 13 (I, 4) 'Gregorius in Romanum pontificem electus Beatrici duci, Ugoni abbati Cluniacensi, Manassae archiepiscopo Remensi, Suein regi Danorum, abbati Massiliensi. *In ceteris quidem a paribus, sed circa finem singulis epistolis iuxta locorum et personarum competentiam discrepantibus.* Date Rome 4. Kalendas Maii, indictione 11 (ɔ: $^{28}/_{4}$ 1073)'. — Man ser, at Kong Svend her stilles i Række med Gregors mest trofaste og prøvede Venner.

[3] Registrum Gregorii ed. Jaffé p. 167 og 199.

[4] Jvnfr. Tillæget til denne Afhandling.

[5] Registr. Greg. ed. Jaffé p. 198, 384, 412. Dog synes det bestemt at fremgaa af disse Skrivelser, at idetmindste Harald Hein formelt har staaet i ret venligt Forhold til Gregor; jvnfr. saaledes Udtrykkene i Brevet af $^{15}/_{10}$ 1079 p. 384

stillede sig til det gregorianske Parti og dets kirkepolitiske Krav. Sikkert er det, at den i Brixen $^{26}/_{6}$ 1080[1] opstillede Modpave Wibert[2] fik et stærkt Tilhold her i Landet[3], og dette tyder bestemt paa, at Liemar, der jo var en af Wiberts ivrigste Tilhængere, har forstaaet — idetmindste mod Slutningen af Firserne — til Trods for Bansættelsen at hævde sin ærkebiskoppelige Myndighed her i Landet.

At der, som Jørgensen antager[4], er indtraadt et Omslag i denne Sagernes Stilling straks ved Erik Ejegods Tronbestigelse (1095), er en vilkaarlig Formodning, der ikke har Hjemmel i nogen Kilde og staar i Strid med den Beretning, Saxo giver os om Oprettelsen af Ærkesædet i Lund.

Liemar — saaledes fortæller han[5] — havde 'ob inanes et falsas suspiciones' bestemt sig til at sætte Kong Erik i Ban; men før Truslen kunde iværksættes, ilede Kongen (1098)[6] til Rom for personlig at indanke sin Sag for Pavestolen. Naturligvis fik han under de forhaandenværende Omstændigheder fuldstændigt Medhold — hans Modpart tilhørte jo det wibertinske Parti — og frikendtes for al Skyld.

Hvad disse 'suspiciones', som Saxo hentyder til, egentlig gik ud paa, ved vi slet ikke. Saameget kan dog med Sikkerhed siges, at hvis den danske Kirke allerede ved Stridens

---

'quod sanctam Romanam ecclesiam matrem tuam et universorum recognoscens *ipsius documenta tibi exoptas et exposcis*'; smlgn. ogsaa Gregors Opfordring til Olaf Kyrre i Brevet af $^{15}/_{12}$ 1078 p. 344—45 om ikke at hjælpe Kong Haralds Brødre, der med væbnet Haand søgte at tvinge Kongen til at give dem Part i Riget.

[1] Cod. Udalr. ed. Jaffé p. 136 (Nr. 64); Giesebrecht, Gesch. d. deut. Kaiserzeit III, 503—504.

[2] Han var tidligere Ærkebiskop af Ravenna: som Pave kaldte han sig Klemens III. Se om ham Giesebrecht l. l. p. 504 ff.

[3] Jørgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse p. 809 Anmk.; Olrik, l. l. I, 223—224.

[4] Jørgensen l. l. p. 809; Olrik l. l. I, 228.

[5] Saxo ed. Holder p. 403, 24 ff.

[6] Jvnfr. Pag. 85 Anmk. 1.

Udbrud havde tilhørt det gregorianske Parti, vilde Kongen næppe have taget fjærneste Hensyn til den bansatte Ærkebisps Trusel; efter hans Partistilling maatte den jo i saa Tilfælde være ganske virkningsløs. Var derimod Landets Kirke dengang endnu paa wibertinsk Side, bliver hans Optræden helt forklarlig; den viser sig da at være et fortrinligt diplomatisk Træk, hvorved han med snild Benyttelse af den Anledning, Striden gav ham, skiller sig og sit Land fra en uheldig Forbindelse med et allerede halvvejs slaget Parti; og man forstaar da ogsaa den smigrende Imødekommen, der vistes ham fra Pavehoffets Side: den var simpelthen et Udtryk for den Glæde, man i Gregorianernes Lejr følte over den fortabte Søn, der vendte tilbage til den rettroende Kirkes Skød med en hel Kirkeprovins i sit Følge.

Det intime og hjærtelige Forhold, der saaledes var tilvejebragt med Pavestolen, mente Kong Erik at burde benytte til at realisere sin Faders gamle Plan om et eget Ærkesæde, som jo næsten var blevet en Nødvendighed for Landet efter Brudet med Liemar og det wibertinske Parti. — Paa en ny Rejse[1] til Rom forhandlede han med Paven, rimeligvis Paschalis II[2], om Sagen, og denne gik beredvillig ind paa hans Ønsker.

Det er af flere Grunde en ganske urimelig Antagelse, at Kong Erik efter Samraad med Nordens øvrige Herskere

---

[1] Smlgn. Saxos Udtryk p. 403, 34—35: 'Quamobrem Romam *regressus* cet'; jvnfr. ogsaa Olrik l. l. I, 229, Anmk. 3. — Naar denne anden Rejse falder, ved vi ikke; den første er sikkert nok den, som besynges af Markús Skeggjason i Eiríksdrápa (Corp. poet. boreale II, 236); han omtaler der, at Kongen dengang ogsaa besøgte Bari — uden Tvivl for at deltage i det Kirkemøde, Pave Urban holdt der 1098. Herved faar vi et kronologisk Holdepunkt for Striden med Liemar; den kan ikke være udbrudt før 1097.

[2] Saaledes Knytlinga saga c. 74 (Fornm. sög. XI, p. 299—300), hvis Forfatter dog begaar den Fejl at sammenblande de to Romerrejser, som Saxo udtrykkelig adskiller. Saxos Efter-

skulde have gjort Krav paa hele den nordiske Kirkeprovins for det danske Ærkesæde; han har sikkert kun ført Ordet paa sit eget Lands Vegne; naar alligevel Resultatet blev et nordisk Primat, udgik Initiativet hertil uden Tvivl fra Pavehoffet selv[1].

Af Grunde, som vi slet ikke kender, nølede man i Rom med Opfyldelsen af de givne Løfter. For at faa Sagen i

---

retning om de tvende Romerrejser bekræftes ogsaa af en saa gammel Kilde som Vita Kanuti, der siger, at Kong Eriks Rejse til det hellige Land var hans tredie Udenlandsrejse (Vita Kanuti ed. Waitz p. 23: 'tercio peregre profecturo'; smlgn. H. Olrik, Konge og Præstestand I, 229 Anmk. 3). — At Saxo paa dette Punkt skulde have Knud Lavards Levned til Kilde, tror jeg ikke; de afviger nemlig her i andre Henseender fra hinanden. Efter mit Skøn har H. Olrik Ret i sin Anskuelse (Knud Lavard p. 16), at Saxo overhovedet ikke har benyttet dette Skrift.

[1] Hvis Initiativet til Oprettelsen af et nordisk Ærkesæde i Lund var udgaaet fra Kong Erik, vilde han rimeligvis først have forhandlet derom med de nordiske Herskere; men Saxos Ord (p. 403, 4 ff: 'Quamobrem Romam regressus, tum se, tum eciam *patriam ac domestica sacra* Saxonica prelatione liberari petiuit'; p. 406, 28 ff: 'Nec solum eam Saxonica dicione eruit (curia), sed eciam Suetie Norvagieque, religionis titulo, magistram effecit. Nec parum *Dania Romanæ benignitati debet*, qua non solum libertatis ius, sed eciam exterarum rerum dominium assecuta est') levner ikke nogen Tvivl om, at Erik kun havde fordret et dansk Ærkebispedømme, og at det var Kurien selv, der paa egen Haand fattede Ideen til og gennemførte det nordiske Primat. Dette stemmer ogsaa langt bedre med de Motiver, som vi kan formode har gjort sig gældende ved den Lejlighed. Det er ikke sandsynligt, at den norske og svenske Hersker frivilligt har givet Samtykke til det nordiske Ærkesæde paa dansk Grund; derved truedes jo disse Lande med en lignende politisk Indblanding i deres Forhold fra dansk Side, som den, Danmark gennem det hamborgske Ærkesæde saa længe havde været udsat for fra de tyske Kejsere. Derimod er det let at paapege den Interesse, som Kurien havde i en saadan Afgørelse af Spørgsmaalet. Under de daværende Forhold kunde den nemlig ikke indskrænke sig til at berøve det skismatiske

Gang paany maatte Kong Erik, inden han drog paa Pillegrimsfærd til det hellige Land, sende et Gesandtskab til Rom[1]. Dér blev da Spørgsmaalet drøftet paany, og ved denne Lejlighed var det vel, at Bestemmelsen blev truffen angaaende

Bremen Danmark alene; paa den anden Side turde man endnu ikke lade den svagt befæstede Kirke i Sverig og Norge staa paa egne Ben. Derfor var et dansk Ærkesæde med Metropolitanret over Norden, skøndt ogsaa dette aabenbart gav Anledning til visse Betænkeligheder (jvnfr. Anselms Brev til Ascer hos Lappenberg l. l. p. 123 Nr. 130: 'confidimus enim quia, gratia Dei cooperante, ea, quæ corrigenda sunt, corrigetis, & quæ edificanda sunt, edificabitis, et quæ nutrienda, nutrietis'), den eneste Udvej for Romerhoffet, og dets egenmægtige Optræden ved denne Lejlighed stemmer særdeles godt med den hensynsløse Fremfærd, som det 30 Aar senere paany viste ligeoverfor Nordens Herskere (smlgn. Aktstykkerne hos Lappenberg l. l. p. 132—135 Nr. 144—148; Hasse l. l. p. 25—26).

Den Anskuelse, som jeg her har bekæmpet, hævdes med Styrke af A. D. Jørgensen (Den nord. Kirkes Grundl. p. 814—15), og til Støtte for den mener han, at det er tilstrækkeligt at kunne paaberaabe sig Jon Tursøns Vidnesbyrd (Kirkehist. Saml. II, 308). Denne Mand skrev ved Midten af det 16. Aarhundrede foruden flere andre Værker en temmelig mager Kirkekrønike, hvori han blandt andet fortæller, at Kong Erik fik de andre nordiske Herskeres Samtykke til Oprettelsen af det fælles Ærkebispesæde. Da Jon Tursøn staar ganske alene med denne Efterretning, kan den ikke betragtes som andet end et Udtryk for hans personlige Opfattelse af, hvorledes Sagen er bleven ordnet; nogen historisk Værdi eller Vægt har den ikke, og det maa nærmest betragtes som en Parodi paa Kildekritik, naar Jørgensen (l. l. p. 815 Anmk. 1) kalder denne sene og enestaaende Beretning for 'fuld troværdig', faa Sider efter at han har fremsat den Anskuelse (p. 809), at Saxo 'stod disse begivenheder for fjernt', til at han kunde kende den virkelige Grund til Kong Eriks Brud med Liemar. Gennem sit Forhold til Ærkebiskop Absalon var Saxo netop en af de faa, som kunde skaffe sig sikker Besked om disse Sager.

[1] Saxo ed. Holder p. 406, 16 ff. — Vita Kanuti ed. Waitz p. 23 fortæller, at Erik selv for tredie Gang paa sin Pillegrimsfærd besøgte Rom. Alt taler imidlertid for, at Saxos

Omfanget af den ny Kirkeprovins: hvad der før havde hørt ind under Hamborg og Bremen, blev nu tildelt den.

For at ordne Forholdene og fastsætte, hvor den ny Ærkebiskop skulde residere, sendtes i Aaret 1103 Kardinal Alberik til Norden. Efter moden Overvejelse og nøje Prøvelse af de forskellige lokale Krav bestemte han sig for Lund, hvis centrale Beliggenhed i Forhold til Sverig, Norge og Venden sikkert har været det afgørende Moment.

Paa Bispestolen i Lund sad dengang Ascer, en Mand af meget fornem Byrd; han blev altsaa af Legaten udvalgt til Ærkebiskop i Aaret 1103[1].

Naturligvis har Alberik medbragt de fornødne Legitimationsskrivelser til de nordiske Herskere; men nogen Bulle, der fastsatte det lundske Ærkesædes Rettigheder,

---

Fremstilling ogsaa paa dette Punkt er fuldstændig korrekt. Eriks Rejserute gik over Rusland og Konstantinopel.

[1] Saxo ed. Holder p. 406, 21 ff. Navnet paa den pavelige Legat findes ikke i vor nuværende Saxotekst. Dog er det ikke umuligt, at det har staaet i nogle Haandskrifter, thi den sjællandske Krønike, der her efter eget Sigende citerer Saxos Ord, nævner udtrykkelig hans Navn ('Profectus igitur a curia legatus Albericus' S. r. D. II, 608 under 1103). I ethvert Tilfælde kan der næppe være Tvivl om, at det var denne Mand, der som Legat ordnede Forholdene, da vi ogsaa af Anselms Brev til Ascer (Lappenberg, l. l. p. 123 Nr. 130) kan se, at han havde en afgørende Stemme i disse Sager.

Den Uoverensstemmelse, der i vore middelalderlige Annaler gør sig gældende med Hensyn til Aaret for Ærkebispesædets Oprettelse — nogle angiver 1103, andre 1104 — er, som man allerede af ovenstaaende Fremstilling vil kunne slutte sig til, mere tilsyneladende end virkelig. En Del af dem nøjes med at angive Aaret for Ascers Udnævnelse (1103), saaledes Sj. Krønike (S. r. D. II, 608 'Ascerus, episcopus Lundensis, factus est archiepiscopus primus'); Rydannalerne (S. r. D. I, 161 'Ascerus factus est primus archiepiscopus Daciæ'); lidt afvigende i Udtrykket og ukorrekt er S. r. D. I, 388. — Andre indskrænker sig til at nævne det Aar, da Palliet blev ham sendt (1104), saaledes Ann. Esrom. (S. r. D. I, 239 'Hoc anno missum est pallium Ascero'); Breve chronicon Danicum 1095—1194 (S. r. D. III, 627) vakler mellem

kan han ikke have overbragt. Ved hans Afrejse vidste man jo i Rom endnu ikke, hvilken dansk Bispestad man skulde vælge; Afgørelsen heraf var netop et af Formaalene med Alberiks Sendelse. Først næste Aar (1104) modtog Ascer Palliet fra Rom, og rimeligvis overraktes ham samtidigt dermed den pavelige Bulle. Dog er det en Mulighed, der med senere Begivenheder for Øje ikke kan lades ude af Betragtning, at denne ligesom den Bulle, der i 1123 blev udstedt til Adalbero[1], ikke har indeholdt noget om Primatretten; og har der været optaget en slig Bestemmelse i den, bliver det endda uvist, om den har tildelt det lundske Ærkesæde Overhojheden over Sverig, Norge og Venden uden Forbehold. Kun Bullen selv kan løse Usikkerheden paa dette Omraade; men den er tabt, og det Brudstykke af den, der anføres i Nicolai Archiespiocopi Chronicon Episc. Lund., er nu af alle anerkendt som uægte[2].

Dette er i Virkeligheden, hvad der er os overleveret[3]

---

begge Aarstal, og Essenbækaarbøgerne har ganske rigtigt under 1103 Notitsen 'Ascerus factus est primus archiepiscopus in Dacia', under 1104 'Missum est Ascero archiepiscopo primo pallium'; de to sidste Ord er ved en Fejltagelse ombyttede i Haandskriftet (S. r. D. II. 520).

[1] Jvnfr. Lappenberg l. l. p. 126 Nr. 136,

[2] Aftrykt i S. r. D. VI, 623.

[3] Foruden de anførte Kilder haves et Brev til Ascer (aftrykt hos Lappenberg l. l. p. 123 Nr. 130) vedrørende denne Sag fra en Mand, der formodentlig har spillet en ikke ringe Rolle ved Forhandlingerne om Ærkesædets Oprettelse, nemlig Anselm af Canterbury, en af Hovedmændene for det gregorianske Parti.

Brevet indeholder Svaret paa en Anmodning, Ascer havde rettet til Anselm. Det maa skrive sig fra Efteraaret 1103, thi paa den Tid opholdt Anselm sig i Rom (jvnfr. Eadmeri Hist. nov. i Mon. Germ. hist. Script. XIII, 145 og Hasse, Anselm von Canterbury I, 396—403). Desværre er Brevet holdt i saa almindelige Udtryk ('Quod me rogastis de domno Alberico, cardinali Romanæ ecclesiæ, libenter feci cet'), at det for en Uindviet end ikke er klart, hvad Ascer har forlangt af Anselm. Det er ikke sandsynligt, at han har bedet ham overbringe Alberik sin Tak eller en Gave;

om Oprettelsen af Ærkesædet i Lund. Selv paa Grundlag af disse mangelfulde Efterretninger vil man — alt vel overvejet — næppe kunne nægte, at det heldige Udfald kun blev muliggjort ved særlig gunstige politiske Forhold. Det var dem, der gav den danske Konge de glimrende Kort paa Haanden; hans Fortjeneste er det at have spillet dem rigtigt.

Formodentlig har man i de ledende Krese indenfor den danske Kirke været klar paa, at en Kamp med det bremiske Ærkesæde om Primatretten var uundgaaelig, naar engang Investiturstridens Bølger havde lagt sig, og Pavestolen havde sluttet Fred med Kejsermagten. Men man har vel næppe tænkt sig Muligheden af, at den foreløbig skulde ende med et absolut diplomatisk Nederlag. Saaledes føjede det sig

det kunde han nemlig lettere selv have besørget direkte. Rimeligvis har han ønsket, at Anselm, inden de endelige Afgørelser blev trufne, skulde gøre sin Indflydelse gældende hos Kardinalen til Fordel for Ærkestolen i et eller andet vigtigt Spørgsmaal. I ethvert Tilfælde er det klart, at man her i Norden har betragtet Anselm som en Støtte for de danske Interesser i Rom, ellers vilde Ascer vel næppe have henvendt sig til ham, og vi er berettigede til at formode, at den Tillid, som den lundske Ærkebiskop viste sin Kollega fra Canterbury, ikke var greben ud af Luften, men havde sin Grund i, at Anselm ved en tidligere Lejlighed — rimeligvis under Kong Eriks Ophold i Bari — havde stillet sig venligt og imødekommende overfor Kongen og de danske Gejstlige, der uden Tvivl ledsagede ham paa Rejsen. Hvem ved, om ikke Ascer selv har været blandt dem?

Den Henstilling, som findes i Slutningen af Brevet ('Rogo sanctitatem vestram, quatinus regnum illud vestro sancto studio emundetis ab apostatis, ut nullus alienigena ibi recipiat aliquem ecclestiasticum ordinem; quia illi, qui ab episcopis suis repelluntur, illuc pergunt et execrabiliter ad diversos ordines sacrantur') har tydeligt nok Adresse til Resterne af det wibertinske Parti, som tidligere havde haft Tilhold i Danmark. For Fremtiden skulde Norden være rent Land, og Dørene holdes godt lukkede for alle kætterske Strømninger. Smlgn. Olrik, Konge og Præstestand I, 225.

imidlertid, væsentlig fordi Bremens Skytsherre, den tyske Kejser, paa Grund af heftige Partistridigheder indenfor Kirken blev i Stand til at øve et stærkt Tryk paa Pavehoffet saavel i denne som i andre Sager[1].

Allerede straks efter Afslutningen af Konkordatet i Worms $^{23}/_{9}$ 1122 begyndte det at se truende ud for Danmark. Rimeligvis benyttede Henrik den 5te den forsonlige Stemning, der ogsaa i kirkelige Krese gjorde sig gældende umiddelbart efter Fredsslutningen, til hos Pave Kalixtus at lægge sin Indflydelse i Vægtskaalen til Fordel for det saa stærkt reducerede Bremen[2]. Samtidig hermed gjorde Ærkesædets egen Gejstlighed de største Anstrengelser for at oprette den lidte Skade og genvinde det tabte.

Sandsynligvis havde allerede Ærkebiskop Friederich med Henblik paa den forestaaende Fredsslutning truffet sine Forberedelser for at have alt parat, naar det rette Øjeblik kom[3]. Han døde imidlertid i Slutningen af Januar 1123[4], og for den bremiske Kirke var dette sikkert et Held. Man fik derved Lejlighed til at knytte Fordringen om Genoprettelsen af Ærkesædets gamle Magtsfære til en ny Mand, hvis Person og Navn ikke stod i Forbindelse med de bitre Minder fra Stridens Dage, og som havde haft Lejlighed til at fyldestgøre alle de Fordringer, der kunde stilles til et kanonisk Valg. Navnet paa Bremerkirkens ny Electus var Adalbero.

Med et righoldigt Arsenal af tildels forfalskede Aktstykker[5],

---

[1] Jvnfr. Fremstillingen nedenfor p. 100 ff.

[2] Dette fremgaar af det nedenfor p. 94 anførte Dokument.

[3] Jvnfr. Dehio l. l. II, p. 23—24; Anmk. p. 39 ff.

[4] Datoen angives forskelligt ($^{28}/_{1}$, $^{29}/_{1}$, $^{30}/_{1}$); jvnfr. Lappenberg, Hamb. Urkundenbuch p. 125 Nr. 133 Anm. 1.

[5] Smlgn. K. Koppmann, Die ältesten Urkunden des Erzbisthums Hamburg—Bremen. Hamburg, 1866; Jahrbücher f. die Landeskunde Schl. Holst. Lauenb. III Folge, 10 Bd. 1869 p. 287—311 (W. Schröder & K. Koppmann); Hist. Tidsskr. IV. R. 1. Bd. p. 703 ff. (A. D. Jørgensen: Nyere tyske bidrag til den danske middelalders historie. I.); Jørgensen,

der skulde bevise Ærkesædets soleklare Ret til det nordiske Primat, begav han sig 1123, ledsaget af et anseligt Følge, afsted for personlig at hente Palliet i Rom[1], hvor kejserlig Indflydelse formodentlig allerede havde banet Vejen for ham.

Der synes hidtil hos moderne historiske Forfattere ikke at have hersket mindste Tvivl om, at Adalbero i Rom opnaaede alt, hvad han ønskede, og i Triumf vendte tilbage til Bremen med pavelig Bekræftelse paa alle Ærkesædets gamle Rettigheder, særlig Primatet i hele dets tidligere Udstrækning.

Dette er sikkert galt. Ikke blot ikke i Virkeligheden — derom er alle enige — heller ikke paa Papiret opnaaede Adalbero denne Gang alt, hvad han krævede.

Kalixtus's Bulle til Folket og Gejstligheden i Hamborg[2] omtaler ikke med et eneste Ord Ærkesædets Rettigheder; den meddeler kun, at Adalbero har faaet Palliet — intet videre. Grunden er rimeligvis den, at Forhandlingerne mellem Kejser Henrik og Kurien om denne Sag dengang endnu ikke var tilendebragte. Af dette Dokument kan man altsaa aldeles intet slutte hverken for eller imod. Derimod er der andre Vidnesbyrd, som udtrykkelig forbyder en saadan Antagelse, saaledes Honorius's Brev til Adalbero fra Slutningen af Tyverne[3]. Paven titulerer her officielt Ascer Ærkebiskop[4], følgelig kan Kurien dengang endnu ikke have reduceret Lund til et Bispesæde.

Den nordiske Kirkes Grundlæggelse Till. 1 og 2; Dehio, l. l. II, Anmk. p. 39. Om Ophavsmændene til disse Falsknerier (thi at de ikke skyldes en enkelt, forekommer ogsaa mig utvivlsomt) hersker der Uenighed; men da Spørgsmaalet ikke har nogen væsentlig Betydning for den foreliggende Undersøgelse, skal jeg ikke komme nærmere ind derpaa.

[1] Mon. Germ. hist. Script. III, 115 (Annales Hildesheim. a. 1123).

[2] Aftrykt hos Lappenberg l. l. Nr. 136 p. 126.

[3] Aftrykt efter Originalen hos Lappenberg l. l. Nr. 140 p. 130.

[4] . . . 'ut controversia, quæ inter te et fratrem nostrum A. Londensem archiepiscopum agitatur, valeat properante Do-

I samme Retning peger ogsaa Bambergerbispen Otto's Optræden overfor Ascer[1]. I Aaret 1127 kom han anden Gang til Stettin og havde til Hensigt at drage til Rügen for at omvende Øens vilde Hedninger. Man søgte dér at afskrække ham fra den farefulde Færd og mindede ham tillige om, at Rügen laa under det lundske Ærkesædes Overhøjhed. Otto sendte derfor straks en Gejstlig til Ascer med rige Gaver og Anmodning om Tilladelse til at forkynde Kristendommen paa Øen. Seks Uger derefter modtog han fra Ærkebispen til Tak for Gaverne en Ladning Smør. Hvad Forkyndelsen angik, svarede han, at han desangaaende ikke kunde bestemme noget paa egen Haand; han maatte først drøfte Sagen med Rigets Stormænd. Otto opgav saa Rejsen.

Af denne Beretning, hvis Troværdighed der ikke er Spor af Grund til at drage i Tvivl, ser vi, at Ascer dengang — altsaa efter 1123 — ikke blot var Ærkebiskop over Danmark, men endog fra tysk Side officielt anerkendtes som den rette Primas over den Del af Venden, der tidligere havde hørt ind under Bremens Omraade.

Det forekommer mig, at selv om der for den Opfattelse, jeg her har gjort gældende, ikke var andre Vidnesbyrd at bygge paa end de nævnte, vilde de være tilstrækkelige. Ud fra dem kan man ikke komme til noget andet Resultat, end at Kuriens Afgørelse i 1123 gik ud paa, at den gamle hamborgske Kirkeprovins, der fra 1103 havde været underlagt Lund, skulde deles mellem de stridende Parter. Hvormeget Hamborg fik ved denne Lejlighed, vilde det paa dette Grundlag være umuligt nøjere at angive, til Lunds Part maatte idetmindste Danmark og Venden henregnes. Men det træffer sig saa heldigt, at vi i dette Tilfælde ikke behøver at lade

---

mino debito fine concludi, dilectum filium E. presbiterum cardinalem ad vestras partes de nostro latere duximus delegandum cet'.

[1] Scr. r. Dan. IV, 217—222. Ebonis Vita Ottonis III c. 23 ed. Jaffé, Bibl. V, 684.

os nøje med omtrentlige Angivelser; de Grænser, som Kurien i 1123 drog mellem de to Ærkebispedømmer, kender vi i Virkeligheden ganske nøje. Mærkeligt nok har man baade fra dansk og fra tysk Side hidtil ganske overset, at en Dokumentregistrant i Stadearchivet[1] giver os nøjagtig Besked desangaaende; den lyder saaledes: 'Confirmatio Calixti (II) pontificis ad Henricum (V) cæsarem de epicopatu Sueciæ, Gotlandiæ, Norwegiæ'.

Som ovenfor berørt, maa Kejser Henrik efter Afslutningen af Wormserkonkordatet have arbejdet paa Genoprettelsen af Bremens tidligere Magtstilling. Originaldokumentet, hvortil Registranten er bevaret, kan kun have været den Skrivelse, ved hvilken Pave Kalixtus officielt tilmeldte Kejseren, hvilke Indrømmelser han paa hans Anmodning havde gjort Ærkesædet. Derigennem faar vi Vished for, at det, Bremen fik tilbage, var Sverig, Norge og Gulland.

Naturligvis er det ikke vanskeligt at se, hvad der har bevirket, at saamange Forskere gik let hen over disse i Virkeligheden saa tungt vejende Vidnesbyrd: Skylden maa søges i en ganske vildledende Fremstilling af disse Begivenheder, der findes hos en enkelt tysk Annalist.

Fortsættelsen af Hildesheimerannalerne 1100—1137, hvis Forfatter vistnok levede samtidigt med de af ham optegnede Begivenheder, indeholder følgende fuldstændig korrekte[2] Beretning om Sagen: 'Adelbero Bremensis archiepiscopus canonice electus, pro reposcenda pallii dignitate Romam vadit. Ibi a domno apostolico Calixto honorifice excipitur, in archiepiscopum ab eo consecratur, habitoque sinodo canonico et iudiciario ordine pallium obtinuit, neglegentia duorum antecessorum suorum amissum et in Danos translatum'.

Denne Optegnelse har en anden tysk Krønikeskriver, der sædvanligvis gaar under Navnet den saksiske Annalist

---

[1] Nu i Hannover; aftrykt hos Lappenberg l. l. Nr. 134 p. 125.
[2] Mon. Germ. hist. Script. III, 115.

(Annalista Saxo), afskrevet og tilføjet følgende Notits[1]: 'Antiqua enim et nobilis illa Bremensis ecclesia iure metropolitano super Danos et Suethos et Norwegon et Scridivingos principatum habuit. Addidit quoque domnus apostolicus hanc auctoritatem, ut predicte ecclesie pontifex liberam predicandi licentiam habeat, quousque terra ad Oceanum versus partes illas extenditur. His ita actis in hoc quoque domnus papa honorem sibi adauxit, quod quendam bone conversationis clericum, qui secum Romam venerat, Suethis episcopum ordinavit. Post ad patriam remeat addito sibi cardinale, viro religioso, qui ex decreto domni apostolici, omnibus Datiæ episcopis, ut ei sicut metropolitano obedirent, ediceret. Ab imperatore gloriose exceptus Bremam venit, frequentissimis illius provincie conventibus solempniter eum excipientibus'.

Hvem denne saksiske Annalist var, ved man ikke; rimeligvis skrev han sig fra Halberstadt[2]. Hans Værk slutter ved 1139, men har formodentlig fra først af gaaet længere ned i Tiden; det er udarbejdet omkring 1150[3], og dets Forfatter har flittigt samlet og benyttet tidligere Tiders historiske Arbejder. — Spørgsmaalet bliver: Hvorledes er han kommen til en Efterretning, som staar i Modstrid med andre samtidige Dokumenter og Vidnesbyrd? Svaret maa lyde, at Krønikeskriveren, som beviseligt i ikke ringe Grad har øst ogsaa af det hamborgske Ærkesædes historiske Kilder[4], her

---

[1] Mon. Germ. hist. Script. VI, 759—760.

[2] Ibid. p. 546.

[3] Ibid. p. 547.

[4] Ibid. p. 543. Et Vidnesbyrd herom afgiver selve den foreliggende Notits: Gennem Opregning af Navnene paa de nordiske Folkeslag, over hvilke Hamborgerkirkens Myndighed strakte sig, peger den tydeligt nok tilbage paa de — mer eller mindre ægte — Pavebreve, der skulde sikre Ærkesædets Rettigheder, og som af den Grund næsten alle møder op med den samme Navnerække. Den tyske Krønikeskriver kan derfor næppe have øst sin imponerende ethnografiske Viden paa dette Omraade fra andre Kilder end netop bre-

rimeligvis ligefrem er bleven ført bag Lyset af en tendentiøs bremisk Fremstilling, der sammenblandede Begivenhederne i 1123 og 1133, saaledes at enhver maatte tro, at Adalbero i dette sidste Aar kun opnaaede en yderligere Bekræftelse paa det, han allerede havde faaet Tilsagn om i 1123. Hermed stemmer det ogsaa særdeles godt, at hverken den saksiske Annalist eller — saavidt jeg da ved — nogen anden tysk Krønike med et eneste Ord omtaler Adalberos store Sejer 1133. Var den kun en Stadfæstelse paa det, Ærkebiskoppen allerede havde opnaaet 1123, er dette ganske forklarligt — ellers ikke.

En saadan Fordrejelse af Sandheden fra Ærkesædets og Kapitlets Side vil sikkert ikke vække Forundring hos dem, der ved, at frække Dokumentforfalskninger var et af de Vaaben, Bremerkirken med en vis Forkærlighed anvendte i tvivlsomme processuelle Stridigheder[1]. Dog vil der i dette som i andre Tilfælde, hvor mindre fine Motiver maa forudsættes, være god Grund til med den gamle romerske Dommer at spørge: 'Cui bono'? Hvilken Fornøjelse eller Fordel kunde man i Bremen have af en saadan bevidst Fordrejelse af Sandheden? Forklaringen ligger sikkert deri, at man naturligvis var tvungen til at følge den Fremstilling af Begivenhedernes Gang, som Kurien 1133 gav i de Buller, der skulde sikre Ærkesædets fremtidige Magtstilling; og den Bestræbelse, der giver sig til Kende i disse Dokumenter, gaar ganske simpelt ud paa fuldstændig at negligere Oprettelsen af det lundske Ærkesæde i 1104 og betragte Kalixtus's og Honorius's Bestræbelser for at bilægge de Kompetence-Stridigheder, der var fremkaldte ved de pavelige Anordninger af 1123, som Formaninger og Tilhold, der var givne Ascer, fordi han egenmægtig havde brudt det

miske; kun her, ingen andre Steder i Tyskland, kan man gøre Regning paa et nogenlunde nøjagtigt Kendskab til de nordiske Lande og deres Beboere.

[1] Smlgn. p. 11 Anmk. 5.

Lydigheds- og Afhængighedsforhold, hvori han stod til sin kirkelige Foresatte, den bremiske Ærkebiskop[1]. Hvad Grunden var til denne Fremgangsmaade, er let at se: Det galdt dengang (1133) for Pavestolen om at finde et plausibelt Paaskud, hvormed den kunde dække over det Brud paa Tro og Love mod den nordiske Kirke, som den sikkert meget mod sin Vilje begik. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at Kurien ikke af egen Drift fór saa haardt frem; den handlede saaledes, fordi den var tvungen dertil. Innocens den anden var paa dette Tidspunkt fuldstændig afhængig af Kejser Lothar, og de pavelige Buller af $^{27}/_{5}$ 1133 er derfor kun et Udtryk for den tyske Kejsers Vilje.

Det har sikkert ikke været let for St. Peters Efterfølger at føje sig efter den tyske Politiks Krav i saa vigtige kirkelige Spørgsmaal som Ordningen af den nordiske og den polske Kirkeprovins's[2] fremtidige Stilling, og menneskeligt set er det ret forstaaeligt, at Innocens for idetmindste at bevare Skinnet af at være i sin gode Ret overfor den danske Ærkebiskop giver sin Fremfærd imod ham Præget af en streng, men retfærdig Straffedom.

Ud fra dette Synspunkt vil man sikkert indrømme mig, at vi roligt kan lade den saksiske Annalists Vidnesbyrd[3] ude

---

[1] Smlgn. Lappenberg l. l. Nr. 144 p. 132—133; og Rydberg, Sverges Traktater I, 66; 'Sepe vtique venerabilis frater noster Adalbero, Hammaburgensis archiepiscopus, in presentia predecessorum nostrorum felicis memorie, Calixti & Honorii ac nostra questus es, *Ascerum Lundensem & alios episcopos Dacie tibi debitam sicut metropolitano suo, quemadmodum in antiquis privilegiis . . . continetur, obedientiam denegare*'.

[2] Mon. Germ. hist. Script. XIV, 414 (Gesta episcop. Magdeburg.); Jaffé, Reg. Pont. ed. 2. I Bd. p. 860 Nr. 7629.

[3] Hvad de enkelte Efterretninger angaar, som indeholdes i den saksiske Annalists Tilføjelser, maa det indrømmes, at en Del af dem ikke strider mod de øvrige Kilders Beretninger og Vidnesbyrd. Baade Indvielsen af den svenske Biskop og det glimrende Indtog i Bremen er Begivenheder, som kan tænkes at være foregaaede ogsaa 1123; men det,

af Betragtning. Det beviser kun, at man i Bremen, da endelig den store Sejr var vunden, helst vilde glemme, at man 10 Aar i Forvejen havde maattet nøjes med langt mindre.

Man har fra dansk Side[1] uden at kunne støtte sin Mening paa et tilstrækkeligt overbevisende Kildemateriale udtalt en temmelig streng Fordømmelsesdom over Ascers formentlige Uvirksomhed og Ligegyldighed i Kampaarene 1123—1133. Denne Opfattelse beror sikkert paa et Fejlsyn.

Der kan næppe være Tvivl om, at Pavestolen, hvorledes man end vil bedømme dens Handlemaade, rent formelt har været i sin gode Ret, da den 1123 gav Norge, Sverig og Gulland tilbage til Bremen. Den vilde ikke saa ivrigt have opfordret Ascer til at søge Rettens Vej, naar ikke den havde været ganske sikker paa, at Papirerne var i Orden. Bullen, som i sin Tid blev udstedt til det lundske Ærkesæde, har formodentlig netop med saadanne Eventualiteter for Øje været affattet i meget forbeholdne og forsigtige Udtryk. Uretten er altsaa paa Ascers Side; han har ikke kunnet bringe det over sit Hjærte at give Afkald paa det nordiske Primat,

---

at de omtales i Forbindelse med Ting, som først kan være skete 1133, og forbigaas med Taushed i Hildesheimerannalerne, taler unægteligt stærkt for, at alt til Hobe er Effektnumre, laante fra Sejren i 1133.

[1] A. D. Jørgensen i Ny kirkeh. Saml. IV, 596 og 604; H. Olrik, Konge og Præstestand I, 243. — Om Ascers Karakter og Virksomhed er vi paa Grundlag af de faa og utilstrækkelige Efterretninger, vi raader over, ude af Stand til at danne os nogensomhelst begrundet Anskuelse. Hvad angaar Beskyldningen for Forsømmelighed, er det snurrigt at se, at akkurat den samme Bebrejdelse fra en tysk Krønikeskrivers Side rettes mod de hamborgske Ærkebisper Humbert og Friedrich, som af Grunde, der ikke kunde lægges dem til Last, var ude af Stand til at hævde Hamborgs Primatrettigheder. — At Paven i 1133 skulde have støttet sin Dom paa skaanske eller jydske Lovs Bestemmelser, saaledes som Jørgensen paa det anførte Sted synes at formode, er en ganske urimelig Gisning.

og da han paa Grund af sit Bevismateriales Utilstrækkelighed heller ikke turde efterkomme Kuriens Opfordringer til at møde i Rom og forelægge Paven Sagen, har han indskrænket sig til en med Sejghed gennemført passiv Protest, rimeligvis i det Haab, at Fremtiden vilde aabne ham gunstigere Udsigter. Sandsynligvis er det ved denne Fremgangsmaade lykkedes ham faktisk at bevare det lundske Ærkesædes Overhøjhed over Norden i sin fulde Udstrækning. Adalbero har sikkert ikke haft megen Glæde af de pavelige Buller[1], som han i 1123 — sandsynligvis med stor Bekostning — udvirkede, og ligesaa lidt har vist den pavelige Legat udrettet, som Honorius[2] sendte til Norden for at mægle mellem de stridende Parter.

Naturligvis, ogsaa her gælder det gamle Visdomsord 'Handelt einer mit Honig, er leckt zuweilen die Finger'. Det har vel ikke altid været de fineste Midler, Ascer anvendte for at hævde sin truede Stilling; navnlig har han vistnok efter Evne søgt at holde de svenske og norske Biskopper i Uvidenhed om Kuriens Bestemmelser til Gunst for Bremen. Ialfald ser vi, at en slig Trafik, Intrigespil og bevidste Fortielser, andetsteds under lignende Forhold bragtes til Anvendelse af Middelalderens Kirkefyrster, saaledes under de langvarige Stridigheder mellem Canterbury og York[3]. At man her hjemme skulde have været mere samvittighedsfuld eller mindre fiffig, er næppe troligt.

Det Haab, hvorpaa Ascers Protestpolitik hvilede, skulde ikke gaa i Opfyldelse i hans Levetid. Tvertimod, mer og mer truende trak Skyerne sig sammen over den lundske Ærkebiskops Hoved. Honorius II havde knap lukket sine Øjne ($^{14}/_{2}$ 1130), før de romerske Adelsfamilier Frangipani og Pier-

---

[1] Naturligvis har Pavehoffets Bestemmelser i 1123 givet Anledning til Udstedelsen af flere Buller end den, der endnu er bevaret.

[2] Se Lappenberg l. l. Nr, 140 p. 130.

[3] Smlgn. E. Liebermann, Ungedruckte anglonormannische Geschichtsquellen 1879 p. 288 ff.

leoni ved deres heftige Strid om Besættelsen af Pavestolen gav Anledning til et nyt Skisma. Begge Partier fik samme Dag deres Kandidater valgte under Navn af Innocens II og Anaklet II; men begge Valg var foregaaede med Tilsidesættelse af de regulære Former, Anaklets dog paa mindre uregelmæssig Vis end hans Medbejlers. Det var saaledes ikke nogen let Sag for den troende Verden at afgøre, hvem af de to der var St. Peters rette Efterfølger, tilmed da de mærkeligt nok var enige i alle dogmatiske Spørgsmaal med hinanden. I Begyndelsen havde dog Anaklet absolut Overmagt over sin Modstander: Innocens maatte forlade Rom og efter nogen Tids Forløb endogsaa Italien[1].

Sandsynligvis vilde han være bukket under i Kampen, hvis ikke den almægtige tyske Kansler Norbert, Ærkebiskop af Magdeburg, og den paa sit Omraade ikke mindre indflydelsesrige Bernhard af Clairvaux havde taget sig af hans Sag. Anerkendt og støttet af saadanne Mænd vandt han snart Europas mægtigste katholske Fyrster for sig og bevægede Tysklands Hersker Lothar til et Krigstog mod Rom for at erobre Staden og afsætte Anaklet. Saavidt naaede man dog trods alle Anstrengelser ikke; det lykkedes kun Lothar at bemægtige sig den gamle Stad, og her kronede Innocens ham højtideligt til Kejser i Laterankirken $^4/_3$ 1133.

Et Par Gange saa det ud til, at Innocens vilde blive nødt til at betale den tyske Anerkendelse og Hjælp i dyre Domme med kirkepolitiske Indrømmelser. Norbert og Bernhard afværgede dog det værste for ham; men naturligvis slap han ikke helt for at betale Gildet. Desuden opnaaede de tyske Kirkefyrster, som havde støttet hans Sag, betydelige Begunstigelser; saaledes fik Norbert hele den polske Kirkeprovins lagt ind under sit Ærkebispedømme Magdeburg[2].

---

[1] Jvnfr. Giesebrecht, Gesch. d. deut. Kaiserzeit IV, 54 ff. — F. Gregorovius, Gesch. der Stadt Rom IV, 308 ff. 2. Aufl.

[2] Smlgn. Codex Pomeraniæ dipl. I p. 25.

Ogsaa Adalbero naaede ved denne Lejlighed omsider sine Ønskers Maal, skøndt han ved egen Uforsigtighed nær havde ødelagt sine glimrende Chancer. Med sædvanlig Ihærdighed var han nemlig allerede 1130[1] paany draget til Rom for at bevæge Honorius til at tage sig af hans Sag; thi Ascer havde ved sin vel gennemførte Protestpolitik forstaaet at gøre de Fordele, Bremen vandt 1123, illusoriske.

Under hans Ophold i Rom døde Honorius, og da Anaklet i Begyndelsen syntes at være den stærkeste, sluttede Adalbero sig til ham, paatog sig at bringe hans Bud til Kong Lothar og fik som Belønning pavelig Anerkendelse af alle sine Fordringer[2]. Efter Hjemkomsten til Tyskland opdagede han dog snart, at han havde valgt det gale Parti, og sadlede i Tide om. Herved reddede han Situationen, og ved den endelige Opgørelse gik heller ikke han tomhændet bort: ogsaa Innocens tildelte — ligesom tidligere Anaklet — Bremen hele dets fordums Omraade og alle dets gamle Rettigheder ($^{27}/_{5}$ 1133)[3]. — Ved denne Lejlighed var det formodentlig, at Adalbero for ligesom at give disse Bestemmelser en højtidelig Sanktion fik Innocens til at indvie en af sine Ledsagere til Biskop i Sverig. Paven medgav ham desuden Skrivelser til de nordiske Herskere, Ascer, samt de danske og svenske Biskopper og lod sin Legat, Kardinal Martin, følge med ham tilbage for ved sin Autoritet at skaffe Bremens Myndighed Anerkendelse i de nordiske Lande[4]. Var

---

[1] Lappenberg, Hamb. Urkundenbuch I, Nr. 143 p. 132.

[2] Cod. Udalr. ed. Jaffé V, Nr. 244.

[3] De herhen hørende Buller er aftrykte hos Lappenberg l. l. under Nr. 144—148.

[4] At Kardinal Martin netop ved denne Tid er bleven sendt til Danmark for at ordne de kirkelige Forhold heroppe, derom kan der ikke være Tvivl (jvnf. Manrique, Ann. Cistercienses I, 241), og der forekommer mig at være en ikke ringe Sandsynlighed for, at det var ham, som overbragte Bullerne af 1133 til Norden (Manrique ansætter hans Sendelse et Aar for tidligt 1132 c. III § 1) og med Støtte fra Tyskland søgte at

det vel til at undres over, at Adalberos Hjemrejse og Indtog i Bremen under disse Forhold formede sig til et helt Triumftog?

---

bane Vejen for deres Gennemførelse. Saaledes har man ogsaa tidligere ment (jvnfr. Münter i Magazin für Kirchengesch. d. Nordens I, 13—16). A. D. Jørgensen antager derimod, at Formaalet for Kardinalens Sendelse var at overbringe Palliet til Ascer (Ny kirkeh. Saml. IV, 604). — Jeg skal senere udførligt komme tilbage til hans kronologiske Bestemmelse af disse Begivenheder. Her vil jeg kun gøre opmærksom paa, at Kardinal Martins Sendefærd til Norden ikke afgiver noget Støttepunkt for hans Opfattelse: J. sætter Rejsen til Foraaret 1134. Dengang afholdtes der nemlig et stort Kirkemøde i Pisa, hvor blandt andre den hellige Bernhard var til Stede, og denne meddeler et Steds i sine Skrifter (Opera omnia Antw. 1616 p. 888, de consideratione lib. IV. cap. 5), at han under et Ophold i Pisa traf sammen med Kardinal Martin, som var paa Tilbagevejen fra Danmark.

Hvis nu 1134 var det eneste Tidspunkt, paa hvilket den hellige Bernhard havde været i Pisa, var der naturligvis intet at sige til denne Tidsbestemmelse af Kardinalens Rejse; men det er ikke Tilfældet: I Efteraaret 1133 maatte Innocens II. vige fra Rom og drog til Pisa med den hellige Bernhard i sit Følge. Herfra sendte Paven ham til Mainz for at forhandle med Kejser Lothar og mægle mellem denne og Hertug Konrad (Opera S. Bernardi ed. Mabillon. Paris, 1667. T. I. p. IV). Der er altsaa fra Tidsforholdenes Side intet i Vejen for, at Mødet mellem Kardinalen og Bernhard kan have fundet Sted i 1133; vi maa da tænke os, at Kardinal Martin er draget til Norden tidlig paa Somren (Begyndelsen af Juni) og vendt tilbage sent paa Efteraaret. At han opholdt sig i Pisa i Slutningen af 1133, er i hvert Fald sikkert; han underskriver nemlig her XII. Kal. Jan. 1133 som Vidne paa et Dokument (jvnfr. Baronii annales XII, 237).

Heller ikke kan Bernhards Bemærkning (l. l.) om, at Martin var vendt lige saa fattig tilbage fra sin Sendefærd, som han drog ud, »uden Guld fra Guldlandet«, gøres gældende mod dem, der antager, at Hensigten med Rejsen var at overbringe de for Danmark ubehagelige Buller af $^{27}/_{5}$ 1133. Læser man Citatet i Sammenhæng saaledes 'Nonne alterius seculi est, rediise legatum de terra auri sine auro? transiisse per terram argenteam, et argentum nescisse', vil enhver straks se, at bogstavelig Fortolkning her er umulig og meningsløs. Hensigten med det rhetorisk skruede Udtryk er blot skarpt

Det er højst rimeligt, som Suhm[1] antager, at denne Adalberos endelige Sejr gav Anledning til de blodige Omvæltninger i Danmark, som Aaret 1134 blev Vidne til. Kong Niels og Magnus, der allerede tidligere havde faaet Lothars stærke Arm at føle (1131) i Anledning af Mordet paa Knud Lavard[2], har uden Tvivl fra den tyske Kejser modtaget det bestemteste Tilhold om at hjælpe Adalbero til hans Ret og ikke lægge Kardinal Martin nogen Hindring i Vejen ved hans Ordning af Kirkeforholdene heroppe. Kong Niels har da bøjet sig for Trykket udefra, men Ascer ikke. Med en Resoluthed, der staar i grel Modsætning til det Billede af sløv Ligegyldighed, man faar gennem Jørgensens Skildring af Manden, skiftede han pludselig Parti, sluttede sig til Kong Erik, der just dengang lykkeligt var sluppet hjem fra sit norske Fængsel[3], og vandt Skaaningerne for ham[4]. Lund blev i Hast befæstet[5], og det Angreb, som Magnus og Niels foretog mod Skaane, endte med det ulykkelige Slag ved Fodevig, hvor Magnus faldt, og Niels kun ved skyndsom

---

at betone Mandens sjældne Hæderlighed. B. har vel næppe, da han skrev disse Ord, haft nogen klar Forestilling om Formaalet med Kardinalens Rejse.

[1] Hist. af Danm. V, 427. Hans Anskuelse hylder de fleste nyere Forfattere, saaledes Helveg, Den danske Kirkes Hist. til Reformationen I, 326—27. Jørgensen derimod er (Ny kirkeh. Samlinger IV, 605) af en anden Mening, men han anfører intet til Støtte for den, og den Forklaring, han i Henhold til sin Opfattelse tvinges til at give af Roskildekrønikens nedsættende Dom om Ascer (Scr. r. Dan. I, 382), er ganske blottet for Sandsynlighed og gendrives noksomt ved den Sammenhæng, i hvilken Krønikens Udtalelse fremsættes.

[2] Kildestederne for disse Begivenheder ligesom Bevismaterialet for de ny Ydmygelser, Magnus og Niels i Paasken 1134 formedelst Mordet paa Tyskerne i Roskilde maatte underkaste sig, er sammenstillede hos H. Olrik, Konge og Præstestand I, 243 Anmk. 2 og 3.

[3] Saxo ed. Holder p. 438—439. Scr. r, Dan. I, 381.

[4] Roskildekrøniken, Scr. r. Dan. I, 382.

[5] Ibidem.

Flugt reddede 'sit Liv (4/5 1134). — Da den gamle Konge kort Tid derefter var bleven myrdet af Indbyggerne i Slesvig, stod Erik som ubestridt Hersker, og det er næppe tænkeligt, at han nu skulde have ladt den Mand i Stikken, der nylig havde sat alt ind paa at skaffe ham Kronen.

Med Kong Erik ved sin Side har Ascer sandsynligvis roligt trodset den pavelige Myndighed og lige til sin Dødsdag formaaet at hævde sin Stilling som Ærkebiskop i Danmark, Sverig og Norge[1].

Saaledes strandede Adalbero's Planer for anden Gang i det Øjeblik, da de syntes at være paa Nippet til at blive virkeliggjorte.

Den 5/5 1137 døde Ærkebiskop Ascer[2]. Til hans Efterfølger ønskede Kapitlet og den skaanske Almue hans Brodersøn Eskil, der siden 1134 havde beklædt Bispestolen i Roskilde[3]; men Erik Emune vilde ikke under nogen Omstændigheder finde sig i, at den Mand, der fornylig havde rejst Sjællæn-

---

[1] At det idetmindste er lykkedes ham at holde Stillingen indtil 1133, fremgaar af Innocens's Buller af 27/5 dette Aar til Kongen af Sverig og til de svenske Biskopper. Det vilde jo have været unødvendigt at udstede dem, hvis Adalbero virkelig dengang var i Stand til ubestridt at udøve sin Myndighed i Sverig. — Ogsaa for de fire sidste Aars Vedkommende (1133—1137) kan vi med temmelig Sikkerhed slutte, at Forholdene vedblev at holde sig i den gamle Gænge, thi den Mand, som Adalbero i 1123 eller snarere 1133 fik indviet til Biskop i Sverig (Sivardus, episcopus Obsalensis), kom aldrig til at fungere som saadan (Jvnfr. A. D. Jørgensen, Den n. Kirkes Grundl. p. 857 og Till. p. 96. Lappenberg, l. l. Nr. 163 og 166: smlgn. Scr. r. Dan. III, 177—179); han maatte endnu i Aarene 1141 og 1142 nøjes med Titlen alene. Dette vilde naturligvis ikke være sket, hvis Adalbero havde kunnet udøve nogensomhelst gejstlig Myndighed i Sverig.

[2] Jvnfr. Lunde Domkapitels Gavebøger ved Weeke p. 107.

[3] Scr. r. Dan. I, 383.

derne til Oprør mod ham, og som han kun havde benaadet, fordi hans indflydelsesrige Slægt, særlig Faderen, Christian, og Farbroderen, Ærkebiskop Ascer, gik i Forbøn for ham, nu beklædtes med Rigets højeste gejstlige Værdighed. Den Stilling krævede efter hans Formening en Mand, paa hvem han ubetinget kunde forlade sig, og en saadan fandt han i sin fordums Kansler Riko, dengang Biskop i Slesvig[1]. — Da det ikke var uden Fare at trodse Kongens Vilje, bøjede Kapitlet sig og valgte Riko; men kort Tid derefter blev Kong Erik myrdet paa Urnehovedthing ($^{18}/_{9}$ 1137)[2], og herved fik Eskil ny Vind i Sejlene: Han drog over til Skaane og satte sig i Besiddelse af Ærkesædet; Kapitlet gjorde uden videre Valget om; Riko blev bevæget til at trække sig tilbage, og da Erik Lam ligesaalidt som sin Forgænger vilde finde sig i Eskils Valg, truede Skaaningerne med Oprør. Da faldt endelig ogsaa Kongen til Føje og anerkendte Eskil som Ærkebiskop (Foraaret 1138)[3].

Det var en ejendommelig og fremragende Personlighed, der saaledes var bleven Hoved for den danske Kirke: Efter sin Byrd hørte han til en af de mægtigste Høvdingeætter i Landet[4]. Fra den havde han taget i Arv sin ubændige Heftighed, sit stolte Sind og den Lyst til politisk Intrigespil, der fulgte ham helt op i de graanende Dage. Men hans Karakter og Livssyn var tillige stærkt paavirket af den Klostertugt, han fra sin tidlige Ungdom havde været underkastet[5]. Hans ærgærrige Sjæl var dengang bleven gennemsyret med munkeagtig Fromhed, og hans politiske Idealer faldt derfor

---

[1] Saxo ed. Holder p. 446, 10 ff.

[2] Scr. r. Dan. I, 61 (Sv. Aagesen c. 7); Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke p. 239.

[3] Saxo ed. Holder p. 448, 12 ff.; Scr. r. Dan. I, 386.

[4] Han var jo en Brodersøn af Ascer, og om denne siger Saxo, at han var 'clarissimo inter Iutos loco natus' (Saxo ed. Holder p. 463, 24).

[5] Scr. r. Dan. II, 619 & 638.

ganske naturligt i Traad med Hildebrandismen, hvis aandelige Fostersøn han var.

Den første og vanskeligste Opgave, der ventede ham efter Tiltrædelsen, var Ordningen af Ærkesædets Forhold til Kurien[1]. Man kan sige sig selv, hvor pinefuldt det har

---

[1] I den Afhandling af A. D. Jørgensen, som jeg allerede saa ofte har citeret (Ny kirkeh. Saml. IV, 593), fremsætter Forfatteren den Antagelse, at det lundske Ærkesæde allerede i 1134 generhvervede de Rettigheder, som det havde mistet ved Pavebullerne af 1133. Efter hans Mening var det altsaa Ascer, der paany søgte og opnaaede pavelig Anerkendelse, omend Initiativet til dette Skridt udgik fra Eskil, og Ledelsen af Forhandlingerne udelukkende laa i hans Haand. — Det er Jørgensens store Fortjeneste først at have gjort opmærksom paa, at de gamle Aarbøger fra Klostret Roda (Annales Rodenses) gemte et vigtigt Bidrag til den danske Kirkehistorie, hvorved der kastedes idetmindste noget Lys over det uopklarede Spørgsmaal, hvorledes de lundske Ærkebisper paany opnaaede pavelig Stadfæstelse paa deres Rettigheder. Men Jørgensens Fortjenester af Sagen forringes en Del ved den Behandling, han har givet sit Kildemateriale; den udmunder i de ovenfor angivne Resultater, mod hvilke allerede Dehio (Gesch. d. Erzbisth. Hamb.-Bremen II, Anmk. 1 til Side 34) har nedlagt en kort og bestemt Protest. Da denne Forfatter imidlertid ikke har underkastet Spørgsmaalet nogen nøjere Drøftelse og da Jørgensen senere bestemt har hævdet sit gamle Standpunkt (Den nord. Kirkes Grundlæg., p. 898 Anmk.) og fundet Tilslutning hos andre (Ræder, Danm. under Sv. Estridsen p. 475 og 609, Olrik, Konge og Præstestand I, 243), skal jeg tillade mig her at prøve Holdbarheden af de Grunde, han støtter sig til. — Hans Raisonnement lyder saaledes: '... det samme (ɔ: at den pavelige anerkjendelse alt bragtes Asger, og det ikke ret længe efter Innocens's buller) fremgår af gangen i annalernes (ɔ: annales Rodenses) fortælling, der er anlagt uden andet hensyn end den rent historiske følgeorden. Sendelsen til Rom omtales da, som det vil ses af det foregaaende, strax efter Hermans (ɔ: Navnet paa den Klerk, som Eskil benyttede som Sendemand til Pavehoffet) optagelse hos en dansk biskop; efter hans hjemkomst, fortsættes der derpå, gik der nogen tid, før han begav sig i kongens tjeneste, og atter efter nogen

været for en Mand med hans Livssyn og Sympathier at vide sig i Strid med Hierarkiets lovlige Repræsentanter; paa den

---

tid blev han ved dennes hjælp biskop i Slesvig. Men dette bispeskifte fandt sted strax efter Erik Emuns død, og det maa vel have været denne konge, han har tjent. Dette bekræftes også ved Erik Lams udtryk i gavebrevet til Herman, efter at han var fordreven fra sit bispesæde, at han nemlig udsteder det af ærefrygt for den hellige orden, han tilhører, og »fordi han mandigen har hjulpet hans frænder«; thi herved kan der næppe sigtes til andre end hans morbroder og forgænger på tronen'. Forf. slutter saa med en nærmere Begrundelse af den Formodning, at Eskil ved Aaret 1133 har søgt en Mand netop til dette Hverv og i Herman trot at finde det passende Redskab for sine Planer. En yderligere Støtte for sin Tidsansættelse (1134) finder han, som ovenfor berørt, i de spredte og tilfældige Efterretninger om Kardinal Martins Sendelse til Norden; thi efter hans Formening var Øjemedet med Kardinalens Rejse at overrække Ascer Palliet paany og meddele ham den pavelige Anerkendelse. — Hertil skal jeg bemærke følgende: Det er ganske rigtigt, at Annalerne i Hovedsagen følger en kronologisk Fremstilling, men det er kun Jørgensens gale Fortolkning, der lægger den Mening i deres Ord, som han faar ud af dem. — Om Hermans Komme til Danmark hedder det (S. P. Ernst, Histoire du Limbourg T. VII, 40) 'Unde (i. e. ab Dunewalt) postremo recedens etiam ab eodem loco Datiam est ingressus, et ibidem clientele *cujusdam episcopi associatus, a quo Romam* ad dominum Papam *delegatus*, reportavit *ei* inde dignitatem et pallium archiepicopatus totius regionis illius, que hactenus subjecta erat tota Bremensi ecclesie, donec absolvit eam inde suo labore idem Heremannus'. Heraf fremgaar med Sikkerhed to Ting: at den Mand i Danmark, i hvis Tjeneste Herman traadte, dengang var Biskop, og at det var den samme Mand, som han ved sit Arbejde senere skaffede en Ærkebiskops Værdighed. Nu ved vi, at Herman ved Aaret 1135 var i Biskop Eskils Tjeneste (jvnfr. Thorkelins Diplomatarium I p. 6). Følgelig er naturligvis han den Biskop, til hvem Herman kom. Da nu Eskil først blev Biskop efter Slaget ved Fodevig (Somren 1134), kan Herman umuligt være sendt til Rom af ham i Foraaret dette Aar eller endnu tidligere. Hermed falder altsaa hele Jørgensens Kombination. Endvidere ser vi af Krøniken, at det var Eskil, ikke Ascer, der anerkendtes som Ærkebiskop af Kurien; thi det var den samme Mand,

anden Side har sikkert hans Ærgærrighed krympet sig ved Tanken om at se sit Ærkesæde reduceret til et skaansk Bispedømme. Den eneste Mulighed for at slippe ud af dette

---

i hvis Tjeneste Herman fra Begyndelsen af var traadt, og han var kommen ind i Landet som Eskils Kansler. Ligesaa urimelig og ubegrundet er Jørgensens Formodning om, at den Konge, i hvis Tjeneste Herman, efter at han var vendt tilbage fra Sendefærden til Rom, traadte, var Erik Emune. Krønikens Beretning om dette Punkt lyder saaledes (ibid. p. 40); 'Hinc autem procedente aliquo tempore contulit se etiam regis illius obsequio, a quo *post paululum* condonatus est episcopali fastigio, cujus sedis est vulgo Sleswich nuncupatio, interea electo ad eandem presulatus sedem indigena a civitatis illius populo. Sed consecrato statim Herimanno, opitulante sibi regis suffragio, consecratus est et ille, astante ei consanguineo et populo civili, quorum postremo provectus subsidio, dignitate potitus est et loco. Unde Herimannus gravi dolore suffusus post paululum finem vite quasi victus merore ibidem est assecutus.' — Eskil blev, som bekendt, først Ærkebiskop efter Erik Emunes Død, og da det var ham, hvem Herman skaffede pavelig Anerkendelse som saadan, kan han efter Tilendebringelsen af sit Hverv ikke være traadt i Erik Emunes Tjeneste. Den Konge, der sigtes til, er utvivlsomt Erik Lam, den samme der c. 1140 udsteder et Gavebrev til Herman (Codex Esromensis Nr. 84 p. 91). Jørgensen mener, at han kan bruge dette Dokument som Støtte for sin Opfattelse; men den Sætning, hvorpaa han bygger, har han totalt misforstaaet. Det hedder i Gavebrevet, at Kongen skænker Herman visse Forleninger og Ejendomme 'ob reuerentiam ordinis sacri, et quia meis necessitatibus viriliter astitit'. Slutningen af denne Sætning oversætter han 'fordi han mandigen har hjulpet mine frænder' (Jørgensen l. l. p. 601). Han har forvekslet Ordene *necessarius* og *necessitas*; det sidste kan — saa vidt min Viden strækker sig — aldrig betyde Frænde, hverken i klassisk eller middelalderligt Latin. Ordene indeholder tvertimod et direkte Vidnesbyrd om, at Herman havde staaet i Erik Lams Tjeneste, thi de maa oversættes 'fordi han standhaftig har staaet mig bi under vanskelige Forhold'. At heller ikke Kardinal Martins Rejse til Norden kan benyttes som Argument for Rigtigheden af Jørgensens Mening, har jeg ovenfor vist.

Dilemma var gennem Forhandlinger med Pavestolen at opnaa en Forandring i Bestemmelserne af 1133.

Hvis nogen her hjemme skulde kunne gennemføre sligt, saa var Eskil sikkert Manden derfor. Hans nære Forhold til Hierarkiets aandelige Fører, Bernhard af Clairvaux, sikrede ham en overordentlig gunstig Stilling under Forhandlingerne med Kurien, langt gunstigere end den, Ascer havde kunnet gøre Regning paa[1]. Hertil kommer saa desuden, at de politiske Forhold i Slutningen af 1137 helt havde skiftet Karakter og vendt sig til Gunst for Danmark. Kejser Lothar, Bremens Skytsherre, var død i Dec. 1137 paa Tilbagevejen fra Italien, og Striden om den tyske Krone mellem Konrad III og Henrik den stolte svækkede i høj Grad Tysklands Indflydelse ved Pavehoffet.

Rimeligvis har Eskil indledet Forhandlingerne straks efter sin Tiltrædelse i Foraaret 1138. Til at føre sin Sag ved Pavehoffet udvalgte han sin Kansler, Lundekanniken Herman, en Mand, der kunde se tilbage paa en meget bevæget Fortid:

I Aaret 1123 havde hans Fader Embrico skænket Klostret Roda (monasterium Rodense; nu Klosterradt i Nærheden af Aachen) alle sine betydelige Ejendomme og var selv tilligemed sine tre Børn (Hustruen Adelaida døde netop paa den Tid) indtraadt i den gejstlige Stand[2]. Sønnen Herman, der fra lille af havde faaet sin Opdragelse i Roda, maa dengang i det mindste have været godt oppe i Tyverne; thi allerede det følgende Aar 1124, da Abbeden Bertolph, krænket over

[1] Vi ved ganske vist ikke, hvornaar Eskil indledede Forbindelsen med Bernhard, men det at han saa hurtig og let opnaaede én fuldstændig Kuldkastelse af Bestemmelserne i Bullerne af 1133, viser, at han maa have raadet over meget indflydelsesrige Talsmænd, og, naar henses til hans senere inderlige Venskab med Bernhard, er det rimeligt at antage, at det netop var Bernhard og hans Parti, der støttede ham.

[2] Jvnfr. Annales Rodenses i S. P. Ernst, Histoire du Limbourg T. VII, p. 33. Liége, 1852.

den Behandling, der blev ham til Del fra Brødrenes Side, nedlagde sit Embede, ser vi ham aspirere til den ledige Værdighed, støttet til den Anseelse, som Forældrenes store Gaver skaffede ham. Hans unge Ærgærrighed opnaaede ialfald ved Hjælp af de Tilhængere, han havde forstaaet at knytte til sig, at vække Uro og Forstyrrelse i Klostret; men Abbed blev han ikke, Majoriteten blandt Brødrene var imod ham[1].

I Aaret 1127 aabnede der sig imidlertid paany en Chance for ham: Munkene laa dengang atter i Strid med deres Abbed, Borno; man forstod at gøre ogsaa ham ked af Stillingen og faa ham til at fortrække. Rimeligvis har Herman haft en Finger med i Spillet; thi i 1128 begyndte han igen at agitere ivrigt for sin Kandidatur og, som det i Begyndelsen saa ud til, med bedre Held end før. Under temmelig uregelmæssige Former blev hans Valg sat igennem; men Biskoppen i Lüttich, under hvis Tilsyn Klostret stod, nægtede ham sin Anerkendelse, fordi han manglede Tilslutning fra de ældre. Ikke destomindre formaaede han foreløbigt under de halvt opløste Forhold, hvori Klostret befandt sig, faktisk at hævde en vis Myndighed; og det lykkedes ham ved Snildhed at forpurre Modpartiets Forsøg paa at vælge en anden af Brødrenes Midte til Abbed. Endelig fik man fat i en Bajrer ved Navn Friderich, en streng, stolt og bestemt Mand, som valgtes i det Haab, at han skulde kunne holde Hermans frygtede Ærgærrighed i Skranker[2]. Det lykkedes ogsaa: beskæmmet og modløs opgav han Kampen og henvendte sig i sin Nød til Biskop Friderich af Køln, der gav ham Anvisning paa at grunde et Kloster i Dünewald ved Rhinen. Men hans Forsøg strandede; han kunde ingen samle omkring sig[3].

Nutildags knytter der sig naturligvis ikke nogen væsentlig

---

[1] Ibid. p. 34.
[2] Ibid. p. 37—40.
[3] Ibid. p. 40.

Interesse til disse middelalderlige Klosterkævlerier; men der falder gennem den gamle Krønikeskrivers tørre og kantede Fremstilling et skarpt Lys over Hermans aandelige Fysiognomi: Man føler gennem Ordene Forfatterens frygtblandede Forbitrelse mod den unge gejstlige Ærgærrighed, der ved sit hensynsløse Intrigespil nær havde sprængt Klostersamfundet, og man læser mellem Linierne tillige en vis modvillig Anerkendelse af Mandens Dygtighed og de store Ofre, han og hans Slægt havde bragt Klostret.

Hvorledes Eskil faldt over den i Dünewald strandede Herman, ved vi ikke[1]. Det er rimeligvis sket i Efteraaret 1134; thi 1135 undertegner han som hans Kansler et Dokument, og af den gamle Klosterkrønikes Ord fremgaar det, at Herman først traadte i Eskils Tjeneste, da denne var bleven Sjællands Biskop; men dette skete kort efter Slaget ved Fodevig (Somren 1134)[2]. — Fra Roskilde fulgte Herman med sin ny Beskytter til Lund, hvor Eskil fik ham ansat som Kannik ved Domkirken[3], og her var det, Ærkebispen betroede ham den Sendefærd til Rom, der skulde gøre hans Lykke og fremkalde et helt Omslag i Kuriens Stilling til den nordiske Kirke.

Den gamle Klosterkrønike fra Roda, den eneste Kilde til vor Viden i denne Sag, beretter, at Herman paa Tilbagerejsen fra Rom besøgte sit gamle Hjem[4]. Dér har han uden Tvivl med Stolthed fortalt sine fordums Brødre om det heldige Udfald af Sendelsen: hvorledes han ved sine Anstrengelser havde skaffet det danske Ærkesæde den kirkelige Overhøjhed over hele den Landstrækning, som tidligere

---

[1] Smlgn. Jørgensen l. l, p. 602.

[2] Smlgn. denne Afhandling p. 107, Anmk. 1 til p. 106.

[3] Lunde Domkap. Gavebøger ved Weeke p. 11.

[4] Anm. Rodenses p. 40 'Tunc etiam reportavit particulam tituli crucis Dominice ab apostolica largitione, que ibi inventa est eo presente et pro sui recordatione dedit eam huic ecclesie cum copiosa rerum promissione.'

havde staaet under Bremen. — Det maa imidlertid vel erindres, at denne Fremstilling gaar tilbage til Herman selv, og han har formodentlig næppe sat sit Lys under en Skæppe her, hvor han havde saa god Lejlighed til at glimre overfor dem, der tidligere havde forsmaaet ham som Abbed. Uden Tvivl har han skilt sig med Snildhed og Dygtighed fra sit Hverv, og hans Andel i det heldige Udfald har ikke været ringe, men det bør fremhæves, at Initiativet i denne Sag udgik fra Eskil, og at denne ved sine Forbindelser i de ledende Krese har banet Vejen for ham og sikkert bidraget meget til den endelige Sejr.

Kuriens officielle Anerkendelse af den ny Ordning fulgte først 1139, da Kardinal Theodignus blev sendt til Norden[1]. Sammen med ham afholdt Eskil en Provinsialsynode; rimeligvis har han ogsaa modtaget Palliet af hans Haand.

Hermans senere Skæbne er næsten ligesaa bevæget som hans Ungdomsaar i Roda. Efter sin Hjemkomst blev han som Anerkendelse for den heldigt tilendebragte Sendefærd — formodentlig paa Eskils Anbefaling — udnævnt til Kansler hos Erik Lam[2]; men han forblev kun ganske kort Tid i denne Stilling. Ved Rikos Forflyttelse til Roskilde blev nemlig Slesvig Bispestol ledig[3]. Kongen tilbød Herman denne

---

[1] Thorkelins Dipl. I, 245—246.

[2] Annales Rodenses p. 40; Steenstrup har i 'Studier over Kong Valdemars Jordebog' gjort opmærksom paa (p. 33) det ret interessante Forhold, at det Len, som Herman ved Erik Lams Gavebrev fik (Codex Esromensis Nr. 84), er det samme, som senere hen Kongens Kansler havde som Embedslen.

[3] Rimeligvis har det varet nogen Tid efter Ærkebispesædets endelige Besættelse, inden Riko kunde komme i Besiddelse af Bispestolen i Roskilde, thi Roskildekrøniken (Scr. r. Dan. I, 386) fortæller, at hans Valg stødte paa heftig Modstand baade hos Befolkningen og Gejstligheden (clericis et laicis reclamantibus). Sætter vi Hermans Hjemkomst fra Romerrejsen til Maj 1138, Rikos Indsættelse i Roskilde til November samme Aar, vil Kampen mellem Herman og Aage (Occo) om Slesvig falde i December 1138 og Begyndelsen af 1139.

Værdighed. Han modtog den; men begge havde gjort Regning uden Kapitlet, der støttet af Befolkningen havde udset sig en anden Kandidat Aage[1] (Occo) og benyttede sin kanoniske Ret til at vælge ham.

Nu udbrød der om Besættelsen af Bispestolen en heftig og langvarig Strid, der sikkert paa en uhyggelig Maade mindede Herman om hans Ungdoms Kamp for Abbedværdigheden i Roda. Det lykkedes ham ganske vist ved Kongens Hjælp at blive indviet til Biskop, men straks efter blev ogsaa hans Modstander indviet af sine Tilhængere, og Stemningen ikke blot blandt Stiftets Gejstlighed, men ogsaa blandt dets Beboere maa have været stærkt paa Aages Side; thi ved en ligefrem Folkeopstand blev Herman fordrevet vistnok i Begyndelsen af 1139.

Han opgav nu alle videre Forsøg paa at tvinge sit Valg igennem. Kong Erik gav ham ved et Gavebrev, der skriver sig enten fra dette eller det følgende Aar, økonomisk Erstatning for det Tab, han havde lidt, i Jordegods og Forleninger; men for hans saarede Stolthed kunde han ikke skaffe Lægedom: Krænkelsen over Nederlaget har rimeligvis ganske oprevet hans ærgærrige Sjæl og forkortet hans Dage[2]. — Resten af sit Liv henlevede han som Kannik i Lund hos sin gamle Beskytter Biskop Eskil. Han bistod denne ved Indvielsen af Krypten $^1/_9$ 1145[3]; men dette er ogsaa den sidste Efterretning, vi har om hans Virksomhed; den $^{16}/_1$ 1146 eller 1147 døde han[4], vel knapt et

---

[1] Codex Esromensis Nr. 84; Lappenberg, Hamb. Urkundenbuch I, Nr. 163 p. 154; Ann. Rodenses p. 40.

[2] Codex Esrom. Nr. 84; Ann. Rodenses p. 40.

[3] Scr. r. Dan. III. 455.

[4] Lunde Domkap. Gavebøger ved Weeke p. 11; Ann. Rodenses p. 41. — Hans Dødsdag er sikret gennem de to anførte Kilder; Dødsaaret maa være enten 1146 eller 1147; thi i et Dokument, der med stor Sandsynlighed henføres til 1148, bekræfter Kong Svend Esrom Klosters Ejendomsret til de Besiddelser, som Eskil havde skænket Brødrene, og som

halvthundrede Aar gammel, og blev stedt til Hvile i Lundekirkens Krypt. Arvingen[1] (en Slægtning af ham maa altsaa have fulgt ham herind i Landet) solgte hans Ejendomme til Ærkebispen, der atter skænkede dem til Esrom Kloster.

Gravstenen.

Det er vistnok ikke længer muligt blot med nogenlunde Sikkerhed at afgøre, hvor i Krypten Biskop Herman er stedt til Hvile. Nutildags findes hans Gravsten imellem den østre Ende af Ærkebiskop Birgers pragtfulde Epitaphium og Altret; men den dækker ikke længer over hans Lig; saa sent som efter 1841[2] er den bleven anbragt paa sin nuværende Plads; tidligere laa den ikke langt fra den søndre Langside af Biskop Birgers Gravmæle, og der havde den vistnok ligget i over 300 Aar, da den blev flyttet.

Det ses forøvrigt ogsaa ved første Øjekast, at Stenen ikke ligger paa det oprindelige Sted, eftersom man ud fra dens nuværende Plads ikke vilde kunne forklare, hvorfor Slidet paa dens Overflade særlig har ramt den nordre Side af den og i langt højere Grad skaanet de andre. Tænker vi os den derimod flyttet tilbage til den søndre Langside af Birgers Sarkofag, vil det straks blive tydeligt, at det kun kan være denne Beliggenhed over for den mægtige Nabo, der har givet Anledning til det stærke Slid paa et temmelig skarpt begrænset Omraade: Birgers Grav-

---

han havde købt af Biskop Hermans Arving (Codex. Esrom. Nr. 117, jvnfr. ibid. p. XIV).

[1] Arvingens Navn var Johannes; han var Decanus ved St. Laurentiuskirken (Codex Esrom. Nr. 83). — Da Biskop Herman drog til Danmark, efterlod han sin Søster Margareta i Roda (Ann. Rodenses p. 41). Hun har rimeligvis overlevet ham; thi ogsaa Biskoppens Skæbne efter Romerrejsen kender Klosterkroniken nøje; han har altsaa staaet i Forbindelse med Brødrene dernede lige til sin Død, formodentlig gennem Søsteren.

[2] Danske Magazin IV. Række 2. Bd. 345 Anmk. 3.

mæle har naturligvis tidligere ligesaavel som nutildags ved sin Pragt og Skønhed tiltrukket sig alle de Besøgendes Opmærksomhed[1], og da det næsten er umuligt, naar man da ikke er en ren Kæmpe, fra Gulvet at se nogetsomhelst af Fremstillingen paa Laaget, har man i over trehundrede Aar benyttet Hermans Gravsten, der hæver sig c. 1 Kvarter over Gulvfladen, som en Slags Trappestige for bedre at kunne betragte den berømte Ærkebiskop, som han laa der i sit pragtfulde Skrud. Især har man dog været ivrig for at faa hans Ansigt at se; thi af den nordre Side af Hermans Gravsten har igen Hovedenden, der ifølge de to Monumenters Stilling til hinanden sikkert har ligget gunstigst for en saadan Undersøgelse, lidt mest.

Jeg bestyrkes i min Overbevisning om, at dette er den virkelige Aarsag til Stenens Beskadigelse, ved den Omtale, som i Universitetsbibliotekaren J. Corylanders[2] samvittighedsfulde 'Berättelse om Lunds Domkyrka' bliver Hermans Monument til Del. Han siger her[3]: 'Ibland dem, som giort vår Eskil biträde vid domkyrckans invigning, nämdes ovanför biskop Herman ifrån Slesvig, hvilken liksom nödgar mig at stadna något litet, i anseende til en här i Kraftskyrckan nyligen funnen grafsten, som fuller varit synlig, dock icke haft någon misstancka på sig at vara uthuggen eller läselig, förr än min systerson, magister Broocman, efter flitig undersökning derpå funnit sig præsenterande en biskop i sin fulla skrud med sådan påskrift: 'Presulis Hermanni . . . . Anni . Cui . Sine . Fine . Diem . Det . Deus . Et . Requiem . Orbita . Celestis . Et . Vite . Fulgida . Vestis . Assint . Hermanno . Longevo . Temporis . Anno .'

Heraf følger, at Stenen ogsaa dengang var fuldt synlig

---

[1] Medens jeg var nede i Krypten for at undersøge Gravstenen, hørte jeg idelig den Kirkebetjent, som viste de Besøgende omkring, gøre dem opmærksomme paa Birgers Gravmæle.

[2] Udgivet af Martin Weibull. Lund, 1884,

[3] Pag. 9.

og fremtrædende i Gulvfladen, men at man før den Tid ikke havde haft nogen Forestilling om, at den paa sin Overflade var forsynet med billedlig Fremstilling og Indskrift. Man vil derfor sikkert indrømme mig, at Forudsætningen for den overraskende Opdagelse, Broocman gjorde, er, at baade Billedet og Indskriften har været dækkede af et tykt Lag Snavs, samlet og sammentrykt lange Tider igennem paa Stenens Overflade af de Besøgendes Fødder.

Endvidere ses af Corylanders Meddelelse, at det var mag. Broocman, en af de betydeligste blandt Datidens svenske Oldtidsforskere, hvem denne Opdagelse skyldtes. Herved faar vi et Vink om, fra hvilken Kilde Langebek har den Gengivelse af Indskriften, som han 1774 offentliggjorde i tredie Bind af Scr. r. Dan. p. 436 Not y. Som andetsteds fra bekendt[1], stod han nemlig mange Aar igennem i livlig Brevveksling med Broocman, og at ogsaa dette Fund har været drøftet dem imellem, fremgaar formentlig deraf, at Corylander har faaet Oplysning om Erik Lams Gavebrev til Herman fra Langebek[2]. Denne har ogsaa ejet en Tegning af Stenen[3], formodentlig gjort af Broocmans Tegner Hilfeling, der i Slutningen af 1767 tog fast Ophold i Kbhvn[4]. Støttet paa denne har han trot — vistnok med Urette — efter Hermanni i første Vers af Indskriften at kunne læse et h.

Den næste Gengivelse, jeg har Kendskab til, findes i N. H. Sjøborgs Samlingar för Nordens Fornälskare II, Pl. 36 Fig. 120. Den er ret tarvelig og mangelfuld; men Tegneren har dog samvittighedsfuldt stræbt at gengive, hvad

---

[1] Jvnfr. Langebeks Breve udg. af H. Rørdam, 1895; passim.

[2] Se Corylanders Berättelse cet. p. 10 Not i.

[3] Langebek Scr. r. Dan. l. l.

[4] Jvnfr. Langebeks Breve p. 444—445; 448. Hilfeling har vistnok taget flere Kopier af sin Tegning; den Afbildning, Stephens har set (Saml. til Skånes hist. 1873 p. 22; 25), hvorpaa H. havde angivet, hvad han trode at kunne læse af de nu saagodtsom udslidte Partier, er formodentlig den samme, som nu opbevares i Nationalmuseets Bibliothek.

han kunde se af den vanskelige Indskrift, dobbelt vanskelig for ham, fordi han aabenbart var ukendt med Broocmans Læsning, saaledes som hans egen ravgale Tydning (II, p. 179) noksom viser.

Den sidste, der har givet en Tegning af Stenen, er, saa vidt vides, Prof. Magnus Petersen. Den er offentliggjort i Danske Magazin IV. R. 2. Bd. som Illustration til Thorsens Afhandling p. 335 og i Samlingar til Skånes hist. 1873[1] i Forbindelse med Stephens Bemærkninger om Indskriften paa Ligstenen. — Tegningen er nydelig udført, men ikke korrekt, hverken hvad Indskrift eller Figur angaar. Denne sidste har for Hovedets og en Del af Brystets Vedkommende i Virkeligheden et langt mere udvisket Præg, end Tilfældet er paa Gengivelsen; og Kendskabet til, hvad der skulde staa paa Stenen, har paa enkelte vanskeligt læselige Steder ladet Tegneren se andre eller flere Bogstaver end dem, der i Virkeligheden findes. Ligeledes kan jeg bestemt forsikre, at af det tydelige S, der baade efter Thorsens Opgivelser[2] og Tegningen skal findes midt i Lakunen mellem *Hermanni* og *anni*, er der paa Stenen ikke Spor at iagttage.

Det gør mig saa meget mere ondt at maatte konstatere dette, som jeg maa bekende, at dette 'tydelige S' har voldet mig selv en grundig Skuffelse. I min faste Tro paa dets Eksistens havde jeg, før jeg drog over til Lund for at undersøge Stenen, dannet mig en Formodning om, hvad der skulde staa paa den, en Formodning, som jeg haabede at faa bekræftet ved Selvsyn. Men det gik ganske anderledes: Jeg havde ikke betragtet Mindesmærket ret længe, før mine Forhaabninger ramlede sammen og forsvandt tilligemed det 'tydelige S'. Der var derfor ikke andet for mig at gøre end paa det omhyggeligste at samle alle Bogstavspor, som med Sikkerhed kunde iagttages, og nøjagtigt mærke mig Afstanden

---

[1] Pag. 22—27.
[2] Danske Mag. IV. R. 2. Bd. p. 346.

mellem dem paa Stenen. Det kostede mig 12 Timers anstrengt Arbejde[1].

Disse personlige Oplysninger kunde maaske synes ret ligegyldige for Tidsskriftets Læsere, og jeg fremkommer ogsaa kun med dem, fordi man derigennem vil kunne se, at hvad der af Bogstaver eller Bogstavrester blev iagttaget, saas ganske forudsætningsløst uden Tanke om, hvad der vel kunde faas ud af dem ad Kombinationens Vej.

Monumentet præsenterer sig for Beskueren som en rødgraa Sandsten af to Alen og 17 Tommers Længde; Breden er ved Hovedenden 18½", ved Fodenden 17½". Rundt om Stenens Overflade løber et c. 2" 2"' bredt Baand, der engang i hele sin Udstrækning har været udfyldt med Bogstaver, hvis Højde er en lille Smule mindre (c. 1" 5"') end Baandets. Udenfor dette Skriftbaand runder Stenens Rand temmelig brat ned mod Gulvfliserne; indenfor skraaner den stejlt ned mod den Grundflade, fra hvilken Relieffet hæver sig frem. Monumentets Højde fra Gulvet til Overfladen udgør 4" 6"', og nær op til denne sidste er der hele Vejen rundt indhugget en Fure.

Det af Skriftbaandet indrammede Relief viser os den afdøde Biskop i fuldt Ornat, saaledes som han hvilede i sin Kiste[2].

Paa Hovedet bærer han *Mitraen*[3], der har en lignende Form som paa enkelte andre Mindesmærker fra denne Pe-

---

[1] Ved et senere Besøg i Lund tog min Hustru for mig et Aftryk af de udslidte Partier af Indskriften, der nøjagtigt viser hver eneste Fure og Ridse i Stenen. En Gengivelse af de Bogstavspor, den indeholder, findes paa Side 123.

[2] Smlgn. Danske Magazin II R. 6. Bd. p. 81 ff. (Absalons Grav i Sorø); Vitterhets och Antiquitets Academiens Handlingar XVI p. 87 ff. (Anders Sunesøns Grav i Lunds Domkirke); Jahrbücher des Vereins f. Alterth. im Rheinlande Bd. 85 (1888) p. 106 ff. (Biskop Konrads Grav i Domkirken i Worms); Zeitschrift für christ. Kunst I, p. 100—112.

[3] Ved Affattelsen af den følgende Beskrivelse har jeg benyttet: G. Demay, Le costume au moyen age d'après les sceaux.

Biskop Hermans Gravsten efter et Fotografi i Nationalmuseet.

riode[1]. Den er fortil, hvad der vistnok ikke er almindeligt, smykket med et Kors. De to løse Ender, hvori Pandebaandet løber ud (infulæ, vittæ, fanones), maa tænkes at falde ned langs Ryggen. Da der ikke er Spor af Broderi synligt, maa den vistnok henføres til Gruppen *Mitra simplex*. Ganske uden Eksempel, idetmindste saavidt min Viden strækker sig, er det, at Huen befæstes under Hagen ved et Baand[2]. — Gaar vi lidt længere ned, ses der lige under Hagen en lille Fold; det kan næppe være andet end de eneste synlige Dele af den saakaldte *amictus*. Dette Klædningsstykke, som bestod af et fint Stykke Lærred af aflang firkantet Form forsynet med to Baand, et i hvert af den ene Smalsides Hjørner, bares af den fungerende Gejstlige umiddelbart over hans daglige Dragt. Det anbragtes paa Skuldrene, og Baandenderne slyngedes under Armene om Bryst og Ryg. — Det næste Klædningsstykke, Liget har været iført, er *Albaen*, en fodsid, hvid Kjortel med snevre Ærmer; paa Afbildningen fremtræder den kun nede ved Fodenden i Form af tre Folder. Det er ret sandsynligt, at de to smalle Baandender, som ses at hvile ovenpaa Albaen, og som af-

---

Paris, 1880 p, 267—305; H. Weiss, Kostümkunde. 2. Aufl. Stuttgart, 1883, II, p. 435—262; H. Otte, Handb. d. kirchl. Kunstarchäologie 5. Aufl. 1883, I. Bd. p. 264—283; Joseph Braun, Die priesterlichen Gewänder des Abendlandes. Freiburg, 1897; Samme, Die pontificalen Gewänder des Abendlandes. Freiburg, 1898.

[1] De to Horn (cornua) forener sig umiddelbart ovenfor Baandet, der løber rundt om Hovedet; derved faar Mitraen set en face Udseende af en spids Nathue. Senere hen i Tiden hæver Huens Rand sig noget mere i Vejret og buer lidt ud ad.

[2] Muligvis kan Forklaringen af dette enestaaende Fænomen søges deri, at Kunstneren udhuggede Figuren i Stenen efter en paa Ryggen hvilende Mannequin, som var iført Bispedragt (jvnfr. Zeitschrift f. christl, Kunst IX p. 55). Ved en Fejltagelse har han saa i Afbildningen medtaget det Baand, der var anbragt under Hagen, for at fastholde Mitraen paa Mannequinens Hoved.

slutter med to patschlignende Smykker, maa betragtes som de eneste synlige Dele af den Bæltesnor (cingulum), hvormed Albaen befæstedes om Livet. — Over Albaen viser sig forneden en Stump af *Dalmatikaen*, en vid Busseronne af kostbart Stof med stor Aabning for Hovedet og vide Ærmer. Det er vistnok[1] dens øverste med Broderier smykkede Halslinning, der paa Relieffet har en flygtig Lighed med en Pibekrave; dens nederste Del, prydet med en bred baldyret Bort, ses ved Fodenden lige over Albaens Folder. — De to mønstrede, i tunge Fryndser afsluttende Baand, hvis nederste Ender kommer til Syne ovenover Dalmatikaen, er *Stolaen*. Kunde den ses i hele sin Udstrækning, vilde den vise sig som et bredt, sammenhængende Baand, der løb rundt om Nakken og faldt ned over Skuldrene.

Uden paa alt dette er endelig *Kasulaen* anbragt, et rundagtigt, klokkeformet Stykke Tøj med Hul til Hovedet. Den hænger løst ned over Legemet, og de stærke Folder skyldes dels dens Vidde dels den Omstændighed, at den løftes i Vejret af den døde Biskops Hænder, af hvilke den højre holder Tegnet paa hans biskoppelige Værdighed, den gammeldags formede Krumstav, den venstre i fremrakt Stilling bærer det saakaldte *Manipulum*, et fint langstrakt Linklæde, oprindelig bestemt til at aftørre Sveden med. Sædvanligvis var det befæstet med en Smykkenaal over venstre Haandlinning af Albaen; hyppigst har det løst nedhængende Ender, her er det sammensyet forneden. Paaklædningen afsluttes af et Par spidsnæsede Sko, om hvis

[1] Paa dette Punkt er jeg dog ikke helt sikker. Den broderede Halslinning udgør tydeligt nok ikke nogen Del af det yderste Klædningsstykke; paa Grund af Foldernes Fald over Brystet antager jeg, at den hører til Dalmatikaen (smlgn. Fig. 370 hos Demay og Fig. 157 hos Otte). Dog tør jeg ikke benægte, at Kunstneren ved den skarpt begrænsede Linie over Skuldrene har villet antyde Tilstedeværelsen af endnu et Klædebon, til hvilket da Halslinningen maa høre. I saa Tilfælde kan man vel antage, at Liget har været iført det saakaldte *Rationale*, der her maa have haft en ualmindelig Form (jvnfr. Otte, l l p. 281).

Karakter jeg ikke nærmere skal udtale mig, da kun saa lidt af dem er synligt. Paa Brystet ses et Kors af lignende Form som det, der smykker Mitraen (Korsarmene lidt bredere ved Enden end ved Roden).

Den Indskrift, der oplyser, hvem den her afbildede Biskop var, afviger ikke fra den i det 12. Aarhundrede almindeligt benyttede Retskrivning. Heller ikke ved Bogstavformerne er der nogen særlig Ejendommelighed at bemærke: Є skifter med E, H med ƀ, M med ᴍ, Ꞇ med T, V med U[1] uden synlig Grund; ogsaa den skraa Streg paa N varierer lidt i Formen, ligesaa den forreste opadgaaende Streg paa A; enkelte Steder er denne sidste ganske lodret, hvorved Bogstavet faar Udseende af at falde forover.

Derimod er der en anden Ejendommelighed ved Skriftkarakteren, som vanskeliggør Læsningen noget: en Del af Bogstaverne er nemlig skrevne sammen med de nærmest foregaaende. Denne Omstændighed har naturligvis for samtidige Læsere spillet liden eller ingen Rolle: saalænge alt stod klart og tydeligt paa Stenen, var Dechiffreringen let;

---

[1] I min Afhandling 'Endnu en Gang Liden Kirsten og Prins Buris' har jeg (Aarb. f. n. Oldk. 1897 p, 275) berørt en Enkelthed i Indskriften paa Hermans Ligsten, som jeg dengang endnu ikke kendte af Selvsyn. Jeg gik ud fra den Antagelse, at Tegningen af Stenen i Løfflers Danske Gravstene Tavle XIII Fig. 70 var gjort af Forf. selv, men jeg er bleven oplyst om, at dette ikke er Tilfældet: Baade Afbildningen i Danske Mag. IV. R. 2. Bd. og den i Løfflers Værk, der i et Par Smaating afviger fra hinanden, skyldes Prof. Magnus Petersen. Forøvrigt er det ganske utvivlsomt, at der paa det omtalte Sted staar et U, ikke et fragmentarisk V.

Samtidigt tillader jeg mig at gøre opmærksom paa en anden ikke slet saa uskyldig Fejltagelse, som desværre findes i samme Afhandling p. 291. Det er nemlig kun i Gravkistens Form, ikke i Materialet, at de anførte Grave (Valdemar d. 1stes, Dronning Sofies, Knud den sjettes og Absalons) stemmer med Dobbeltgraven i Vestervig. Ligeledes er det urigtigt, at Pladsen til Hovedet mangler i Valdemar II's Grav.

paa os derimod virker den forvirrende i Særdeleshed ved Tydningen af de næsten aldeles udslidte Partier (c. $^3/_4$ Alen). Det er af den Grund undertiden meget vanskeligt at afgøre, hvorledes en bevaret Streg retteligst bør opfattes; thi man maa overalt regne med de indskrevne eller sammenskrevne Bogstavtegn in mente.

Paa sine Steder i de endnu klart fremtrædende Partier ser man, at Stenhuggeren har hugget fejl og bagefter foretaget Rettelser (*i* i fulgida; *m* i temporis); noget lignende kan naturligvis have været Tilfældet ogsaa i de afslidte Dele af Indskriften. Herved forøges Muligheden for at fejle i Fortolkningen af de levnede Bogstavspor. Hvem borger os for, at vi ikke et eller andet Sted bygger paa en Streg, som oprindeligt skyldtes et Fejlhug?

Den første, der har Fortjenesten af at have læst en stor Del af Indskriften, er, som sagt, mag. Broocman. Rigtigheden af hans Læsning kan endnu med Sikkerhed konstateres overalt, skøndt Indskriften paa hele den nordre Kant nu kun træder meget svagt frem, hvor den i det Hele taget træder frem som mere end Bogstavspor.

For mit Øje tog denne Del af Indskriften sig saaledes ud:

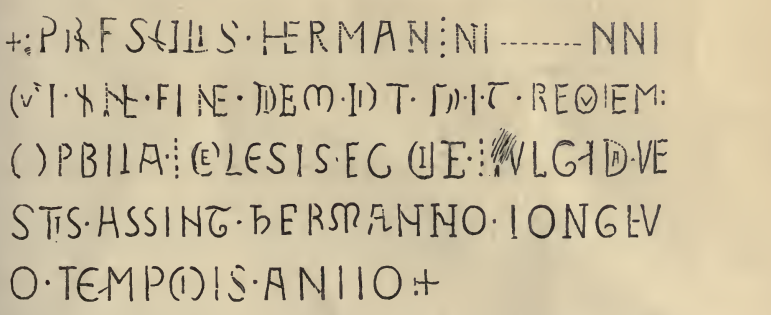

Man vil heraf kunne se, at Ordet *deus* ikke, som angivet af Prof. Petersen, har været skrevet helt ud, men, som det allerede rigtigt er antydet hos Sjöborg, har været udtrykt

saaledes ᴅ; fremdeles at det følgende *et* oprindelig vistnok har set saaledes ET ud; at der af *f*'et i fulgida nu kun ses den nederste Del af den lodrette Streg, medens Resten er forsvunden ved en Beskadigelse af Stenen, der allerede har fundet Sted, før Sjøborgs Tegning blev gjort (paa den er nemlig Frakturen tydeligt angivet); at der af det sidste *n* i anno kun kan ses to lodrette Streger. Endelig læser man paa den vestre Kant nu tydeligt om end i medtaget Tilstand Bogstaverne *Presulis* . *Herma*; efter *a*'et skimtes paa samme Kant svagt de utvivlsomme Omrids af et *n*, til hvilket der her er rigtig god Plads. Det første *n* i *Hermanni* har altsaa ikke, som Thorsen og Stephens paa Grundlag af Petersens Tegning antager, været udtrykt ved en Streg over *a*'et[1].

Medens vi for hele det omhandlede Parti af Indskriften er i Stand til at fastslaa ikke blot Ordlyden, men ogsaa de enkelte Bogstavers Form, stiller Sagen sig naturligvis for Restens Vedkommende (den Del, mag. Broocman opgav som ulæselig) langt mindre gunstigt. Men er det end umuligt nu med Sikkerhed at afgøre, hvad der har staaet i Lakunen mellem *Hermanni* og *anni*, kan vi dog ved Hjælp af de bevarede Spor naa til en vis Grad af Sandsynlighed. Forøvrigt besværliggøres Tydningen ikke lidt derved, at der foruden Bogstavresterne i Stenen findes en hel Del Mærker af afsprungne Fliser og Skurer, der let forvirrer Øjet og i afslidt Tilstand undertiden kun med Vanskelighed kan adskilles fra de bevarede Mærker efter Bogstaver og Ordskilletegn. De Bogstavspor, der endnu, tildels med stor Vanskelighed, lader sig iagttage paa dette Parti af Stenen, ser efter min Opfattelse saaledes ud:

[1] Danske Magazin IV. R. 2. Bd. p. 346; Samlingar til Skånes hist. 1873 p. 25.

Nærmest til Venstre for det tydelige N, hvorved Lakunen standser, findes en skraa, opadgaaende Streg, et utvivlsomt Spor af et A; Resten af Bogstavet er forsvundet; thi den nærmest forangaaende næsten lodrette Fure kan paa Grund af sin Dybde og Bredde ikke skyldes andet end en tilfældig Beskadigelse. Ellers vilde det jo ogsaa være mærkeligt, at en saa dyb Streg kun havde sat sit Spor i saa kort Udstrækning (c. $^1/_2$ af Bogstavhøjden). En Tomme til Venstre for denne Skure er der sprunget en rundagtig Flis af Stenen, og tæt op til den ses et rundt og afslidt Spor, der ganske ligner Resten af et Ordskilletegn. Det maa derfor antages, at det Ord, som slutter med *anni* har begyndt her. Pladsen (1 Tomme og 6 Linier) er stor nok til et meget bredt eller to smallere Bogstaver. Slutningen af det foregaaende Ord er noget af det, der med størst Tydelighed kan ses i Lakunen, nemlig et V, der har været indskrevet i et rundt Bogstav. Resten af Rundingen ses lidt til Venstre for v'et. Foran det runde Bogstav, der efter Formen kan være et C,G,O,Q eller Ꞇ, skimtes de svage, men utvivlsomme Omrids af et R. Foran dette er i en Udstrækning af 2″ og 5‴ alle Bogstavspor fuldstændigt forsvundne.

Disse angivne Rester mener jeg med en vis Sandsynlighed at kunne supplere saaledes: Foran R er et O bortfaldet: derved faas Ordet ORꞇ ɔ: af Herkomst. Herigennem ledes jeg til den Formodning, at der efter ꞇ er udslidt nogle Bogstaver, som i Forbindelse med det levnede *anni* betegnede Hermans Fædreland, og da han var en Tysker, kan der næppe have staaet andet end *Alamanni* eller *Alemanni* i Apposition til Genitiven *Presulis Hermanni.* Naturligvis har Ordet ikke været skrevet helt ud (det forbyder Pladsens Sneverhed) men, med Anvendelse af en meget almindelig Sammenskrivning og Forkortelse, formodentlig saaledes ALANNI eller muligvis saaledes ALEANNI. — Denne Konjektur støttes ogsaa ved følgende metriske Grunde: Har Verset været regelmæssigt bygget, dvs. har der staaet

en Daktyl i femte Fod, og det er der overvejende Sandsynlighed for, maa der i ethvert Tilfælde paa dette Sted foran *anni* være udfaldet to korte Stavelser, af hvilke den første begyndte med en Vokal, hvorved det lange *u* i *ortu* kunde elideres. Disse Betingelser opfyldes ganske af Ordet *Alamanni.*

Rykker vi nu videre frem mod Begyndelsen, ses tydeligt først en opadgaaende skraa Streg, der maa have udgjort en Del af et R; foran den tre lodrette Streger, og mellem den sidste og den næstsidste af disse en svagt synlig Runding forneden, som jeg i Forbindelse med den foran staaende lodrette Streg betragter som Levningerne af et B. Endelig ses til Venstre for den første lodrette Streg tydelige Rester af et M med et halvt udslettet Punktum foran sig: Her kan næppe have staaet noget andet Ord end MĒBRA ɔ: *membra.*

Størst Vanskelighed har det voldt mig at komme til Klarhed om Betydningen af de levnede Bogstaver i den forreste Del af Lakunen. At det første Bogstav har været et R, forekommer mig ganske utvivlsomt, da man endnu kan skimte Gangen af følgende Linier ꞁ. Derefter følger en svag rundagtig Fordybning, der godt kunde være Resterne af et Punktum, men som, naar Hensyn tages til Bogstavafstanden, dog næppe kan betragtes som andet end det halvt udslettede Spor af en afsprungen Flis. Lige efter det ses nogle Streger, der paa det nærmeste har følgende Form ꝛc og kun kan opfattes som Rester af et R eller R sammenskrevet med et rundt Bogstav[1], samt endelig disse Linier ꝑ, som ved første Øjekast snarest synes at maatte opfattes som Levningerne af et D. Herimod taler dog den Omstændighed, at paa de øvrige D'er i Indskriften har den buede Streg til Højre en stærk Runding, medens dette D maatte have været meget sammentrykt. Derfor er det vel naturligst ikke at læse disse Linier som et D, men betragte dem som Rester

[1] Smlgn. Chassant, Dict. des. abbrev. p. 120

af to sammenskrevne Tegn; thi til et andet enkelt Bogstav end netop D kan de ikke passe. Mig forekommer det, at de bedst kan forstaas som Levninger af et LI ɔ: *li*, der altsaa har haft samme Form som det, der endnu ret tydeligt kan ses ovenfor i *presulis*.

Sammenstiller vi nu disse Fragmenter, vilde de omtrent tage sig saaledes ud AΓCLI, og jeg nærer ikke nogen Tvivl om, at, naar de bevarede Linier suppleres paa følgende Maade AΓGLI ɔ: *Angli*, træffer man det Rette. Herved faar vi ogsaa gennem Indskriften Oplysning om, i hvilket Stift den Afdøde havde været Biskop; thi der kan ikke være Tvivl om, at Ordet maa betragtes som et Adjektiv og forbindes med *presulis*[1].

Hele Indskriften vil altsaa, naar disse Supplementer indsættes, og der interpungeres efter moderne Regler, komme til at se saaledes ud:

Presulis Hermanni Angli membra, ortu Alamanni.
Cui sine fine diem det deus et requiem.
Orbita celestis et uite fulgida vestis
Assint Hermanno longevo temporis anno.

Undersøger vi dernæst, hvorvidt Indskriften i denne Skikkelse stemmer med de metriske og sproglige Fordringer, som dengang stilledes, og om den giver en fornuftig Mening, viser der sig, saavidt jeg kan se, heller ikke nogen Vanskelighed. Der fremkommer ganske vist en Hiat i Cæsuren (*Hermanni—Angli*), men en saadan er i middelalderlige latinske Disticha særdeles hyppig ikke blot i Pentametret, men ogsaa i Hexametret[2]. — Den Afdøde karakteriseres efter sin Værdighed

[1] Substantiviske Folkenavne bruges paa Latin, naar de føjes til en Personbetegnelse, som Adjektiver; jvnfr. Madvig Lat. Sproglære § 191 (3. Udg.).

[2] Jvnfr. Mon. Germ. hist. Poetæ T. II p. 11 v. 213; p. 13 v. 257; p. 143 v. 77; p. 184 c. 18 v. 55; p. 184 c. 19 v. 7, 9, 17; p. 194 c. 37 v. 27; p. 206 c. 3 v. 3; p. 208 c. 13 v. 5; p. 213 c. 47 v. 5; p. 220 c. 56 v. 7; p. 231 c. 78 v. 1 og 3; p. 231 c. 79 v. 3; p. 427 c. 5 v. 2 og mange andre Steder.

som *presul Anglus* ɔ: Biskop i Slesvig; den sædvanlige Betegnelse herfor vilde være *presul Slesvicensis* efter Navnet paa Bispestaden[1]. Naar Folkenavnet *Anglus* her er foretrukket, skyldes Valget rimeligvis udelukkende metriske Hensyn. At *Anglia, Anglus* hos middelalderlige Skribenter bruges som Betegnelser for Sønderjylland og dets Beboere, fremgaar blandt andet af følgende Steder: Beda, Hist. eccl. gent. Angl. I, c. 15 (Monum. hist. Britt. Vol. I p. 120)[2] og Ethelwerdi Chronicon I (Monum. hist. Britt. Vol. I p. 502 d)[3].

Membra maa her tages i Betydningen 'døde Legeme, Lig'; i klassisk Latin forekommer denne Betegnelse af Ordet næppe, hos middelalderlige Digtere er den hyppig[4].

Efter sin hele Form og Meningen maa den første Linie betragtes som en ligefrem Forklaring af, hvad det Billede, som ses paa Stenen, forestiller; det følgende Relativpronomen er altsaa brugt kontinuativt, og efter *Alamanni* skal der sættes Punktum.

Ogsaa anden Linie har sin Mærkelighed, idet *diem sine fine* og *requiem* danner et *Hendiadys* med Betydning af *æternam requiem*, saaledes som jeg nedenfor har gengivet det i Oversættelsen.

---

[1] En Biskop benævnes i Almindelighed efter sin Residensstad; undertiden dog ogsaa efter Navnet paa det Landskab eller Navnet paa Beboerne af det Landskab, hvis Styrer han i gejstlig Henseende er. Jvnfr. saaledes Saxo ed. Holder p. 448, 22; 556, 17; 623, 11.

[2] Porro de Anglis hoc est de illa patria, quæ Angulus dicitur et ab eo tempore usque hodie manere desertus *inter provincias Jutorum et Saxonum* perhibetur cet.

[3] Anglia vetus sita est inter Saxones et Giotos (ɔ: Jutos) habens oppidum capitale, quod sermone Saxonico Sleswic nuncupatur, secundum vero Danos Haithaby.

[4] Jvnfr. Mon. Germ. hist. Poet. T. II, p. 117 c. 1 v. 10; c. 2 v. 3; p. 26 v. 87; p. 206 c 5 v. 1; p. 213 c. 47 v. 5; p. 237 c. 84 v. 3; p. 244 c. 66ʒ v. 1; p, 392 c. 42 v. 6; p. 420 c. 87 v. 4; p. 424 c. 1 v. 11; p. 547 c. 17 v. 3; p. 658 c. 12 v. 20 og mange andre Steder

Assint med den her anvendte Betydning har jeg ikke truffet nogen Analogi til hverken i klassisk eller middelalderligt Latin.

Ogsaa Udtrykket *longevo temporis anno* er vistnok uklassisk, i ethvert Tilfælde skruet og ubehjælpsomt[1]. Endelig skal jeg med Hensyn til Betegnelsen *Alamannus* (*Alemannus*) for Tysker kun henvise til Registerbindet af Scr. r. Dan.; dér findes anført Paralelsteder i tilstrækkelig Mængde.

Saavidt om Enkeltheder. Gengivet paa Dansk vil Indskriften komme til at lyde: 'Liget af den sønderjyske Biskop Herman, der af Herkomst var en Tysker. Ham skænke Gud den evige Hvile. Salig Tilværelse (egnl. himmelsk Løbebane) og Livets straalende Klædebon vorde Herman til Del i al Evighed'.

Paa Grundlag af de af Broocman læste Partier af Gravskriften har allerede Corylander[2] med Rette bemærket, at Formen er tung og klodset. Forfatteren bevæger sig — hans Korrekthed ufortalt — langt fra med den Elegance i sit metriske Snørliv som enkelte franske Samtidige[3]. Man mærker Rimets jernhaarde Tryk: Der er baade over Versebygning og Ordvalg en tvungen Stivhed, Ubehjælpsomhedens sikre Kendetegn. Man kan indrømme, at disse Rimerier er et i metrisk Henseende net og artigt Produkt; men noget Vers — i digterisk Forstand — kan det ikke kaldes. Dog har det vel med alle sine Svagheder tiltalt Samtidens Smag og forekommet den at være et smukt og værdigt Udtryk for de fromme Ønsker, hvormed man stedte den af Ærkesædet saa højt fortjente Mand til Hvile i det fremmede Land.

---

[1] Hos middelalderlige Latinister har jeg truffet Udtrykkene *temporis anni* (Mon. Germ. hist. Poet. II p. 244 v. 9) og *longevo tempore* (Mon. Germ. hist. Poet. I, p. 247 v. 10; II, p. 184 v. 51).

[2] L. l. p. 9.

[3] Jvnfr. Aarbøg. f. n. Oldk. 1897 p. 379 Anmk. 2.

Heller ikke efter Døden glemte man ham; hans Dødsdag $^{16}/_{1}$ mindedes lige til Reformationen aarligt af Laurentiuskirkens Kanniker. Efter den Tid lagde naturligvis Glemslens Slør sig hurtigt over hans Navn og Gerning. Danske Forskere i Nutiden har ivrigt bestræbt sig for at løfte idetmindste en Flig deraf og med god Grund; thi Biskop Herman var jo en af de første i den lange Række af dygtige Udlændinge, som vort Fædreland skylder meget og bør mindes med Taknemlighed.

Tillæg.

Naar døde Svend Estridssøn?

Naar døde Svend Estridssøn? Derom hersker der blandt de Lærde stor Uenighed. Ansættelserne svinger mellem $^{28}/_{4}$ 1074 og $^{28}/_{4}$ 1076, men da kun disse to Yderpunkter bygger paa direkte Vidnesbyrd i Kilderne[1], og der for de øvrige ikke er ført nogetsomhelst slaaende Bevis i Marken, kan jeg se bort fra dem.

Langebek[2] hævder med Bestemthed, at Kongen døde $^{28}/_{4}$ 1074, og til Støtte for sin Antagelse paaberaaber han sig alle danske Kilders enstemmige Vidnesbyrd (om en lille Afvigelse i Datoen se nedenfor[3]). Jeg tilstaar ganske ærligt, at en saadan Enstemmighed hos en Række danske Krønikeskrivere og Annalister ikke imponerer mig synderligt. Naar de stemmer indbyrdes, er Grunden til Enigheden for det

---

[1] Jeg er ganske enig med Prof. Steenstrup i (Hist. Tidsskrift VI. R. 4. Bd. p. 727) ikke at lægge nogen videre Vægt paa, at den ene af de to Redaktioner af den angelsaksiske Krønike (Cotton Tib. B. IV. Anglo-Saxon Chronicle ed. Thorpe I p. 350), som omtaler Kong Svends Død, sætter den til 1077. Her er i Virkeligheden ikke Tale om en forskellig Ansættelse, men om en Skødesløshed hos en Afskriver.

[2] Scr. r. Dan. III, 339 N. l.

[3] Pag. 132.

meste den gamle velbekendte, 'at Floridor er Célestin, og Célestin er Floridor'.

I det foreliggende Tilfælde stiller Sagen sig imidlertid ganske anderledes; Talen er nemlig her ikke blot om det 13. og 14. Aarhundredes Aarbøger, der paa saa mange Punkter kritikløst har afskrevet hverandre, men ogsaa om de faa, virkelig originale Arbejder fra det 12. Aarhundrede som Ælnoth[1] og Roskildekrøniken[2], hvortil i dette Tilfælde kommer den ældste Dødebog fra Lund[3], det saakaldte Necrologium Lundense, og Udtoget af Liber daticus Roskildensis[4], to Kilder hvis Vidnesbyrd vejer meget tungt.

Desuden træffer det sig saa heldigt, at vi kan godtgøre, at ingen af dem har afskrevet nogen af de andre; enhver føjer nemlig til Angivelsen af Dødsaaret sin lille individuelle Bemærkning, der udelukker Tanken om gensidig Benyttelse. Ælnoth beretter saaledes, at Dødsaaret var det 28de i Kongens Regering, Roskildekrøniken, at han døde i sit 31te Herskeraar, Necrologium Lundense, at han var Konge i 30 Aar, Liber daticus Roskildensis, at hans Dødsdag faldt paa den 9. Maj. — Man vil vistnok indrømme mig, at naar de tre første beregner hans Herskeraar paa forskellig Vis, men ikke destomindre alle ansætter Dødsaaret ens, er der næppe nogen Sandsynlighed for, at dette sidste er et Facit, naat ved Udregning og Kombination saaledes som forskellige moderne Bestemmelser af Kongens Dødsaar. Tvertimod, naar vi undersøger Sagen lidt nærmere, er der meget, som taler for, at disse fire Kilders Vidnesbyrd alle gaar tilbage til danske Klosteroptegnelser, nedskrevne samtidigt eller dog saa godt som samtidigt med Dødsfaldet.

Lad os først se paa Efterretningen i Liber daticus Roskildensis: Kong Svend blev, som bekendt, stedt til Hvile i

[1] Scr. r. Dan. III, 339.
[2] Scr. r. Dan. I, 378.
[3] Scr. r. Dan. I, 425 (Kongerækken foran Nekrologiet).
[4] Scr. r. Dan. III, 266.

Roskilde Domkirke; han selv og hans Moder Estrid havde til den skænket store Ejendomme[1], og til Tak herfor fejrede Kirken deres Amindelsesfest under ét den 9. Maj med stor Højtidelighed[2]. Optegnelsen herom, som jo desværre nu kun er bevaret i det tarvelige Udtog af Liber dat. Rosk., maa absolut gaa tilbage til en samtidig Notits i en af Klostrets Gavebøger eller til Stiftelsesdokumentet, og dens Rigtighed kan derfor ikke betvivles. At Anniversariet ikke falder sammen med Dødsdagen, er ikke ualmindeligt[3], særligt hvor der som her er Tale om to eller flere, hvis Amindelse fejres samtidigt. I sin nuværende Form er Optegnelsen ikke nøj-

---

[1] Scr. r. Dan. I, 378; Saxo ed. Holder p. 351, 33—37; Scr. r. Dan. III, 266. — Estrids Gave var Mandeboden, hun fik for Ulf Jarls Drab. Saxo siger, at den udgjorde to Herreder, og af Roskildekrøniken erfarer vi nøjagtigt Ejendommenes Størrelse: 50 mansi. I Lib. dat. Rosk. kaldes Estrid Margareta, og at hun ogsaa havde dette Navn foruden Estrid, bekræftes ved andre Vidnesbyrd (jvnfr. Grams Note til Meursius i Meursii Opera IX, 174; smlgn. Jørgensen, Den nord. Kirkes Grundl. p. 443, Anmk. 2; Steenstrup i Hist. Tidsskrift VI. R. 4. Bd. 729 ff.). De Ejendomme, hun skænkede, laa i Gyngeherred (Scr. r. Dan. III 267), og herved forklares Saxos Angivelse om de to Herreder; thi Gyngeherred var fra gammel Tid delt i Østre og Vestre Gyngeherred. Gaven har naturligvis kun omfattet de kongelige Ejendomme og Rettigheder paa dette Sted; thi andet og mere kunde Kong Knud ikke give sin Søster i Mandebod. Islandske Kilder (Fagrskinna p. 92 og efter den Snorre) beretter, at Kong Knud selv gav et stort Herred med alle kongelige Rettigheder. Det er næppe rigtigt; Saxos Fremstilling er vist i denne som i andre Henseender ganske overensstemmende med Sandheden. Dog kan jo den islandske Version om det ene Herred, som ved denne Lejlighed kom til Roskilde, godt forliges med Saxo's; vi maa da formode, at Islænderne betragtede de to Afdelinger af Gyngeherred som ét (herað mikit).

[2] Scr. r, Dan. III, 267.

[3] Jvnfr. saaledes følgende Ekspl. fra Lunde Gavebøger udg. af C. Weeke p. 44 ff., p. 47, p. 71; de kunde naturligvis let forøges med mange flere.

agtigt affattet: den sætter baade Kongens og Dronningens Dødsdag til den 9. Maj; men for hans Vedkommende er dette sikkert urigtigt. Fejltagelsen skyldes vistnok den Omstændighed, at Notitsen i den Gavebog, hvorefter Udtoget er gjort, var overført fra en ældre, hvori kun Bemærkningen om, at begges Anniversarium faldt paa denne Dag, stod. Afskriveren har da uden videre identificeret Amindelsesdagen med Dødsdagen, hvilket jo ogsaa var det sædvanlige[1]. At man i Kirkens Bøger ogsaa har optegnet Kong Svends Dødsdag, derom kan der ikke være Tvivl; den er naturligvis bleven meddelt til alle dengang bestaaende Klostre og Hovedkirker. Derfor findes den ogsaa baade i Necrologium Lundense og i Liber daticus Lundensis; selvfølgelig har den heller ikke manglet i Odenses og Roskildes Gavebøger, og fra disse har baade Ælnoth og den Klerk, der forfattede Roskildekrøniken[2], hentet deres Kundskab. Det er derfor næppe raadeligt at rokke ved disse Vidnesbyrd.

Prof. Joh. Steenstrup har for nylig i en interessant Artikel behandlet det her undersøgte Spørgsmaal[3]. I Modsætning til Langebek kommer han til det Resultat, at de udenlandske Kilder, der sætter Kongens Død til 1076, bør foretrækkes for de danske, hvis Vidnesbyrd han forkaster ogsaa af den Grund, at de efter hans Formening indeholder besynderlige Modsigelser. Det er mig virkelig ganske uforstaaeligt, hvorledes han kan fælde en saadan Dom. Naar Ælnoth siger, at 1074 var Kongens 28. Regeringsaar, frem-

---

[1] Et interessant Eksempel herpaa afgiver Lundegavebøgerne: Necrologium Lundense har endnu den gamle Notits under 10. Juli '*Anniversarium* regis Erici fratris ejus (i. e. sancti: Kanuti), qui cet; men Liber daticus Lund. har under samme Dato 'Eodem die *obiit* rex Danorum Ericus cet.

[2] Saaledes som det undertiden ved vigtigere Begivenheder skete, var formodentlig baade Aaret og Dagen angivne i Roskildegavebogen; kun det første har Krønikens Forf. medtaget i sin Fremstilling.

[3] Hist. Tidsskrift VI. R. 4. Bd. p. 722 ff.

kommer Modsigelsen mellem Dødsaar og Herskeraar kun derved, at Prof. Steenstrup lader Ælnoth regne de sidste fra $^{25}/_{10}$ 1047 (Magnus den godes Død). Men hvorfor kan Ælnoth ikke for sine Ansættelser have benyttet samme Udgangspunkt, som Prof. Steenstrup mener, at Forf. af Knytlinga for en Del og med en vis Ret har lagt til Grund for sine, nemlig Vaaren 1046? Ligesaalidt begriber jeg, hvad Indvending der kan rejses mod Roskildekrønikens Beretning om, at Svend døde 1074 i sin Regerings 31 Aar; dens Forf. sætter altsaa Svends første Regeringsaar til 1044. Prof. Steenstrup anser det for uberettiget, fordi Svend dengang snarere var Kronprætendent end Konge. Han vilde altsaa ikke have benyttet dette Udgangspunkt; men det udelukker jo slet ikke, at Krønikens Forfatter kan have haft en anden Mening om Sagen, og at denne Opfattelse dengang kan have været ret udbredt; ialfald deles den af Necrologium Lundense, der siger, at Svend herskede i 30 Aar; her medregnes altsaa kun de hele Aar.

Dog det er ikke blot de danske Kilders 'besynderlige Modsigelser', der bevæger Prof. Steenstrup til at forkaste deres Vidnesbyrd; ogsaa andre mere reelle Grunde føres i Ilden. Først da de to Pavebreve fra Gregor den VII. til Kongen, daterede $^{25}/_{1}$ og $^{17}/_{4}$ 1075[1]. Paa dette Punkt slutter han sig ganske til A. D. Jørgensen, der hævder, at Forbindelsen mellem Rom og Norden dengang var forholdsvis let, og at det derfor er utænkeligt, at Gregor ikke i Tide skulde have faaet Underretning om Kong Svends Død[2]. — Dette Raisonnement tager mærkeligt nok slet ikke Hensyn til de ekstraordinære Forhold, som just dengang efter Gregors eget Udsagn gjorde sig gældende. Fra Somren

---

[1] Monumenta Gregoriana ed. Jaffé p. 167 og 199.

[2] Jørgensen, Den nord. Kirkes Grundlæggelse p. 740 Anmk. 2. — Endnu i 1871 fastholdt dog Jørgensen, at 1074 maatte betragtes som Svend Estridssøns rette Dødsaar. Smgln. Jørgensen, Bidrag til Nordens Hist. i Middelalderen p. 199.

1073 havde Sachsen været i Oprør mod Kejser Henrik IV., og Forbindelsen mellem Italien og Norden var derfor i de følgende Aar højst usikker, undertiden ganske afbrudt. Paven havde alt tidligere skikket Sendemænd til Kong Svend; men 'propter perturbationem terræ Teutonicæ periculosum tunc fore cognoscentes ad nos reversi sunt'.

Det er ogsaa et stort Spørgsmaal, om Gregors første Brev overhovedet nogensinde er naat til Danmark. Ved en Gennemlæsning af de to Epistler viser det sig straks, at de egentlig er Doubletter, naturligvis ikke i Formen, men i Indhold. Bortset fra den fantastiske Anmodning om at sende en af Kongesønnerne med en Flaade til Syditalien, er det de samme Opfordringer, Gregor fremkommer med i begge; han hentyder heller ikke i det sidste Brev til den foregaaende Skrivelse; omtaler hverken, at han har faaet Svar paa den, eller at han ingen Meddelelse har modtaget fra Kongen, og efter Dateringen kan der ikke godt ligge andre Breve imellem de to bevarede, hvori sligt muligvis var berørt. Kort sagt: det sidste Brev viser tydeligt, at dets Forfatter, dengang han afsendte det, var klar paa, at det første ikke havde naat sit Bestemmelsessted. Det var formodentlig gaaet med det, som med de nærmest foregaaende: af Frygt for de urolige Forhold i Nordtyskland var Budet vendt om paa Halvvejen. Om Gregor har haft bedre Held med det sidste Brev, ved vi naturligvis ikke. Er det kommet til Danmark, har Budet fra sin farlige Rejse kun kunnet bringe ham den Besked tilbage, at Kong Svend var død for Aar og Dag siden.

Ud fra disse Grunde tror jeg ikke, at Pavebrevenes Dato i mindste Maade er i Stand til at rokke de danske Hjemmelsmænds Autoritet i dette Spørgsmaal. Heller ikke de andre udenlandske Kilder, der udtrykkeligt angiver, at Kong Svend døde 1076, kan jeg tillægge nogen videre Vægt. Prof. Steenstrup roser deres Enstemmighed [1], og den er

[1] L. l. p. 725.

ogsaa for de islandskes og norskes Vedkommende sikker nok; men jeg frygter rigtignok for, at dette kraftige enstemmige Kor ved nærmere Betragtning vil svinde ind til en spinkel og usikker Solo.

De islandske Annaler, som Talen her er om, blev først paabegyndte i Slutningen af det 13. Aarh.[1]. Vægten af deres Vidnesbyrd beror altsaa i dette Punkt udelukkende paa deres Hjemmelsmænd. For enkelte danske Efterretningers Vedkommende støtter de sig til visse danske Annaler[2]; men i det foreliggende Tilfælde følger de aabenbart Snorre, hvis Tidsregning og Fremstilling saagodt som udelukkende ligger til Grund for deres Beretninger om norske Forhold i det 9—12. Aarh.[3], og hvis Angivelser de fortrinsvis holder sig til paa de faa Punkter, hvor han giver kronologiske Oplysninger om danske Begivenheder[4]. Ligesom de islandske Annaler har ogsaa Codex Frisianus[5] og de i Formanna sögur VI. Bd. aftrykte Haandskrifter[6] her haft Snorre til Kilde, thi deres Fortælling er paa dette Punkt kun en ligefrem Afskrift af hans Ord.

Anderledes stiller derimod Sagen sig for Knytlingasagaens Vedkommende[7]: Den stemmer til en vis Grad endog ordret med Snorre, men har paa den anden Side Enkeltheder, som ikke findes hos ham, og som den heller ikke kan have øst

---

[1] Islandske Annaler udgivne ved G. Storm p. LXXIII.

[2] Ibid. p. LXXIX.

[3] Storm ibid. p. LXXX.

[4] Hele Snorres danske Kronologi for det 11. Aarh. følges gennemgaaende af Annalerne.

[5] Codex Frisianus ed. Unger p. 257.

[6] Fornmanna sögur VI. p. 443: Sveinn konúngr Úlfsson varð sóttdauðr 10 vetrum eptir fall Haraldanna, þarnæst cet. Smlgn. Snorre, Heimskringla ed. Unger p. 631,

[7] Fornmanna søgur XI. p. 214 (cap. 25): Sveinn konúngr andaðist þriðja Kal. Maji, þá hafði hann verit konúngr at Dannmørku 9 vetr ok 20, síðan Magnús konnúngr andaðist, en áðr 2 vetr i úfriði við Magnús konúng. Sveinn konúngr andaðist 10 vetrum eptir fall Haraldanna.

af nogen dansk Kilde, thi dens Efterretninger stemmer i disse Punkter ikke med de danske[1]. Noget har Forf. ganske vist, som han selv siger, taget fra Kalf Mánasons Digt om Knud den hellige, men næppe de kronologiske Data. — I det Hele taget er der meget, som taler for, at Knytlinga ikke direkte har benyttet Snorre, men at Overensstemmelsen imellem begge, der paa enkelte Steder viser sig saavel i Indhold som i Udtryk og Vendinger, skriver sig fra, at de har benyttet samme Kilde. Dog skal jeg ikke her komme nærmere ind paa dette Spørgsmaal. Det har for den foreliggende Undersøgelse meget lidt at sige, om Knytlinga bygger paa Snorre eller ej; thi selv om den gør det, saa er Snorre dog paa dette Punkt ikke nogen Førstehaandskilde. For sin danske Kronologi i det 11. Aarhundrede (idetmindste til 1087) har han fulgt en Hjemmelsmand, om hvem det med Sikkerhed kan siges, at han maa have haft et ret godt Kendskab til engelske historiske Arbejder[2]. At denne Hjemmelsmand var Are Frode

---

[1] De danske Kilder har den $^{28}/_{4}$ som Dødsdag, Knytlinga den $^{29}/_{4}$.

Jørgensen har i Bidrag til Nordens Hist. i Middelalderen p. 213 fremsat den Anskuelse, at den korte norske Krønike (aftrykt i Scr. r. Dan. II, 424—433), der omhandler Danmarks Historie og skriver sig fra det 13. Aarh., har været Kilden til Snorres danske Kronologi. Storm (Snorre Sturlesøns Historieskrivning p. 264) formoder vistnok med Rette, at denne Krønike hviler paa en ældre Kongerække (med korte Oplysninger til), og at denne sidste er benyttet af Snorre. Senere har Storm udgivet Krøniken paany (i Forh. i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1878 Nr. 6); han har her paavist, at den ved Siden af en Hovedstok af norsk-islandsk Oprindelse indeholder en Del Efterretninger, hentede fra danske Annaler. For Tidsforholdets Skyld kunde Forf. godt have benyttet Snorre; men mig forekommer det sandsynligst, at Storms tidligere Formodning træffer det rette: Rimeligvis gaar Krønikens fleste Efterretninger i sidste Instans tilbage til Are Frodes større Íslendingabók.

[2] Hvor han afviger fra dem af os ubekendte Grunde, saaledes i Ansættelsen af Svend Tveskægs Dødsaar til 1008, ser man

ikke blot for Tiden indtil 1047, som Storm mener, men ned til 1087 ja vistnok endnu længere, derom er jeg overbevist[1]; thi vi ved med Sikkerhed om ham, hvad vi ikke ved om nogen anden norsk eller islandsk Forfatter fra Middelalderen, at han havde Adgang til engelske historiske Kilder, og allerede i den ældste af de paa Latin skrevne engelske Krøniker, som umuligt kan have hentet sin Viden fra Island eller Norge, — dertil er den for gammel[2] — møder vi netop de to

---

dog klart, at han har kendt engelske Annalers Beretning om denne Begivenhed. Han angiver nemlig ligesom disse, at han døde ved et Vidunder: den hellige Edmund dræbte ham paa samme Maade, som den hellige Merkurius dræbte Niddingen Julianus (Snorre ed. Unger p. 224 og Storm, Snorre Sturlassøns Historieskrivning p. 14).

[1] Storm l. l. p. 14—16, 179. Storms Formodning om, at Are Frodes større Íslendingabók, hvori norske og danske Kongers Historie berørtes (jvnfr. B. M. Ólsen i Aarb. f. n. Oldk. 1885 p. 341 ff.), ikke gik længere end til 1047, hænger i en Traad. — Harald Haarderaades Historie hos Snorre vidner netop om, at hans Hjemmelsmand kendte engelske Kilder. Det er idetmindste delvis fra dem Beretningen om Valþjóf Jarl (p. 624) stammer. — Om den ældre Íslendingabók siger Snorre (ed. Unger p. 2): 'Ari prestr hinn fróði þorgilsson Gellissonar ritaði fyrstr manna hér á landi at norrænu máli fræði bæði forna ok nýja; ritaði hann mest í upphafi sinnar bókar um Íslands bygð ok lagasetning, siðan frá lögsögumönnum, hversu lengi hverr hafði sagt, ok hafði áratal fyrst til þess er kristni kom á Ísland, en síðan alt til sinna daga. Hann tók þar ok við mörg ønnur dæmi, bæði konunga ævi í Noregi ok Danmørk ok svá í Englandi, eða enn stórtíðindi, er gerzt höfðu hér á landi, ok þykki mér hans sögn öll merkiligust'. — Man ser heraf, at Fremstillingen i den ældre Íslendingabók, ligesom i den nu bevarede, for Islands Vedkommende var ført ned til hans egen Tid. Er der da nogen Rimelighed for den Antagelse, at hans Fortælling om de danske og norske Konger, som udgjorde en Del af Værket, skulde have standset ved 1047? Næppe.

[2] Jeg sigter til Florentii Wigorniensis Chronicon ex chronicis. Det Afsnit, der skyldes Florentius, slutter ved hans Død 1118. Naturligvis er det ikke min Mening, at Are har benyttet en

Aarstal, som væsentlig skiller Snorres Kronologi fra den danske for dette Tidsrums Vedkommende, nemlig 1076 som Svend Estridssøns Dødsaar, 1087 som Knud den helliges. Man vil vistnok give mig Ret i, at dette ikke kan skyldes et Tilfælde; men at vi i de engelske Annaler virkelig har Kilden til Snorres fejlagtige Tidsbestemmelser for disse to Kongers Vedkommende.

Hermed har vi dog ingenlunde Lov til at slaa os til Ro: vi maa se at finde, ad hvilken Vej disse Fejl har indsneget sig i de engelske Krøniker, der med Rette staar i høj Anseelse for deres Paalidelighed.

I Hovedsagen falder de i to Afdelinger: de paa Angelsaksisk og de paa Latin affattede Krøniker. Stoffet er naturligvis i det væsentlige det samme; men indenfor hver Gruppe har Overleveringen trods mange Berøringspunkter fulgt sine særlige Baner. Af de angelsaksiske Krøniker naar kun to saalangt ned i Tiden, at de kan inddrages i denne Undersøgelse, nemlig Haandskrifterne Cott. Tib. B. IV. og Bodl. Laud. 636[1]. Det første af disse ender i en Lakune ved Aar 1079, det andet gaar ned til 1154; men ogsaa her mangler Slutningen. Begge fortæller de Kong Svends Død i enslydende Ord[2]; men i det første sættes Dødsfaldet vistnok ved en Fejltagelse til 1077[3], i det andet til 1076. Rimeligvis har Cott. Tib. B. IV, dengang Haandskriftet var fuldstændigt, ogsaa omtalt Kong Knuds Mord ved Aar 1087; nu findes denne Efterretning kun

---

af de nu bevarede engelske Krøniker; men den, han har øst af, havde mange Enkeltheder tilfælles med de nu eksisterende; af forskellige Omstændigheder kan man slutte sig til, at den paa flere Punkter har givet mere fyldige Skildringer end dem, vi nu har.

[1] The Anglo-Saxon Chronicle ed. B. Thorpe Vol. 1—2. London 1861. Preface XVII—XIX.

[2] On þisan geare forðferde Swegen kyngc on Denemarcon. and Harold his sunu feng to his cynerice, — Afvigelsen mellem de to Redaktioner er kun Retskrivningsvarianter.

[3] Se ovenfor Pag, 130 Anmk. 1.

i Bodl. Laud. 636 under dette Aar. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at vi her har at gøre med to Redaktioner af samme Krønike; derfor borger den ganske enslydende Affattelse, som Beretningen om Kong Svends Død har faaet i begge Haandskrifter.

I den ovenfor citerede Afhandling fremsætter Prof. Steenstrup den Anskuelse, at vi blandt de paa Latin skrivende engelske Annalister maa betragte Simeon fra Durham (Simeon Dunelmensis) som den første Hjemmelsmand for Tidsbestemmelsen 1076, og at hans Meddelelse er ganske uafhængig af den, der findes i de angelsaksiske Krøniker; men ingen af Delene er rigtigt[1]. Simeon fra Durham[2] er hverken i dette Punkt eller overhovedet for det 11. Aarhundrede nogen Førstehaands Kilde, og naar Prof. Steenstrup af den Maade, paa hvilken han omtaler Kongen, drager den Slutning, at dennes litterære Dannelse er kommen ham for Øre, er han ganske paa Vildspor. Man kunde med ligesaa stor Ret slutte, at ogsaa den saksiske Annalist havde hørt om Kong Svends litterære Dannelse, siden han kalder ham *rex scientissimus*. Nej, begges Visdom er laante Fjer, den saksiske Annalist har afskrevet sin Notits efter Adam af Bremen[3], og Simeon Dunelmensis har her[4], som paa mange andre Steder, ordret kopieret en ældre engelsk Krønike, der sædvanligvis, men maaske ikke helt med Rette[5], tillægges Florentius Wigornienis (ɔ: fra Worcester), som døde

---

[1] L. l. p. 728 med Anmk. 2.

[2] Jeg har benyttet R. Twysdens Udgave i Hist. Anglicanæ Scriptores X. London 1652. Fol.

[3] Smlgn. Adami Brem. Gesta Hammaburg. eccl. IV, 21; ex rec, Lappenbergii ed. II. p. 159 og Mon. Germ. hist. Script. VI, 609.

[4] Edid. Twysden p. 209: 'Anno MLXXVI rex Danorum Suanus bene litteris imbutus obiit; cui filius Haroldus successit'.

[5] Jvnfr. E. Liebermann, Ungedruckte anglo-normannische Geschichtsquellen. 1879. p. 295.

i Aaret 1118[1]. Vi træffer hos denne Florentius, der kan betragtes som Hovedkilden for de senere paa Latin affattede Krøniker[2], i Tidsrummet 1076—1118 overhovedet kun tre kronologiske Angivelser, som særligt berører danske Forhold[3]: Kong Svends Død 1076, Knud den helliges Mord 1087 og samme Konges Skrinlæggelse 1098; de to første har Krøniken tilfælles med de angelsaksiske Aarbøger, medens den er ene om den sidste.

Det første Spørgsmaal, som paatrænger sig, er: Har de angelsaksiske Aarbøger og de engelske paa Latin affattede Annaler afskrevet disse Notitser efter hverandre? Herpaa kan der svares et bestemt Nej, støttet paa følgende Grunde: Florentius kalder Kong Svend for *Suanus*, en Navneform der er dannet paa Trods af al Etymologi og alle Lydlove; den møder os af og til i hans Krønike, men ved Siden af den finder vi dog ogsaa den rigtige Form Sueinus benyttet. Naar man kender noget til middelalderlig Skrivemaade og Bogstavformer, kan der ikke være Tvivl om, at *Suanus* (suanus) er en ligefrem Afskriverfejl, til hvilken kun Formen *Sueinus* (sueinus) har kunnet give Anledning. Da nu det bevarede Hoved-Haandskrift af Krøniken er et Originalhaandskrift, maa Florentius have taget sin Efterretning fra en paa Latin skreven Kilde, hvor Navnet havde Formen *Sueinus*,

---

[1] Jeg har benyttet den Udgave af hans Værk (Chronicon ex chronicis), som udkom i London 1592. Quart.; Eksemplaret, der tilhører Universitetsbiblioteket, er af en tidligere Besidder konfereret med Originalhaandskriftet (MS. CCC. Oxon. 157). Om Florentius og hans Værk, se T. D. Hardy, Descriptive Catalogue of materials relating to the hist. of Great Britain Vol. II, 129—134.

[2] Om Simeon Dunelmensis og hans Forhold til Florentius ibid. p. 174 ff.

[3] Jeg regner ikke hertil Beretningen om Kong Knuds forventede Angreb paa England (1085); dette var jo en Begivenhed, som i højeste Grad angik England selv, og om hvilken samtidige engelske Kilder naturligvis har gjort Optegnelser.

ikke efter en angelsaksisk, hvor Navnet skrives *Swegen* eller *Swægn*. Heller ikke kunde Florentius fra de nubevarede Redaktioner af den angelsaksiske Krønike have hentet den Oplysning, at Svend Estridssøn var 'bene litteris imbutus', thi det staar der i dem intet om.

At den angelsaksiske Krønike ligesaa lidt har afskrevet Florentius, fremgaar formentlig af Notitsen om Kong Knuds Mord. Her er den fyldigere Beretning ubetinget paa dens Side[1]. Selvfølgelig beviser denne indbyrdes Uafhængighed mellem de to Kilder slet ikke, at Efterretningerne begge Steder er originale Førstehaandsoptegnelser. Tvertimod! Paa Grund af den fuldkomne Overensstemmelse i Ord og Vendinger nødes vi til at antage, at begge har laant hos en tredie og gengivet Vedkommendes Beretning hver paa sin Vis med større eller mindre Variation[2]. Vi saa ovenfor, at den Forfatter, Talen er om, maa have skrevet paa Latin, og vi kan være sikre paa, at

---

[1] I det Hele taget er der ikke megen Sandsynlighed for, at de angelsaksiske Kröniker har benyttet Florentius; derimod kan det for visse ældre Partiers Vedkommende vises, at Florentius har benyttet en af Redaktionerne af den angelsaksiske Krønike; jvnfr. Hardy l. l.

[2] For at man kan se baade Forskellen og Ligheden mellem de to Krønikers Beretninger, skal jeg tillade mig her at stille dem ved Siden af hinanden:

Florentius p. 442 (a. 1076): 'Rex Danorum Suanus bene litteris imbutus obiit. Cui filius Haroldus successit'.

Den angelsaksiske Krønike I p. 351 ed. Thorpe: 'On þisum geare forðferde Swægn cyng on Dænmercan. and Harold his sunu feng to þe kynerīce.

Florentius p. 449 (1087): 'Dani suum dominum *regem Canutum* sexto Idus Julii Sabbato *in quadam ecclesia martirizaverunt.*

Den angelsaksiske Krønike I p. 356: Swa hit wæs on Denmearcan . þæt þa Dænescan . þe væs ærur getеald eallra folca getreowust . wurdon awende to þære meste untriwðe . and to þam mæsten swicdōme þe æfre mihte gewur, ðan. Hi gecuron and ābugan to *Cnute cynge* . and him aðas sworon . and *syððan hine earhlice ofslogon innan anre cyrcean.*

det ikke var nogen dansk Hjemmelsmand, da hans Kronologi afviger fra den danske. Ejheller har han tilhørt et Land, der stod i livlig politisk Forbindelse med Danmark; dertil er han meget for faamælt i sine Meddelelser. Derimod er der adskilligt, som taler for, at hans Værk har været en Slags kirkelig Krønike eller dog væsentlig har holdt sig til Begivenheder af kirkelig Art; thi de tre Efterretninger fra Danmark maa alle henregnes til denne Kategori, ja fra et rent kirkeligt Synspunkt maa de betragtes som Hovedbegivenhederne i Danmark fra 1076—1100.

Hvorfra Krønikeskriveren har hentet de to sidste med dertil hørende urigtige Aarstal, skal jeg lade være usagt; men naar han sætter Svend Estridssøns Død til 1076, tror jeg, det kan vises, baade hvorledes det falske Aarstal fremkom, og hvorfor i det Hele taget denne Begivenhed af ham blev fundet værdig til at huskes og optegnes. Forklaringen ligger i Gregor den VII's Registrum.

Under den voldsomme Kamp mod Kejseren, som denne Pave førte, følte man i kirkelige Krese stor Trang til en sikker og tilforladelig Fremstilling af Gregors Anskuelser og politiske Virksomhed; man savnede et Værk, der af hans Tilhængere kunde bruges som Grundlag for Polemik og Agitation[1]. For at imødekomme disse Ønsker offentliggjorde Gregor et Udtog af sit Registrum[2], som derfor, endnu medens han levede, paa mange Maader benyttedes som Kildeskrift af hans Parti[3]. Fra dette er det ogsaa, at den ubekendte kirkelige Krønikeskriver, hvis Værk tidligt er bleven benyttet i England, har hentet sin Visdom om den danske Konge. Her indtog nemlig Svend Estridssøn en sjælden fremragende Stilling blandt Gregors allernærmeste Venner[4], og den højt

---

[1] Monum. Gregor. ed. Jaffé. 1865. p. 6.
[2] Monum. Gregor. ed. Jaffé, p. 5—6.
[3] Monum. Gregor. ed. Jaffé. p. 6—7.
Giesebrecht, De Gregorii VII registro emendando p. 4—5.
[4] Monum. Gregor. ed. Jaffé. p. 13.

beundrede Kirkefyrste rettede venlige, ja smigrende Skrivelser til ham. Følgelig var han en Personlighed, hvis Skæbne ikke kunde forbigaas af en Krønikeskriver med kirkelige Interesser; og det traf sig saa heldigt, at Registret gav den videbegærlige Mand alle ønskelige Oplysninger til en kort kronologisk Notits om ham: Det sidste Brev til Kong Svend var dateret 1075, det første til hans Efterfølger 1077; altsaa var Manden død i Mellemtiden, rimeligvis 1076.

Men ikke blot Svend Estridssøns falske Dødsaar, ogsaa Navnet paa den Søn, der fulgte ham i Regeringen, hentedes fra Registret, og derigennem faar jeg Lejlighed til at gøre opmærksom paa en Afskriverfejl i de bevarede Eksemplarer, som forlængst burde være rettet. Svend Estridssøns Efterfølger Harald kaldes nemlig i disse snurrigt nok *Aconus*. Fejlen findes i alle de bevarede Eksemplarer, og det er ikke underligt; thi de er alle direkte eller indirekte Afskrifter af det ældste nu eksisterende Haandskrift i Vatikanet, som efter Alderen at dømme synes at være et af dem, Gregor selv lod forfærdige[1]. De andre har han skænket bort til sine Tilhængere, og i dem er rimeligvis denne Fejl ikke forekommet, thi det er jo ikke sandsynligt, at to Afskrivere skulde have begaaet akkurat den samme Bommert. Kongens Navn har i Gregors Tekst naturligvis været skrevet *Aroldus*, som saa hyppigt i Middelalderen; det barbariske Navn, som Skriveren ikke kendte, har haft sin Skyld i Forvanskningen; men den væsentligste Grund ligger deri, at Formerne *Aconus* (Aconus) og *Aroldus* (Aroldus) palæografisk set kan have en forbløffende Lighed med hinanden[2]. At Gregor i

[1] Monum. Gregor. ed. Jaffé p. 2.

[2] Den Omstændighed at Skriveren var i Tvivl om Læsemaaden, har maaske ogsaa været Grunden til, at Kongens Navn i Vatikanerhaandskriftet er udeladt i det første Brev af 6/11 1077. I de ældre Udgaver findes ingen Oplysning om dette Punkt, men i Jaffés er her (p. 298) angivet en Lakune i Teksten (Gregorius episcopus servus servorum Dei . . . regi Danorum salutem et apostolicam benedictionem cet).

en officiel Skrivelse skulde have givet en Konge et urigtigt Navn, er noget, som ikke godt kan tænkes[1].

Det er ovenstaaende Undersøgelse[2], der har befæstet den Mening hos mig, at Aaret 1076 som Svend Estridssøns Dødsaar bør gaa ud af Sagaen. De danske Kilder har sikkert Ret: Kongen døde $^{28}/_{4}$ 1074.

---

[1] Ganske usandsynlig er Lappenbergs Formodning (Hamb. Urkundenbuch I, 105 u. T.), at de oprindelige Breve kun har indeholdt Forbogstavet *A* i Navnets Sted, og at en senere Afskriver fejlagtigt har suppleret dette *A*, som skulde betegne Aroldus, til Aconus. Rigtignok er Navnene i Pavebreve ikke sjældent angivne blot ved et Forbogstav; men det er ganske uforstaaeligt, hvorledes en Afskriver skulde have hittet paa et saa umuligt Supplement.

[2] De Slutninger, som Prof. Steenstrup drager af de angelsaksiske Krønikers Beretning om de Danskes Tog til England 1075 under Anførsel af Cnut Swegnes sunu cynges (det andet Haandskr. har Cnut Swægnes sunu), forekommer mig ikke berettigede. Der ligger i deres Ord ikke mindste Antydning af, at Svend dengang endnu var Konge i Danmark. Knud kunde jo meget vel kaldes 'Søn af Kong Svend' eller 'Svends Søn', fordi hans Broder dengang var Konge i Danmark. — Ligesaalidt tror jeg, at man kan bygge nogetsomhelst paa Efterretningen sammesteds om Jarl Waltheofs Henrettelse. Selv om man med Steenstrup antager, at den først foregik samme Aar, som Krønikerne opfører som Kong Svends Dødsaar, 1076, viser det jo kun, at Krønikernes Forfattere trode, at dette Aar var Kong Svends Dødsaar, ikke at deres Tro er rigtig.

MEDDELELSER VEDRØRENDE MIDDELALDERENS MONUMENTER OG ARCHÆOLOGI.

Rester af stafbyggnad i Gåsetornet, Vordingborg[1].

På nordöstra delen af den kulle, där Vordingborg slott en gång legat, reser sig ännu ett af ringmurens torn. Det är det af tegel uppförda, 7 våningar höga, allbekanta Gåsetornet. I vår tid har det nedtill i vester fått en för våra förhållanden afpassad ingång; förr hade det tvänne sådana och dessa sutto båda i första våningen (öfver källaren). Dörröppningen i söder är ännu kvar, men den i vester blef tillmurad i slutet af medeltiden, förmodligen samtidigt med att den starkt förvittrade muren förstärktes genom en några meter bred ytterbeklädnad af tegel[2]. Dock synas ännu i muren hålen efter de bjälkar, som burit skyttegången från ringmuren på norra sidan till denna tornets vestra dörr.

---

[1] I slutet af juni 1897 hade förf. lyckan att några dagar få närvara vid Nationalmuseets 2 Afd.s gräfningar i Vordingborg, ledda af assistent I. Hertzsprung. Under denna vistelse studerade vi båda trälämningarne i Gåsetornet och gjorde de teckningar, som ligga till grund för en del af afbildningarne. De andra äro utförda efter Hertzsprungs fotografier, som Nationalmuseets 2 Afd. godhetsfullt tillåtit mig offentliggöra.

[2] Denna nya tegelmur har en inläggning af svart tegel i stora rutor, en dekoration, som återfinnes på Oluf Mortensens vapenhus i Roskilde, på en tillbyggnad på södra sidan af stadskyrkan i Vordingborg och flerstädes.

Samtidigt med att ytterdörren igensattes, fylldes väl ock dörrsmygens insida med en trävägg. Det märkliga med

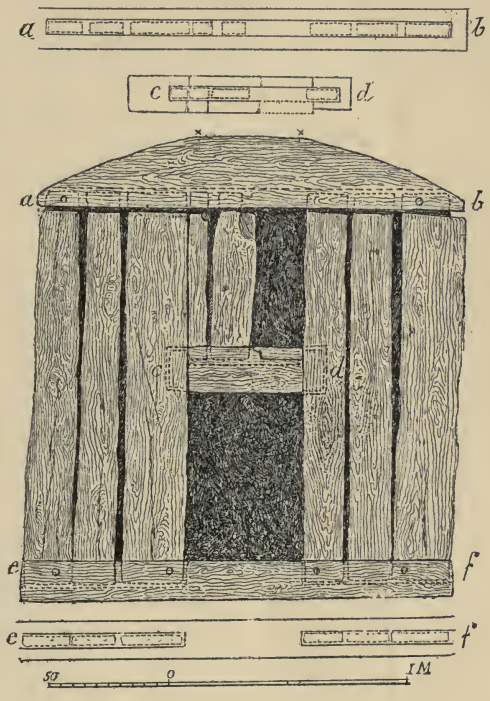

Fig. 1.

denna är, att den är hopsatt efter stafkonstruktionens principer. Inalles består den nu af 11 olika stycken; ett tolfte har någon gång blifvit bortbrutet. Materialet är ek (fig. 1)[1].

[1] Syllen, 4-sidigt tilhuggen, är utom på midten försedd med fals. Om denna går ända ut, kan ej nu, då bjälkens kortändar äro inmurade, afgöras. Stafvarne äro fyrsidiga och groft tillyxade. De längre äro så väl upp som nedtill försedda med tappar, som äro infalsade i hammarbandet och bottensyllen. På de ställen fig. anger hålla tränaglar dessa

Det finnes emellertid ingen så karaktäristisk detalj på denna vägg, att man kan sluta sig till densammas ålder, utan får jag härvidlag hänvisa till hvad som ofvan yttrats om den sannolika tiden för dess insättande.

I samma våning i Gåsetornet har den östra fönstersmygen också blifvit afskild från tornrummet, men här genom en murad vägg. I dennas midt är en fyrsidig öppning med stumpar af ekträ till karmar. De stående äro — såsom stafvarne i den motstående väggen — medelst tappar infalsade i de öfver- och underliggande stockarne och tapparne ytterligare fästa i dessa medelst tränaglar.

Ur alla synpunkter det betydligaste minnesmärket af träarkitektur finnes emellertid i närmast högre våning af Gåsetornet: den bekanta, af liggande virke bildade väggen[1] mellan denna vånings båda rum. I det smalare går den moderna trappa, hvarpå man kommer upp i tornet. Det större är nu afstängdt och användes af Nationalmuseet som förvaringsrum. Förr har dock sannolikt förbindelsen mellan våningarne skett genom det nuvarande förvaringsrummet, och det smalare rummet, in i hvilket också dörren en gång gått (otvetydiga spår af denna äldre dörr kvar), blott tjenat som genomgångsrum till tornets afträde i sydöstra väggen[2]. Mögligen hafva här också varit en del föremål upphängda, ty en mängd hål med ännu delvis isittande träpinnar (knaggar) finnas i långa rader på väggen.

I sitt nuvarande skick består väggen, såsom den schematiska teckningen fig. 2 visar, af en vid hvardera tornväggen rest stock (A vid södra och B vid norra väggen).

---

ytterligare samman. Stafvarna äro emellertid ej på något sätt inbördes förenade. — Hammarbandet (no. stavlægjen) är tillbiladt efter dörrsmygens hvalf. Eftersom falsen börjar endast ett kort stycke från den ena ändan och löper ut i den andra, har denna bjälke tydligen användts annorstädes, innan den kom till sin nuvarande plats.

[1] H. Petersen: Bygningslevninger af træ etc. Aarb. 1894.

[2] Ekrännan sticker ännu ut ett långt stycke utom muren öfver vallgrafven.

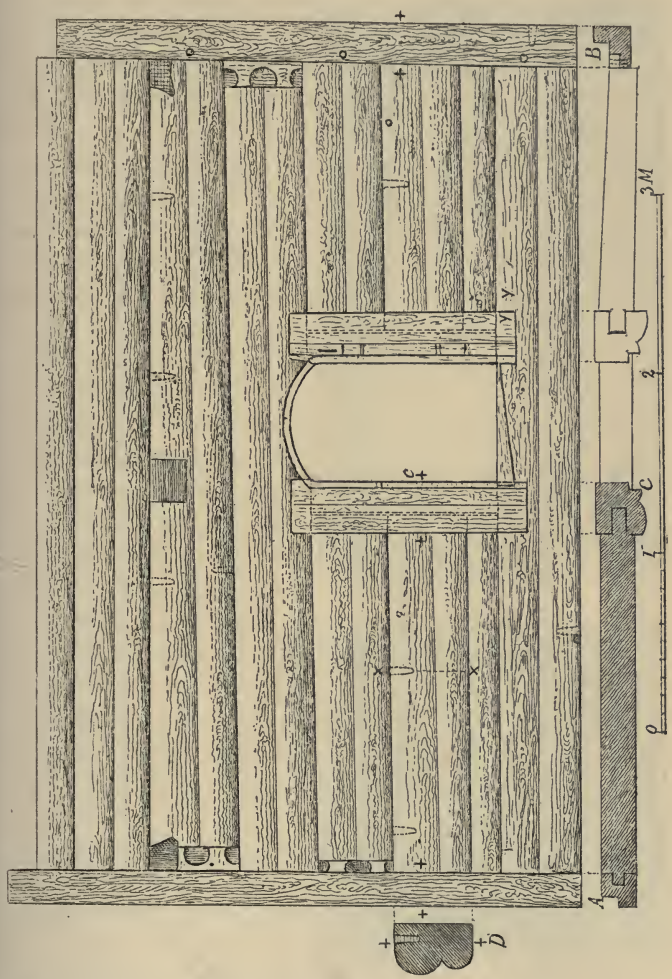

Fig. 2.

Mellan dessa ligga öfver hvarandra 6 skiften väldiga ekplankor och öfver dessa 4 furustockar[1]. Det första, femte

[1] Den öfversta af dessa synes blott på yttersidan (mot trapprummet) och är ej medtagen på ritningen.

Fig. 3—4.

och sjette skiftet utgöres af en enda ekplanka; de mellanliggande itudelas af dörren, hvars stolpar också äro af ek.

En närmare granskning af denna vägg ger emellertid vid handen, att några af ekplankorna äro försedda med en rundbågsfris (fig. 3 och 4), och då denna icke på något sätt motiveras på plankornas nuvarande plats, angifver den däremot, dels att plankorna äro tagna från en annan byggnad och dels att de där hafva varit resta bredvid hvarandra.

Om man i likhet med aflidne museumsdirektör dr. H. Petersen tror, att väggen blifvit inlagd samtidigt med tornets uppförande under midten af 1300-talet, och då man väl får antaga, att den byggnad, från hvilken virket tagits, varit i bruk någon tid, skulle således detta ekvirke gifva oss kännedom om byggnadssättet senast under 1200-talet, kanske tidigare. Då emellertid blott en eller annan bit kommit med från det äldre huset in i väggen, kunna endast enstaka sidor däraf belysas.

När dessutom jämförelsematerial ej i tillräcklig mängd finnes, kunna ej heller alla de spörsmål, som uppstå inför väggens olika partier, nöjaktigt besvaras. Efter dessa anmärkningar öfvergår jag så till att redogöra för väggens särskilda delar.

Den stående bjälken vid tornrummets norra vägg (fig. 1 B) är något mer än 3 m. lång. På sin öfversta del har den en fals för furustockarna. Figuren visar dess tvärgenomskärning och huru ekplankornas tappar ligga i förhållanda till densamma. Nedtill nära golfvet är ett hål på den sida af bjälken, som nu är vänd mot muren, och för hvilket man således haft användning i den äldre byggnaden. — Alla senare huggningar hafva tillkommit vid bjälkens uppställande här. De runda hålen ha haft träpluggar, som också gått igenom plankornas tappar, ehuru dessa pluggar nu förruttnat och väggen sjunkit några centimeter. Fyrsidiga små hack svara mot dylika på de liggande plankorna och äro således märken, som snickarne gjorde vid väggens inläggande här i tornet. — Hvilken plats denna bjälke en gång intaget i den äldre byggnaden, är jag för tillfället icke i stånd att uttala någon åsigt om.

Om den vid södra väggen stående bjälken kan man däremot med tämligen stor bestämdhet påstå, att den tidigare varit hammarband i en stafbyggnad. Fig. 1 A visar dess genomskäring. Huru den legat i byggnaden, kan en jämförelse med ett par afbildningar hos Blix[1] gifva en antydan om (pl. 11 fig. 7 och pl. 17 fig. 2, båda från Urnæs). Liksom i Urnæs har bjälken på den inåt vända sidan haft en dekoration. På Gåsetornsbjälken har den bestått af lodräta streck, sammanförda i grupper på visst afstånd från hvarandra. Midt för den 4de plankan nedifrån finnes en sådan; midtför den öfversta och den nedersta hafva vi antydningar om dylika. På det förra stället har tydligen

[1] Blix: Borgund og Urnæs Kirker.

bjälkens afrundning för klossen, som håller i hop den öfversta ekplankan med furuplankan, skadat orneringen.

Förmodligen hafva också ekväggens dörrstolpar i den äldre byggnaden användts som hammarband. Man har tagit sådana och skurit af dem i passande längd samt gifvit stumparne nya falsar i kortändarna, så att de dels kunna rida på den underliggande ekplankan, dels hafva fått stadga genom att hafva den öfverliggande inlagd i falsen på toppändan. Fig. 1 C visar genomskärningen af södra dörrstolpen. I falsen äro nu införda tapparna på de liggande kortare plankorna. De öfriga huggningarna (utom ett par hack, som svara mot dylika på den bredvid liggande plankan — snickarmärke) hafva gjorts för den ursprungliga dörren, hvilken som sagdt en gång gått in i det nuvarande trapprummet och som nu ersatts af en lucka på motsatta sidan.

Återstår så att omnämna själfva ekplankorna. De äro af väldiga dimensioner, framemot 5 m. långa och 0,5 m. breda. De hafva tydligen åstadkommits så, att ekstocken klufvits — man har altså fått endast tvänne plankor af en stam — och yttersidorna rundhuggits, så att en plankas utsida kom att se ut som om den tillhörde tvänne olika[1] (fig. 2 D en plankas genomskärning). Upptill har ett stycke sparats för att lämna plats åt en dekoration. Upptill och nedtill hafva plankorna tappar för att införas i syllen och hammarbandet.

En interessant upptäckt var, att plankorna på smalsidorna hafva hål (4 cm. i diam. vid mynningen och omkring 15 cm. djupa) på tämligen lika afstånd från hvarandra. Då plankorna ligga med dessa sidor mot hvarandra i väggen, lyckades det ej att konstatera flera än den schematiska teckningen visar, men dessa torde vare tillräckligt många för att man skall med säkerhet kunna påstå, att ekplankornastafvarna i den äldre byggnaden inbördes hållits

[1] Undantag gör den andra plankan nedifrån se fig.

samman genom pluggar, ett så vidt jag vet icke hittills konstateradt förfaringssätt vid stafbyggnaden. Stafvarna i de norska väggarna äro nämligen vanligen förenade på så sätt, att hvarje stafs fjäder införes i den bredvidstående nåt[1], och vid Hemse kyrkan liksom vid Greenstead, Essex, hafva stafvarne på båda sidor nåtar, så att de sammanhållas genom lösa fjädrar, införda i två bredvid hvarandra stående stafvar[2].

De stora uthuggningarna på den öfversta plankan i ekväggen hafva gjorts, när den blef lagd på sin nuvarande plats, för att stora träklossar skulle kunna sammanbinda denna med furuplankan. På några ställen finnas också runda hål, hvaraf ett i närheten af genomskärningen (fig. 2 D) går tvärt igenom ekplankan, så att det blef oss möjligt att få mått på en plankas tjocklek.

På trenne stafvar är som sagdt rundbågsfrisen bevarad. På en har den dock blifvit skadad, då stafven höggs till för att passa in i väggen. Hvarje staf har en hel rundbåge midtpå och en half båge på hvar kant, så att de närstående stafvarnes halfva bågar tillsammans skulle bilda en hel. Tillvaron af denna rundbågsfris på stafvarne lämnar oss kunskap om några hittills okända förhållanden: främst att denna stafbyggnad (i olikhet med de norska kyrkorna, men såsom vid Hemse) tydligen icke haft någon svalgång eller tillbyggnad framför den egentliga väggen, som skulle hafva skylt öfver denna sirliga dekoration[3].

---

[1] Detta förfaringssätt har jag sett användt vid ett ekgolf, att döma efter de på detta stående korstolarnes ornamentik inlagdt i förra hälften af 1200-talet, i nunnekoret i S. Johannes klosterkyrka i staden Slesvig.

[2] Om Greenstead se Dietrichson: De norske stavkirker. Om de norska stafkyrkorna se anf. arb. af Dietrichson och Blix. Om den på Gotland vid Hemse anträffade stafkyrkan finnes hittills endast ett förberedande meddelande af Dr. E. Ekhoff i Ny. Ill. Tid. 1896.

[3] Stafvarna hafva icke heller i öfrigt några märken som kunde antyda, att en förbyggnad funnits,

Osökt för denna rundbågsfris också tanken på det stora antal kyrkor af naturlig sten och de älsta af tegel, som under takkanten på ytterväggarne af skepp, kor och apsis (eller blott på någondera) hafva just rundbågsfrisen som ett af sina vanligaste och prydligaste dekorationsmedel[1]. Man måste sålunda också erkänna, att denna rundbågsfris från Gåsetornsväggens stafvar gifvit en ny antydan om det nära förhållande, i hvilket stenarkitekturen stod till träarkitekturen, visserligen icke förhållanden, som väcka förvåning hos dem, som fått blick för den likhet, som hvarje tid har gifvit och fortfarande gifver åt hvad som därunder förarbetats, men som det är vigtigt att för dateringar för hvarje gång få konstaterade. Sålunda må man väl med säkerhet kunna påstå, att denna rundbågsfris på grund af likheten med stenarkitekturens monument gifver vid handen, att materialet i Gåsetornets ekvägg ursprungligen tillhört en byggnad från den äldre medeltiden, senast samtidig med den älsta tegelarkitekturen[2].

SUNE AMBROSIANI.

---

[1] Som ex. på talrikheten af dylika kyrkor kan anföras, att i prof. I. B. Lofflers: Danmarks kirkebygninger etc., finnes icke mindre än 9 landskyrkor afbildade, som ha rundbågsfris. De flesta af dem äro uppförda af naturlig sten, några emellertid af tegel. Rundbågsfrisen är också synnerligen vanlig på kyrkor af tuff. jfr. Helms Danske Tuffstenskirker figg. såväl i texten som på pll. — Denna dekoration ersattes ganska snart inom tegelarkitekturen af andra.

[2] I Gåsetornet finnas utom ofvan nämd träarkitektur också i behåll väldiga bjälkar som uppbära några af våningarnas golf.

St. Eligius.

Ved de undersøgelser af Stubbekøbing kirke, som professor Storch foretog i sommeren 1881, afdækkedes forskellige gamle kalkmalerier, og direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring overdrog professor Kornerup at undersøge dem, inden den mur, på hvilken en del af dem fandtes, blev brudt ned.

Resultatet af sine undersøgelser meddelte Kornerup i »To foredrag om gamle kalkmalerier«, der foreligger trykt i *Årbøger* for 1884 (s. 97—119). Efterfølgende bemærkninger fremkommer væsentlig som supplerende tillæg til, hvad K. har udtalt om det af malerierne, der fremstillede den hellige Eligius. For at give en fuldstændig forklaring af billedet vil det imidlertid være nødvendigt først at gøre rede for nogle af de legender, der i tidernes løb er blevet knyttet til denne helgen.[1]

I.

Der fortælles i Frankrig følgende legende om St. Eligius:

Da den unge Eligius var udlært som guldsmed, begav han sig på rejse rundt i landet. En dag kom han til Limoges, hvor han nedsatte sig som almindelig smed, og der gik snart et så stort ry af hans dygtighed, at han lod lave et skilt, hvorpå der stod: »Eligius mester over alle mestere.«

---

[1] For den følgende fremstillings vedkommende henviser jeg til en række undersøgelser (væsentligt af H. Gaidoz), der findes i *Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages.* Paris. Vol. V, 97, 170, 204, 261; VI, 125; VII, 77, 157; VIII, 30, 123, 153, 206. En vidtsvævende afhandling af B. Ilg, *Die Bedeutung der Eligius-Legende für die Kunstgeschichte* (trykt i *Mittheilungen der K. K. Central-Commission*, XIX, 179—187. Wien, 1874) er uden betydning for det foreliggende æmne.

Men over denne hans forfængelighed harmedes den gode Gud, og han bød St. Peder stige ned på jorden for at straffe ham. Den hellige apostel fremstillede sig da hos ham i en halvvoxen drengs skikkelse, og han blev strax antagen som lærling. Snart efter ankom en mand med en hest, der skulde skoes, og lærlingen fik tilladelse til at udføre det arbejde for at vise, hvad han duede til. Han tog da en oxe, huggede med et hug hestens ben af, uden at den følte nogen smærte, anbragte det i en skruestik og lagde en ny sko under. Derpå satte han benet fast på stumpen og gav hesten et lille slag, hvorefter den ligeså let som tidligere sprang afsted på sine fire ben, og der var hverken sår eller noget mærke efter øxehugget at se.

Med stigende forbavselse havde Eligius betragtet dette under, men han havde samtidigt meget opmærksomt fulgt alt, hvad lærlingen havde foretaget sig i det forfængelige håb at lære ham kunsten af, og da lidt efter en anden rytter stansede udenfor smedjen for at få sin hest skoet, sprang han hurtig til med en øxe og huggede løs på hestens ene forben. Hesten stejlede af smærte, og blodet flød i strømme; Eligius brød sig dog ikke herom; han greb den blodige stump, løb ind med den i smedjen og gjorde den istand. Men da han atter vilde sætte den på, var det ham umuligt. Efter flere forgæves forsøg måtte han bede sin lærling om hjælp, og uden synligt besvær satte lærlingen stumpen fast på hestens ben.

Da Eligius så dette, råbte han fuld af forbavselse: »Du er mesteren, jeg er kun en ussel lærling ved siden af dig.« Men i samme øjeblik forvandledes lærlingen til en engel med store hvide vinger, og han sagde til den knælende smed: »Gud står de hoffærdige imod, men de ydmyge skænker han nåde.« Og som han sagde disse ord, forsvandt han for hans syn. Eligius rejste sig beskæmmet, sønderslog sit skilt og var fra den dag helbredet for sine forfængelige tanker.

Denne legende er overordentlig populær i Frankrig;

den fortælles over hele landet med forskellige ubetydelige varianter, ligesom den også gentagne gange er bleven afbildet i *l'Imagerie d'Épinal.* Jeg kan ikke her komme ind på det vanskelige spørgsmål om dens oprindelse. Jeg skal indskrænke mig til at meddele, at den sandsynligvis er af meget høj ælde. Vi træffer utvivlsomme prototyper for den allerede i den græske oldtid, hvor Æskulap helbreder mennesker ved at afskære den syge legemsdel, rense den og derpå sætte den fast igen uden mén for patienten; vi træffer endog det træk, at Æskulaps præster søger at efterligne ham og — kommer galt fra det ligesom Eligius.

Dette motiv er i virkeligheden udbredt over så godt som hele Europa og forekommer indflettet i forskellige æventyr; det er i de fleste moderne versioner blevet iklædt en speciel kristelig form, og samtidig hermed er det undergået den forandring, at Æskulaps operation ikke mere foretages på et menneske, men *in anima vili.* For nordens vedkommende kan henvises til det norske æventyr om »smeden, som de ikke turde slippe ind i helvede«,[1] der tillige frembyder den specielle interesse, at motivet fremtræder under en dobbelt form, idet operationen foretages både på et dyr og på et menneske.

II.

Udenfor æventyrverdenen møder motivet os, som sagt, også i legendelitteraturen, og det er her blevet knyttet til den hellige Eligius. Om ham er at melde, at han er en velbekendt historisk personlighed. Han levede i det 7de århundrede, var guldsmed, og kong Dagobert, hvis fortrolige han blev, forfremmede ham til forskellige høje embeder; tilsidst blev han endogså udnævnt til biskop i Noyon. Vi har

---

[1] *Norske Folke-Eventyr* fortalte af P. Chr. Asbjörnsen og Jörgen Moe. Tredie udgave. Christiania, 1866. S. 91. Smlg. *Indberetning* afgiven under 7. Febr, 1879 af cand. philos. Moltke Moe, s. 15 (Norske Univers.- og Skole-Annaler 1880).

en omtrent samtidig levnetsskildring af denne mand, men den omtaler ikke den legende, folketroen har knyttet til hans navn. Den katolske kirke tager også officielt afstand fra den; alligevel har den haft god kurs i lange tider, og den er hyppigt blevet billedligt fremstillet såvel i middelalderen som endnu senere. Vi træffer den hugget i sten og skåret i træ, malet på kalk og indbrændt i glas. Dog er der naturligvis ikke tale om nogen samlet fremstilling af alle legendens episoder, — det vilde kræve altfor stor plads, og desuden være overflødigt, da datidens tilskuere jo var fortrolige med fortællingen; man nøjedes derfor med en enkelt episode. Man valgte, som rimeligt er, scenen med det vidunderligt afhuggede og atter påsatte ben og fremstillede en mand, der i sin ene hånd holder en stump af et hesteben og i den anden hånd en hammer; til yderligere forklaring anbragtes gærne ved siden af ham eller lige overfor ham en hest, der manglede et forben.

Sådanne fremstillinger forekommer mange steder; jeg skal exempelvis anføre, at den findes på en kirkerude i Vor Frue kirke i Sémur og i et parisisk klostersegl fra 1414; desuden i en mængde bretonske kirker som gruppe skåret i træ.

Det er nu let forståeligt, at legenden, reduceret til denne ene scene. er blevet opfattet og genfortalt på en ny og kortere måde, og tilmed på en måde, der kastede større glans over den hellige. Billedet handlede jo om Eligius, og han var, det vidste alle, en hellig smed. Hvad var da naturligere end at forstå billedet således, at det skulde vise, hvor stor smedens hellighed var, og så lå den forklaring lige for, at billedet netop var dannet til hans forherligelse; han kunde gøre, hvad ingen anden smed kunde, idet han, når en hest skulde skoes, for nemheds skyld skar benet af den, lagde skoen under og atter satte benet fast. Således kom nu traditionen til at tillægge Eligius det under, som legenden netop fortalte, at han ikke kunde udføre, men som han i sin overmod havde troet, han havde magten til.

III.

For at forstå kalkmaleriet i Stubbekøbing må man tillige kende en anden fortælling, som tidligere knyttedes til St. Eligius's navn. Der findes en gammel legende — den ældste text forekommer i *Vitæ patrum* — som melder om en hellig mand, der for at bevare sin sjæl ren og skyldfri levede ensomt og tilbagetrukkent og viede alle sine legemlige kræfter til Vulkans tjeneste. Men en dag kom fristelsen over ham, og i en løsagtig kvindes skikkelse trådte djævelen ind i hans smedje. Efter et øjebliks vaklen greb han en glødende tang og tvang med den tøjten til at forsvinde.

Denne legende er naturligt blevet knyttet til de forskellige hellige smede, vi træffer i den senere middelalder.

I England fortælles den om den hellige Dunstan. Djævelen vilde friste ham i en skøn kvindes skikkelse, men han greb sin store tang, der lå og glødede i essen, og klemte den ondes næse så eftertrykkeligt, at han hylede af smærte, så det hørtes langt ud over landet.[1]

I Frankrig tillægges den St. Éloi, og scenen er fremstillet på en kirkerude fra det 13de århundrede i domkirken i Le Mans, på en rude muligvis af noget senere datum i domkirken i Angers og på et miniaturbillede i et manuskript fra det 15de århundrede, som opbevares i biblioteket i Lille.[2] Endelig fortælles den i Italien om St. Apelle (eller Ampelle), der var skytshelgen for smedene i Genua, som indviede et kapel til ære for ham i Santo Stefano; hans højtidsdag er den 14de maj.

IV.

Det ejendommelige ved kalkmaleriet i Stubbekøbing er nu, at det samtidigt fremstiller både legenden om den

---

[1] J. Jusserand, *Histoire littéraire du peuple anglais,* I, 327.

[2] Om disse fremstillinger se en artikel af L. de Nussac i *Bulletin de la Société scientifique et archéologique du Limou-*

afhuggede fod og legenden om den fristende kvinde. Det består, som man af vedføjede gengivelse let vil se, af tre forskellige scener. Eligius er hovedpersonen i dem alle, men er dog kun fremstillet 2 gange, først stående, derefter knælende; og den stående Eligius hører i virkeligheden både til den indledende scene til venstre og til midtscenen. Iøvrigt må billedet tydes således:

Yderst tilvenstre ses en smedeesse, hvor ilden flammer lystigt. På den ene side står en smededreng, der bevæger en stor puster eller bælg, på den anden side er anbragt en lille mand, der blæser i et krumhorn. Hans betydning er gådefuld. Eligius, der står oprejst omtrent i billedets midte, går hen imod essen; han har bispehue på hovedet og et skødeskind bundet om sit pallium. I højre hånd holder han det afskårne hesteben.

Denne Eligiusfigur hører, som alt sagt, også til den midterste scene; i venstre hånd holder han nemlig en tang, hvormed han klemmer den bag ham stående djævel i næsen. Djævelen er iført kvindeklæder, bærer horn på hovedet og har fugleklør istedetfor ben.

Yderst til højre ses hesten opstaldet i en nødstald; den strækker sit venstre forben frem. Foran den knæler Eligius i bispedragt og uden skødeskind. Da Eligius's hænder og forarme mangler, kan man næppe med fuld sikkerhed afgøre, hvad scenen forestiller, om den hellige mand lige har påsat benet, hvad der er det rimeligste at antage, eller om han bereder sig til at afskære det.

Denne sammenblanding af de to legender forekommer yderst sjældent. Den er, så vidt jeg ved, hidtil kun kendt fra følgende fem kunstværker:

1) Et udskåret træ basrelief. Det tilhører det arkæologiske selskab i Ulm. Yderst til venstre står St. Eligius;

---

sin (vol. XVII, 1895, oct.-déc.) og et kort kritisk referat i *Mélusine*, VIII, 30—31.

han holder i højre hånd en hammer, i venstre det afhuggede hesteben, som han støtter på en ambolt. Yderst til højre en mand med en hest; med venstre hånd holder han fast om det venstre, lemlæstede forben. I midten af gruppen bag ambolten står en kvinde; hun har lagt sin højre arm på smedens skulder, og armen ender i en klo, der røber hendes sande væsen. En reproduktion af relieffet, der muligvis tilhører det 15de årh., findes i *Mélusine*, VII, 77.

2) Et basrelief af billedhuggeren Nanni di Banco (død omtr. 1430). Det findes i Or San Michele i Firenze under en statue af St. Eligius (San Lo eller Sant'Alo). Til venstre ses vor helgen med hammeren og benet. Til højre holder en staldknægt en svagt stejlende hest; han vender ryggen mod relieffets midtfigur, en kvinde, der er fremstillet i profil, og som i sin venstre hånd holder en ubestemmelig genstand tæt op til ansigtet. Nogen forbindelse mellem hende og St. Eligius er ikke antydet; hun mangler også — sävidt jeg kan dømme af den reproduktion, der har stået til min rådighed[1] — djævleatributerne; de er naturligt bortfaldne i den fremskredne italienske renaissancekunst. Jeg anfører Vasari's omtale af af Nanni di Banco's værk; man vil se, at han har misforstået den rolle, hesten spiller: »Stimasi ancora, che il Santo Lò che è intorno al detto oratorio d'Or San Michele, stato fatto fare dall'Arte de' Maniscalchi, sia di mano del medesimo Nanni; e così il tabernacolo di marmo, nel basamento del quale è da basso in una storia San Lò maniscalco che ferra un cavallo indemoniato, tanto ben fatto, che ne meritò Nanni molta lode«.[2]

3) Et maleri af Sandro Botticelli (1446—1510);

---

[1] *Denkmäler der Renaissance-Sculptur Toscanas in historischer Anordnung.* Unter Leitung von W. Bode, herausg. von F. Bruckmann. München. Lief. X, Tafel 39. En højst ukorrekt beskrivelse af billedet findes i *Mélusine,* VII, 88.

[2] G. Vasari, *Le Vite de' più eccellenti pittori scultori ed architettori.* Ed. G. Milanesi. Vol. II (Firenze, 1878). S. 164.

det findes i den såkaldte Botticelli-sal i Accademia delle Belle Arti i Firenze[1] og udgør en del af de fem hellige scener, der oprindeligt er malede som fodstykke *(predella)* til Incoronazione della Vergine[2]. Ordningen af figurerne er den sædvanlige: St. Eligius, kvinden, pagen med en hvid hest. Kvinden er nedringet, og et horn ses i håret.

4) Et maleri på træ fra det 15de årh.; det fandtes tidligere i Rom; hvor det nu findes, vides ikke. Efter Barbier de Montault's beskrivelse har djævelen i kvindeklæder overtaget smededrengens bestilling og træder bælgen for ham, men da Eligius ser det, klemmer han ham i næsen med en glødende tang.[3]

5) Et maleri fra omkr. år 1500 af en ubekendt mester; det findes i biblioteket i Zürich. Til højre pagen med den hvide hest, til venstre St. Eligius, i midten bag en ambolt kvinden; hun har ingen djævleattributer, men smeden klemmer hendes næse eftertrykkeligt med en stor tang. En reproduktion af billedet findes i *Mélusine* VII, 90.

Man vil have bemærket, at disse fem fremstillinger af den udvidede Eligiuslegende stammer fra Italien (særlig Norditalien), Sveits og Sydtyskland. Skulde man heraf kunne drage nogen slutning med hensyn til den kunstners hjemsted, som malede billedet i Stubbekøbing?

V.

Efter denne korte redegørelse for de legender, der er blevet knyttet til Eligius, og deres billedlige fremstilling skal jeg som slutning anføre de danske forskeres forklaring af maleriet i Stubbekøbing. Det er øjensynligt, at ingen af dem har været helt fortrolig med den gamle legende; de har

---

[1] Lafenestre et Richtenberger, *La peinture en Europe, Florence.* Paris, 1894. S. 185.

[2] H. Ulmann, *Sandro Botticelli.* München. S. 75.

[3] *Revue de l'art chrétien,* 1889, s. 315. *Mélusine.* VIII, 208.

set på billedet uden tilstrækkelig historisk kendskab til dets indhold.

Kornerup skriver: »Legenden fortæller om Eligius, at han på en vidunderlig måde helbredede en hest, som havde brækket et ben . . . . Bispen holder i hånden det afbrudte hesteben, og han synes at have benyttet lejligheden til at lægge en ny sko under«. Kornerups udgangspunkt er således urigtigt; der er ikke i nogen af de hidtil kendte former af legenden tale om en hest med brækket ben; tværtimod, det er den hellige mand, der selv skærer hestens ben af for bekvemmere at kunne sko den, og det er jo hovedpunktet i det hele. Om den midterste episode hedder det videre: »Da nærmer djævelen sig nysgerrig efter at se, hvad der foregår. Han fremtræder i kvindeskikkelse med langt hår og med lang kjole, men er hæslig at skue med sine lange øren, horn og fugleben. Bispen snapper imidlertid med åndsnærværelse en gloende knibtang og klemmer dermed djævelen i næsen«. Denne nysgerrige djævel er vistnok også en opfindelse af Kornerup; han tillægger her djævelen en rolle, der, såvidt jeg ved, er ham temmelig fremmed, og selv om djævelen for en gangs skyld havde været nysgerrig, så vilde dette dog ikke kunne forklare, hvorfor han havde iført sig kvindeklæder.

Efter Kornerup har afdøde musæumsdirektør, dr. phil. H. Petersen udtalt sig om maleriet.[1] Han skriver: »Det var de mest populære træk i legenden om St. Eligius, der havde fundet en fremstiller; man så ham betvinge en djævlebesat hest og lægge den djævleforjagende stålsko (der som minde fra St.-Eligi dage endnu i vor tid holder djævle og alt ondt udenfor husets tærskel) på den ved at skære benet af og lægge skoen på stumpen«. Her er rigtigt og galt blandet sammen i en skøn forening. Dr. Petersen kender for så vidt legenden bedre end Kornerup, idet han ikke taler om noget

[1] *Tidsskrift for kunstindustri.* I (1885), s. 147.

brækket ben, men lader Eligius selv skære benet af, men resten af hvad han fremfører om den djævlebesatte hest[1] og den djævleforjagende stålsko er fri fantasi. I forklaringen af kvindeskikkelsen fjærner dr. Petersen sig heldigt fra Kornerup. Han skriver: »En forførerisk kvindeskikkelse (på billedet er det forførende i djævlehornene og kløerne) søger at forstyrre hans arbejde, men han besejrer fristelsen ved resolut at knibe den onde i næsen med sin knibtang«. Petersen har således rigtig set, at der ikke er tale om nogen nysgerrig djævel, men at djævelen vil forstyrre smeden og derfor har iført sig kvindeklæder. Derimod har han ikke forstået, at Eligius i virkeligheden samtidig optræder som hovedperson i to forskellige scener, der intet har med hinanden at gøre, og at kunstneren ved en dristig forkortelse kun har fremstillet ham en gang istedetfor to. Overfor den spøgefulde bemærkning om, at det forførende ved djævelen er hans horn og kløer, er det måske ikke overflodigt at gøre opmærksom på, at det forførende er antydet i kvindedragten, og at hornene og kløerne kun er tilføjede af kunstneren for ikke at lade tilskueren i tvivl om, hvem den kvinde er, som har trængt sig ind på den hellige mands enemærker.

En tredje forklaring findes endelig hos professor C. Nyrop, der skriver: »Med bispehuen på hovedet og med skødeskind for, står han ved sin esse med en hestefod i hånden; en hest med brækket ben er under hans vidunderlige kur, og han benytter lejligheden til at lægge en djævleforjagende hestesko under benets hov, medens han samtidig klemmer en gloende tang fast om næsen på djævelen selv, der uforsigtig har nærmet sig i en kvindes skikkelse«.[2] Denne fortolkning skyldes næppe direkte studium af billedet; den synes opstået under litterær påvirkning, idet den jo simplest

[1] Jeg har ovenfor gjort opmærksom på, at allerede Vasari på lignende måde havde misforstået billedet.

[2] *Danske håndværkerlavs segl*, s. 6. (Særtryk af *Tidsskrift for Kunstindustri*, 1897).

og sandsynligst må opfattes som en kontamination af Kornerups og Petersens forklaringer.

Vi har altså i den nyere danske litteratur ikke mindre end tre forskellige og delvis nye former for Eligiuslegenden; ingen af dem er oprindelige eller har rod i fortiden, de skyldes alle mistydning af et billede. Her foreligger således — *mutatis mutandis* — hvad man kalder ikonografisk mytologi: udaf et billede, til hvis fuldstændige forståelse man har manglet den rette nøgle, har man digtet en ny myte, en ny fortælling. Forholdet bliver derved det modsatte af det almindelige, idet jo som regel myten, fortællingen, er det oprindelige, og billedet det afledede. I vore dage vil sådanne nydannelser af mange og nærliggende grunde ikke have chancer for at slå rod; fra oldtiden og middelalderen kendes derimod adskillige exempler på myter og fortællinger, som ikke har anden oprindelse end en skæv fortolkning af et dunkelt billede.[1]

Kr. Nyrop.

---

[1] Smlgn. Clermont-Ganneau, *Mythologie iconographique*. Paris, 1878. Jeg må også henvise til Julius Langes interessante forklaring af myten om Minotauros i hans foredrag *Myther og Billeder* (et résumé af det er trykt i *Kort udsigt over det philologisk-historiske samfunds virksomhed i årene 1876—1877*, s. 10—12). Et udmærket exempel på ikonografisk mytedannelse i middelalderen afgiver fortællingen om »manden med de to koner« (se herom G. Paris, *La poésie du moyen âge*, II, 109—130).

Har Uvelse Kirke haft Tvillingtaarn?

I den i »Danske Mindesmærker« meddelte Afhandling om Fjenneslevlille Kirke kommer Forfatteren tillige ind paa en Omtale af Kirkerne i Merløse (Holbæk A.) og Uvelse (Frederiksborg A.), hvilken sidste han fremdrager med den Forudsætning, at den i Lighed med de to andre Kirkebygninger har været udstyret med et Tvillingtaarn. Og sikkert nok: træder man ind i Uvelse Kirke og lader Øjet glide hen over det vestre Afsnit, Taarnpartiet (Fig. 1), saa ledes Tanken uvilkaarligt hen paa Fjenneslevlille. Ganske som dér træffe vi to anselige, fritstaaende Søjler, der forbundne ved halvrunde Buer tjene til Støtte for en Taarnbygnings østre Mur, og i begge Kirker har man fra Søjlerne spændt Gjordbuer over mod den vestre Væg med det Formaal at tilvejebringe Bæreflader for Tværmure i Taarnets øvre Del. De konstruktive Forhold i de to Bygningers vestre Afsnit vise altsaa den største Overensstemmelse; og dog dukker der i Uvelse hurtigt en Tvivl frem om, hvorvidt denne pyntelige lille Bygning, der hører til vor ældste og bedste Teglstensarkitektur, nogensinde har baaret et Tvillingtaarn. Medens nemlig i Fjenneslevlille de to Søjler dele Kirkens Bredde i tre, omtrent lige store Arkader og ere stillede i en saadan Afstand fra den vestre Væg, at de afgive Støttepunkter for kvadratiske Hjørnetaarne, saa er i Uvelse Forholdet dét, at den midterste Arkade er baade højere og bredere end de to ved Siderne, og Søjlerne anbragte saa langt fra Vestmuren, at der paa Underbygningen lod sig rejse et paa det nærmeste kvadratisk Midttaarn.

Gaa vi op over Taarnpartiets Hvælvinger, af hvilke Tøndehvælvingerne ere oprindelige, medens Krydshvælvingen skriver sig fra en langt senere Tid, da vinder Formodningen om, at der kun har løftet sig et enkelt lille Taarn op over

Skibets Tag i høj Grad i Styrke, ja, man kan vel allerede her sige, hæves til fuld Sikkerhed. Vi træffe nemlig ikke blot et firkantet, i én Støbning muret Midtrum, som fra først af har haft en smal, rundbuet Døraabning i Øst, Nord og Syd, og en for oven aftrappet Lysaabning i Vest; men det viser sig desuden, at Siderummene ere noget smallere end for neden, samt at deres Ydermure i Nord og Syd, som til Dels hvile paa de underliggende Tøndehvælvingers Kapper, ikke ere opførte samtidig med det øvrige Murværk (Fig. 2)[1]. Den Antagelse lod sig nu vel fremsætte, at den oprindelige nordre og søndre Ydermur maaske i sin Tid var bleven nedbrudt fra andet Stokværks Højde, saa at der alligevel kom til at aabne sig en Mulighed for, at der op fra Kirkens vestre Del havde løftet sig to, ved deres stærkt rektangulære Form og uforholdsmæssig store Mellemrum ganske vist meget uskjønt virkende Hjørnetaarne; men en saadan Gisning maa med Nødvendighed forlades, naar vi vende Blikket mod Taarnets østre og vestre Yderside, og især da mod den sidste.

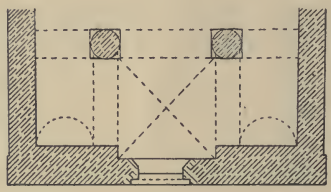

Fig. 1.

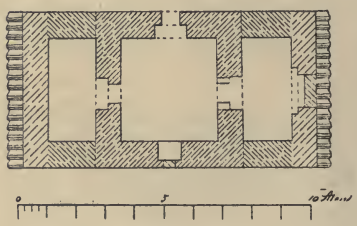

Fig. 2.

Som det af hosstaaende Afbildning vil ses, er Taarnets nedre Del lidt bredere end den øvre og slutter sig til denne ved to smaa Halvtage, begge dækkede med en enkelt Række

[1] Døren i den søndre Mur dannede Indgang til Taarnets andet Stokværk indtil for omtrent tredive Aar siden, da det nuværende Trappehus blev rejst ved den nordre Side.

Tagsten (Fig. 3; jvfr. Fig. 1—2). Betragte vi nu Murfladen noget nøjere, da undgaar det ikke Opmærksomheden, at de Skraalinjer, som Halvtagene angive, lade sig følge opefter til en vis Højde, hvor de afsluttes med en vandret Linje, og det viser sig yderligere, at medens alt Murværket under disse tre Begrænsningslinjer er udført i middelalderligt Skifte, saa møde vi over dem udelukkende Renaissanceskifte. I dette Forhold have vi da et sidste og afgjørende Vidnesbyrd om, at der ud af Kirkens vestre Gavl kun har hævet sig et lille, sikkert spirdækt, Midttaarn, og det kan tilføjes, at der fra Overkanten af de smaa Halvtage og indtil det Sted, hvor Taarnet gik frit ud af Gavlen, er 17 Skifter, altsaa op imod tre Alen. — Paa hvilken Tid Ombygningen har funden Sted vide vi vel ikke, men forskjellige Forhold pege hen paa, at den nærmest er foretaget i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

I. Hertzsprung fot.
Fig. 3.

Et Taarn som det, der har prydet Uvelse Kirke, lader sig — saavidt mig bekjendt — ikke andetsteds paavise paa

Øerne, medens det, bygget med Brudsten, undtagelsesvis forekommer paa den jydske Halvø som f. Ex. i Vrigsted (Vejle A.) og He (Ringkjøbing A.), og udført med Tegl findes paa Breklum Kirke et Par Mil nord for Husum, en Bygning, der maa henføres til vor seneste romanske Tid. Men en Særstilling blandt disse Kirker indtager Uvelse bl. a. derved, at kun i dén træffe vi fritstaaende, runde Søjler som Bærere for Taarnets østre Mur.

Oktober 1898.

J. B. Løffler.

Kridtstensformationens Stenarter i danske Kirker fra Middelalderen.

Efter at jeg har havt Lejlighed til at undersøge saa godt som alle eller dog den langt overvejende Del af de af vore ældre Kirker, i hvilke Limsten og de med denne beslægtede Stenarter fra Kridtformationen optræde som Bygningsemne, forelægges her nedenstaaende Oversigt over disse hjemlige Stenarters Anvendelse og Forekomst i vore Kirkebygninger, sammenholdt med en kort Redegørelse for deres geografiske Udbredelse i Danmark.[1]

De indenlandske Kalkstensarter, som forekomme i vore ældre Kirkebygninger, høre alle, med Undtagelse af Fraadstenen (ogsaa kaldet Kildekalk eller indenlandsk Kalktuf)

[1] En populær »Oversigt over de geognostiske Forhold i Danmark« af Professor F. Jonstrup findes i »Danmarks Statistik«, udgivet af V. Falbe Hansen og W. Scharling. De her om Stenarternes geografiske Udbredelse givne Meddelelser støtte sig væsentlig til denne Bog og til Oplysninger, der med stor Imødekommenhed ere givne af Dr. phil. R. Rørdam, der tillige har bestemt alle de af mig fra Kirkerne udtagne Stenprøver og gennemgaaet mit Manuskript.

og den bornholmske Cementsten (Orthoceratitkalk), til Kridtformationen. Denne, hvis Mægtighed endnu ikke er maalt — end ikke ved en i 1872, ved Aalborg, foretagen Boring, der naaede 1272 Fods Dybde — strækker sig sandsynligvis over hele Landet, men er nogle Steder, navnlig i det sydlige og vestlige Jylland, dækket af meget betydelige Lag af yngre Dannelser. Kun forholdsvis faa Steder træder den frem i selve Jordoverfladen eller i umiddelbar Nærhed af denne.

I Danmark skjælnes af Geologerne mellem Kridtformationens ældre Dannelser, hvortil hører Ældre Grønsand og Skrivekridt, og de yngre, over Skrivekridtet lejrede Lag, som sammenfattes under Benævnelsen Nyere Kridt. Til dette hører følgende Stenarter: Limsten, Saltholmskalk, Blegkridt, Faxekalk samt en uren Kalksten og en kalkholdig Sandsten, der høre til en yngre Grønsandsdannelse.

Af de ældre Grønsandsdannelser, som kun findes paa et Par Pletter paa Bornholm, og hvortil hører Arnagerkalk og Grønsandsten, vides ingen at være benyttede til Bygningsbrug.

Skrivekridtet, der er velbekjendt som en blød, afsmittende, hvid Kalksten, og væsentligt er sammensat af mikroskopiske Smaadyrs Kalkskeletter, danner Hovedmassen af Kridtformationen i Danmark. Ved den omtalte Boring ved Aalborg fandtes dets Tykkelse at være ca. 1000 Fod. Det er sandsynligvis udbredt under alle det nyere Kridts Lag. Tydeligst ses dette i Stevns Klint, hvor baade det og den overliggende Limsten ere blottede.

Uden at være dækkede af Limstenen er Skrivekridtet iagttaget — tildels ved Boringer — i Jylland: i Partiet fra Mariager til Aalborg, i den sydlige Del af Vensyssel, i Øster Hanherred, Thy, paa Mors og i den nordlige Del af Salling. Paa Øerne er det udbredt over største Delen af det sydlige Sjælland, hele Møen og Falster og den østlige Del af Lolland.

Det findes altsaa i et Belte, der fra de sydlige Dele af Øerne strækker sig mod Nordvest over den jydske Halvø.

Skrivekridtet er, omend i ringere Grad end Limstenen og andre Stenarter fra det nyere Kridt, i Middelalderen blevet anvendt til Bygningsbrug og er heller ikke ganske uanvendeligt til Beklædning af Vægflader, der ikke udsættes for Vejrets Paavirkning. Det træffes, tildannet som Kvadersten hist og her, dog intetsteds i større Mængde, indsat saavel indvendigt som udvendigt i Kirker, der ellers ere byggede af Limsten. Hvor det er anbragt udvendigt, forvittrer det meget stærkt. Mest Anvendelse har det fundet til smaa architektoniske Enkeltheder, saasom udskaarne Kragsten eller Vægsøjler under Hvælvingsribber, i Trappespindeler o. s. v. I Ribe, der dog ligger fjærnt fra noget Sted, hvor Skrivekridt brydes, finde vi saaledes — ifølge J. Helms — at alle de Vægsøjler, der optage Ribberne i Domkirkens Midtskib og i Korsfløjenes Hvælvinger, ere af dette skrøbelige Stof.

Af det nyere Kridts Stenarter har man sammenfattet Limsten, Saltholmskalk og Blegkridt under Fællesnavnet Bryozokalk. Det er disse 3 Stenarter, der, hvor de anvendes til Bygningsbrug, i daglig Tale gaa under Navnet Kridtsten.

Blegkridtet er den af det nyere Kridts Stenarter, der har mest Lighed med Skrivekridtet, fra hvilket det flygtigt set kun adskiller sig ved sin lidt gulagtige Farve. Det er en temmelig finkornet, svagt afsmittende, løst sammenhængende Stenart, der paa Grund af sin Porøsitet har en ringe Vægtfylde. Det er hidtil kun fundet i Jylland, i større Mængder saaledes i Thy, paa Mors og i Nærheden af Holstebro, ved Hjerm og Vejrum, samt ved Daugbjerg og Mønsted. Sandsynligvis forekommer det dog ogsaa Nord for Randers, hvor de romanske Kirker i Skjellerup, Vester Tørslev, Taarup, Asferg, Raasted og Albæk fra først af omtrent helt have været byggede af Blegkridt. I Nærheden af de ovennævnte Findesteder har det saa vidt vides ikke været

anvendt som Bygningssten. Naar det udsættes for Luften, forvittrer det en Del, dog i ringere Grad end Skrivekridtet; sandsynligvis har man i de nævnte Kirker meget tidligt maattet beskytte det ved Overkalkning; dog kan det træffes uden nogen saadan -- men da ogsaa i temmelig medtagen Stand — bag senere tilbyggede, gothiske Bygningsdele — Taarne, Vaabenhuse o. s. v.

Af langt mere Betydning er Limstenen, »Kridtstenen« i snevrere Bemærkelse. Den er fastere og mere grovkornet end Blegkridtet, fra hvilket den ogsaa skjælnes ved en betydelig større Vægtfylde. I Stevns Klint, hvor den findes i sin udprægede Form, ovenover Skrivekridtet, har den en Mægtighed af ca. 50 Fod. Herfra udbreder Limstenen sig gjennem Stevns Herred til Omegnen af Kjøge, men antager derefter i Terrainet mellem Kjøge Bugt og Helsingør og største Delen af Midtsjælland, paa Grund af en kemisk Eftervirkning, tildels en større Fasthed og tættere, krystallinsk Struktur; den kaldes da Saltholms-Kalk. Det er dog umuligt at skjælne skarpt mellem Saltholmskalk og Limsten; i deres udprægede Form har dette vel ingen Vanskelighed, men der forekommer, ofte endog i samme Brud, en fuldstændig Række af Overgange mellem dem; ja selv i samme Lag kan man — f. Ex. ved Grenaa — finde løse og faste Masser ved Siden af hinanden. Saltholmskalken findes, foruden paa Sjælland, i den sydvestlige Del af Skaane, i den nordlige Del af Fyn, ved Grenaa og ved Klausholm, Syd for Randers; Limstenen i et Strøg fra Randers til Mariager, mod Nordvest til Bulbjerg og Hanstholm. Desuden træffes Rullesten af alle de nævnte Kalkstensarter, dog især af den haarde Varietet af Saltholmskalken, spredte over hele Landet, enkelte Steder f. Ex. ved Glatved, S. for Grenaa og Terkelskov ved Farum endogsaa i store Mængder.

Skjønt den faste, krystallinske Saltholmskalk er en langt solidere Bygningssten end Limstenen, har man, da hin ikke forekommer i saa ensartede Masser og paa Grund af sin

Haardhed er vanskeligere at tildanne, selv i Egne, hvor man har havt den lige for Haanden, foretrukket de blødere Varieteter, som nærme sig til eller ere identiske med Limstenen. Der er i Virkeligheden ikke en eneste af de ca. 80, helt eller delvis af Kridtsten opførte Kirker paa Øerne og i Jylland, som jeg har undersøgt, hvor Saltholmskalken har dannet Hovedmaterialet, medens man vel — især i Egnen N. for Kjøge — kan træffe flere eller færre, nogenlunde haarde Kvadre mellem de bløde, limstensagtige. De lidt haardere Kridtsten, som ere anvendte i Kirkerne i Grenaaegnen og i adskillige sjællandske Kirker, kan man efter Behag kalde for en haard Varietet af Limstenen eller en blød Form af Saltholmskalken. Ofte er det meget vanskeligt at afgjøre, om en Kridtsten har den typiske Limstens Struktur eller ej, og praktisk talt er der ingen Grund til at gøre Forskjel paa disse to Stenarter, for saa vidt de have fundet Anvendelse som Bygningssten i Middelalderens Kirker. Ordet Limsten vil derfor i det følgende blive benyttet som Fællesbenævnelse for den egentlige Limsten og Saltholmskalken.

Hvor Materialet til de enkelte Limstenskirker er brudt, kan ikke altid siges med Sikkerhed. Hvor der findes et gammelt Brud i Nærheden, er der som Regel god Grund til at antage, at Stenene ere tagne derfra. At saaledes Bruddene ved Stevns Klint have forsynet hele den omliggende Egn med Bygningssten er jo udenfor al Tvivl; ligeledes er Limstenen sikkert derfra bleven udskibet til andre Egne. Stubbekjøbing Kirke er vistnok bygget af Limsten fra Stevns, der ere førte dertil ad Søvejen. Ligeledes har Bruddet ved Kagstrup, eller vel snarere et ældgammelt, nu forladt Brud sammesteds, utvivlsomt forsynet de nærmeste Kirker. Grenaaegnens Limstenskirker have taget deres Bygningsemne fra Grenaa Klint; Galthen, Ødum og maaske Glenstrup Kirker fra Klausholms Brud o. s. v. Af andre gamle Brud kan nævnes Bulbjerg i Thy, »Limgravene« mellem Kjøge og Lellinge og Faxe Kalkbrud, i hvilke Limstenen forekommer ved Siden af

Faxekalken. I Kirker, hvor Kridtstenen kun er anvendt til enkelte Bygningsdele, er det sandsynligt, at man har benyttet sig af de, som Rullesten, i Nærheden fundne Blokke.

Blandt de Kirker, i hvilke Limstenen er kommen til Anvendelse, enten til hele Bygningen eller til væsentlige Dele af samme kan nævnes for Jyllands Vedkommende: Kirkerne i Galthen, Ødum og Virring, alle S. for Randers, og Taarnet af Glenstrup Kirke, N. for samme By. I Himmerland: den mærkelige Ulstrup Kirke og N. for Limfjorden: Kirkerne i Vunst og Torup (Vester Hanherred) samt Vixø og Ræhr (Thy). Endelig, i Egnen omkring Grenaa, den ved sin ejendommelige og fint udarbejdede Blindingsarkitektur udmærkede Gruppe af 9 Kirker, af hvilke Tegninger og Beskrivelser, under Titlen Grenaaegnens Kridtstenskirker, 1896 ere udgivne af Kultusministeriet. Som man ser, er det kun i de Egne, hvor Limstenen forekommer fastaaende, at den træffes i jydske Kirkebygninger. Den eneste Undtagelse, som er mig bekjendt, danner et lille Parti Limsten, som findes paa den indvendige Side af Ribe Domkirkes søndre Korsgavl.[1] Fra Fyen kan jeg ikke nævne nogen Kirke, hvor Limstenen er tagen i Brug som Hovedbygningsemne, og fra de mindre Øer kun Stubbekjøbing Kirke. Paa Sjælland findes derimod et meget stort Antal, som det vilde blive for vidtløftigt at opregne. Jeg maa derfor her indskrænke mig til at sige, at i hele det østlige Sjælland, mod Nord begrændset af en Linie, trukket mellem Punkter tæt Nord for Kjøbenhavn og Roskilde, og mod Vest af en Linie fra Roskilde, tæt Øst for Nestved, til Vordingborg, findes der, paa nogle faa Teglstenskirker nær, næppe nogen middelalderlig Kirke uden Bygningsdele af Limsten, medens et stort Antal fra først af har været rene Limstensbygninger. Ogsaa Vest og Nord for disse Linier spiller Limstenen en Rolle, men saa vidt vides er ingen sjællandsk

[1] I. Helms: Ribe Domkirke, Sp. 8.

Kirke, udenfor de nævnte Grænser, opført helt af dette Materiale, som her især forekommer, sammen med Teglsten, i Tilbygninger fra den yngre Middelalder.

Limstenen træffes ogsaa i adskillige Kirker i Skaane, især i dets sydlige Del. Saaledes i Øja, Stora Herrestad og det som Ruin henliggende Borrie Kapel. Ifølge Brunius forekom Limstenen ogsaa i den nu nedrevne Slågarp Kirke ved Trelleborg. Den har ogsaa været benyttet i den ligeledes nedrevne Trelleborg Kirke. I Helsingborg Kirke findes enkelte Partier — Enkeltheder paa den søndre Portal — udførte af Limsten. Det er imidlertid meget vanskeligt nu at komme paa det Rene med, i hvor stor en Udstrækning den har fundet Anvendelse i denne Landsdel, da mange ældre Kirker ere nedbrudte og de allerfleste af de tiloversblevne paa en skaanselsløs Maade ere blevne overklistrede med tykke Lag af Kalk- og Cementmørtel.

Ved den Lethed, hvormed Limstenen brydes og forarbejdes, og ved den forholdsvis store Modstandskraft og Varighed den i det Hele viser, maa den kaldes for en god Bygningssten. Til en fuldt paalidelig Vurdering af Limstenens Modstandskraft, hvor den igjennem mange Aarhundreder er udsat for Vejrliget, kan man dog ikke komme, da alle de ældre Kirker uden Undtagelse have været overkalkede eller overpudsede i længere Tid. Der er derimod Exempler nok paa, at den har staaet sig fortræffeligt, uden Overkalkning eller anden Dækning mod Vejrliget, i Kirketaarne, Vaabenhuse o. s. v. fra den senere Middelalder. Den maa i Holdbarhed sættes betydeligt over de blødere Sandstensarter som f. Ex. gullandsk Sandsten; den flækker aldrig i Lag som denne, og en Forandring i Stenens Tæthed, der kunde medføre Fare for Bygningens Soliditet, er i ethvert Fald udelukket. Dens største Fejl er den Lethed, hvormed den opsuger Fugtighed, hvad der gjør den mindre anvendelig til Beboelsesbygninger, hvortil den ikke desto mindre i stor Udstrækning fra gammel Tid af bruges, især i Stevns Herred, idet man dog som Regel

giver Murene en Overkalkning. Hvor Fugtigheden, f. Ex. fra Grunden, er stærk, trives grønne Alger med Frodighed paa Limstenen, hvorved den med Tiden skjørner og hensmuldrer.[1]

Som Suplement til Ovenstaaende tilføjes endnu en kort Omtale af de, ligeledes til det »nyere Kridt« hørende Stenarter: Faxekalk og Grønsandsten.

Faxekalken er en Koralkalk, der i Danmark kun findes i den 225 Fod høje Faxe Bakke, som helt bestaar af denne Stenart, der fra gammel Tid har været benyttet til Kalkbrænding.[2] Bruddene gaa til en Dybde af ca. 80 Fod, uden at man endnu har kunnet spore Underlaget. Stenen har gjennemgaaende en gulhvid Farve, men er iøvrigt meget forskjellig i Udseende alt efter Mængden af de i den lejrede Koralgrene og efter den større eller mindre kemiske Eftervirkning, som den har været udsat for. Det er kun dens meget tætte, krystallinske Form — det saakaldte Faxemarmor — der egner sig til Bygningssten, og selv denne er sjældent ganske fri for Huller. I Middelalderen er den, omend i langt ringere Grad end Limstenen, anvendt i kløvet eller hugget Tilstand i flere af Omegnens Kirker, saaledes i større Mængde i Øster Egede (Taarnet), Alslev, Spjellerup, Kongsted og Olstrup Kirker, ja den er endog ført saa langt bort som til Alsted Kirke mellem Sorø og Ringsted, der

---

[1] Dr. phil. K. Rørdam har gjort mig opmærksom paa, at der er betydelig Forskjel paa den i selve Klinten losbrudte Limsten og paa de af løse Blokke fra Strandbredden tildannede Sten, der ere gennemtrængte af Søvand. Disse sidste ville altid, paa Grund af deres Saltholdighed, være tilbøjelige til at blive fugtige og give Anledning til en Algevegetation, hvorimod de, af ikke saltholdige Limsten dannede Sten formentligt vise denne Egenskab i langt ringere Grad. I ældre Tid er utvivlsomt, for Nemheds Skyld, fortrinsvis benyttet de paa Strandbredden liggende løse, saltholdige Sten, medens der nu udelukkende anvendes den faste Limsten fra Klinten.

[2] Faxekalken er endvidere fundet i Skaane ved Annetorp, ikke langt fra Malmø.

helt er bygget af kløvede Faxekalksten og til Fjenneslev Kirke, hvor samme Materiale delvis er anvendt.[1]

Grønsandstenen (den yngre Grønsandsdannelse) er den yngste af det nyere Kridts Stenarter; den er lejret ovenpaa Bryozokalken (Saltholmskalk og Limsten) og er hidtil kun fundet faststaaende ved Gjedserodde paa Falster og i det midterste Østsjælland, hvor den træder frem for Dagen i det dybt nedskaarne Leje af Kjøge- eller Lellingeaa. Den er her blottet paa en Strækning af ca. 3400 Fod. Som Rullesten findes den spredt vidt over Sjælland, i større Mængder ved Svenstrup, tæt ved Borup Station, og i Klintebjerg ved Nykjøbing paa Sjælland. Grønsandsstenen fremtræder i Regelen som en temlig blød, kalkagtig, graagrøn eller gulgraa Sandsten med underordnede Lag af en fastere, blaagraa Varietet, hvori atter er mere eller mindre Kiselholdige Partier.

Grønsandstenen er i flere af de romanske Kirker i Omegnen af Lellinge benyttet som Bygningsten i mindre Partier sammen med Limstenen, og i Vollerslev Kirke er den ejendommelige, firkantede Døbefont udhugget af to store Blokke af denne Stenart. Som Hovedmateriale har jeg kun truffet den i den, nu tildels ombyggede, gamle Kirke i Ejby, tæt ved Lellinge. Man kan her, navnlig paa den Del af Skibets Indervægge, der ere synlige oven over de senere indmurede Hvælvinger, iagttage denne prægtige Sten, saavel de blødere som de haardere Varieteter, hvis, fra gulgraat til blaagraat og graagrønt vexlende Toner frembringe en særdeles smuk og fin Farvevirkning. Dens fintkornede Struktur gjør den særligt egnet til dekorativ Udformning. Herom vidne ogsaa de to, med vel udarbejdede Relieffremstillinger udstyrede Tympana, af hvilke det ene er indmuret paa Kirkens Nordside, hvor det fuldkomment har modstaaet Vejrligets Paavirkning. Siden den ældre Middelalder har denne

[1] I. B. Løfler: Sorø Akademis Landsbykirker, p. 14 og anm. ††.

interessante, indenlandske Sandstensart saa vidt vides ikke været anvendt som Bygningssten.

De forskjellige Arter af Bryozokalk, som ovenfor ere omtalte under Fællesbenævnelsen Kridtsten, frembyde alle væsentligt det samme Udseende. Vel er den egentlig Limsten, naar den nylig er brudt, noget renere hvid end den lidt graalige Saltholms-Kalk; men saaledes som de nu vise sig i Kirkemuren, have de en nogenlunde ens, gulgraa eller oftest blaaliggraa Tone. I nyere Tid ere en Del Kridtstenskirker, navnligt i Egnen omkring Kjøbenhavn og Roskilde samt Storehedinge Kirkes Chor og Stubbekjøbing Kirke blevne rensede og istandsatte, hvorved det smukke Materiales elegante Hvidhed atter er kommen til sin Ret; men i alle de jydske og i den langt overvejende Del af de sjællandske Kirker er det kun fra Lofterne af senere tilføjede Taarne, Vaabenhuse og Kapeller, at man kan træffe Yderfladerne i deres oprindelige Tilstand, medens de iøvrigt overalt ere dækkede med et Lag Hvidtekalk, Kalkpuds eller endog Cementpuds. Ogsaa Murenes Inderflader ere allevegne skjulte af nyere Kalk- og Pudslag. De oftest hensynsløst indbyggede, senere gothiske Hvælvinger, have dog gjort den Nytte, at den overste Del af Vægfladerne er forbleven ganske urørt og nu kan iagttages fra Loftrummene.

Stenene have ikke allevegne staaet sig lige godt mod Tidens Tand; undertiden staa selv fine, udskaarne Ornamenter endnu skarpt og klart, medens Kridtstenen andre Steder, saaledes i Storehedinge Kirkes Chor og overalt, hvor den har været udsat for stærk Fugtighed, har lidt en Del. Oftest har dog Forvittringen indskrænket sig til en ringe Bortsmuldren af de blødere Kalkdele i Yderskallen, medens det haardere, kiselholdige Væv er blevet urørt, hvorved Overfladen har faaet et kornet Udseende. Saltholmskalken har, især for de rigtignok sjældent anvendte haarde, krystallinske Arters Vedkommende holdt sig bedre end den egentlige Limsten; medens Blegkridt og især Skrivekridt, hvor man

har taget tiltakke med dem, vise en fuldstændig Mangel paa Modstandsevne over for Vejrligets Paavirkning og ofte kunne træffes hensmuldrede indtil flere Tommer ind i Murene. Hvor Stenene ikke have været udsatte for Vejret — paa Murenes Inderflader og paa de mod Lofterne vendende Gavlvægge — ere de derimod, bortset fra Farven, fuldstændigt uforandrede. Man kan her tydeligt iagttage hvert Slag af det Værktøj — Økse eller lignende — hvormed de ere tildannede. Undertiden ere de, efter den grovere Behandling med Øksen, afskrabede eller høvlede. Benyttelse af Saug til Udskjæring af Blokkene synes at have været kjendt i den senere Middelalder, men ikke i den romanske Byggeperiode.

Kvadrenes Tykkelse er i Reglen fra 10 til 30 Centimeter, men varierer ikke sjældent fra kun 4 Centimeter indtil $^1/_2$ Meter. De meget tynde Sten ere navnlig benyttede i Taggavlene, især i Grenaaegnen, hvor Kalkbruddenes uensartede Blanding af løse og fastere Masser gjør det vanskeligere end andet Steds at skaffe et større Antal af store Kvadre. Rimeligvis af samme Grund ere overfalsede Kvadre og Indfældninger i Murfladerne af Smaastykker og Kiler her meget almindelige.

Der er i de forskjellige Egne stor Forskjel paa den Omhu, hvormed Stenene ere forarbejdede og tilpassede, ligesom paa Fugernes Tykkelse. Grenaaegnen staar her ubetinget højest, med Fuger saa fine, at man har Vanskelighed ved at føre et Knivsblad ind i dem og med fuldstændigt plane og glat afskrabede, ufugede Vægflader. I de øvrige Kridtstens-Kirker i Jylland og paa Øerne er Behandlingen meget forskjellig, men naar intet Sted op i Højde med Grenaakirkernes Kvadermure. Snart træffe vi ret smukt Arbejde af regelmæssige, afglattede Kvadre og med ensartede, tynde Fuger, snart raat tilhuggede Blokke, som daarligt fortjene Benævnelsen Kvadersten, og Fuger paa en Tommes Tykkelse og derover. I Thy og Hanherrederne, hvor Kridtstenen dog kun er benyttet i nogle faa Kirker: Ræhr, Vixø, Vundet og Thorup, er den uden nogen Tildannelse taget i Brug i raa, utilhugget Tilstand.

I de fleste af Grenaakirkerne have de indre Vægflader staaet upudsede, med Kridtstenenes smukke, omhyggeligt sammenføjede Kvaderværk, uden Fugning. I de andre Landsdele have Indervæggene som Regel fra først af været overtrukne med et Lag mere eller mindre fint glittet Kalkpuds. Stubbekjøbing og flere af de sjællandske Kirker, deriblandt den bekjendte Dobbeltkirke i Ledøje, have dog indvendigt tildels været beklædte med Kridtstenskvadre i »blankt Murværk«. De oprindelige Fuger ere enten afsatte som Rygfuger eller de ere indtrykkede med et smalt, rundt Jærn. I Skibbinge Kirke ved Præstø have alene Vinduernes Lysningsflader været pudsede. Senere Overpudsninger have imidlertid ofte forhindret nøjere Undersøgelse af disse Forhold.

Murene ere overalt opførte paa sædvanlig, middelalderlig Vis, med en Yder- og en Inderskal af Kvadersten, i grovkornet Kalkmørtel og, imellem disse, Fyld af forskellig Art — Flint, Kridtstensstykker, raa Kamp — i et Leje af rigelig Kalkmørtel. Denne uheldige Byggemaade, som ved Granitkirkerne saa ofte har ført til Udskydning og Nedstyrtning af Murskallerne, synes ved Kridtstensbygningerne sjældnere at have medført Ulemper, maaske fordi Kalkmørtelen binder saa godt paa Kridtstenen fremfor paa Granitrullestenenes glatslidte, afrundede Bagflader. Betydelige Skjævheder af Murene træffes sjeldent, trods senere indbyggede Hvælvinger, derimod ere ikke faa Taarne, paa Grund af Brøstfældighed, nedtagne eller nedstyrtede: Alslev, Spjellerup, Frøerslev, Havnelev, alle i Østsjælland.

Det er meget almindeligt, at Kvaderstenene ere gjorte noget kileformede for at forhindre for store Yderfuger. I Grenaakirkerne er dette gjort paa en særlig rationel Maade, idet kun Underfladen og Sidefladerne af Stenene ere huggede tilbageskraanende i en noget spids Vinkel mod Forfladen, hvilken derimod danner en ret Vinkel mod den vandrette Overflade. Herved forhindres, at det nedad Muren strømmende Regnvand, naar det passerer Yderfugerne, som

paa Grund af deres Finhed ikke have kunnet udfyldes med Kalk, trænger ind i Muren, hvad der ikke havde kunnet undgaas, hvis ogsaa den opadvendte Flade af Kvadrene var tilbageskraanende.[1] Et Træk som dette er en konstruktiv Finesse, som man ellers sjældent træffer et Sidestykke til i vor middelalderlige Architektur, men som iøvrigt er i god Overensstemmelse med den omhyggelige, ja kjærlige Behandling af Murværket, som man med Velbehag iagttager ved de bedste af disse interessante Smaakirker.

Kridtstenen er ofte, baade i Jylland og paa Øerne anvendt sammen med Materiale af anden Art. Konstruktive Hensyn have ført til dens Anvendelse til Buestik i Kirker, der iøvrigt ere opførte af raa, uformede Sten: Taarnet i Glenstrup ved Randers, Fjenneslevlille Kirke, Gudme Kirke paa Fyen og flere Steder. Medens Kridtstenen oftest er anvendt ublandet i Nærheden af de Steder, hvor den brydes — saaledes i Grenaaegnen, hele Stevns og største Delen af Smørum, Thune, Ramsø og Bjeverskov Herreder — har større Afstand og Vanskelighed ved Transporten ofte ført til, at man tildels har taget til Takke med andet forhaandenværende Materiale, oftest raa Kamp, Tuf eller senere Tegl. Omvendt har man i de egentlige Kridtstensegne, i den senere romanske Tid og især i den yngre Middelalder, navnlig til Taarne, anvendt Teglen som det sjældnere og rimeligvis dyrere Materiale i Forbindelse med den lettere overkommelige Kridtsten. Det er saaledes ikke faa gothiske Taarne paa Sjælland, i hvilke Murværket indvendigt er væsentligt af Kridtsten, medens Teglen er fremherskende udvendigt.

Paa bevidst dekorativ Maade er den røde Tegl endelig stillet i Modsætning til den hvide Kridtsten: I Stubbekjøbing Kirkes Indre, hvor Pillernes Gesimsbaand og Sokkelprofiler ere af Tegl, i Kagstrup Kirke ved Kjøge, hvor en Stribe af Tegl med Kridtstens Buefrise afslutter Sidemurene

[1] H. Storck: Grenaaegnens Kridtstenskirker, Fig. 1.

foroven og løber tværs over Gavlene, og i de i Østsjælland overordentlig almindelige, gothiske Kirketaarne, i hvilke Striber af Kridtsten og Tegl afveksle med hinanden, med lignende Virkning som i de med lyse og mørke Stenarter afstribede nord- og mellemitalienske, middelalderlige Bygninger. Murflader med Baand af vekslende hvide og røde Sten ses ligeledes ofte paa Sakristier, Vaabenhuse, Kapeller og andre Tilbygninger og Bygningsdele fra den yngre Middelalder, undertiden ogsaa paa Blindingsgavle — Storehedinge Kirkes Chor — og paa en ret fin Maade, med sparsom Benyttelse af Tegl i ganske smalle Striber, i Taggavlene paa Smerup og Holtug Kirker ved Storehedinge.

En ejendommelig Dekoration er frembragt paa Østgavlen af Bjeverskov Kirke ved Kjøge, idet enkelte røde Mursten og brunt glacerede, ornerede Fliser, tildels sammenstillede i Korsform, ere indsatte paa Kridtstensgrund i Chorets Østgavl.

Desuden er Kridtstenen i Teglstensbygninger anvendt til Sokkel- og Gesimsprofiler, Kragbaand o. lign. — de yngre Dele af Stubbekjøbing Kirke, Kapellet ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn, Helsingborg Kirkes søndre Portal —, til Smaasøjler, Dobbeltvinduer o. lign. — Taarnet paa Vor Frue Kirke i Roskilde, Mageby Kirkes Taarn (Møen), Ringsted Kirke, Vægsøjlerne i Ribe Domkirkes Hvælvinger — og overhovedet til mere udformede architektoniske Led, som vanskeligere kunne fremstilles af Teglsten, saaledes til Halvsøjler om en Nische i Gandløse Kirkes Østgavl, til Indfatning om Lydhullerne i Glenstrup Kirkes Taarn og til Fodstykkerne paa Sydportalens Søjler i Rønninge Kirke paa Fyen. I Sønderkirkeby Kirke paa Falster og enkelte andre Steder har Kridtstenen været brugt til figurlige Reliefgrupper. Endelig bære de prægtige Kapitæler i rig, udviklet Gothik, som have smykket de nedrevne Graabrødrekirker i Svendborg og Odense, og nu opbevares paa Nationalmusæet, Vidne om, at man, naar man undtagelsesvis søgte bort fra de tarveligere gothiske Murstensformer, tog sin Tilflugt til Kridtstenen.

Medens i Jylland Benyttelsen af Kridtsten til Kirkebygninger indskrænker sig til den romanske Byggeperiode, er Brugen af Limsten paa Sjælland aldrig ophørt, navnlig ikke i Stevns Herred og nærmeste Omegn, hvor den findes anvendt i kirkelige Bygningsdele i alle Stilarter lige til vor Tid.[1] Den har her været eneherskende i den romanske Stilperiode, har med Held konkurreret med Teglen i den gothiske Stils Bygninger og er aldrig blevet helt fortrængt af noget andet Bygningsæmne. I andre sjællandske Egne er dens Anvendelse ophørt ved Middelalderens Slutning. I vor Tid er den som bekjendt atter taget i almindelig Brug.

Da Kridtstenskirkerne sondre sig i flere, fra hverandre ret afvigende geografiske Grupper, kan en almindelig Karakteristik af disses Architektur her kun gives i ganske korte Træk.[2]

Blandt de Kirker, i hvilke Kridtstenen har havt nogen Betydning som Bygningsemne, er der kun to større Bygninger: Storehedinge og Stubbekjøbing; af de øvrige har Ledøje og Himlingøje (ved Kjøge) — der har været en lille Rundbygning — ligesom Storehedinge centraliserende Anlæg, medens Resten af de sjællandske og alle de jydske ere enskibede Landsbykirker, for største Delen af de sædvanlige romanske Plantyper. Ejendommelige Anlæg findes i

---

[1] Som bekjendt er ogsaa Hovedbygningen paa Gjorslev med sit imponerende Taarn en Kridtstensbygning.

[2] Til Supplering af denne foreløbige Oversigt henvises til det af mig paa Kultusministeriets Foranstaltning indsamlede Materiale til en nærmere Beskrivelse af Kridtstenskirkerne i Randersegnen og paa Øerne, som findes i Nationalmusæets Archiv, og til det af Kultusministeriet ved H. Storck udgivne Værk: »Grenaaegnens Kridtstenskirker«. Endvidere findes en stor Mængde værdifulde Oplysninger om Kirkerne i Østsjælland paa Nationalmusæet i Indberetninger fra Inspektør Bahnson, Professor Loffler og Musæumsdirektørerne Mollerup og Sophus Müller. For Randersegnens Vedkommende opbevares i Kultusministeriet en Række, af Architekt Uldall udførte Særbeskrivelser.

Jylland i Ulstrup (ved Løgstør) og paa Sjælland i en Række, fra Storehedinge paavirkede Kirker. Romanske Taarnbygninger, dog oftest senere tilbyggede, optræde ualmindelig hyppigt, især i Østsjælland. I samme Egn træffes ikke sjældent, fra den ældre Middelalder, Hvælvinger over Chor- og Taarnrum, ofte murede af raa Kridtstensblokke. En enkelt Kirke — Karise — der dog væsentligt er en Teglstensbygning, er helt overdækket med oprindelige Krydshvælvinger i Overgangsstil. I Jylland, hvor romanske Hvælvinger, naar bortses fra Apsidernes Halvkupler, i det Hele ere meget sjældne i Landsbykirkerne, har jeg blandt Kridtstenskirkerne intet Steds truffet Hvælvinger fra den ældre Middelalder. Den simple, retvinklede Afslutning af Choret er anvendt i det langt overvejende Antal Tilfælde; i Jyllands Kridtstenskirker mangle Chorrundinger, med en enkelt Undtagelse i Grenaaegnen, ganske. Den lille Gruppe Kridtstenskirker i denne Egn overgaar i Henseende til den ydre architektoniske Udstyrelse langt de andre Landsdeles, ligesom de ogsaa ved deres særegne Art af Blindingsdekoration skille sig fra alle vore andre romanske Kirker, ja de indtage herved, som det synes, i hele den romanske Kunst en — ganske vist beskeden — Særstilling. Den ualmindeligt rige Udstyrelse af det Ydre staar i paafaldende Modsætning til de indvendige, fuldstændig glatte Murflader, medens omvendt de udvendigt langt tarveligere Kridtstenskirker paa Sjælland og i Randersegnen forholdsvis hyppigt have ret pyntelige Chorrum eller leddelte Triumfbuer med profilerede Kragbaand. Paa sidstnævnte Egns Kirker ses oftere en tarvelig Blindingsarchitektur med Lisener og Buefriser. Mange af Kridtstens-Kirkerne, især paa Sjælland, ere ganske blottede for architektoniske Enkeltheder ud over det allertarveligste, et Forhold, der maa overraske her, hvor der er anvendt et Materiale, der saa let lader sig udforme.

Medens ved Granitkirkerne og de jydske Kridtstens-Kirker Vinduernes rundbuede Overdel næsten altid er ud-

hulet i en enkelt Sten (Vinduesoverligger), ere Vinduesbuerne ved Kridtstensbygningerne paa Øerne sædvanlig, sammensatte som et Buestik af flere kileformede Sten. Det er som Regel den almindelige romanske Vinduesform med skraa Lysningssider, der er benyttet. Profileringer eller Orneringer om Vinduerne træffes yderst sjældent; nogle fra det almindelige afvigende Former — mest af smaa Lysaabninger og af Taarnvinduer forekomme dog, navnlig paa Sjælland. Ogsaa Dørindfatningerne ere i Regelen ganske tarvelige, i det højeste med Halvsøjler paa Siderne eller med retvinklede False. Søjleportaler som de fra Granitkirkerne velbekjendte, mangle ganske, og vilde vel ogsaa vanskelig kunne have staaet sig, udførte i den bløde Kridtsten. I rigtig Erkendelse af Kridtstenens Egenskaber har man heller ikke til Sokler turdet anvende saadanne stærkt fremspringende, profilerede Led, som den haarde Granit tillader, men har, hvor der overhovedet er afsat nogen Sokkel, nøjedes med ganske simple Skraakanter eller tarvelige, svagt fremspringende Ledføjninger. Ligesom ved Granitkirkerne høre udkragede, profilerede Gesimsled til Sjældenhederne. Hvor der findes Buefriser, danne disse jo en Art Gesims; ellers har der sandsynligvis i de fleste Tilfælde ikke været nogen anden Afslutning af Muren end den, der dannes af Tagfremspringet. Hvorledes og hvor stort dette har været, kan nu ikke afgøres, da de gamle Tagværker allevegne ere afløste af nyere. Sandsynligvis har det dog omtrent havt samme Udseende som nu, hvor i Reglen Bjælkeenderne eller Spærhovederne gaa et Stykke udenfor Murene og forneden ere beklædte med Brædder (Sugtjæle).

Det ligger nær at anstille en almindelig Sammenligning mellem Kridtstens- og Granitkirkerne. Med Hensyn til Plananlæg og Hovedformer vil der i det hele ikke vise sig nogen væsentlig Forskjel. Derimod har det forskjelligartede Bygningsemne givet sig Udtryk i de dekorative Former. Hovedforskjellen turde være denne: Ved Granitbygningerne har

man ladet Murfladerne staa glatte, men udvalgt sig enkelte Dele, saasom Chorrundinger, Dør- og Vinduesindfatninger, Sokler o. s. v. til Udsmykning. medens disse Dele ved Kridtstenskirkerne netop ere temmeligt beskedent udstyrede, hvorimod Vægten her er lagt paa en Dekoration af Murfladerne. Endvidere kan man paa den ene Side anføre som særegne Træk: Kraftige og svære Former og Forkjærlighed for figurlige Relieffer og Planteornamenter, paa den anden Side: Forholdsvis spinkle Former med ringe Relief, fine skarpt skaarne Ornamenter, oftest uden Forbilleder fra Plante- og Dyreverdenen, og Mangel paa selvstændige Relieffremstillinger. Modsætningen til Granitkirkerne træder dog kun frem i sin fulde Skarphed ved Grenaakirkerne.

Ingen af de omhandlede Kirker har undgaaet Forandringer ved senere Tilbygning af Taarne, Vaabenhuse, Kapeller o. s. v., som oftest Teglstensbygninger fra den gothiske Stilperiode. Desuden har, ligesom andet Steds, Mangel paa Plads ofte foranlediget Ombygninger og Udvidelser. Det er især Chorbygningen, det er gaaet ud over, idet man har forlænget Skibet mod Øst; men ogsaa paa andre Maader har Krav til større Plads foraarsaget forstyrrende Indgreb i det oprindelige Anlæg, f. Ex. ved Tilbygning af et Vesttaarn eller en Tverfløj. Endvidere have senere indbyggede Hvælvinger, Tilmuringen af de gamle Dør- og Vinduesaabninger, Gjennembrydninger til nye Døre og større Lysaabninger, Overpudsninger og anden hensynsløs Behandling bidraget til at modernisere og tilsløre Kirkernes gamle, ærværdige Fysiognomi. Det tiloversblevne gjør dog i Reglen en Rekonstruktion i Hovedtrækkene nogenlunde let for selve Murværkets Vedkommende; derimod er der her som andet Steds kun levnet os forholdsvis lidet til at bestemme Udseendet af saadanne forgjængelige Ting som Dørfløje, Vinduesrammer, Bjælker, Tagværker, Stoleværker og overhovedet alle Træsager. Af de gamle Egetræs-Vinduesrammer træffes dog ret hyppigt Levninger, navnlig ved Udbrydning af tilmurede Vindues-

aabninger.[1] Ogsaa om Loftsbjælkerne og Tagstolenes Anordning give de østsjællandske Kirker nogle ikke uvigtige Oplysninger.[2]

Man kunde vente i den bløde Kridtsten at finde Indskrifter og Indridsninger af Interesse; dette er dog i ringe Grad Tilfældet. Vel træffes der en Mængde Navne og Aarstal, men disse tilhøre næsten alle den nyere Tid. Indridsede Pentagrammer, Bomærker og Kors, med eller uden Hager, ere hyppige baade i jydske og sjællandske Kirker.

V. Koch.

Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen.

Der har hidtil ikke med Sikkerhed været paavist nogen oprindelig Tag-Konstruktion af Træ fra nogen af vore romanske Kirker. En indgaaende Drøftelse af, hvorledes disse Kirkers Tagformer og Loftsafdækninger have været beskafne, har ikke været anstillet, førend Dr. Soph. Müller i Aarb. 1887, i den interessante Afhandling: »Om en aaben Tagstol i vore romanske Smaakirker«, udførligt behandlede dette Emne og navnlig i den buede Form af Tagstolen i en lille Række jydske Kirker mente at kunne paavise oprindelige, aabne Tag-Konstruktioner, som muligvis vilde vise sig at være en hos os almindelig anvendt Typ. Af de til Gunst for denne Antagelse anførte Argumenter bleve nogle stærkt svækkede af Professor H. Storck i dennes Afhandling »Om den buede Tagform i nogle jydske Landsbykirker«[3], der

[1] V Koch: Vinduesrammer af Egetræ i danske Landsbykirker. Aarb. 1898, p. 59.

[2] V. Koch: Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen. Aarb. 1899.

[3] Aarb. 1891.

fremkom som Svar paa den af Dr. Müller fremsatte Hypothese. Blandt de imod denne fremførte Kjendsgjerninger er der en, der synes at bevise, at disse Tagformer ikke kunne være romanske, nemlig den Omstændighed, at der i det lille, af Tegl opførte Vaabenhus, som er tilbygget den oprindelige Granitkirke i Grimstrup, Skads Herred, findes en buet Tagkonstruktion af ganske samme Art som de, der antages at have dannet de aabne Tagstole over de romanske Kirkers Skib og Chor. Og i dette lille Tag overskærer Tagfladen til yderligere Bevis for, at det er senere tilkommet, et af Skibets oprindelige smaa, rundbuede Granitvinduer.[1] Der er saa vidt jeg ved siden denne Diskussion ikke fremkommet noget til Belysning af disse Forhold. Jeg har derfor ment, at nogle Iagttagelser over Spor af romanske Tagkonstruktioner og en Paavisning af oprindelige Loftsbjælker og Loftsbrædder kunne have nogen Interesse ved at bidrage til Løsning af Spørgsmaalet om, hvorvidt de gamle Tag-Konstruktioner have været aabne eller været adskilte fra Kirkerummet ved et med Bræddegulv eller Bræddeforskalling forsynet Bjælkelag.

Der er jo intet i Vejen for at antage, at snart det ene og snart det andet kan have været Tilfældet. Som nævnt af Dr. Müller have de ældre Forfattere: Otte, Lübke og andre gjort gjældende, at aabne Tagstole ikke have været anvendte i Tyskland. Nu siges det derimod af Dehio og Betzhold, at de have været benyttede, som det synes, temmelig hyppigt[2]. Visse Forhold i enkelte af vore egne Kirker pege da ogsaa ret bestemt paa saadanne. I Skarpsalling Kirke ligger saaledes Overkanten af Buerne i Arkaderne mellem Højkirken og Sideskibene betydeligt højere end Overkanten af Ydermurene ved disse, som altsaa umuligt kunne

[1] Ovennævnte Afh. p. 386 og Fig. 8.

[2] Dehio og Betzold: Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes. p. 216: »— — schienen in Deutschland Vertäfelungen häufig, vielleicht häufiger als offene Dachstühle gewesen zu sein«,

have havt vandret Bjælkeloft.[1] Som bekjendt er der jo ogsaa ved den af Professor Storck udførte Restaurering af Kirken overalt anvendt aabne Tagstole. I Tamdrup Kirkes Midtskib vilde et vandret Bjælkeloft komme til at overskjære en stor, rundbuet Muraabning i Gavlen over Triumfbuen,[2] og i Sønder Næraa Kirke paa Fyen har der fra det senere tilbyggede, romanske Taarns øvre Stokværk ført to mindre Arkader ind mod Skibet; ogsaa disse vilde blive overskaarne, naar Skibet overdækkes med Bjælkeloft. Ved de to sidstnævnte Kirker er Muligheden for, at Skibet kan have havt en muret Tøndehvælving ikke aldeles udelukket, skjøndt intet tyder derpaa. Fra disse enkelte Exempler at gjøre videre gaaende Slutninger turde imidlertid være betænkeligt, saa meget mere som vi ved adskillige Kirker kunne paavise med Bestemthed, at de have havt Bjælkeloft. Dette er især Tilfældet med en Række Kirker i Østsjælland. Om disse skriver Dr. Sophus Müller[3]: »I adskillige romanske Kirker paa Sjælland — saaledes i Herfølge, Gjørslev og Sæder Kirker, alle i Bjeverskov Herred — hvor der, som det saa ofte er Tilfædet findes senere indmurede Hvælvinger, sees der over disse, et Par Fod under Murens Overkant, ca. 1½ Fod over de oprindelige Vinduer og i en indbyrdes Afstand af 2—3 Fod, en Række af firkantede Huller til Bjælker, hvori der ofte sidde korte Bjælkestykker, som springe noget frem foran Murfladen. Man kunde antage, at dette er Rester af et ældre, fladt Loft; men forunderligt vilde det dog være, om man gjennemgaaende havde afsavet de gamle Loftsbjælker i Stedet for helt at borttage dem, og usandsynligt er det, at man skulde have lagt Loftet ned i Murtykkelsen i Stedet for ovenpaa denne. Disse korte Bjælkestykker ere formentlig Fødder for Stivere, som have grebet ind i en

[1] Se J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder. Fig. 53.
[2] Samme Værk. Fig. 26.
[3] Ovennævnte Afh. p. 95.

aaben Tagkonstruktion. At disse sidstanførte Enkeltheder mulig kunne finde en anden Tydning, skal dog ikke benægtes».

At de anførte Forhold i Virkeligheden maa udtydes paa en anden Maade, vil fremgaa af det Følgende. Ikke alene i Bjeverskov Herred, men i hele Egnen om Storehedinge og Kjøge træffes meget hyppigt, over de senere indbyggede Hvælvinger, fastsiddende i Skibets og Chorets Mure, Rækker af raat afhuggede eller skødesløst afskaarne Ender af Bjælker

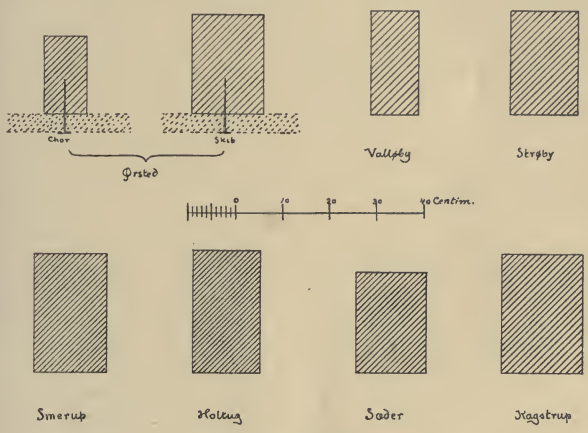

Fig. 1. Tværsnit af Bjælker.

eller dog Huller til Bjælkehoveder, altid af aflangt rektangulært Tværsnit, ofte med Karakter af Halvtømmer. Se Fig. 1, som viser en Række oprindelige Bjælker fra denne Egn. Afstanden fra Murens Overkant er indtil 3 Fod. Enkelte Steder træffes endnu hele Bjælker, saaledes i Ørsted Kirkes Chor, hvor den forholdvis lave Hvælving har tilladt to spinkle Bjælker at blive siddende. De sidde et Stykke nedenfor Murens Overkant og kunne saaledes ikke være indsatte senere; flere andre Forhold, deriblandt en Række storhovedede Søm, som sidde i Underkanten og angive Tykkelsen af den gamle Loftsforskalling, gjøre det aldeles utvivlsomt, at Bjæl-

kerne ere af samme Alder som Kirkens Mure. Ogsaa i Skibet findes en enkelt Bjælke med lignende Søm paa Underfladen. Indtil de gothiske Hvælvinger indbyggedes, har Kirken altsaa havt fladt, med Forskalling lukket Loft. I Kagstrup Kirke ved Kjøge ligge alle de gamle Loftsbjælker i Skibet, paa enkelte nær, urørte og ubeskadigede paa deres Plads. Bjælkelaget er ogsaa her sænket noget under Murens Overkant, og hver Bjælkeende ligger frit, uden at røre ved Muren med andet end Underfladen, i et særligt afsat, firkantet Hul, som foroven er afdækket med en Kridtsten. Den saaledes viste Omhu for at beskytte Bjælken mod Fugtighed er vistnok enestaaende, og det er sikkert den, det skyldes, at de fleste af Bjælkerne endnu ere friske. Bjælkerne kunne ikke tages hele ud uden at fjærne den omtalte Kridtsten med det derover liggende Murværk, som tydeligt ses at være ganske urørt. De 4 nye Bjælker ere indlagte paa den Maade, at man har gjort dem noget kortere end de gamle, for derved at kunne faa dem ind i de murede, firkantede Huller. Det kunde ligge nær at indvende, at selv om her og andre Steder de gamle Bjælker kunne paapeges, saa var det jo ikke dermed givet, at de havde havt noget Gulvdække eller Forskalling af Brædder, og at den Bræddeforskalling, der er paavist i Ørsted og andet Steds jo kunde hidrøre fra en senere Tid. Hertil kan bemærkes, at Bræddeforskallingen i Ørsted i hvert Fald har været tilstede, da Hvælvingerne indbyggedes i den senere Middelalder, og at der ingen Mening vilde blive i at lægge Loftsbjælkerne lavere end Murens Overkant, hvis man ikke kunde benytte Tagrummet. Forbindelsesaabningerne mellem Chorets og Skibets Tagrum vilde da ogsaa være til ingen Nytte. Desuden viser den murede Trappe, der i Kagstrup fra Choret fører op til Tagrummet, at der maa have været et Loftsdække. Ogsaa Bomhullet ved Lysaabningen i Vestgavlen peger bestemt i samme Retning.[1]

[1] Afbildninger og Beskrivelse af Kagstrup Kirke findes i »Ældre nordisk Architektur«, 3. Serie, 1. Række, T. 15.

Der er ingen Tvivl om, at ogsaa de Bjælkeender, som findes i saa mange andre af Omegnens Kirker, ere Rester af Bjælkelofter. Det er en meget naturlig Ting, at man, da Hvælvingerne indbyggedes, har ladet Bjælkeenderne blive siddende. Andre Steder, hvor Bjælkerne have ligget ovenpaa Murene, tog man dem selvfølgeligt helt bort, naar de kom i Vejen for Hvælvingerne, men her, hvor Bjælkerne, af Grunde, som nedenfor skulle blive omtalte, vare indmurede i nogen Afstand fra Murens Overkant, har det ikke været saa let at faa dem ud. Dette kunde i det hele taget ikke lade sig gjøre — naar man da ikke vilde beskadige Murene, saaledes som det er gjort i Lillehedinge — uden først at hugge eller skjære dem over, og det er da ganske naturligt, at man, naar de først vare blevne overskaarne, har fundet det nemmest, at lade den i Muren endnu fastsiddende Bjælkeende, som ikke kom i Vejen for Hvælvingen, blive siddende. Enkelte Steder — f. Ex. i Sæder — have Bjælkerne kun gaaet et lille Stykke — kun et Par Tommer — ind i Muren; her er Bjælkehovedet da faldet ud, og kun Hullerne vise, hvor de have siddet. Dr. Sophus Müllers Antagelse, at Bjælkeenderne kunne have tjent som Støtte for Tagets Skraastivere, bliver ogsaa derved umulig.

Dr. Sophus Müller anfører endvidere (p. 95) som Støtte for sin Hypothese om aabne Tagstole, »at der aldrig findes anbragt en oprindelig Gjennemgang i Taggavlen mellem Chor og Skib«, en Udtalelse, som ikke længere har Gyldighed. Ganske vist er en saadan oprindelig Forbindelsesaabning i det hele taget sjælden, men forekommer dog hist og her i de fleste Egne af Landet: Hvorslev ved Langaa, Ulstrup ved Løgstør, Tamdrup ved Horsens, Branderslev og Horslunde paa Lolland, Tikjøb ved Fredensborg, flere Kirker i Skaane og paa Bornholm og desuden i følgende Kirker i Egnen omkring Kjøge og Storehedinge: Kagstrup, Sæder, Lidemark, Haarlev, Lillehedinge, Olstrup og Karise. Der er desuden Grund til at antage, at en

saadan Forbindelsesaabning fra først af har været endnu hyppigere, ja at den som Regel ikke har manglet i denne Egns Kirker, efter som den, med en enkelt Undtagelse, findes i alle dem, som have undgaaet en Ombygning af Choret.

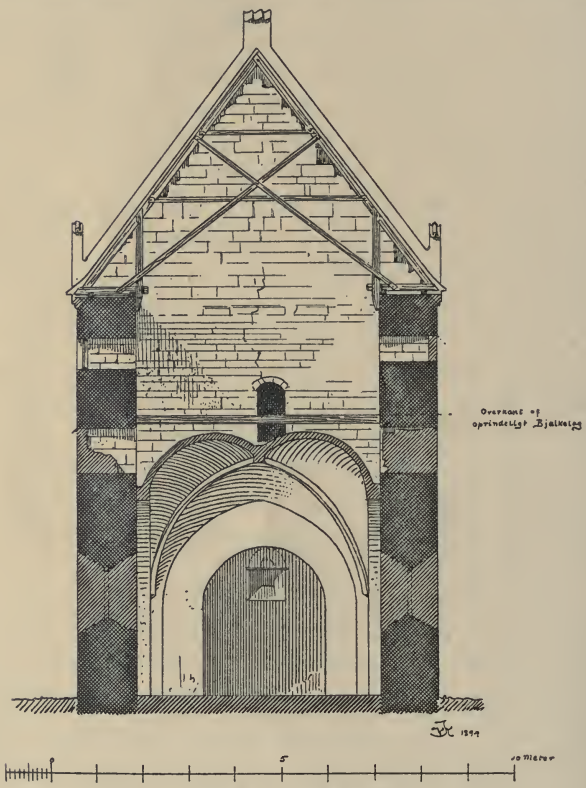

Fig. 2. Lillehedinge.

De to ovennævnte, særegne Forhold ved Kirkerne omkring Storehedinge og Kjøge: det sænkede Bjælkelag og de almindeligt forekommende, oprindelige Aabninger i Skibets Østgavl staa aabenbart i en vis Forbindelse med hinanden. Der er ved disse tilvejebragt friere Tagrum over Skib og

Fig. 3. Karise.

Chor, med let Adgang fra det ene til det andet; i Kagstrup fører en indvendig, muret Vindeltrappe op til Tagrummet over Choret.[1] Der har i denne Egn været en Trang til,

[1] Da jeg 1893 undersøgte denne Kirke og oprensede det forneden tilmurede, med alskens Affald opfyldte Trapperum —

udenfor de til Gudstjenesten bestemte Rum, i Kirkerne at indrette rummelige og frie Overrum. Saadanne findes som bekjendt ved Storehedinge Kirkes Chor, over Skibet i Lillehedinge — Fig. 2 — og over Choret i Karise Kirke — Fig. 3. Ogsaa i det mægtige Taarn i Frøerslev, som nu tildels er ombygget, har der været saadanne store, højtliggende Rum, ligesom de øvrige, ualmindeligt mange, romanske Taarne ved denne Egns Kirker: Haarlev, Herfølge, Frøerslev, Lyderslev, Varpelev, Spiellerup, Olstrup, Thune, Alslev, Snesere, Øster Egede og Havnelev frembyde rigelig Plads under særlige Forhold. Til ingen af Taarnene har der været Adgang udvendigt fra; de have alle enten en med indvendig Adgang forsynet muret Trappe eller slet ingen. Flere af de nævnte Taarne minde i visse Henseender om de bekjendte »Forsvarskirker«s Taarne paa Bornholm og i det sydlige og østlige Skaane, især gjælder dette om Herfølge. At man i denne for vendiske Sørøvere særligt udsatte Egn har forberedt sig paa at maatte ty til Kirkerne som forholdsvis godt beskyttede Tilflugtssteder og paa forskjellig Maade har indrettet dem med dette Formaal for Øje, er saa rimeligt, at der formentligt ikke kan være nogen Tvivl om, at alle disse særlige Forhold, deriblandt den ovennævnte Indretning af Loftrummene, ere foranledigede herved. Om noget egentligt Forsvar, og da navnlig mod en regelmæssig Belejring, har der dog, i hvert Fald ved de fleste af Kirkerne ikke kunnet være Tale.[1] Det falder i alle Tilfælde godt i

»Nissehullet« — viste det sig, at de to smaa Nischer paa Siden af Choret, af hvilke den ene ligger paa det Sted, hvor Trappen begynder, og som man tidligere har antaget for at høre til det oprindelige Plananlæg, begge ere af nyere Datum og ere først opmurede, da Adgangen til Trappen fra Choret lukkedes. Se Afbildninger af Kirken i »Ældre nordisk Architektur«, 3. Serie, 1. Række, T. 15.

[1] I det Forsøg, som Dr. Emil Ekhoff i Aarbøger for nord. Oldkynd. og Hist. 1899, p. 190. flg. har gjort paa at paavise Spor af, at Kirkerne i Middelalderen og navnlig disses

Traad, at der i de 3 mod Østersøen vendende Landsdele: Skaane, Bornholm og Østsjælland findes saa mange særegne og til Dels overensstemmende Indretninger ved Kirkerne, som kunne udtydes som Foranstaltninger mod Overfald fra Søen. En nærmere Paavisning af dette vilde imidlertid ikke her være paa sin Plads.

I den oven omtalte Ørsted Kirkes Chor findes der en interessant Antydning af, hvorledes den oprindelige Tagstol har været konstrueret. Som det ses paa Fig. 4, findes der i Sidefladen af de endnu bevarede, gamle Bjælker to skraa Udsnit med Naglehuller. Det er øjensynligt, at der her har været to Skraastivere, der forneden have været bladede ind paa Siden af Bjælken og foroven have været sat i Forbindelse med Spæret.

I den nærliggende Gavl mellem Skibet og Choret findes der, lige ud for de nævnte Udsnit i Bjælken ligesom Aftryk af Skraastiverne, der bestemt vise den Retning, de have havt. Da den gamle Gavllinie ogsaa er tydeligt afsat, foreligger her et Tilfælde, hvor saavel Bjælkelaget med sin Bræddeforskalling som Tagstolens Højde og Konstruktion ligge tydeligt for Dagen i deres ældste Skikkelse. I Hvorslev Kirke ved Langaa findes et lignende Aftryk af en af de gamle Bjælker, og i Venge Klosterkirke, hvor en enkelt hensmuldrende Bjælke endnu ligger halvt indmuret i Chorgavlen, findes i Gavlen mellem Skib og Chor tydelige Aftryk saa vel af Bjælken

---

Taarne have været indrettede til aktivt Forsvar, nævnes for denne Egns Vedkommende, at Taarnene i Karise, Kjøge, Storehedinge og Holtug ere forsynede med Bomhuller, som have været bestemte til udvendige Gallerier (hourds) af Træ. Af disse hidrøre de 3 sidstnævnte fra den senere Middelalder, medens Karise er fra det 13de Aarh. Lignende Huller findes iøvrigt ogsaa i det romanske Taarn i Herfølge og i Varpelev (se Fig. 6). Hvorvidt Udtydningen af disse Smaahullers Bestemmelse er rigtig, skal jeg iøvrigt ikke her komme ind paa.

som af to Skraastivere, ganske som i Ørsted Kirke. Disse Aftryk ere blevne til paa følgende Maade. Oplægning af Bjælkelaget og Rejsning af Tagstolen er sket, inden Taggavlene opmuredes. Naar da en Bjælke med sit Spærfag var bleven anbragt lidt for nær ind mod en af Gavlene, maatte

Fig. 4. Ørsted.

man lade Murværket i denne bøje uden om og vige tilbage for Tømmeret. Naar dette saa i Tidens Løb smuldrer bort, kommer Aftrykket frem. Over Skibet i Lyngsjö Kirke i Skaane findes en fuldstændigt bevaret Tagkonstruktion, af samme Art som de ved Ørslev og Venge paaviste, med de karakteristiske Skraastivere, kun at der her er to saadanne paa hver Side — Fig. 5. Bjælkerne, som ere af Eg, ere meget

svære og af et lignende, aflangt rektangulært Tværsnit som paa de ovennævnte Kirker i Østsjælland, og de have paa Underfladen en Række Sømhoveder fra den nu borttagne Plankebeklædning. To Skraastivere, der ere bladede paa Siden af Bjælken, understøtte de spinkle Spær. Medens man ved nyere Tagkonstruktioner snarere søger at styrke lange, fritliggende Bjælker ved at ophænge dem i Tagværket, er man her gaaet ud fra, at den svære Egebjælke kunde bruges som Støtte for det spinkle Tagværk. Konstruktionen

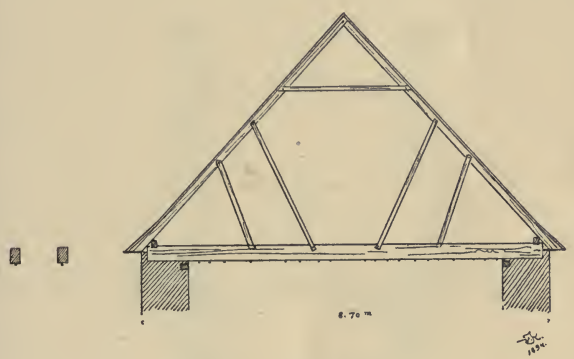

Fig. 5. Lyngsjö Kirke.

er dog ikke samtidig med Kirken, idet forkullede Rester af de gamle Murlægter, som endnu findes paa deres Plads, vise, at den er udført efter en Brand, som dog maa have fundet Sted endnu i den romanske Periode. Ogsaa over et Par af de bornholmske Kirkers Chorbygninger findes der velbevarede Tagkonstruktioner af denne Art. Det er jo imidlertid altid vanskeligt eller rettere sagt umuligt med absolut Sikkerhed at afgjøre, om et Tagværk er det oprindelige eller ej, naar der ikke, som ved Ørsted og Venge er særlige Omstændigheder til Stede, som ikke tillade nogen Tvivl. Efter alt, hvad der kjendes til den yngre Middelalders Maade at konstruere Tagværker paa, vil det dog, med største Sandsynlighed

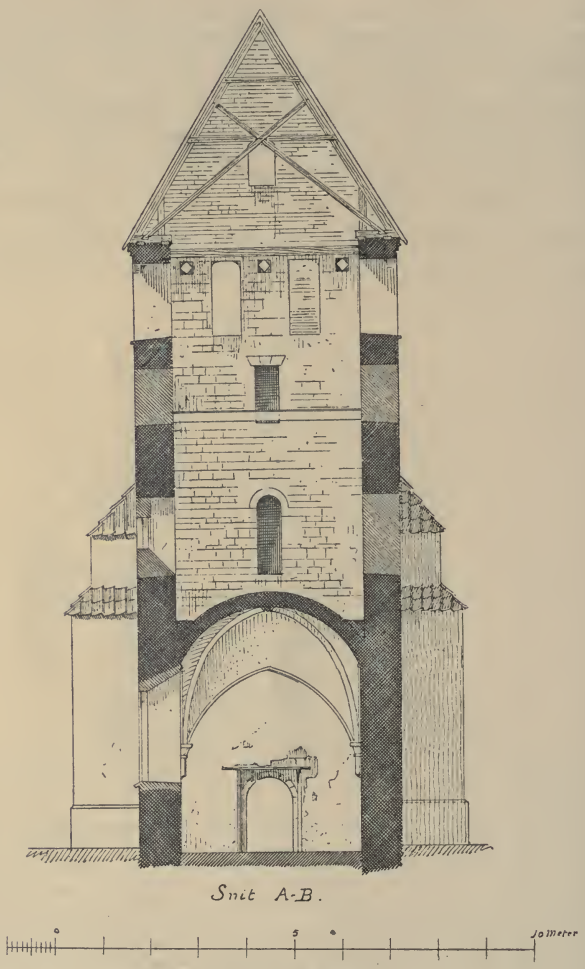

Fig. 6. Varpelev.

for at træffe det rigtige, kunne siges, at Tagværker af den ovennævnte Art udelukkende ere anvendte i den romanske Byggeperiode. Som Exempler paa Tagkonstruktioner fra den

yngre Middelalder henvises til Fig. 2, 3, 4 og 6 fra Lillehedinge, Karise, Ørsted og Varpelev. Som det vil ses, er der en afgjort Tilbøjelighed til ikke at stille Tagstolen paa gjennemgaaende Bjælker, men — ligesom ved de buede Tagformer i jydske Kirker — paa Spærfødder, medens Sidetrykket oftest ophæves ved skraat stillede Tænger. Undertiden udelades dog disse, saaledes i det nuværende Tagværk over Ørsted Kirkes Chor. Ogsaa dette hviler paa Spærfødder, skjønt det er givet, at det aldrig har været synligt nede fra Kirken. Og dette Tagværk ligner i et og alt ganske de ikke buede Fag af Borris Kirkes Tagværk, der, som bemærket i Professor Storcks ovennævnte Afhandling, øjensynligt ere fra samme Tid som de buede Spærfag sammesteds. Tagværkerne i Kagstrup Kirkes Chor, i Lillehedinge[1] og i Varpelev Kirkes Taarn — Fig. 2 og 6 — have en Form, som er meget almindelig i Bygninger fra den yngre Middelalder. En noget anden Typ er repræsenteret af Tagværket i Magleby Kirkes Vaabenhus (Stevns) — Fig. 7 —, hvor der til Længdeafstivning er anbragt et lodret Kryds.[2]

---

[1] Om denne mærkelige lille Kirke se J. B. Løffler: Kirkerne i Lillehedinge og Karise, Aarb. 1894 p. 394 o. flg. I det der afbildede Længdesnit af Kirken er i øverste Stokværk vist 4, foroven tilspidsede Fordybninger i Muren, om hvilke Prof. Loffler nærmest mener, at de ere Nischer, der have hørt til en Art Frise. Jeg er ikke i Tvivl om, at de ere fremkomne ved, at man har hugget ud i Murværket for at kunne udtage de gamle Bjælker. I samme Snit er vist Spor af 2 romanske Vinduer midt paa Langskibet, det ene over det andet. Jeg har senere ved Udhugning fremdraget Spor af endnu et 3die Vindue, midt imellem disse 2. Der har saaledes paa hver af Skibets Langsider været 3 Vinduer lodret over hinanden, et enestaaende Forhold i en dansk Kirke (Fig. 2).

[2] Sammenlign H. Storcks ovennævnte Afhandl. Fig. 6 og p. 363. Hosstaaende Afbildning viser tillige den ualmindelige Maade, hvorpaa Trappen, der fører op til det saakaldte »Nisseloft«, er anbragt.

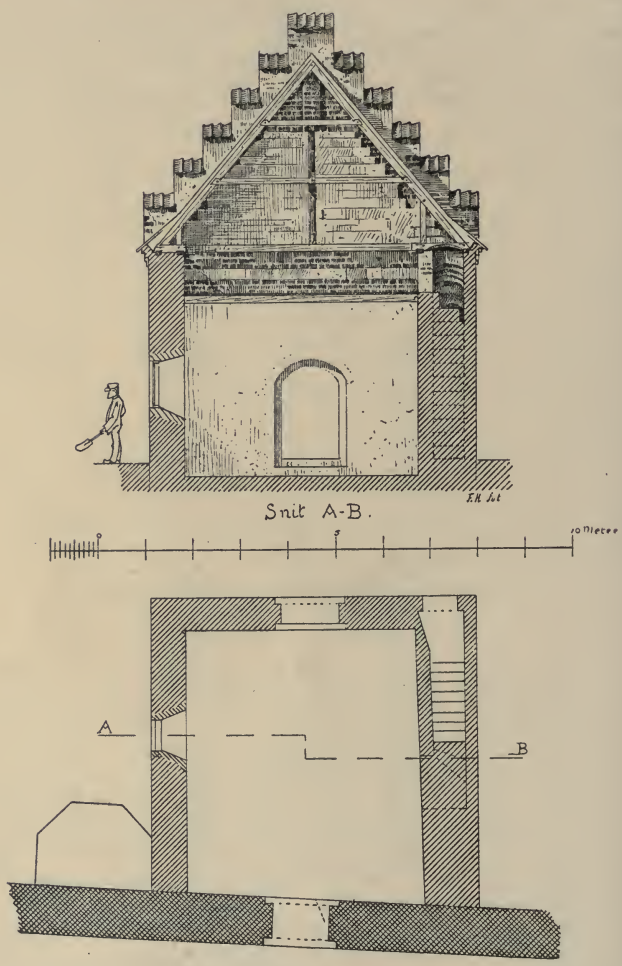

Fig. 7. Magleby.

Tagværket over det Rum, der, i Lighed med Storehedinge, findes over Choret i Karise Kirke, se Fig. 3 — det saakaldte Ellekongens Kammer — er vistnok oprindeligt. Kirken er

bygget i Overgangsstil, i en Støbning[1], og maa være opført i det 13de Aarhundrede. Der er her anvendt baade Trækbaand, i Lighed med de gothiske Tagværkers, og Skraastivere, som rigtignok her ere ganske korte og anbragte nær ind mod Muren, men dog lede Tanken hen paa Skraastiverne i Ørsted, Venge og andre Steder. Det kunde saaledes muligvis være

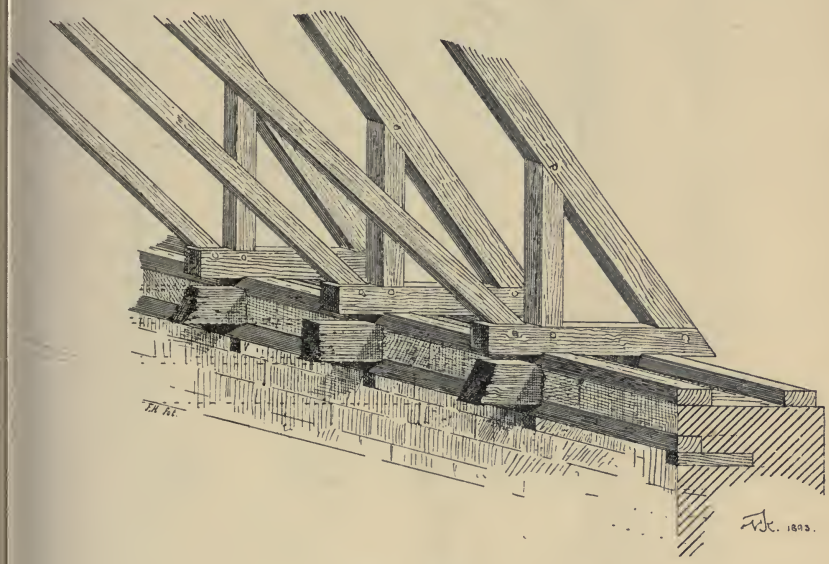

Fig. 8. Strøby.

en Overgangsform fra de romanske til de gothiske Tagværker, der her foreligger.

Saa vidt vides, findes sænkede Bjælkelag, som de ovenfor beskrevne ikke i nogen af vore romanske Kirker udenfor de nævnte Egne af Østsjælland. Bjælkerne have sikkert i Flertallet af vore Kirker ligget ovenpaa Muren, hvad ogsaa de gamle Egetræs Murlægter, som mange Steder findes vel

[1] J. B. Løffler: Ovennævnte Afh.

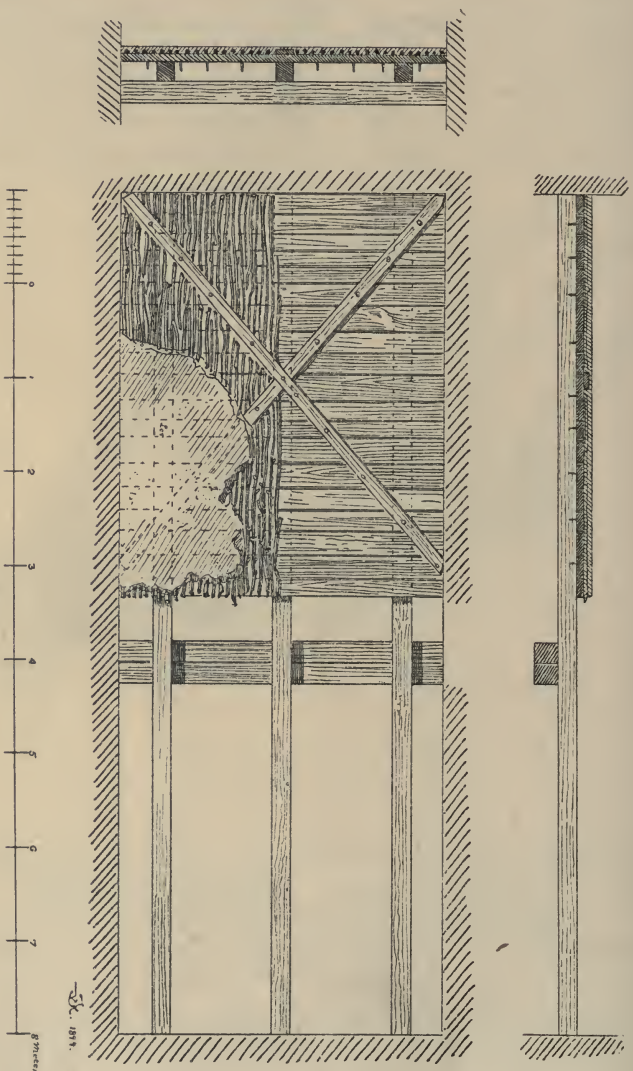

Fig. 9. Åsum Kirke.

bevarede, antyde. Disse kunne være meget svære, og der ligger i Reglen to ved Siden af hinanden, af hvilke den yderste ofte er lagt helt ud til Murens Yderflade, saaledes at den er synlig udvendigt fra. De sænkede Bjælker i de østsjællandske Kirker ere som Regel indmurede uden noget Underlag af Træ. Kun i Strøby Kirke, hvor Bjælkerne kun ere sænkede ganske lidt, hvile Bjælkeenderne ikke alene paa en Murlægte, men denne er atter lagt paa korte, lodret indstukne Stykker af spinkelt Egetømmer — Fig. 8. Den nuværende Tagstol er af nyere Datum.

En ganske særegen Art af Bjælkelag, med tilhørende Gulv, findes i den, fra Tiden lige efter 1200 hidrørende Åsum Kirke i Skaane. Over 3 Bjælker, der ligge paalangs ad det meget brede Taarnrum, og som paa Midten ere understøttede af en dobbelt Drager, er der først lagt et tæt Lag af firhugne Egeplanker, som ere forbundne indbyrdes ved et overliggende Kryds af noget tyndere Planker, der ere fæstnede til Plankegulvet med Trænagler. Mellem Armene af Krydset, paa tværs af Plankerne i Gulvet, er dernæst lagt et Lag af tynde Grene og oven paa disse et Lag af stampet Ler, iblandet med Halm — Fig. 9.

Som Resultat af de af Professor H. Storck i ovennævnte Afhandling bragte Oplysninger, sammenholdte med det her anførte, turde fremgaa: At der — hvad man vel ikke har nægtet, men heller ikke hidtil har paavist — i ethvert Fald i nogle af vore romanske Kirker har været lukkede Bjælkelofter og simple Tagværker, uden Buer, og at de buede jydske Tagkonstruktioner ikke kunne være romanske, men rimeligvis ere fra Middelalderens Slutning, medens det foreløbigt maa henstaa, om de nogensinde have været aabne.

V. Koch.

To Myntfund fra Erik af Pommerns Tid.

I April Maaned 1897 fandtes ved Udgravning af en ældre, Bogtrykker Thillerup tilhørende Eiendom paa Nørretorv i Flensborg, hvor en ny Eiendom skulde opføres, en Krukke med Sølvmynter, nedgjemte i Erik af Pommerns Tid. Krukken, der var af haardbrændt Ler og af mørkebrun Farve, havde to Hanke og indsnævret Hals. Den blev ikke itide iagttaget af Arbeiderne og blev derfor stødt i Stykker. Den laa omgivet af Jord, omtrent en Meter under Gulvet i et Rum bagved Gadeværelserne, hvor der tidligere, og endnu i den nuværende Eiers Tid, havde været en Slags Sal. Senere var en Trappegang anbragt her.

Foruden Mynterne, der vare tilstede i det store Antal af c. 8100 Stkr. og havde en Vægt af 6294 Gram, var der i Krukken nedgjemt to støbte Klumper fint Sølv af Form som Dele af Halsringe. Endvidere fandtes der en forgyldt Ring af Sølv, vistnok en Armring, hvis Forgyldning tildels havde holdt sig. Den var sammenbøiet og brækket paa tre Steder og holdtes sammen ved en Uldtraad, der endnu var godt bevaret. Disse Sager erhvervede Museet i Berlin.

Som det saa ofte gaar med et større Myntfund, er der sikkert bortkommet en Del af dette; men hvormeget vides ikke. Nogle Mynter ere komne til private Samlinger og ere medtagne i den følgende Beskrivelse. Ved Velvillie fra Eierens Side blev der givet Leilighed til en omhyggelig Undersøgelse af Fundet, et Arbeide, der besværliggjordes endel ved, at mange af Mynterne havde dannet sammenirrede Klumper, der med Omhu maatte opløses, hvorefter de enkelte Mynter rensedes. Af mange Mynter fandtes kun større eller mindre Fragmenter. Hvor Henførelsen var sikker, ere disse i den følgende Beskrivelse medregnede som hele Mynter.

Saavel i dette som i det efterfølgende Fund fra Stege vare de hanseatiske Mynter næsten udelukkende Firepenninge (Wittenpfennige). Ved disse findes ikke nogen Angivelse af Værdien vedføjet.

Danmark.

Erik af Pommern (1396—1439).

	Lund. Sterlinge (Trepenninge).	Adv. Krone.	Rev. Kors.	
1.	❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	❄ MONETA	⁘ LVNDENSIS	379
2.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDEISIS	7
3.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDENSI	1980
4.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDEN I	1
5.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDESI	13
6.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDENS	1353
7.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LUNDEN (med Tverstreg i sidste Bogstav)	1
8.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDEN (2 falske)	950
9.	❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	❄ —	⁘ LVNDENS	3
10.	✠ ERICVS ∘ REX ∘ D ∘ S ∘ R —	✠ MONETA	∘ LVNDENSIS	7
11.	Som foreg. —	✠ —	∘ LVNDENSI	38
12.	Som foreg. —	✠ —	∘ LVNDENS	34
13.	✠ ERICVS ∘ REX ∘ D ∘ S ∘ R ∘ —	✠ —	∘ LVNDENSI	4
14.	✠ ERICVS ⁘ REX ⁘ D'∘ S'∘ R —	❄ —	⁘ LVNDEN	25
15.	❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	❄ ERICVS	⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R	11
16.	Ensidige. Adverspræg fra Lund.			7
17.	Ubestemmelige Sterlinge fra Lund.			92

	Næstved. Sterlinge. Samme Typ.			
18.	* ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	* MONETA	⁘ NESTWEDEN	1
19.	Som foreg. —	* —	⁘ NESWEDEN	4
20.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTWEDE	175
21.	Som foreg. —	* —	⁘ NESWEDE	1
22.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTWED	2594
23.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTWED	49
24.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTTED	14
25.	Som foreg. —	* —	⁘ NESWED	3
26.	Som foreg. —	* —	⁘ NEESTWE	5
27.	* ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	* —	⁘ NETWEDE	1
28.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTWED	37
29.	* ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ R ⁘ S —	* —	⁘ NEESTWE	2
30.	Som foreg. —	* —	⁘ NESTWED	14
31.	Ensidig. Reverspræg som foreg.			1
				7806

		7806
32.	* ЄRICVS ⁘ RЄX ⁘ D ⁘ S ⁘ O) — *ИORЄTA ⁘ RЄSTW (falsk)	1
33.	Ubestemmelige Sterlinge fra Næstved.	8
34.	Brakteat med Krone.	3

Sverig.

Erik af Pommern.

Stockholm. (Ørtuger).

35.	× ЄRICVS ⁘ RЄX ⁘ D'S'R'. Sverigs Vaabenskjold paa et Kors. — ❀ ИORЄTA STOCHOL'. Є paa et Kors.	1
36.	❀ ЄRICVS ⁘ RЄX D'S'R'. Samme Typ. — Som foreg.	1

Åbo. (Halvørtuger).

37.	☙ ⁘ ЄRICVS ⁘ ❀ ⁘ RЄX ⁘ ❀ ⁘. Є paa et Kors. — ✠ ИORЄTA ⁘ ABOЄRSIS. Я mellem fire Punkter.	2
38.	Som foreg. — ✠ ИORЄTA ⁘ ABOЄRS'. Samme Typ.	1
39.	ЄRICVS RЄX D·S·R. Krone, omgiven af fire Ringe, paa et stort Kors. — ❀ HORЄTA ❀ ABOЄRS' ⁘. Я mellem fire Ringe.	1
40.	Som foreg. — × — ❀ ABOЄRS. Samme Typ.	2
41.	Som foreg. — ❀ — ❀ ABOЄRS' ∘ Samme Typ.	1
42.	ЄRICVS RЄX D. S R. Samme Typ. — ❀ HORЄTA ❀ ABOЄRS' ⁘ Samme Typ.	1
43.	Som foreg. — ❀ HORЄTA ❀ ABOЄRS'. Samme Typ.	2
44.	ЄRICVS RЄX D S R. Samme Typ. — Som foreg.	4
45.	ЄRICVS × RЄX × D S R. Samme Typ. — Som foreg.	2
46.	ЄRICVS RЄX ∘ D S R. Samme Typ. — Som foreg.	2
47.	ЄRICVS RЄX D S R'. Samme Typ. — ❀ ИORЄTA ❀ ABOЄRS ⁘	2
48.	Ulæselig. Samme Typ. — ❀ ИORЄTA ⁘ ABOЄRS' (1 falsk)	2
49.	ЄRICVS ∘ RЄX D S R. Samme Typ. Ensidigt Adverspræg.	1
50.	ЄRICVS RЄX D·S·R. Samme Typ., uden Ringe. — ❀ ИORЄTA ❀ ABOЄRS'.	4

Wisby. Adv. Liliebusk. Rev. Lammet med Fane.

51.	ИORЄTA CIVITATISS — ✠ WISBVCЄRCIS	1
52.	✠ ИORЄTA CIVITATIS — Som foreg.	14
53.	Som foreg. — ✠ WISBVDDCIZD	1
54.	✠ ИORЄTA CIVITATIZ — ✠ WISBVCЄRCIS	2
55.	✠ — ♣ CIVITATIS — ✠ WISBVCЄRCIS ♣	1
56.	✠ ИORЄTA CIVITATI — ✠ WISBVCЄRCISI	1
57.	Som foreg. — ✠ WISBVCЄRCIZ	1
58.	× ИORЄTA CIVITAI — ✠ WISBVCЄRCIS	1
59.	Ulæselig. — ✠ WISBVCЄRSI	1
		7870

Tydskland. 7870

Pommern-Wolgast.

Wartislaw IX og Barnim VII (1405—1457).

60. *CIVITAS ⁘ DVC'WOLC. Grif tilv. — ❄ MONETA ∘ DVC'WOLC Kors med Roset i Midten. 4

61. *CIVITAS ∘ DVC'WOL. Samme Typ. — Som foreg. 2

Otto II, Hertug af Stettin (1413—1428).

62. ⊙ MONETA ⁘ DVC ⁘ STETI. Samme Typ. — BENEDICTVS ⁘ DEVS ⁘ T. Samme Typ. 1

63. ⊙ (NONE)TA ⁘ DVC' STET. Samme Typ. — ❄ BENEDICTVS ⁘ DEVS. Samme Typ. 6

64. *MONETA ∘ DVC' STET. Samme Typ. — *BENEDICTVS DEVS. Samme Typ. 2

65. *NONETA ∘ DVC' STET. Samme Typ. Kors i 1ste Vinkel. — Som foreg. 58

66. ❄ NONETA ∘ DVC' STET. Samme Typ. Som foreg. 2

Meklenborg.

67. Brakteat. Tyrehoved. 1

Aachen.

68. ....ATRO MAC ⁘ IM... Skjold med Ørn; foroven to Taarne. — ✠ NONET...AQVES. Kors. 1

Bremen.

69. ✠ SANCT(VS PETR)VS. Helgen med Sværd og Nøgle. — ✠ MO(NETA ❄) BREMENSIS ❄. Nøgle i et Skjold. 6

Stade.

70. (SANCTVS) WILh(A)DVS. Helgen med Krumstav og oprakt Haand. — ❄ MONE(TA STADE)NSIS. Nøgle. 7

Lüneborg.

71. ❄ NONETA ⁘ LVNEBORC. Løve. — ✠ SIT ⁘ LAVS ⁘ DEO PATRI Løve. 1

72. ❄ NONETA ⁘ LVNEBVR. Samme Typ. — ✠ SIT ⁘ LAVS ⁘ DEO ⁘ PATR. Samme Typ. 2

73. ⁘ NONETA ⁘ LVNEBVRCE. Løve i Skjold. — °o° SIT °o° LAVS °o° DEO PATRI. (Dreiling). 1

Hamborg.

74. (Neldeblad) HONETA ⁘ hAMBVRCES. Port med tre Taarne, i Skjold. — (Neldeblad) BENEDICTVS ⁘ DEVS. Som Adv. (Dreiling). 1

75. (Neldeblad) HONETA ⁘ hAMBVRCE. Samme Typ. — Som foreg. (Dreiling) 1

7966

7966

76. (Neldeblad) HONETA ⁘ hAMBVRGE. Samme Typ. — Som foreg. (Dreiling) 2

Lübeck.

77. ✠ MONETA ∘ LVBICEN. Dobbelt-Ørn. — ∘ CIVITAS ⁘ IMPERIAL. Som Adv. 1

78. * MONETA : LVBICENSIS. Skjold med Dobbelt-Ørn. — * CIVITAS ⁘ ITIMPERIALS. Som Adv. (Dreiling). 2

79. Som foreg. — * CIVITAS ⁘ IMPERIAL'. Samme Typ. 1

80. * MONETA ⁘ LVBICENSI'. Samme Typ. — * CIVITAS ⁘ IMPERIALIS. Samme Typ. 1

81. ❀ MONETA × LVBICENS. Samme Typ., punkteret Skjold. — ❀ CIVITAS × IMPERIAL'. Som Adv. 1

82. * MONETA : LVBICENSIS. Som Nr. 77; over Skjoldet et Punkt mellem to Ringe, ved hver Side et Punkt. — * CIVITAS : IMPERIALIS. Som Adv. 1

83. * MONETA : LVBICENSIS. Samme Typ. — Som foreg. 2

84. ∘L ∘V B omkring Skjold med Dobbelt-Ørn. — Som Adv. (Pfennig) 1

Wismar.

85. * CIVITAS : MAGNOP. Tyrehoved. — * MONETA : WYSMAR. Kors med Bladarme; i Midten en Ring, hvori en Stjerne. 1

Rostock.

86. ⁘ MONETA ROSTOKCEN. Grif tilv. — ∴ CIVITAS MAGNOPOL Kors med Firblad i Midten. 1

87. ⁘ MONETA ⁘ ROSTOKCE. Samme Typ. — ❀ CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. Samme Typ. 1

88. ❀ MONETA ⁘ ROSTOKCE. Samme Typ. — Som foreg. 1

89. * — ⁘ — Samme Typ. — * CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. Samme Typ. 6

90. (Kors i Ring) MONETA : ROSTOKCE. Samme Typ. — (Kors i Ring) CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. Samme Typ. 1

91. Som foreg. — (Kors i Ring) CIVITS ⁘ MAGNOPOL. Samme Typ. 1

92. (Kors i Ring) MONETA : ROSTOKCE. Samme Typ. — Som foreg. 1

93. (Stjerne i Ring) — ⁘ ROSTOK. Samme Typ. — ❀ CIVITS ⁘ MAGNOPOL. Samme Typ. 1

Güstrow.

94. ✠ CIVITAS DNI DE WERLE. Tyrehoved. — MON TAG VST ROW Stort Kors. 1

Gnoien.

95. (Halv Lilie) CIVITAS MAGNOPOL. Grif tilv. — (Halv Lilie) MONETA (GN)OGNENSIS. Kors med Roset i Midten. 1

7994

7994

96. (Halv Lilie) CIVITAS·MAGNOPO. Samme Typ. — (Halv Lilie) NONETA ⁝ GNONGENSI. Samme Typ. 1

97. (Halv Lilie) CIVITAS ⁝ MAGNOPOLI. Samme Typ. — (Halv Lilie) NONETA ⁝ GNOGENS. Samme Typ. . 10

98. (Halv Lilie) CI.....POL. Samme Typ. — ..... NONEN.. Samme Typ. 3

99. Ubestemt. ..... IORD × BO . . . Samme Typ. — .... SND × O .... Kors; i Midten en Ring med et Punkt i; i 4de Vinkel et Punkt. 1

Stralsund.

100. ✠NONETA ⁝ SVNDENSIS. Pilespids, i Skjold. — ∗DEVS ⁝ IN NONINE TVO. Som Adv. (Dreiling). 2

Greifswalde.

101. ⁝ NONETA ⁝ GRIPESWOL. Grif tilv. — ×DA LAV DEM DEO Skjold med Tverbjælke, lagt over et stort Kors. 1

102. Ulæselig. Samme Typ. — ❀DA LAV DEM DEO. Samme Typ. 1

103. ❀NONETA ∘ GR · · ESWO. Kronet, modvendt Brystb. — Som foreg. 1

Demmin.

104. ❀NONETA ⁝ DE · · NENS. Lilie. — ∗DEVS ⁝ IN ⁝ NO · · · · TVO Grif tilv. (Dreiling). 2

Anclam.

105. ∗NONETA ⁝ TANGLYM. Pilespids — ⁝ DEVS ⁝ IN ⁝ NONINE TVO Kors. 2

106. ⁝ NONETA ⁝ TANGLIM. Pilespids. — ⁝ DEVS ⁝ IN ⁝ NONINE ⁝ TVO. Kors; i Midten en Ring, hvori en Stjerne. 1

107. (Halv Lilie) NONETA ⁝ TANGLIM. Grif tilv. — ✠DEVS∘IN∘ NOMINE∘TV. Kors med en Lilie i 1ste Vinkel. 4

108. Som foreg. — ∗DEVS IN NOMINE TV. Samme Typ. 1

Stettin.

109. ×MONETA ⁝ STETINEN. Grif tilv. — ×SIT ⁝ LAVS ⁝ DEO PATRI. Skjold, hvori et Grifhoved, over et Kors. 1

110. Som foreg. — ∗SIT ⁝ LAVS DEO PATRI. Samme Typ. 1

Treptow.

111. ❀NONETA ∗ DVCIS : STE . . . Grif tilv. — ❀NONETA : TRATOW. Kors med Roset i Midten. 1

8027

8027

Liflandske Orden.

Reval.

112. ✠MAGISTRI : LIVORIG. Kors i Skjold. — ✠MONETA : REVALIG. Kors med tre Punkter i hver Vinkel. (Schilling). 14

Biskopper af Dorpat.

Didrik II Damerau. 1378—1400.

113. ✠TIDERICVS EPVS. Biskoppeligt Hoved. — ✠MONETA TARBA Sværd og Nøgle, lagte overkors. (Schilling). 1
114. ✠TIDERICVS EPVS. Samme Typ. — ✠HONETA ∘ TARBE. Samme Typ. 1
115. ⊙TIDERICVS EPVS. Samme Typ. — ·HONETA . . . BAT Samme Typ, 1
116. . . . . ICVS EPVS∘. Samme Typ. — . . NETA DARP . . Samme Typ. 1

Bernhard III Bülow. 1404—1413.

117. BERNARDV : ✠EPS. Biskoppeligt Hoved. — ✠HONETA DARI Sværd og Nøgle overkors. 4
118. BERNARDV ⁘ ∘EPS. Samme Typ. — Som foreg. 1
119. — · EPS. Samme Typ. — Som foreg. 2
120. — ✠ EPS. Samme Typ. — Som foreg. 1
121. Som foreg. — ✠HONETA DAR 1
122. . . ERNARDV∘·EPS. Samme Typ. — ✠HONETA DARBA(?) 1
123. B . . . . . DV · EPS. Samme Typ. — ✠HONETA DARP 1
124. BERNARDVI ⁘ ∘✠DPS. Samme Typ. — ✠HONETA DAR 1
125. BERNARD EPS. Samme Typ. — ✠HONETA DARI 1
126. . . . NARDV · EP. Samme Typ. — . . . NETA ✠ TAR 1
127. . . . . ARVS EPVS. Samme Typ. — . ONETA DARB 1
128. Ubestemmelig. 1

8061

Flensborg-Fundet har særlig Interesse paa Grund af sit store Antal danske (7818 Stk.) og svenske (52) Mynter fra Erik af Pommern, hvoriblandt forekom flere hidtil ukjendte Variationer (Nr. 2, 7, 19, 25, 27, 32, 51, 55). Antallet af denne Konges Sterlinge var langt større end i noget tidligere kjendt Fund. I Svendborg gjordes Aar 1885 et Fund af Guld- og Sølvmynter, deriblandt 3750 Sterlinge fra Erik af Pommern (1971 fra Lund og 1779 fra Næstved); dette

Antal var dog kun ringe i Forhold til Flensborg-Fundets. Det tør efter dette store Funds Fremkomst antages, at Kjendskabet til de mange Variationer af Erik af Pommerns Sterlinge nu maa være saa godt som fuldstændigt, og at der neppe findes flere af særlig Interesse. Destoværre indeholdt Fundet ikke noget Exemplar af Kong Eriks tidligere Udmyntning fra Næstved, med Fremstillingen af en Bispestav. Det i den kongelige Samling bevarede Exemplar er fremdeles det eneste kjendte.

Udmyntningen af Erik af Pommerns Sterlinge paabegyndtes vistnok i Aaret 1405 og fortsattes derpaa gjennem en længere Aarrække. Den betegnede et Omslag i Rigets Myntvæsen og en Bestræbelse efter at bringe dette paa en fast Fod, efterat Danmark gjennem lange Tider havde havt fremmed Mynt, navnlig hanseatisk, til almindelig Brug. At mange af de i Fundet indeholdte Sterlinge have været længe i Brug og Udmyntningen været foretaget gjennem et længere Tidsrum, fremgaar af disse Mynter høist forskjellige Konservation. Medens en betydelig Part var vel bevaret, vare adskillig flere meget slidte og i større eller mindre Grad beklippede. Beklipningen viser sig at have været meget almindelig og at have været foretaget med stor Dristighed, saaledes at der forekom Mynter, hvoraf omtrent en Trediedel var borttaget. Sterlingens normale Vægt er indtil 1 Gram. Mange beklippede Exemplarer veiede kun $0,_{60}$—$0,_{65}$ Gram.

Blandt de fremmede Mynter indeholdt Fundet ikke noget Nyt. Af Sjeldenheder blandt disse kan fremhæves Mynten Nr. 103, fra Greifswalde, med kronet, modvendt Hoved paa Adversen. Mynten har særlig Interesse derved, at den har bidraget til Bestemmelsen af den store Klasse Brakteater med kronet Hoved, som tidligere har været henført til Danmark, men hvis Hjemsted Greifswalde er. Jvf. Dannenberg. Pommerns Münzen im Mittelalter, Pag. 61.

Med Hensyn til Bestemmelsen af Fundets Alder har man

følgende Holdepunkter. Dets yngste Mynter, hvis Udprægningsperiode kjendes, ere fra Hertug Otto II af Stettin (1413—1428). Naar der endvidere i dette store Fund ikke forekommer nogen af de ifølge Overenskomsten af 8. Oktober 1424 med Lübeck, Hamborg, Lüneborg og Wismar prægede Mynter, nemlig den saakaldte Dronning Philippas Mynt til sex Penninges Værdi, maa formentlig Tiden for Fundets Nedlægning søges mellem Aarene 1413 og 1424 og nærmest det første Aar, i Betragtning af det store Antal Sterlinge. Nedlægningsaaret tør herefter sættes til omtrent Aar 1415.

Ved et Udgravningsarbeide paa en Byggeplads ved Storegade i Stege fandtes i Juli Maaned 1898 en lille Lerkrukke med Sølvmynter og ved Siden deraf endel andre, samtidig nedlagte Sølvmynter, der havde ligget indsvøbt i et Stykke Tøi, som tildels var fortæret. Krukken blev stødt i Stykker, forinden den iagttoges af Arbeidsmændene. Fundet laa omtrent $1^1/_2$ Alen under Jordfladen.

Ogsaa af dette Fund var der tilbageholdt endel Mynter, som dog skaffedes tilveie ved de stedlige Myndigheders Velvillie. Det var i det Hele sjelden vel bevaret, hvilket væsentlig var foranlediget ved, at Mynterne ikke vare meget sammenirrede, men let lod sig skille fra hverandre. Forholdsvis faa Mynter vare medtagne af Slid, og kun en ganske enkelt fandtes overbrudt ved Indsendelsen. Mynternes samlede Antal var 1606 Stkr., og deres Vægt udgjorde 1379 Gram.

Danmark.

Erik af Pommern (1396—1439).

	Lund. Sterlinge (Trepenninge).	Adv. Krone.	Rev. Kors.	
1.	❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R —	❄ MONETA	⁘ LVNDENSIS	36
2.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDEISIS	3
3.	Som foreg. —	❄ —	⁘ LVNDENSI	216
				255

255

4. Som foreg. — ❄MONETA ⁘ LVNDENS 108
5. ❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R — ❄ — ⁘ LVNDENSI 1
6. Som foreg. — ❄ — ⁘ LVNDENS 1
7. ❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R. Ensidet, Adverspræg. 1

Næstved.

Firepenninge. Adv. Krone. Rev. Kors.

8. ❄ ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R — ❄ MONETA ⁘ NESTWED 4

Sterlinge (Trepenninge). Samme Typ.

9. * ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R — * MONETA ⁘ NESTWEDE 22
10. Som foreg. — * — ⁘ NESWEDE 2
11. Som foreg. — * — ⁘ NESTWED 5
12. Som foreg. — * — ⁘ NESTWED 287
13. * ERICVS ⁘ REX ⁘ D ⁘ S ⁘ R — * — Som foreg. 6
14. * — ⁘ — ⁘ D ⁘ R ⁘ S — * — Som foreg. 4
15. * — ⁘ — ⁘ D ⁘ S ⁘ R. Ensidet, Adverspræg. 1

Tydskland.

Pommern—Wolgast.

Wartislaw IX og Barnim VII (1405—1457).

16. ∘ MONETA ∘ DVC' WOLEA. Grif. — ⁘ DEVS ⁘ IN ∘ NOMINETVO Kors; i Midten en Ring, som omslutter en Rose. 3
17. Som foreg. — DEVS ∘ IN ∘ NOMINETVO. Samme Typ. 1
18. Som foreg. — ⁘ — ∘ — ∘ — TV — 4
19. ⁘ MONETA ∘ DVC'. WOLE. — ⁘ DEVS ⁘ IN ∘ NOMINETV. Samme Typ. 29
20. ⁘ MONETA ∘ DVC'. WOL — ∘ — ∘ — ∘ — TVO. Samme Typ. 1
21. ⁘ MONETA ∘ DVC' WOL — — ∘ — ∘ — — Samme Typ. 1
22. ∘ MONETA ∘ DVC ∘ D ∘ WOL — ⁘ — ⁘ — ∘ — — Samme Typ. 2
23. Som foreg. — ∘ — ∘ — ∘ — — Samme Typ. 1
24. ⁘ MONETA ∘ DVC ∘ DE ∘ WO — ∘ — ∘ — ∘ — — Samme Typ. 47
25. Som foreg. — ⁘ — ∘ — ∘ — TVO. Samme Typ. 2
26. ∘ MONETA ⁘ DVC' WOLE. Grif. — ⁘ BENEDICTVS ⁘ DEVS. Kors; i Midten en Firkant, omsluttende et Punkt og omgivet af fire Buer. 8

796

796

27. *MONETA · DVC' WOLCA. Grif. — *BN DIC TVS DEVS. Vaabenskjold, lagt over et stort Kors. 2

Svantibor I, Hertug af Stettin (1368—1413).

28. *MONETA ⁘ DVC STETIN. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ DVCIS ⁘ STET Kors, i 2den Vinkel en Fugleklo. 1

29. *MONETA ⁘ DVC STETII. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ DVCIS ⁘ STET Kors, i 4de Vinkel en Fugleklo. 1

Barnim VIII og Svantibor II af *Bart* (1415—1451 og 1440).

30. ⁘ MONETA ∘ DVC' D ∘ BAR. Grif. — AVE MA RIA CRA. Stort Kors, i Midten et Firblad. 1

Mecklenborg.

31. Brakteater med Tyrehoved. 12

Hamborg.

32. Brakteat. Bygning med tre Taarne og omsluttende et Neldeblad. 2

Lübeck.

33. ❀ MONETA : LVBICENS'. Dobbelt-Ørn. — ❀ CIVITAS ⁘ IMPERIAL' Stort Kors, i Midten et Firblad. 1

34. ❀ MONETA ⁘ LVBICENSIS. Dobbelt-Ørn. — ✠ CIVITAS ⁘ IMPERIALS. Som Adv. 1

35. *MONETA ⁘ LVBICENSIS. Skjold med Dobbelt-Ørn. — *CIVITAS ⁘ IMPERIALIS. Som Adv. 1

36. *MONETA : LVBICENSIS. Samme Typ.; en Kugle mellem to Ringe over og en Kugle ved hver Side af Skjoldet. — *CIVITAS : IMPERIALIS. Som Adv. 1

37. Som foreg. Samme Typ. — *CIVITAS ⁘ IMPERIALIS. Som Adv. 1

Wismar.

38. Brakteat. Langdelt Skjold. 1

39. ✠ MONETA ⊙ WYSMAR. Tyrehoved. — ⊙ CIVITAS ⁘ MAGNOPO. Som Adv. 1

40. *MONETA : WYSMARI. Skjold med Tyrehoved, tre Kugler ved Skjoldet. — *CIVITAS ⊙ MAGNOPO. Som Adv. 1

Lüneborg.

41. ❀ MONETA ⁘ LVNEBORG. Løve. — ✠ SIT ⁘ LAVS ⁘ DEO PATRI. Som Adv. 1

824

824

42 ⁘ MONETA ⁘ LVNEBVRGES. Skjold med Løve; tre Kugler ved Skjoldet. — °₀° SIT °₀° LAVS °₀° DEOPATRI. Som Adv. 1

43. ⁘ MONETA ⁘ LVNEBVRGENS. Skjold med Løve; tre Kugler ved Skjoldet. — Som foreg. 1

Rostock.

44. Brakteat. Grif. 3

45. * MONETA ⁘ ROSTOKCEN. Grif. — *CIV ITAS MAG ROP. Stort Kors. Grif i 1ste Vinkel. 1

46. * MONETA ⁘ ROSTOKCEN. Grif. — Som foreg. 1

47. * MONETA ⁘ ROSTOKCE. — — Som foreg.

48. ⁂ MONETA ⁂ ROSTOKCEN. Grif. — ∵ CIVITAS MAGNOPOL. Stort Kors; i Midten et Firblad, omsluttende en Stjerne. 2

49. Som foreg. Grif. — ∵ CIVITAS ⁂ MAGNOPOL. Stort Kors; i Midten et Firblad, omsluttende en Stjerne. 4

50. ⁂ MONETA * ROSTOKCEN. Grif. — Som foreg. — 2

51. ⁂ MONETA ⁂ ROSTOKCEN. Grif. — Som foreg. — 22

52. ⁂ MONETA ⁂ ROSTOKCEN. Grif. — Som foreg. — 9

53. ⁂ MONETA ⁂ ROSTOKCEN. Grif. — * CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. — 3

54. Som foreg. Grif. — ⁂ — ∵ — — 3

55. ∵ MONETA ⁘ ROSTOKCEN. Grif. — ∵ — ⁂ — — 5

56. Som foreg. Grif. — * — ⁘ — — 1

57. Som foreg. Grif. — ∵ — ⁂ — (med Stjerne udfor den ene Korsarm). 1

58. ∵ MONETA ⁂ ROSTOKCEN. Grif. — CIVITAS : MAGNOPOL. (uden Stjerne) 1

59. Som foreg. Grif. — ⁂ — ∵ — — 1

60. Som foreg. Grif. — ∵ — ⁂ — — 2

61. ❄ MONETA ⁂ ROSTOKCES. Grif. — ❄ — ⁂ — — 3

62. Uvisse af samme Typ. 10

63. ❄ MONETA ⁂ ROSTOKCE. Grif. — ∵ CIVITAS ⁂ MAGNOPOL. Med Kugle i Firbladet. 1

64. ❄ MONETA ⁘ ROSTOKCE. Grif. — Som foreg. — 4

65. ❄ — ⁂ ROSTOKCEN. — ❄ CIVITAS ⁂ MAGNOPOL. — 1

66. ❄ MONETA ⁘ ROSTOKCE. — ❄ — ⁘ — (Stjerne i 2den Vinkel). 22

67. Som foreg. — ❄ CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. (Uden Stjerne) 8

68. ❄ MONETA ⁘ ROSTOKCEN. — ❄ — ⁘ — — 4

69. ❄ — ⁘ ROSTOKCE. — * — ⁂ MAGNOPOL. — 2

70. ❄ — ⁂ — . (Stjerne under Grif. — ❄ CIVITAS ⁂ MAGNOPOL. 4

946

946

71. ❄MONETA ✕ ROSTOKCE (Stjerne under Grif). — ❄CIVITAS ✕ MAGNOPOL. (Stjerne udfor hver Korsarm). 3
72. ❄ MONETA ✕ ROSTOKCE. — Som foreg. 4
73. × MONETA ⁘ ROSTOKCE (Kugle under Grif). — : CIVITA ⁘ MAGNOPOL. 5
74. ∵ MONETA ✕ ROSTOKCE. — ∵ CIVITAS ✕ MAGNOPOL. 1
75. ∵ — ✕ ROSTOKCEN. — * — ⁘ — 1
76. ❄ CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. — ❄ — ⁘ — 1
77. Som foreg. — ❄MONETA ⁘ ROSTOKCE 1
78. *MONETA ✕ ROSTOKCE. Grif. — ∘ CIVITAS ✕ MAGNOPOL. Vaabenskjold, omgivet af tre Kugler. 1

Güstrow.

79. *CIVITAS DOMDE WERL. Tyrehoved. — MON ETA CVS TRO Stort Kors. 1
80. ⁘ CIVITAS DNI D WERLE. Tyrehoved. — ✠MONETA CVSTROWE Kors; i Midten en Ring, omsluttende en Stjerne. 1
81. ⁘ CIVITAS DNI D WERLE. Tyrehoved. — ∘MONETA∘ CVSTEROWE. Kors, med to udsirede Arme; i Midten en Ring, omsluttende en Kugle. 1

Gnoien.

82. (Halv Lilie) CIVITAS✤MAGNOPOL. Grif. — (Halv Lilie) MONETA ✤ GNOGNENSIS. Kors; i Midten en Ring, omsluttende en halv Lilie. 5
83. Som foreg. Grif. — (Halv Lilie) MONETA✤ GNOGNENSIS. 2
84. Som foreg. Grif. — — — ✤GNOGNENSIS. 2
85. Som foreg. — — — (Halv Lilie) GNOGNENSIS 4
86. (Halv Lilie) CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. — (Halv Lilie) MONETA ⁘ GNOGNENSIS 2
87. (Halv Lilie) CIVITAS ⁘ MAGNOPOL. — (Halv Lilie) MONETA (Halv Lilie) GNOGNENSIS. Kors; i Midten et Firblad, omsluttende en Kugle. 8
88. Som foreg. — (Halv Lilie) MONETA (Halv Lilie) GNOGNENSI. 1

Stralsund.

89. Brakteat. Flag, forneden en Pilespids. 1
90. ❄MONETA ❄SVNENSIS. Pilespids. — DEV SIN ON ETV. Stort Kors; i 2den og 4de Vinkel en Pilespids. 1
91. ❄MONETA ⁘ SVNDENSIS. Pilespids. — ❄DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETVO Kors; i 1ste og 3die Vinkel en Pilespids (Grospfennig). 5

997

997

92. Som foreg. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ In ⁘ NOVINETVO. — 1

93. Som foreg. Pilespids. — ❄ — ⁘ — ⁘ — Pilespids i 2den og 4de Vinkel. (Grospfennig). 5

94. ❄MONETTA ⁘ SVNDENSIS. Pilespids. — ❄DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINE × TVO. Kors; i 4de Vinkel en Pilespids. 1

95. ❄NONETTA❄SVNDENS. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINE TVO Pilespids i 1ste og 3die Vinkel. 1

96. Som foreg. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINE TVO. — 2

97. Som foreg. — — ❄ — ⁘ — ⁘ — TV. — 2

98. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — TV. — 1

99. Som foreg. Pilespids. — ❄ — ⁘ — ⁘ — ⁘ T — 1

100. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — TVO. Pilespids i 2den og 4de Vinkel. 4

101. Som foreg. Pilespids. — ❄ — ⁘ — ⁘ — TV. — 12

102. ❄ NONETTA❄ SVNDENS. Pilespids. — ❄DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETV. Pilespids i 1ste og 3die Vinkel. 2

103. Som foreg. Pilespids. — ❄DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETV. Pilespids i 2den og 4de Vinkel. 1

104. *MONETTA SVNDENSIS. Pilespids. — *DEVS ⁘ IN NOMINE×TVO Pilespids i 1ste Vinkel. 1

105. ·NONETTA∘SVNDENSIS. Pilespids. — ∘ — ∘—∘ — ∘ — Pilespids i 4de Vinkel. 1

106. *NONETTA∘SVNDENSI. Pilespids. — ❄ — ⁘ — ∘ — TV. Kors; i Midten en Ring, omsluttende en Stjerne. (Grospfennig). 1

107. *NONETTA❄SVNDEN'. Pilespids. — Som foreg. (Grospfennig). 1

108. *NONETTA ⁘ SVNDENSIS. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. Kors; i Midten en Ring, omsluttende en Stjerne; Pilespids i 4de Vinkel. 1

109. ⁘ NONETTA ⁘ SVNDENSIS. Flag. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. Kors; i Midten en Ring, omsluttende en Stjerne. (Dreiling). 1

110. *NONETTA SVNDENSIS. Pilespids — DEV * SIN * OVINETV. Pilespids. 1

111. *NONETTA SVNDESIS. Pilespids. — Som foreg. Pilespids. 2

112. Som foreg. — — DEVS × IN×. . . . × TV. Pilespids. 1

113. ✠NONETTA ⁘ SVNDENSIS. Skjold, med Pilespids. Omskriften begynder ved Skjoldets venstre Hjørne. — *DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO ⁘. Som Adv. 30

114. Som foreg. — — * DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINE ⁘ TVO ⁘. Som Adv. 2

115. Som foreg. — — * — ⁘ — ⁘ — — ⁘. — 2

116. Som foreg. — — * — ⁘ — ⁘ — ∘ — ∘. — 1

1075

		1075
117.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINE TV. Som Adv.	3
118.	Som foreg. — — ✠ — ⁝ — ⁝ — TVO. —	4
119.	Som foreg. — — ⁝ — ⁝ — ⁝ — — —	1
120.	Som foreg. — — ⁝ VEVS ⁝ — ⁝ — ⁝ — —	1
121.	Som foreg. — — Ubestemmelig.	1
122.	✠VONETA ⁝ SVNDENSIS. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETVO. —	12
123.	✠ — · — — — Som foreg.	4
124.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINE∘TVO. —	1
125.	✠VONETA ⁝ SVNDENSI. — — * — ⁝ — ⁝ — — —	33
126.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINE ⁝ TVO. Som Adv.	1
127.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — TVO. —	1
128.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — TV. —	10
129.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — ∘TV. —	1
130.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — ∘T. —	1
131.	Som foreg. — — ⁝ — ⁝ — ⁝ — TVO. —	7
132.	Som foreg. — — ⁝ — ⁝ — ⁝ — TV̄O. —	1
133.	✠VONETA ⁝ SVNDENSIS. Skjold med Pilespids. Omskriften begynder ved Skjoldets høire Hjørne. — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETVO. Som Adv.; men Omskr. beg. ved venstre Hjørne.	19
134.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETV. —	2
135.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — TVO. Omskr. beg. ved Skjoldets høire Hjørne.	34
136.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINE ∘ TVO. —	1
137.	Som foreg. — — * — ⁝ — ⁝ — ⁝ TV. —	2
138.	✠VONETA ⁝ SVNDENSIS. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETVO. —	4
139.	✠ — ⁝ SVNDENSI. — — Som foreg. —	31
140.	✠ — ⁝ — . Kugle forneden i Skjoldet. — Som foreg.	1
141.	✠VONETA ⁝ SVNDENSI. Ring over Skjoldet. — Som foreg. Kugle over Skjoldet.	2
142.	✠VONETA ⁝ SVNDENSI. Ring forneden i Skjoldet. — Som foreg. Kugle over Skjoldet, Ring forneden.	3
143.	Som foreg. — — Som foreg. Kugle forn. i Skjoldet.	1
144.	Som foreg. — — Som foreg. Ring forn. —	1
145.	Som foreg. — — Som foreg. Kugle over Skjoldet.	2
146.	Som foreg. — — *DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETV. Ring forn. i Skjoldet.	1
147.	Som foreg. — — Ubestemmelig.	1
148.	(Lilie) VONETA ⁝ SVNDENSIS ⁝ Omskr. begynder ved Skjoldets venstre Side. — ✠DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINETVO. Som Adv.	4
149.	(Lilie) VONETA. SVNDENSIS. — — ✠DEVS ⁝ IN ⁝ NOVINE ∘TV. Som Adv.	1
		1267

1267

150. (Lilie) MONETA · SVNDENSIS. — — ✠ DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINE TV.
Som Adv. 1

151. Som foreg. — — (Lille) — · — — TVO
Som Adv. 1

152. Som foreg. — — (Lilie) — ⁘ — ⁘ — —
Som Adv. 1

153. Som foreg. — — (Lilie) — ⁘ — ⁘ — TV.
Som Adv. 1

154. (Lilie) MONETA ⁘ SVNDENSIS. — — * — ⁘ — ⁘ — TVO.
Som Adv. 1

155. Som foreg. — — ✠ — ⁘ — ⁘ — —
Som Adv. 2

156. Som foreg. — — (Lilie) — ⁘ — ⁘ — —
Som Adv. 1

157. Som foreg. — — * — ⁘ — ⁘ — ⁘ TVO.
Som Adv. 1

158. (Lilie) MONETA ⁘ SVNDENSI. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — TVO.
Som Adv. 2

159. Som foreg. — — ✠ — ⁘ — ⁘ — —
Som Adv. 1

160. (Lilie) MONETA · SVNDENSI. — — * — ⁘ — ⁘ — TV.
Som Adv. 1

161. * MONETA ⁘ SVNDENSIS. Omskriften begynder ved Skjoldets venstre Side. — ✠ DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETVO. Som Adv. 3

162. Som foreg. — ✠ DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINE∘TVO. — 1

163. Som foreg. (?) — * — ⁘ — ⁘ — TVO. — 1

164. Som foreg. (?) — * — ⁘ — ⁘ — TV̄Ō. — 2

165. ✠ MONETA ⁘ SVNDENSIS ⁘. Omskr. begynder over Skjoldet. — ✠ DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETVO. Omskr. beg. ved Skjoldets venstre Side. 1

166. (Lilie) MONETA ⁘ SVNDENSI. Som foreg. — * DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETVO. Som foreg. 1

167. Som foreg. — — * — ⁘ — ⁘ — ⁘ — — 2

168. — Ensidet, Reverspræg. — * — ⁘ — ⁘ — — .
Omskr. beg. ved Skjoldets venstre Side. 1

169. * MONETA ⁘ SVNDENSIS. ꝑ. ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOMINETVO. ꝑ. 1

170. * — ⁘ SVNDENSI. — Som foreg. — 1

Greifswalde.

171. Brakteat. Kronet, modvendt Hoved (1 større og 1 mindre). 2

172. ⁘ MONETA ⁘ GRIPESWOLD. Grif. — × DA LAV DEN DEO.
Vaabenskjold, omgivet af 4 Ringe og lagt over et stort Kors. 1

1297

1297

173. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOL. Grif. — *DA LAV DЄИ DЄO. — 20
174. Som foreg. — — ×— — — — . — 13
175. ⁘ ИONЄTA ∘ ЄRIPЄSWOL. — — *— — — — . — 34
176. ⁘ — ⁘ ЄRIPЄSWOI. — — ×— — — — . — 17
177. ⁘ — ⁘ ЄRIPЄSWO. — — *— — — — . — 12
178. Som foreg. — — ×— — — — . — 7
179. *ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOL. — — ×— — — — . — 3
180. Som foreg. — — *— — — — . — 1
181. *ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOI. — — ×— — — - (?) — 1
182. Som foreg. — — *— — — — . — 1
183. *ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWO. — — ×— — — — . — 1
184. Som foreg. — — *— — — — . — 3
185. ✠ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOL. — — ✠— — — — .
Samme Typ., men kun med Ringe over Skjoldet. 3
186. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOL. — — ×— — — — . — 4
187. ⁘ — ⁘ ЄRIPЄSWOL. — — ×— — — — . — 3
188. ⁘ — ⁘ ЄRIPЄSWO. — — ×— — — — . — 7
189. × — ⁘ — — — ×— — — — . — 2
190. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOI. — — *— — — — . To
Kugler over Skjoldet. 3
191. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWO. — — *— — — — . — 3
192. ⁘ — ⁘ ЄRIPЄSWOL. Є under Grif. — *DA LAV DЄИ
DЄO. To Kugler over Skjoldet. 2
193. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWO. Є under Grif. — *DA LAV DЄИ
DЄO. To Kugler over Skjoldet. 3
194. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWO. Ring under Grif. — *DA LAV DЄИ
DЄO. To Kugler over Skjoldet. 1
195. ⁘ ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOL. Kugle under Grif. — *DA LAV
DЄИ DЄO. To Kugler over Skjoldet. 3
196. ❄ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWOI. — — ❄DA LAV DЄИ DЄO. Vaaben-
skjold, lagt over et stort Kors (Grospfennig). 1
197. ❄ИONЄTA ⁘ ЄRIPЄSWO. — — ❄DA LAV DЄИ DЄO. — (Grpf.) 3
198. ИONЄTA ЄRIPЄSWAL. — — °₀° DA °₀° LAV DЄM °₀° DЄO.
Vaabenskjold, lagt over et Kors. 3
199. ∘ ИONЄTA ЄRIPЄSWOLT. — Som foreg. 1

Demmin.

200. ⁘ ИONЄTA ⁘ DЄИIИЄИS. Lilie mellem to Ringe. — ⁘ CIVITAS
⁘ DVC'∘ WOLЄA. Grif. 6
201. ⁘ ИONЄTA ⁘ DЄИIИЄИS. Samme Typ. — Som foreg. 1
202. ⁘ — ⁘ DЄИIИЄИS'. — — — Som foreg. 2
203. ⁘ — ⁘ DЄИIИЄИS. — — — ❄CIVITAS ⁘ DVC'·
WOLЄ. Grif. 2

1463

1463

204. ⁘ NORETA ⁘ DENINERS?. Lilie, uden Ringe. — ⁘ CIVITAS ⁘ DVC'∘ WOLET. Grif. 5

205. ⁘ NORETA ⁘ DENINERS'. Lilie, uden Ringe. — Som foreg. — 1

206. ⁘ — ⁘ DENINERS. — — — Som foreg. — 7

207. ⁘ — ⁘ DENINERS. — — — ⁘ CIVITAS ⁘ DVC'. WOLET. Grif. 1

208. Som foreg. — ⁘ CIVITAS ⁘ DVC'· WOLE. Grif. 1

209. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — — 1

210. ⁘ NORETA ⁘ DENINER. — — ⁘ — ⁘ — '∘ WOLET. — 4

211. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — '. — — 1

212. *NORETA ⁘ DENINERS.— — ⁘ CIVITA' ⁘ DVC'∘ WOLET. — 1

213. ❀NORETA ⁘ DENINERS'. Lilie. — ❀CIVITAS ⁘ DVC' ⁘ WOLET. Kors. Grospfennig. 1

214. ❀NORETA ⁘ DENINER. Lilie. — ⁘ — ⁘ — '∘ — Kors. Grospfennig. 1

Anklam.

215. ✠NORETA : TANKLYH. Pilespids; forneden tre Kugler. — ✠BENEDICTVS : DEVS. Kors; i Midten et Firblad; i 1ste Vinkel en Ring. 1

216. *NORETA ⁘ TANELIMEN. Pilespids; forneden en Kugle. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINE TVO. Kors; i 1ste Vinkel en Kugle. 1

217. *NORETA ⁘ TANELINE. — — Som foreg. — 3

218. Som foreg. — — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO — 1

219. Som foreg.(?) — — Som foreg. Uden Kugle i Korsvinkel 1

220. *NORETA ⁘ TANELIM. — — Som foreg. Med Kugle i 1. Korsv. 3

221. ⁘ — ⁘ — — — ⁘ DEVS ⁘ NOVINE ⁘ IN ⁘ TVO. Kugle i 2den og 4de Vinkel. 1

222. Som foreg. — — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETV. — 1

223. Som foreg. — — Som foreg. Kugle i 1. og 3. Vinkel. 2

224. ❀NORETA ⁘ TANELINEN. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. Kors; i 2.Vinkel en halv Lilie. (Grospfennig). 1

225. ❀NORETA ⁘ TANELIN. Pilespids. — Som foreg. Halv Lilie i 1. Vinkel. (Grospfennig). 1

226. ⁘ NORETA ⁘ TANELIMEN. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. Kors; i 1. Vinkel en Lilie. 1

227. ⁘ NORETA ⁘ TANELIME. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. Kors; i 1. Vinkel en Lilie 15

228. Som foreg. Pilespids. — ∘ DEVS ⁘ IN ⁘ NOVINETVO. — 4

229. Som foreg. — — ∘ — ⁘ — ⁘ — TVO. — 1

230. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — ∘TVO. — 1

231. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — ⁘ — — 1

1526

1526

232. ⁘ NORETA ⁘ TARELINE. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Kors; i 1. Vinkel en Lilie. 1

233. Som foreg. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Lilie i 2. Vinkel. 4

234. Som foreg. — Ring over Pilespidsen. — Som foreg. — 1

235. ⁘ NORETA ⁘ TAELINER. Uden Ring. — Som foreg. — 2

236. ⁘ — ⁘ TARELIM. — — Som foreg. Lilie i 3. Vinkel. 1

237. ⁘ NORETA ⁘ TARELIME. Uden Ring. — Som foreg. Lilie i 4. Vinkel. 2

238. Som foreg. — — Som foreg., men halv Lilie i 4. Vinkel. 1

239. (Lilie) NORETA ⁘ TARELIME. — — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Lilie i 1. Vinkel. 9

240. Som foreg. — — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINE ⁘ TVO. — 1

241. Som foreg. — — ∘ — ⁘ — ⁘ — — — 2

242. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — —. Lilie i 4. Vinkel. 1

243. *NORETA ⁘ TARELIM. — — ⁘ DEVS ⁘ NORINE ⁘ IN ⁘ TVO. Lilie i 4. Vinkel. 1

244. ⁘ NORETA ⁘ TARELIM. Pilespids. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Kors; i Midten en Ring, omslutt. en Kugle. 1

245. ⁘ NORETA ⁘ TARKLYN. Pilespids; forn. en Ring. — Som foreg. 1

246. ⁘ — ⁘ TARELIM. Pilespids; forn. en Ring. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINE ⁘ TVO. Samme Typ. 2

247. Som foreg. Uden Ring forn. — Som foreg. — 4

248. ⁘ NORETA ⁘ TARKLIM. — — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Samme Typ. 1

249. ⁘ NORETA ∘ TARKLYH. Pilespids; Ring forned. — Som foreg. 2

250. ⁘ NORETA ∘ TARKLYN. Pilespids; Ring forned. — ⁘ DEVS ∘°∘ IN ⁘ NORINE ⁘ TVO. Samme Typ. 1

251. °∘° NORETA ⁘ TARKLYN. Pilespids; Ring forned. — ⁘ DEVS °∘° IN ⁘ NORINE ⁘ TVO. Samme Typ. 1

252. *NORETA ⁘ TARKLYH. Pilespids; Ring forneden. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINETVO. Samme Typ. 2

253. *NORETA ⁘ TARELYN. Pilespids; uden Ring forn. — : DEVS : IN : NORINE : TVO. — 2

254. *NORETA ⁘ TARELIN. Lilie. — ⁘ DEVS ⁘ IN ⁘ NORINE TVO. Som Adv. 2

255. Som foreg. — — ⁘ — ⁘ — ⁘ — ⁘ — — 1

Friedland.

256. ⁘ NORETA ⁘ VREDELAR. Tyrehoved. — ⁘ CIVITAS ⁘ MAERORPOL. Kors; i Midten en Ring, omsl. en Stjerne. 1

1573

Treptow. 1573

257. ⁘ MONETA ⁘ TREPETOW. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ DVCIS · STET. Kors; i 4de Vinkel en Fugleklo. 3

Ukermünde.

258. *MONETA ⁘ DVC'∘ STETIN. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ VKERNVNDE. Kors; i 1ste Vinkel en Fugleklo. 1

259. *MONETA ⁘ DVC'∘ STETI. Grif. — Som foreg. — 4

260. Som foreg. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ VKERNVNDE. Fugleklo i 2den Vinkel. 1

261. Som foreg. Grif. — ⁘ CIVITAS ⁘ VKERNVND. Fugleklo i 2den Vinkel. 1

Den tydske Orden.

Winrik I af Kniprode. 1351—1382.

262. ✠ MAGISTER × GENERALIS. Vaabenskjold med bredt Kors og i Midten et lille Vaaben. — ✠ M × DOMINORVN × PRVSSIE. Kors. (1/3 Schilling). 2

263. ✠ MAGST ⁘ WYNRICS ⁘ PRIMS. Vaabenskjold med bredt Kors og i Midten et lille Vaaben. — ✠ MONETA ⁘ DNORVM ⁘ PRVCI. Korsdelt Skjold. (Schilling). 12

Konrad III af Jungingen. 1393—1407.

264. ✠ MAGST ⁘ CONRADVS ⁘ TERCI. Typ som foreg. — ✠ MONETA ⁘ DNORVM ⁘ PRVSI. Typ som foreg. (Schilling). 1

265. ✠ MAGST ⁘ CONRADVS ⁘ TERCI'. Typ som foreg. — ✠ MONETA ⁘ DNORVM ⁘ PRVC'. Typ som foreg. (Schilling). 1

266. ✠ MAGST' × CONRADVS ⁘ TERC. Typ som foreg. — ✠ MONETA ×DNORVM ⁘ PRVC'. Typ som foreg. (Schilling). 1

267. ✠ MAGST' × CONRADVS ⁘ TERCI'. Typ som foreg. — ✠ MONETA ✠DNORVM ⁘ PRVCI. Typ som foreg. (Schilling). 1

268. ✠ MAGST' × CONRADVS ⁘ TERCI⁹. Typ som foreg. — ✠ MONETA × DNORVM ⁘ PRVCI⁹. Typ som foreg. (Schilling). 1

Henrik I af Plauen. 1410—1413.

269. ✠ MAGST ⁘ HINRICVS ⁘ PRIMS. Typ som foreg. — ✠ MONETA ⁘ DNORVM ⁘ PRVCI. Typ som foreg.; D over Skjoldet. (Schilling). 2

270. ✠ MAGST' · HINRICVS · PRIM. Typ som foreg. — ✠ MONETA · DNORVM · PRVCI. Typ som frg., · over Skjold. (Schilling). 1

271. ✠ MAGST · HINRICVS · PRI'. Typ som foreg. — ✠ MONETA · DNORVM · PRVCI. Typ som foreg. (Schilling). 1

1606

I Stege-Fundet optræde de danske Mynter i forholdsvis langt ringere Antal end i Flensborg-Fundet, hvorimod de fremmede, nordtyske Mynter ere meget fyldigt repræsenterede

og med en Rigdom af Variationer. Men selv om de danske Penge ikke udmærke sig ved noget særlig stort Forholdstal, og skjøndt der blandt Kong Eriks 697 Sterlinge ikke findes nogen tidligere ukjendt Variation, indeholder Fundet dog nogle danske Mynter af særlig Interesse, nemlig de fire Firepenninge fra Næstved, udmyntede af samme Typ som Trepenningene (Sterlinge). Denne Udmyntning har hidtil været

Firepenning fra Stege Fundet (Nr. 8). Vægt 1,10 Gram.

ukjendt. Den eneste tidligere kjendte Firepenning fra Erik af Pommern er, som ovenfor omtalt, fra samme By. Den har samme Adversfremstilling, Kronen, som de nu fremkomne Mynter af denne Værdi; men paa Reversen ses en Bispestav fremstillet. Dens Vægt er 1,15 Gram. De nu fremkomne Firepenninge, der have været udmyntede til en med de nordtydske Wittenpfennige stemmende Værdi, og med en Vægt af 1,10 Gram, adskille sig fra den tidligere ved Reversfremstillingen, Korset, der svarer til den, som findes paa Sterlingene fra Lund og Næstved. Det fremgaar heraf, at man først har foretaget Udmyntningen af Firepenninge med Bispestav og derefter med Kors; senere er man gaaet over til Udmyntning af Trepenninge af samme Typ, men med 0,75—1 Grams Vægt.

I et Aktstykke fra Aar 1402 omtales et Laan „in triginta duabus marcis argenti in alba moneta legali Syalandie et datiua«. Det har været antaget, at denne Omtale af den hvide, sjællandske Mynt maatte gjælde Firepenningen med Bispestaven. Efter Fremkomsten af de nu fundne Firepenninge er det dog mere sandsynligt, at Bestemmelsen ved Laanets Ordning har drejet sig om denne Mynt fra Næstved,

da Udmyntningen af den utvivlsomt er foretaget faa Aar, førend man, omtrent 1405, begyndte at udmynte Sterlingen.

Firepenningen med Bispestaven tilhører Tiden efter de nordiske Rigers Forening, Aar 1397, da Erik af Pommern paa Mynten kaldes Danmarks, Sverigs og Norges Konge. Udmyntningen er formentlig foretaget ved Aar 1400, og kort Tid derefter er man da gaaet over til at udmynte de andre Firepenninge af den yngre Typ.

Af sjeldne, fremmede Mynter indeholder Fundet ikke meget. De vigtigste ere fra Stæderne Friedland og Ukermünde samt fra den tyske Ordensmester Henrik I af Plauen.

Med Hensyn til Stege-Fundets Nedlægningstid viser det sig, at denne har været nogle faa Aar yngre end Flensborg-Fundets. I Fundet findes en pommersk Mynt (Nr. 30), præget af Hertugerne Barnim VIII og Svantibor II af Bart, hvis Regjering begynder Aar 1415; denne Mynt er den yngste i Fundet, hvis Alder kan paavises. Da der ikke heller i dette Fund forekommer noget Exemplar af Dronning Philippas Mynt fra 1424, som vistnok vilde have været tilstede her, saafremt Fundet var yngre end dette Aar, tør man antage, at det maa være nedlagt omkring Aar 1420.

Følgende Tabel giver en Oversigt over det Antal, i hvilket de enkelte Landes og Stæders Mynter optræde i de to Fund.

	Flensborg-F.	Stege-F.
Danmark		
Lund	4905	366
Næstved	2913	331
Wisby	23	»
Sverig.		
Stockholm	2	»
Åbo	27	»
Tydskland.		
Pommern	75	104
Mecklenborg	1	12
Aachen	1	»
Bremen	6	»
Stade	7	»
Hamborg	4	2

	Flensborg-F.	Stege-F
Lübeck	10	5
Wismar	1	3
Lüneborg	4	3
Rostock	13	137
Güstrow	1	3
Gnoien	16	24
Stralsund	2	304
Greifswalde	3	158
Demmin	2	35
Anklam	8	85
Friedland	»	1
Stettin	2	»
Treptow	1	3
Ukermünde	»	7
Tydske Orden	»	23
Lieflandske Orden	14	»
Biskopper i Dorpat	20	»
	8061	1606

Tallene vise, i hvilket særdeles stort Antal den danske Mynt forekommer i Flensborg-Fundet, medens den er tilstede i et forholdsvis meget ringere Antal i Stege-Fundet, hvor end ikke Halvdelen er dansk Mynt. Dette er saameget mærkeligere, som Byen laa saa nær ved Sjællands daværende Myntsted, Næstved. Det kunde herefter synes troligt, at den sønderjydske By paa den Tid ikke har havt nogen synderlig livlig Forbindelse med de nordtydske Handelspladser, og at derimod Stege har været en By, som besøgtes meget af de hanseatiske Kjøbmænd, og hvor der derfor har været stærk Tilgang af nordtydsk Mynt, navnlig fra Havnestæderne. Alene fra Rostock, Stralsund og Greifswalde indeholder Stege-Fundet saamange Mynter, at deres samlede Antal omtrent er ligesaa stort som de danske Mynters. Selvfølgelig kunne dog tilfældige Handels- og Betalingsforhold have gjort deres Indflydelse gjældende. Det er saaledes eiendommeligt, at der i Stege-Fundet forekomme adskillige, større Pengestykker, Grospfennige, medens saadanne ganske mangle i Flensborg-Fundet.

P. Hauberg.

NORDISKE RUNEINDSKRIFTER OG BILLEDER PAA MINDESMÆRKER PAA ØEN MAN.

AF

SOPHUS BUGGE.

I intet Land udenfor det nuværende Norden er der saa mange synlige Minder om de gamle Nordboer som paa den lille Ø Man.

Her findes talrige af Nordboer, særlig Nordmænd, reiste Mindesmærker af Sten. Disse Mindesmærker, paa hvilke navnlig Worsaae i sit interessante Skrift »Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland« har hendraget vor Opmærksomhed, har mærkelige Ornamenter og Billeder, oftest udførte i flad Relief. De er prydede med et Kors, som indtager næsten hele Stenens Høide. Det høieste nordiske Kors paa Man er vel 8 Fod høit, men de fleste er lavere. Intet naar paa langt nær Høiden af flere irske og engelske Kors. Mange af Mindesmærkerne paa Man er forsynede med indhuggede nordiske Runeindskrifter. Cumming kjendte i 1857 i det mindste 40 nordiske Kors, og senere er fundet ikke faa. Mange Kors er kun bevarede i Brudstykker. Der findes jævnlig nye. Nu skal der paa Man være fundet i alt 26 nordiske Runeindskrifter, af hvilke én ikke er indridset paa et Kors-Mindesmærke.

Af de nordiske Kors-Mindesmærker findes der flest paa den flade Kystrand i den nordlige og nordvestlige Del af Øen. I den sydvestlige Del er næsten ingen fundne, medens der her kan paavises nogle irske Indskrifter med Oghamskrift.

I.

De fleste Runeindskrifter paa Man er først udgivne og tolkede af P. A. Munch i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1850 S. 273—281 (paa Engelsk i Mémoires des Ant. du Nord 1845—1849 p. 192 etc.) og i Chronica Regum Manniæ et Insularum, Christ. 1860, p. XX—XXIV (anden Udgave i Skrifter udgivne af »the Manx Society«, Vol. XXII, 1874).

Tegninger af alle nordiske Mindesmærker og Indskrifter paa Man er derpaa udgivne af J. G. Cumming »The Runic and other Monumental Remains of the Isle of Man«. London 1857, 4to.

Bidrag til Indskrifternes Læsning og Tolkning er blevne givne af Vigfusson i Manx Note Book Nr. 9 Jan. 1887 (hvilket Skrift jeg kun kjender af Kermodes Anførsler).

Den nyeste Samling af Indskrifterne er: Catalogue of the Manks Crosses with the Runic Inscriptions and various readings and renderings compared. By P. M. C. Kermode. Second Edition. Isle of Man 1892. Dette er en meget fortjenstlig Bog. Indskrifterne er her gengivne i Transscription med latinske Bogstaver. Her er optaget ikke faa Indskrifter, som er fundne efter Munchs Tid, og mange af de tidligere kjendte er meddelte i rigtigere Læsning.

Hr. Kermode, som allerede i Academy Febr. 26, 1887, Nr. 773 havde meddelt værdifulde Bidrag til Indskrifternes Læsning, er den første Kjender af Øen Mans Oldtidsminder. Vi skylder ham flere vigtige nye Fund og Oplysninger om disse Minder, og vi tør fra hans Haand i de nærmeste Aar vente et nyt Værk med nøiagtige Tegninger af alle Runemindesmærker paa Øen Man.

Min Søn Dr. Alexander Bugge har nylig under Hr. Kermodes kyndige og elskværdige Veiledning kunnet undersøge flere af disse Mindesmærker. Han har i Brev[1] skildret deres Eiendommelighed og har bragt hjem med sig Fotografier og

[1] Aftenposten 13de September 1899.

Tegninger af nogle af dem. Dette har givet Anledning til, at jeg har gjenoptaget Studiet af dem og her meddeler følgende Bemærkninger.

Munch har allerede fremhævet, at de manske Runeindskrifter maa deles i to Hovedgrupper. Jeg har i min første Afhandling om Røk-Stenen (i Ant. Tidskr. f. Sverige V, 1878, S. 106) paapeget, at den paa Man uden Sammenligning hyppigst forekommende og i det hele mest antike Gruppe af Runeindskrifter stemmer overens med en Gruppe af norske Indskrifter, som er udbredt i Stavanger Amt, særlig paa Jæderen, og tillige, om end sparsomt, paa Oplandene; den findes f. Ex. paa en Sten ved Vangs Kirke i Valdres. Fjærnere er denne Gruppe af Indskrifter beslægtet med den mere oprindelige Type, som vi finder paa Røk-Stenen og i de med dennes Indskrift nærmest beslægtede svenske Indskrifter.

Som Eiendommeligheder ved den her nævnte Gruppe af manske Runeindskrifter har Munch nævnt Runeformerne: ᚾ n; ᛅ a; ᛋ s; ᛏ t; ᛒ = b, saaledes som Munch først har læst sidstnævnte Runetegn. Samme Form af b-Runen findes paa jæderske Stene, paa Vangstenen i Valdres, paa Alvstad-Stenen paa Toten og i en nu tabt Runeindskrift fra Hønen paa Ringerike (der synes at have været en Mindeindskrift over en Mand, som paa et Tog fra Vinland er død i Polarhavet ved Amerika). Endelig i svenske Indskrifter af Røk-Indskriftens Type; se Ant. Tidskr. f. Sver. V 108.

En beslægtet Form af Runen for b ᚿ med Kvistene til høire findes i en Indskrift fra Shetlandsøerne og i en norsk Runerække, som er optegnet i irske Haandskrifter. I svenske Indskrifter af Røk-Typen forekommer ᚿ for b; se Ant. Tidskr. f. Sver. anf. St. ᚿ er i de fleste Indskrifter af den nævnte manske Gruppe ą, d. e. nasalt a; kun i to Indskrifter o, se i det følgende.

Til de nævnte Eiendommeligheder har jeg i Ant. Tidskr. f. Sver. V S. 107 f. føiet ᚼ h. Kermode har uafhængig fundet,

at Runen har denne Betydning; se Catal. p. 3. Samme Form af **h**-Runen findes paa jæderske Stene. Nærbeslægtede Former i svenske Indskrifter af Røk-Indskriftens Type, fremdeles paa Gimsø-Stenen fra Lofoten og i en Indskrift fra Caithness i Skotland.

Som betegnende for de her omtalte manske og jæderske Indskrifter kan fremdeles nævnes: **b** er skrevet i Indlyd i flere Tilfælde, hvor sædvanlig skrives **f**, se i det følgende. *æ* (*i*-Omlyden af kort *a*) kan betegnes ved **ai**, og *ǫ* (*u*-Omlyden af kort *a*) betegnes ofte ved **au**. Saaledes[1]: **aiftir** 9 (Ballaugh), men i andre Indskrifter **aftir**; **hailki** og **kaitil** paa Tuv-Stenen, Jæderen. Jfr. **raiti** 40 (Jurby); se i det følgende. **fauþur** 1 (Andreas). **arin : biaurk**: 6 (Andreas). **þurbiaurn** 18 (Braddan). **maun** 72 (Michael) = *Mǫn*. Jfr. **ąulaibr** 9 (Ballaugh); se i det følgende. Runen *ýr* findes ikke i manske Indskrifter.

Herefter gjennemgaar jeg de vigtigste manske Indskrifter af den nævnte Gruppe.

(72) × **mail : brikti : sunr : aþakans : smiþ : raisti : krus : þaną : fur : salu : sina : sin : brukuin : kaut** × | **kirþi : þaną : auk** | **ala : imaun** × (Kirk Michael).

Om **sunr** har været udtalt *sunr* eller *sonr*, lader sig ikke afgjøre. At 73 b har Akkus. **son**, er ikke bevisende; thi denne sidstnævnte Indskrift, som er skreven med en forskjellig Art af Runer, synes ogsaa at afvige noget med Hensyn til Sprogform; jfr. i det følgende. **aþakan** er det irske Navn *Aedacán*, nu *Egan* (Stokes).

Meningerne har været delte, om **smiþ** skal forbindes med **mail : brikti**: eller med **aþakans**. For den første Opfatning kunde den Omstændighed anføres, at Nominativsmærket *r* ofte mangler i manske Indskrifter. Saaledes kaldes f. Ex. en og samme Person i Nominativ **kautr** i Nr. 1

---

[1] Tallene ved de manske Indskrifter i det følgende henviser til Indskrifternes Nummer i Kermodes Katalog.

(Andreas) og **kaut** i Nr. 72 (dog har samme Indskrift **sunr**). Dette synes at vise, at *r* blev udtalt meget svagt. Men imod at **smiþ** skulde høre til **mail : brikti :**, taler vistnok afgjørende Ordstillingen. Thi **smiþ** skulde da regelret have været stillet foran **sunr aþakans**, som det f. Ex. heder *Kolbeinn klakkhǫfði Atlason* Ísl. ss. 1843 I 79. Jeg forbinder derfor **smiþ** med **aþakans** og holder det for at være forkortet Skrivemaade for **smiþar** eller **smiþs**.

Ordene: **sin : brukuin :** er aldeles sikre og tydelige paa Stenen, men de er hidtil ikke rigtig forklarede. Oversættelser af disse Ord som »his tenant Gaut« eller »his kinsman Gaut« eller »his surety-friend Gaut« strider bestemt mod de nordiske Sprogs Eiendommelighed. »Hans Ven Gaut« maatte have været udtrykt ved **kaut** (eller **kautr**) **uin** (eller **uinr**) **hans** (eller **hąns**).

Alle Forsøg paa at finde en brugelig Mening i **sin : brukuin :** vil vist være forgjæves, naar man her søger fuldt udskrevne Ord[1]. Stephens's Opfatning (Run. Mon. II 598) af **brukuin** som »Brug-Ven« »a lease-holder or tenant« kan naturligvis ikke være rigtig. Thi dette vilde være en urimelig Sammensætning og *bruk* i Betydning af »Part af en Gaard« er et Ord, som i Norsk er mange Aarhundreder yngre end denne Indskrift.[2].

Jeg tror, at der her foreligger en forkortet Skrivemaade, som er foranlediget ved det knappe Rum.

Der skulde fuldstændig have været skrevet: **fur : salu :**

---

[1] Det gaar f. Ex. ikke an at henføre **sin : brukuin :** som et sammensat Adjektiv til Subjektet og forstaa dette Adjektiv som *syndbrugginn* »født i Synd« eller »syndebesmittet«. Thi »syndebrygget« vilde være et alt for urimeligt Udtryk. Ogsaa i formel Henseende vilde der være grundede Indvendinger mod en saadan Opfatning at gjøre.

[2] En af mine Tilhørere har udtalt den skarpsindige Formodning, at **sin brukuin** skulde være irsk *sén Broccáin* »Broccáns Velsignelse«. Men irske Appellativer blandes i manske Indskrifter ellers ikke ind imellem de norske Ord.

sina : (auk:) sin(ar) : bru(þur)kuin(u): Den hele Indskrift maa tænkes udtalt saaledes: *Melbrigdi sunr* (eller *sonr) Aðakans smiðs* (eller *smiðar) ræisti kross þænną fyr sálu sína ǫuk* (eller *ok) sínnar bróðurkuinnu. Gǫut(r) gerði þænną ǫuk alla í Mǫn.*

»Melbrigde, Søn af Adhakan Smed, reiste dette Kors for sin og sin Broderkones Sjæl. Gaut gjorde dette Kors og alle paa Man.«

Lignende forkortet Skrivemaade forekommer af og til. F. Ex.: **þiltu ristin · iftiʀ bru** Dybeck fol. 261 (Upland) for **þi(ʀ) l(i)tu ris(a s)tin iftiʀ bru(þur).** To Led er i svenske Runeindskrifter ikke sjælden stillede sammen uden at være forbundne ved et »og«, som vi finder nødvendigt. F. Ex.: **þuruþr : skirlauh : raistu : stain :** Lilj. Run-Urk. 881. Ligesaa Lilj. 887, 894, 799, osv. Der forekommer ellers Exempler paa, at samme Mindesmærke reises for flere Menneskers Sjæl. Saaledes: **suen : gislar : sun : lit : gira : bro þasa firir. sial : sina ok faþur sins :** Lilj. Run-Urk. 1352. Ligesaa Lilj. 583 og fl. St. **bru(þur)kuin(u)** har været udtalt *bróðurkuinnu.* Den sædvanlige oldnordiske Form er *bróðurkonu.* Formen **kuinu** findes ogsaa i Nr. 6 og sandsynlig i Nr. 26. Nominativformen **kuiną** hos Lilj. 242. Melbrigdes Broder maa antages at have været død, da Korset blev reist; og dette maa være Grunden til, at der ogsaa tages Hensyn til Melbrigdes Broderkone i Indskriften.

(1) . . . **þana : af : ufaik : fauþur : sin : in : kautr : kirþi : sunr : biarnar : frąkuli** (Andreas). **af** er forkortet Skrivemaade for **af(t),** ligesom i Nr. 21. Om **frąkuli,** som hos Munch og Cumming er læst feilagtig anderledes, bemærker Kermode: »*Cooiley* (alene eller i Sammensætning) er et ikke usædvanligt Stedsnavn paa Øen«. Indskriften maa tænkes udtalt: . . . *þænna æft Úfæig* (eller *Ófæig) fǫður sinn. en Gǫutr gerði sunr Bjarnar frą Kúli.*

(»N. N. reiste) dette (Kors) efter Ufeig sin Fader, og

Gaut Bjørns Søn fra Kuli gjorde det«. **frą** af ældre *fran.* Ordet udtales i Elfdalen i Dalarne *frå* med nasalt *å.*

Den i Nr. 1 nævnte Gaut er vistnok samme Mand som den i Nr. 72 nævnte Gaut.

(75) × **iualfir : sunr : þurulfs : hins : rauþa : risti : krus : þąną : aft : friþu : muþur : siną** × (Michael).

Udtalt: *Jóalfr sunr þórulfs hins rǫuða ræisti kross þænną æft Friðu móður siną.*

I **iualfir** betegner vel **i** foran **r** en Halvlyd af *e,* som sent har udviklet sig. En tilsvarende Skriftform er **ąslaikiR** paa Frerslev-Stenen, Sjælland (vel fra første Halvdel af 9de Aarh.); men da dennes Indskrift har bevaret saa meget gammelt, kunde i **-iR** her Halvlyden af *e* mulig være Svækkelse af et oprindeligt *a*; jfr. Gen. **airikis** paa Sparløsa-Stenen Vestergötland (fra c. 850—900).

I **hins** er **h** skrevet ᚼ.

I *þænna* kan nasal Udtale udtrykkes i første Stavelse eller i anden eller i begge Stavelser eller i ingen af dem.

(6) **sąnt : ulf : hin : suarti : raisti : krus : þąna : aftir : arin : biaurk : kuinu : sina** (Andreas).

Udtalt: *Sąndulf(r)* (eller *Sǫndulfr) hinn suarti ræisti kross þænna æftir Arinbjǫrg kuinnu sína.*

Det at Nominativs *r* saa ofte mangler, synes at tyde paa, at det hørtes svagt i Udtalen.

h i **hin** skrevet ᚼ.

aftir senere Udtryk end **aft.**

kuinu har vel snarere været udtalt *kuinnu* end *kuenu* eller *kuinu.* Ialfald er det vel en Nydannelse efter Gen. pl. *kuinna*, *kuenna* og ikke en fra Urtiden bevaret Form.

(17) **þurlabr : nhaki : risti : krus : þąną : aft : fiak : sun : sin : bruþur : sun : habrs** × (Braddan).

Man har hidtil feilagtig læst ᚺᚨᛁᚴᛁ som **neaki** og ᚺᚨᛒᚱᛋ som **eabrs,** og fordi man ikke har forstaaet Navnene, har man formodet, at de var gaeliske.

habrs er Gen. af det norske Navn, som sædvanlig skrives

Hafr, af *hafr* »en Buk«. Ogsaa i andre Ord i manske Indskrifter forekommer **br,** hvor sædvanlig skrives *fr:* **þurlabr** 17. **ąulaibr** 9.

Her er vistnok Skrivemaaden med **b** bibeholdt ved Tradition fra Urnordisk, hvor **b** i denne Stilling blev udtalt som Spirant. Navne paa **-laibr, -labr** svarer til oldtyske Navne paa *-leib.* Disse Navne er ogsaa ellers i nordiske Runeindskrifter skrevne med **b** : **oalib** Torin Nr. 64 (Vestergötland), d. e. **olaib**, Akkus.; usikkert **aulaab** eller **ulab** Melhaug, Sole, Stavanger Amt; usikkert **alaib** paa en forsvunden Sten fra Tanberg, Ringerike. Med Skrivemaaden **habrs** jfr. tysk **haber* »Buk« i *habergeisz.*

I mansk Runeskrift skrives undertiden **lb** for det sædvanlige *lf,* hvor den fællesgermanske Form har havt *lf:* **liutulbs** og **ulb** Nr. 9; derimod **ulf** Nr. 6, **iualfir** (af *lb*), **þurulfs** Nr. 75. Ogsaa paa Alvstad-Stenen paa Toten **urulb** med **ł** for **b**, som i de manske Indskrifter. En Indskrift fra Hønen paa Ringerike har **þurba** »trængende« med **ł** for **b**; her kan **b** være oprindeligt.

Tilnavnet **nhaki** maa tænkes udtalt *Hnakki,* ligesom gamle danske Indskrifter skriver **rhuulfʀ**, udtalt *Hróulfʀ*; **rhafnuka,** udtalt *Hrafnunga. hnakki* betyder »Nakke«. Det forekommer som Tilnavn hos Torin Nr. 64 (Vestergötl.): **iftr oalib hnaka** og i Oldnorsk som egentligt Navn.

fiak (Akkus.) er et irsk Navn, enten det irske *Fiacc* eller *Fiacha.*

Indskriften Nr. 26, Conchan, er hidtil ikke tilfredsstillende tolket. Kermode læser:

[. . . **bruþu]r sunr × raisti × afti × uini[a]sina**
murkialu × m . . . .
× ukikat × aukraþifrit
. . a × . ni .

»On the other face of the slab«:
× **kru[s]**
× **isukrist**

þuriþ × raist × runer . . .

»(A. B., C. D's . . . . brothe)r's son × raised (this) to the memory of his friends

Murkialu M . . . .

Ugigat × and Rathfrid . .

× The Cross

× Jesus Christ

Thurith × carved × (these) runes«.

Men herimod kan bl. a. indvendes: **uinia** er ikke rigtig nordisk Form. **murkialu** er, som allerede Munch har seet, et irsk Kvindenavn: *Myrgiol* Landnáma II 16 (Ísl. ss. I 109 f.); i de irske Annaler *Muirgheal* (Stokes on the Gaelic names in the Landn.), paa Latin undertiden skrevet *Muriella*. Derfor kan **uinia** ikke være rigtigt. Kneale læser: **raisti × ift × kuinusina × murkialu ×** Dette synes at være det rette, da Formen **kuinu** sikkert forekommer i Nr. 6. Kun har vel Stenen sandsynlig **aft.**

I det følgende har Vigfussen læst **ukifat** for **ukikat** (ᛕ for ᚴ).

raþifrit kan ikke være et Navn Rathfrid. Thi et saadant norsk Navn findes ikke, og det maatte, om det havde været brugt, have været skrevet ***raþfriþ.** Endnu mindre kan **ukikat** paavises som Navn. Naar Munch siger, at denne Del af Indskriften maaské er gaelisk, er det kun et andet Udtryk for, at han ikke forstaar Ordene. Jeg formoder efter det foregaaende, at Indskriftens Begyndelse skal læses:

[. . . . —**a]r sunr × raisti × aft × kuinu sina murkialu ×**

»[N. N., N. N.']s Søn reiste (dette Kors) efter sin Hustru Myrgiala.«

Herefter formoder jeg:

ᛉ[ᛅᚦR]
× ᚢᚴᛁᚴᛅᛏ × ᛅᚢᚴᚱᛅᚦᛁᚴᚱᛁᛏ
[ᛅᚢ]ᛅ × ᚼᛁ[ᚢᛏᛁ]
× ᚴᚱᚢᛅ
× ᛁᛅᚢᚴᚱᛁᛅᛏ

D. e. *M[aðr] uggi fátt ok ráði fritt, [su]á nj[óti] kross Isukrist.*

»Et Menneske skal frygte lidet og handle smukt, saa han kan nyde godt af Jesu Kristi Kors.« Begyndelsen klinger næsten som en Sentens af Hávamál, sprungen ud af den hedenske Livsbetragtning. Dertil er her knyttet et kristeligt Tillæg *.uggi fátt;* jfr. *ugðu fátt at sér* Fms. VII 201. *ráði fritt;* jfr. *ráða stórt* res magnas aggredi, *ráða gott* res bonas efficere (Sveinbjørn Egilsson). Om Genetivformen *krist* se Larsson Ordförrådet S. 190 a. Formen **isu** viser ved sit i irsk Indflydelse.

Indskriften ender efter de fleste med: **þuriþ × raist × runer . . .**

Læsningen **runer** er paafaldende. Man venter **runar.** Det er eiendommeligt, at en Kvinde *(þúriðr)* her, som man mener, nævnes som Runerister. Jeg kan ikke mindes noget ensartet Exempel herpaa. Det er dog ikke sikkert, at **þuriþ** er et Kvindenavn. Mandsnavnet *þórðr* er opstaaet af en ældre Form *þórrøðr* og skrives i Oldengelsk *þured, þored.* Ligesaa er *Bárðr* opstaaet af *Bárøðr* og skrives af Irlænderne *Barith.* Derfor kan **þuriþ** gengive *þór(r)eð(r)*, en ældre Form af Mandsnavnet *þórðr.*

(9) **ąulaibr : liutulbsunr : raisti : krs : þana : aiftir : u[l]b : sun . sin** (Ballaugh).

Navnene i denne Indskrift blev tidligere læste feilagtig. **ąulaibr** gjengiver Udtalen *ålæibr* med langt nasalt *å* af **anulaiþar,* ligesom kort unasaleret *å (ǫ)* i manske Indskrifter gjengives ved **au.** Navnet *Ljótúlfr, Ljótólfr* er vel kjendt.

(16) **utr : risti : krus : þąną : aft : frąka** (Braddan). Det følgende er utydeligt. Nogle har læst: **faþur : sin : in : þurbiaurn . . . .**

utr er sandsynlig Navnet *Oddr.* Navnet **frąka** Akkus. af ***frąki** er det samme som ags. *Franca,* oht. *Francho.* Af Navnet *Frakki*, d. e. Frankeren, er der Spor i norske Gaardnavne; se Rygh N. G. I 332. Skrivemaaden **frąka** viser, at dette Navn paa Man blev udtalt med Nasalvokal.

Nr. 12 (Braddan) synes at burde læses: **þurfiaak : raisti : krus : þaną : ift : ufaak : sun : krinaas.**

I første Navn læser Kermode **-feaak**, men ᚼ betegner i denne Runeskrift **h**, hvilket her ingen Mening vilde give. A. Bugge har tegnet 5te Rune i Navnet som **i**, hvilket ogsaa Vigfusson her har. Navnet **þurfiaak** er karakteristisk for Sammensmeltningen af norske og irske Elementer paa Øen Man. Thi det er sammensat af det norske Forled **þur-**, som indeholder Guden Tors Navn, og det irske Navn, vi allerede har fundet i Braddan-Indskriften Nr. 17 som **fiak** (Akkus.).

ufaak er Sideform til **ufaik** Kirk Andreas Nr. 1. Det har været udtalt *Úfág* eller *Ófág*. I svenske Runeindskrifter skrives dette Navn hyppig med **a** (istedenfor **ai**) i anden Stavelse: **ufakR** eller **ofahr**, Akkus. **ufak**, se mit Skrift »Ringen i Forsa Kirke« S. 25. Paa samme Maade forholder **-labr** i **þurlabr** Nr. 15 sig til **-laibr** i **ąulaibr** Nr. 9. Fremdeles oldn. *þorlákr* til *þorleikr*, gutnisk **sigrafR** til **-raifR**, osv.; jfr. Wimmer »Døbefonten i Åkirkeby kirke« S. 58 ff., Noreen Altisl. gramm.[2] S. 37 f. Jeg holder det for muligt, at Nomin. *-laiþaR* lydret er blevet til *-láfr*, Gen. *-laiþas* til *-láfs*, derimod Dat. *-laiþe* til *-leifi*.

Eiendommelig for Braddan-Indskriften Nr. 12 er Fordoblingen af **a** i tre Navne: Nomin. **þurfiaak**, Akkus. **ufaak**, Gen. **krinaas**. I **ufaak** betegner **aa** sikkert langt *á*, og denne Betydning tør derfor vel overføres til de to andre Navne. Paa samme Maade kan i **siin** Nr. 13 (Braddan) Akkus. sg. m. = *sinn* langt *í* være udtrykt ved **ii**. Betegnelsen af lang Vokal ved Fordobling af Vokaltegnet er vistnok en af de Eiendommeligheder ved de manske Indskrifter, som ved Tradition er bevarede fra meget gamle Indskrifter med den kortere Rækkes Runer. I Danmark findes paa Tryggevælde-Stenen **þaasi**, paa Flemløse-Stenen **faaþi** (eller **faaþą**).

Fra Former af det demonstrative Pronomen, der som **þaasi** har havt langt *á* i første Stavelse, er **aa** overført til **krus : þaana** Nr. 8 (Andreas).

krinaas i Nr. 12 er Genetiv af det irske Navn *Crinán*.

Ligesom *n* her ikke er betegnet foran **s**, saaledes er *n* ikke betegnet foran **r** i **sur**, d. e. *sunr*, i Nr. 21 (Bride), hvilken Indskrift kun har irske Navne: **truian : surtufkals : raisti : krsþina : afkaþmiul : kunu : sina :**[1].

Et ikke sædvanligt nordisk Navn indeholdes i Nr. 34 (German): **inąsruþr : raist : runar : þsar** × — —

I Navnet er Runen **þ**, som først er læst saaledes af Vigfusson, ikke tydelig. D. e. *en Ásrøðr* osv. Denne Indskrift maa have sluttet sig til en forudgaaende. Navnet *Ásrøðr* forekommer i Landnám. IV 3 (Ísl. ss. I 245); det er opstaaet af *Ásfrøðr*. Den nasale Udtale af første Stavelses Vokal er udtrykt i Indskriften.

ᚾ som Tegn for nasalt *a* har vi ogsaa i Brudstykket fra Jurby (30) ... [s]**un : sin : in : ąnąn : raiti** — —. D. e. »[N. N. reiste dette Kors efter N. N.] sin Søn og reiste et andet [efter N. N.].

Munch har allerede rigtig tolket **ąnąn** som oldn. *annan* (medens man senere deri har med urette søgt et Navn Onon, som ikke har existeret). Jfr. **lit · ikikeR : anan · raisa · stain · at suni · ṡina ·** Lilj. Run-Urk. 552 (Upland). Ordet er ogsaa paa Glavendrup-Stenen skrevet **ąnąn . raiti** synes at betegne Udtalen *rætti* af *rétta* »gjøre ret« »reise op«. Jfr. **raiti** Lilj. 1119 (Stephens Run. Mon. II 720), **raita** Lilj. 883 (Stephens II 774), Lilj. 1579, og Runverser S. 39—42.

Et Par Indskrifter af denne Gruppe skiller sig ud som yngre derved, at ᚾ i dem ikke betegner ą (nasalt *a*), men **o**. Saaledes i Nr. 13 [Braddan): . . . **nroskitil : uilti i triku : aiþsoara : siin**

Første Rune synes efter et Fotografi sikkert at være **n**, ikke **h**. Flere har forstaaet Begyndelsen som *[... e]r Ásketill*, men derimod taler **n** foran **r**. Snarere: *[... su]nr Ásketil* (Akkus.) osv. Men man kan dele [i]**n roskitil** og forstaa

---

[1] Ved underprikkede Bogstaver betegner jeg utydelige Runer.

Navnet som *Hrossketill* med Vigfusson og Kermode. Vistnok har vi i Nr. 17 havt **nhaki** med bevaret **h**. Men at *h* i Fremlydens *hr* siden er faldt bort paa Man, ser man af Nr. 74 (Michael): **krim : risti : krus : þna : aft rumun.....in.** Her er **rumun**[t] Navnet *Hrómund.*[1]

Nr. 13 gjengiver jeg: ... *[e]n Rossketill vélti i tryggu æiðsuara sinn* »og Rossketil sveg i Trygd sin edsvorne Fælle« *vélti* har været udtalt med Spiranten *v*, medens *-suara* har været udtalt med Halvvokalen *w*, som i Runeindskrifter ofte skrives **o**; jfr. f. Ex. **soerþ** i en norsk Runeindskrift fra Irland hos Stephens Run. Mon. III 307. De ældste islandske Haandskrifter har *sua* med *u* efter *s* i Modsætning til *vas, vesa* med *v*.

Munch forklarer vist med rette **triku** som *tryggu*, Dativ til et Hunkjønsord **trygg* (=got. *triggwa)*, som forudsættes af den i norske Love forekommende Flertalsform *tryggvar.*

Meget yngre end alle andre manske Runeindskrifter er en Indskrift (Nr. 58, Maughold), som for ikke længe siden er kommen frem i en afsidesliggende Dal Corna i Maughold. Den findes ikke, som de andre manske Indskrifter, paa et Kors-Mindesmærke, men er grundt indridset i to Linjer paa en liden flad kunstløs Sten af Skifer.

Ved denne Indskrift kan jeg benytte en Afskrift af A. Bugge.

Efter Kermodes Katalog begynder Indskriften med: [**hir li**]**ki**[**a i**]**n krisþ**: men efter A. Bugges Tegning har der foran × **krisþ** aldrig staaet nogen fuldstændig Rune; der er her kun ridset nogle ufuldstændige Træk, med hvilke Runeristeren forsøgsvis begyndte.

Indskriften er (med kantet Sidestav paa ᚱ):

× ᛦᚱᛁᛋᚦ · ᛘᛅᛚᛅᚴᛁ : ᚢᚴ᛫ᛒᛅᚦᚱᛁᚴ : ᛅᚦᛅᚿᛘᛅᚿ ×
·.· ᚢᚿᛅᛚ · ᛋᛅᚢᚦᛅᚱ · ᛁᚢᛅᚿ · ᛅᚱᛁᛋᛏ · ᛁᚴᚢᚱᛅᚦᛅᛚ ·

× **krisþ · malaki : ok baþrik : aþanman** ×
·.· **unal · sauþar · iuan · arist · ikurnaþal** ·

[1] For **krim** læstes tidligere meningsløst **suak.**

Denne Indskrift er afgjort fra en meget senere Tid end alle andre manske Runeindskrifter og synes at være indridset af en Mand, som ikke havde tilstrækkelig Kundskab om det gamle norske Sprog og den gamle norske Skrift. Men A. Bugge bemærker, at Stenen er funden under saadanne Forhold, at man ikke tør mistænke den for at indeholde en nyere uægte Efterligning af de gamle Indskrifter.

I første Linje ramses op endel hellige Navne uden at danne Led af nogen fuldstændig Sætning. Først Kristus. Saa **malaki**, d. e. Malachias, Erkebiskop af Armagh 1132—1136, død 1148. Indskriften er altsaa yngre end denne Tid. **baþrik**, d. e. Patrik; **aþanman**, d. e. Adamnán. Det Navn, hvormed anden Linje begynder, **unal** er vel, som Kermode antager, O'Neill. Dette Familienavn har mulig været baaret af den Herre, som **sauþar iuan** har tjent.

sauþar maa, hvis Formen ikke skyldes Ukyndighed i Sproget, vel forklares af *sauðr* i kollektiv Betydning, hvorpaa Fritzner anfører Exempler. Men man venter **sauþa-**, som første Led stadig ellers i Oldnorsk heder.

I **arist** er første Rune utydelig (ᛚ snarere end ᛅ). Dette er en paafaldende Skrivemaade for **raist**. Dog forekommer **arista, aristi** i svenske Runeindskrifter. **ok** (med ᚼ for o) er yngre Form end **auk** i Nr. 26.

Denne Indskrift bruger þ imod den gamle Regel for *t* i **krisþ, baþrik**. Saaledes skrives undertiden i svenske Indskrifter: **heþinfasþ** og lign. (Runverser S. 164). Men i Indskriften fra Maughold finder vi ogsaa þ feilagtig for *d*: **aþanman**; ja endog i **kurnaþal**, d. e. i Corna-dal, som i uægte norske Indskrifter fra dette eller forrige Aarhundred.

Indskriften paa et Kors i German (Nr. 36) har ᚾ = e, men har ᛁ = s, ᛏ = t, ᛅ = a, ligesom Gauts Indskrifter. [. . . . **krjus · þensi** (el. **-se**). **ifter** (eller **efter**) · **asriþi · kunu sina** (eller **siną**) · **tutur ut** — ·

Ved Brugen af ᚾ for e stemmer denne Indskrift overens med den i det følgende omtalte Indskrift. Baade ved ᚾ e

og ved **as-** (ikke **ąs-**) viser Nr. 36 sig at være forskjellig fra Gauts Indskrifter. Her har vi Kvindenavnet *Ásriðr,* hvoraf det ellers forekommende *Ástriðr* er opstaaet.

Meget afvigende fra de øvrige Indskrifter er Nr. 73 (Kirk Michael). Det Mindesmærke, paa hvilket denne Indskrift findes, er meget forskjelligt fra de øvrige manske Korsstene og ligner mere de, som findes i Irland. Runeindskriften staar ikke, som ellers, paa samme Side som Billedet af Korset. Paa Stenen er ogsaa Oghamskrift svagt indridset. Runeformerne er forskjellige fra de ellers paa Man brugte: ᛊ **s**, ᛅ **a**, ᚾ **n**, ᛏ **t**. Indskriften har ᚽ **e**, ᛒ betyder her **o**.

a: **mal : lumkun : raisti : krus : þena : efṭer : mal . muru : fustra : sine : totir : tufkals kona : ąs : aþisl : ati**

Det maa nøiere undersøges, om Stenen har : **sin . e** : (hvilket efter et Fotografi synes muligt) eller : **sine** :

Kermode i the Academy siger udtrykkelig, at Indskriften har **sine**, ikke **sina**. **a** i **as** er utydelig.

b: **[b]etra : es : laifa : fustra : kuþan : þan : son : ilan**

Mandsnavnet **mallumkun**, Mael-Lomchon betyder Helgenen Lomchu's Tjener; Kvindenavnet **malmura**, Mael-Maire (i Middelirsk Mure) betyder Marias Tjenerinde (Stokes).

Appositionerne til **malmuru** er satte i Nominativ (istedenfor i Akkus.), uden at være paavirkede af det Navns Kasus, hvortil de logisk hører. Jeg forstaar Indskriften saaledes: *fóstra sin en dóttir Dufgals, kona æs Aðisl átti* »sin Fostermoder og Dufgals Datter, den Kone med hvem Adisl var gift«.

Inskriften b har først Vigfusson forklaret: *betra es leifa fóstra góðan þan son illan* »det er bedre at efterlade sig en god Fostersøn end en slet Søn«. Ved dette Ordsprog roser Mallumkun sig selv.

Munch (hos Cumming) mener, at Sproget i denne Indskrift er yngre end i de andre Indskrifter. Jeg mener derimod, at Forskjellen er en anden. Mallumkuns Indskrift er svensk, medens alle manske Indskrifter af den Gruppe, hvortil Gauts Indskrifter hører, er norske.

þan forekommer ikke i Norsk, men i Indskrifter paa det svenske Fastland og paa Gotland (Rydqvist V 171). Skrivemaaden **as** findes i svenske Runeindskrifter Lilj. 895 (Søderm.), 1342 (Vestergötl.); men ikke, saavidt jeg véd, i norske. Navnet *Aðisl* er svensk og dansk. Skriftformen, særlig ᚼ **o**, taler ogsaa for, at Indskriften er svensk og ikke norsk.

Fuldstændig enestaaende er en af Kermode ved Kirk Andreas funden udhuggen Sten med en ufuldstændig Indskrift, som bestaar af Binderuner og Kvistruner. Tegning findes i Proceed. of the Soc. of Ant. of Scotland, May 13, 1889 S. 333 og i Kermodes Catal. Fig. 1. Denne Indskrift er hidtil ikke læst, og jeg kan heller ikke læse den. Jeg har tænkt mig Muligheden af, at de tre Binderuner, som staar mellem to Prikker, skulde kunne læses **krus þąna** af. Men saalænge de øvrige Runer ikke er læste, bliver dette aldeles usikkert.

Af de nordiske Kors-Mindesmærkers forskjellige Udbredelse i de forskjellige Dele af Man tør vistnok sluttes, at Nordmændene boede tættest i den nordlige og nordvestlige Del af Øen, medens den oprindelige celtiske Befolkning mest havde holdt sig i den sydvestlige Del.

Det Folk, hvis Mindestene vi har i Runekorsene, er et Blandingsfolk, thi nordiske og irske Navne om hverandre møder os i Indskrifterne. Vi finder saaledes en Mand med norsk Navn, hvis Fader bærer et irsk Navn: **ufaak sun krinaas** Nr. 12. En Mand med norsk Navn, hvis ene Søn har irsk Navn, medens den anden har norsk: *þorláfr hnakki* med Sønnerne *Fiak* og *Hafr* Nr. 17. Der forekommer et Navn med norsk Forled og irsk Efterled: **þurfiaak** Nr. 12. I Nr. 73 finder vi en svensk Mand *Aðisl,* som er gift med en irsk Kone. I nogle Indskrifter er der kun norske Navne; derimod i Nr. 21 (Bride) er Indskriftens tre Navne alle irske. Og dog er Sproget for øvrigt ogsaa her norsk.

Navnene paa de Personer, som har arbeidet Mindesmærkerne eller indridset Runeindskrifterne, er norske.

Naar vi i Nr. 72 læser »Gaut gjorde dette Kors og alle paa Man«, saa vil vi finde det sandsynligt, at Gaut var den første, som paa Man arbeidede Kors med norsk Indskrift. Den samme Gaut nævnes som den, der har arbeidet Korset Nr. 1. Og Overensstemmelse i Ornamenter gjør det sandsynligt, at han har arbeidet flere af de endnu bevarede, med norsk Indskrift forsynede Kors paa Man[1]. Men alle norske Indskrifter paa Man kan ikke være indhuggede af Gaut.

I andre, sandsynligvis senere, Indskrifter finder vi nævnt andre nordiske Runeristere; **þuriþ** 26; **ąsruþr** 34; sandsynlig Torbjørn 16; langt senere Joan 58. Paa Grund af sin afvigende Eiendommelighed er heller ikke Indskriftelrne Nr. 3, 36, 73 ridsede af Gaut.

Naar vi ser bort fra Personnavnene, viser Sproget i de manske Runeindskrifter ingen Blanding med Irsk, men er ægte uforvansket Nordisk. Nominativsmærket **r** mangler vistnok ikke sjælden: **sąnt : ulf** 6; **þurfiaak** 12; **þuriþ** (men **sunr**) 26; **kaut** (men **sunr**) 72 (og **kautr** 1); **krim** 74. Men om *r* end ved **þuriþ** og ved det halvt fremmede **þurfiaak** fuldstændig kan have manglet i Udtalen, kan dets Mangel ellers grunde sig paa unøiagtig Skrivemaade, ligesom Genetivformen **smiþ** 72. Til **krisþ** og **baþrik** 58 tager jeg her intet Hensyn.

Af andre sproglige Eiendommeligheder kan fremhæves **kuinu,** d. e. *kuinnu,* i samme Betydning som *konu,* 6 og sandsynlig 26, jfr. 72, en Form, som vi paa Island og i Norge først har i 14de Aarh. Men **kunu** 21, Nomin. **kona** 73. **triku** 13 Subst. Dat. sg. fem. Endelig **b** i **habrs, -laibr, -labr.**

At ikke alle Indskrifterne er fra ganske samme Tid, har vi i det foregaaende seet. Munch mener, at Gauts Ind-

---

[1] Jfr. Kermode i The Saga-Book of the Viking Club, Jan. 1897, S. 368.

skrifter ikke kan være yngre end Midten eller Slutningen af 11te Aarhundred; Wimmer (Runenschrift 290) sætter dem til anden Halvdel af 11te Aarhundred. Dette forekommer ogsaa mig at være sandsynligst baade paa Grund af Sprogets og Runernes Eiendommelighed og fordi disse Mindesmærker forudsætter, at Kristendommen var almindelig antagen af Nordmændene paa Øen. Men en fuldt nøiagtig og sikker Tidsbestemmelse kan jeg ikke give.

De Mænd, som har arbeidet Korsene og ridset Indskrifterne, kan ikke være Nordmænd, som nylig i Forveien er komne over fra Jæderen, men de maa i længere Tid have levet i Vesten i celtiske Folks Naboskab. Bortseet fra, at Gaut siger sig at være »fra **kuli**«, vidner Korsenes Former, Ornamenter og Billeder om deres Forbindelse med celtisk Kunst.

Den Kjendsgjærning, at Runeindskrift-Typen paa Jæderen og paa Man er væsentlig den samme, staar i Forbindelse med den Kjendsgjærning, at der til Jæderen er kommet Kulturpaavirkning vestenfra. Billeder af Mennesker og Dyr paa en Sten fra Tuv i Klepps Sogn paa Jæderen har Tilknytning til vesterlandsk og ikke til norsk Kunst. En Slyngning paa et Brudstykke fra Kleppe i Klepps Sogn har ganske samme Form som Slyngninger paa manske Stene. Men denne Kulturforbindelse med Vesten, som kunde paavises i flere Exempler fra norske Runestene, er i Norge begyndt, førend de nu bevarede manske Kors blev reiste. Thi **h**-Runen har paa Tuv-Stenen en oprindeligere Form end paa de manske Stene, og Alvstad-Stenen paa Toten, som har ᛅ for **b** og i hvis Billeder Undset formodede Paavirkning fra vesterlandsk Kunst, er sikkerlig ældre end de manske Kors.

Jeg kan endnu ikke sikkert bestemme, hvilke Retninger den Strømning har havt, som først har ført Runeskriften med nordiske Vikinger til Man, Irland og Shetlandsøerne. De Indskrifter, som herved mest maa veilede os, er følgende: 1) Indskrifter af den jæderske Type i Norge; 2) Indskrifter

fra Kälfvesten, Tjängvide, Rök og flere af samme Gruppe i Sverige; 3) en Indskrift fra Caithness i Skotland; 4) en Indskrift fra Gimsø i Lofoten.

Her kan endnu mindes om, at det norrøne Ordforraad paa Shetlandsøerne viser størst Overensstemmelse med Sproget i det sydvestlige Norge (Agder); se Jakobsen »Det norrøne sprog på Shetland« S. 15.

II.

Det er ikke min Sag at gaa ind paa en Undersøgelse af de paa Man af Nordboer reiste Sten-Mindesmærkers kunstneriske Formning og Udsmykning. Jeg skal ikke søge at karakterisere Eiendommeligheden ved Korsene eller ved de paa disse Stene fremtrædende Ornamenter med Slyngninger og Fletværk. Heller ikke skal jeg søge at bestemme denne Kunsts Oprindelse og Udviklingsgang. Jeg skal kun i al Almindelighed fremhæve, hvad forlængst er oplyst, at flere af de Kors, som Nordboer har reist paa Øen Man, er i Form og Ornamenter Efterligninger af celtiske Kors, hvoraf flere ogsaa findes paa Man. De nordiske Kors paa Man har Billeder af Dyr og Mennesker, som viser Slægtskab med Fremstillinger paa celtiske Mindesmærker i Irland og Skotland, navnlig paa Skotlands Østkyst.

Som et Exempel blandt flere kan nævnes følgende. Baade paa irske og paa skotske Kors er fremstillet en siddende Harpespiller. Saaledes ved Siden af den Korsfæstede (O'Neill Crosses of Ancient Ireland 9). Forrest blandt de Salige er ved Dommen en siddende Harpespiller paa Østsiden af Sydost-Korset i Monasterboice (O'Neill 10). Ogsaa paa skotske Stene finder vi den siddende Harpespiller; saaledes hos Stuart Sculptured Stones of Scotland Vol. II pl. LXII (Jona, Argyle-shire) og pl. LXXX (Monifieth, Forfarshire). Harpespilleren betegner vistnok paa enkelte Mindesmærker Kong David og er ialfald en i sin Oprindelse kristelig Figur.

En siddende Harpespiller findes ogsaa paa et nordisk Mindesmærke paa Man, nemlig paa Mallumkuns Kors (Cumming Fig. 28 a). Men det er eiendommeligt, at der her foran den skjæggede Harpespiller staar et Menneske, sandsynlig en Kvinde, med Hætte over Hovedet og i fodsid Klædning; hun holder et Horn i Haanden. Skal hun forestille en Valkyrje i Valhal?

Ved nogle af de manske Mindesmærkers Billeder, som er Efterligninger af celtiske Fremstillinger, er der Grund til at tro, at den nordiske Kunstner ikke har lagt nogen selvstændig Betydning i de Fremstillinger, ved hvilke han efterlignede de fremmede Kors. Saaledes f. Ex. ved Jagtscener, hvor en Hjort forfølges eller bides af en Hund. Men stundom har de Nordboer, som arbeidede Kors paa Man, fremstillet paa disse Kors Scener af de nordiske Gude- og Heltesagn. Ogsaa hvor der er lagt nordisk Indhold i Figurerne, kan i disses ydre Former irsk Kunst tildels være efterlignet.

Medens de dristige Slyngninger er udførte med sikre Hænder, staar Menneskefremstillingerne i kunstnerisk Henseende for det meste lavt.

Det er navnlig Hr. Kermode, hvem vi skylder Fund og Belysning af nordiske Stenmindesmærker paa Man med Fremstillinger af den nordiske Sagnhistorie. I the Saga-Book of the Viking-Club for 1897 og i sin »Catalogue« har han meddelt Tegninger af disse.

Det heroiske Sagn, som af Nordboerne oftest blev fremstillet billedlig, er Volsunge-Sagnet, navnlig Sagnet om Sigurd Faavnesbane. Nordmændene lærte dette Sagn tidligst at kjende i England. De omdigtede engelske Digte om Sigemunds Søn og de efterlignede frit og selvstændig med skabende Fantasi engelske Billeder, som fremstillede Scener af Heltens Liv. At de nordiske Sigurd-Fremstillinger er Efterligninger af engelske Arbeider, har jeg allerede i mine Bidrag til den ældste Skaldedigtnings Historie S. 73—76 formodet. Og denne Formodnings Rigtighed er nu, som jeg andensteds haaber

at kunne vise, bleven gjort indlysende ved Fundet af en engelsk Fremstilling, der har hørt til samme Skrin som »the Franks Casket« og forudsætter en Original som har været langt ældre og oprindeligere end alle nordiske Sigurd-Fremstillinger.

Paa Man finder vi tre forskjellige Kors med Fremstillinger af Sigurd-Sagnet. Vi ser paa disse Kors Sigurd gjennembore Ormen med sit Sværd. Tildels ser vi Sigurd herunder bukke sig ned, nemlig fordi han staar i en Grav. Vi ser fremdeles Sigurd over Ilden stege Ormens Hjærte, som delt i flere Stykker er stukket paa en Ten. Og vi ser Sigurd, da han har brændt sig, stikke Fingeren i Munden. Heltens Hest Grane er fremstillet i hans Nærhed. Ligesaa paa to Stene en Fugl, som kvidrer for Sigurd; paa den ene Sten sidder den i et stiliseret Træ. Paa den anden Side af det Kors ved Kirk Andreas, som har en Fremstilling af Sigurd, ser man en skjægget Mand med spids Hat og knæsid Kjortel, hvis Hænder og Fødder er bundne. Omkring ham er Ormslyngninger og lige bag hans Hoved er et Slangehoved. Nogle har i ham formodet den bundne Loke, Andre Gunnar i Ormegaarden. Da Sigurd er fremstillet paa den anden Side, forekommer det sidste mig sandsynligere, skjønt det Motiv, at Gunnar spiller Harpen med Tærne, her ikke er antydet. Skulde den bundne Loke fremstilles, saa ventede man, at Sigyn skulde fremstilles over ham her som paa Gosforth-Korset. Ogsaa den Omstændighed, at Manden staar og ikke ligger, taler imod, at han skulde betegne Loke.

Det er godtgjort, at Nordboerne i Vesten ogsaa fremstillede Scener af Gudesagnene paa Stenmindesmærker. Paa en flad Sten ved Gosforth i Cumberland har man saaledes fundet Tors Fiskefangst med Hymer fremstillet.

Det, som i det foregaaende er anført, giver os da Ret til paa andre manske Korsmindesmærker at søge Billeder fra Nordboernes Sagn om Guder og Heroer. Men ofte maa det Forsøg til en Forklaring, som gives fra dette Synspunkt,

blive staaende som en usikker Formodning, fordi den kunstneriske Behandling er saa ufuldkommen, at man med lidt god Vilje kan faa gjort Figurerne til noget af hvert; tildels ogsaa, fordi Fremstillingerne har lidt meget i Tidens Løb, eller fordi jeg ikke overalt har Adgang til fuldt nøiagtig og tydelig Gjengivelse af Originalen.

Ved Kirk Andreas er der et Brudstykke af et lidet Kors med Indskriften »Torvald reiste dette Kors«. Tegning er udgiven af George F. Black i the Proceedings of the Soc. of Antiq. of Scotland, Vol. XXIII, May 13, 1889. p. 336—338 og af Kermode i Catal. of the Manks Crosses Fig. 4—6.

Billedet paa den ene Side er vistnok kristeligt og af celtisk Oprindelse. Her er fremstillet en skjægget Mand med en Bog (plenarium) i den ene Haand og et løftet Kors i den anden. Fra denne hænger ned en Fisk, det kristelige Symbol. Over og under er en Slange. At Nordboerne ved dette Billede skulde have tænkt paa Tors Fiskefangst, lader sig neppe godtgjøre. Men paa den anden Side ser man til høire for Korset en Mand, hvis ene Fod stikker ned i Gabet paa en Ulv; i dennes Overkjæve griber han med sin venstre Haand. Foran Mandens Ansigt og tildels over hans Hoved sees vendt mod ham en stor Fugl, en Ravn eller Ørn, som synes at sidde paa hans høire Skulder. Manden holder med sin høire Haand et Spyd, som han stikker ned mod Ulvens Forben. Dette Billede har Kermode rigtig forklaret. Det er Odin med sin Ravn og med sit Spyd Gungner; han sluges i Ragnarok af Ulven Fenrer. Den nordiske Billedhugger har sandsynlig havt for Øie et ældre irsk Billede, som fremstillede en Mand med et Ben i et Uhyres Gab, uden at der her var tænkt paa Odin og Ulven Fenrer.

Paa en Sten fra Jurby med Runeindskrift (Kermode Catal. Nr. 40, Saga-Book Fig. 8) ser vi ved Siden af Korsets Top en Mand med knæsid Kjortel og Sværd ved Siden. Han holder for Munden en Lur eller et Horn, som strækker sig over Korsets Top. Kermode har med rette forklaret Billedet saa,

at det er Heimdall, som blæser i Gjallarhornet, da Gudernes Fiender stormer frem i Ragnarok; *hátt blæss Heimdallr, horn er á lopti.*

Heimdalls Sværd omtales i de mytiske Sagn. Cumming S. 23 siger om Hornblæseren: »on his head is a conical cap, surmounted by a cnob or crest«. Alex. Bugge har opfattet det saa, at hans Hoved ender i to Horn. Ogsaa dette kan passe paa Heimdall, thi han har Navnene *Heimdali* og *Hallinskiði* tilfælles med Væderen; jfr. Falk i Aarbøger f. nord. Oldk. 1891 S. 270[1].

Uholdbar synes derimod Kermodes Forklaring, at vi paa en Sten ved Kirk Michael (Kermode Catal. Nr. 76, Saga-Book Fig. 7) ved Korsets Top til høire skulde have en Fremstilling af Tjasse *(þjazi)* i Ørneham, som bærer Loke gjennem Luften.

Den Person, som ved Korset er fremstillet under Fuglen, synes vistnok at sváve og ikke at staa. Men baade i den prosaiske Fortælling i Snorres Edda og i Digtet Haustlǫng siges det, at Ørnen fløi med Loke paa den Maade, at Lokes Hænder hang fast ved den ene Ende af en Stang, hvis anden Ende var fast ved Ørnens Krop. Paa det manske Mindesmærke er derimod Mandens Hænder fri, og der sees ingen Stang.

Desuden synes Billedet paa Korset, saaledes som Alex. Bugge bemærker, snarere at fremstille en Fugl (Ørn), som hakker en svævende Mand i Hovedet[2].

Denne Fremstilling passer bedre til den danske Vise om Germand (eller Gellemand) Gladensvend (Danmarks gamle Folkeviser Nr. 33). Den vilde Ørn (eller Gam eller Ravn) hugger ud det høire Øie paa den flyvende Germand. Men

---

[1] Ifølge Cumming flyver Odins Ravn oppe foran Hornblæserens Hoved. Men denne Fugl sees ikke paa Tegningen i Saga-Book.

[2] Kermode siger i Catalogue p. 24: »a kilted figure attacked by an eagle.«

saalænge den danske Vises Sagnstof ikke er paavist i et Oldsagn, vover jeg ikke at tro, at det er Germand, som er fremstillet paa det manske Kors.

Flere af de nordiske Mindesmærker paa Man har øverst oppe en Hane. Kermode (Saga-Book S. 357) bemærker, at Hanen er et kristeligt Symbol paa Opstandelsen, men at den paa disse Mindesmærker kan henvise til den nordiske Mytologi, hvor en Hane med gylden Kam vækker Einherjerne i Valhal. Denne Hane kaldes i Helg. Hund. II 49 *Salgofnir*. Jeg har i Helge-Digtene S. 109—111 vist, at dette Navn er dannet af det irske Ord *gop* »Næb«. Mytetrækket med Hanen i Valhal har derfor vistnok udviklet sig hos de Nordboer, som boede blandt Irlænderne i Vesten, og Hanen, der fra først af som kristeligt Symbol forekom paa vesterlandske Mindesmærker, har fremkaldt eller virket med til Dannelsen af dette Mytetræk.

I det følgende søger jeg uafhængig af Hr. Kermode at forklare af den nordiske Sagnhistorie Fremstillinger paa andre manske Mindesmærker. Om disse skylder jeg min Søn Dr. Alexander Bugge flere Oplysninger.

Et Fragment af en udhuggen Sten i Jurby (Kermode, Catal. Nr. 41) har en eiendommelig Fremstilling, som ellers ikke forekommer. Se Kermode i the Saga-Book of the Viking Club Jan. 1897 S. 397 og Fig. 6; en unøiagtig Tegning hos Cumming Fig. 7. I Feltet til venstre ser man en Mand med Fuglehoved (paa Fotografiet er dog Hovedet mindre tydeligt). Han er iført en med Knapper forsynet Kjortel, som rækker til Knæerne. Over den ene Skulder bærer han en Stang. Fra Enden af denne hænger et Taug eller en Snare ned. Dette Taug omslynger Halsen paa en mindre mandlig Figur, som hænger i Tauget. Denne Mandsling synes paa Tegningen at have Hoved, som ligner en Hunds (paa Fotografi er Hovedet aldeles utydeligt). Hans Hænder spriker, Benene er korte og Fødderne utydelige (de ser paa Fotografiet ud som afhuggede). Kermode ser i den hængende Person

Dværgen Andvare eller heller den fangne Loke. Dette finder jeg uantageligt.

Ved Forklaringen af Billedet maa vi dog vel fastholde, at den mindre Mand hænger med Strikken om Halsen. Naar vi vil forklare Billedet af den norrøne Sagnhistorie, maa vi altsaa søge et Sagn, hvori Hængning forekommer. Da Motiver af Volsungesagnet er de, som oftest er fremstillede paa de manske Stene, formoder jeg, dog med Tvivl, at vi her har fremstillet den hængte Randver, Jarmunreks Søn. At han er afbildet som liden, kan betegne ham som ung. Saaledes er paa »the Franks Casket« Welands unge Broder Ægili, som fanger Fugle, afbildet som en liden Figur. Det er vel en bevægelig Galge, hvori Mandslingen er hængt, og den bæres her af en anden Person. Om Kristus siges i Máríusaga, at han bar sin egen Galge paa sine velsignede Skuldre. Hvem er nu den Person, som bærer Stangen over sin Skulder?

Efter Fremstillingen i Snorres Edda og i Indledningen til Digtet Guðrúnarhvǫt er det Bikke, som ved sine onde Raad bevirker, at Jarmunrek lader sin Søn Randver hænge. Det samme fortæller Saxo Grammaticus (lib. VIII, p. 413 ed. Müll.), som kalder Sønnen for Broder. Og i denne Sagnform er det ligefrem Bikke, som dømmer Broder til at hænges.

Nu er det at mærke, at Valkyrjerne i Darraðarljóð Str. 1 (ifølge Haandskriftet A) kaldes *vinur Randvés bana* »Randvers Banemands Veninder«. Dette Udtryk har man hidtil efter min Mening ikke forstaaet rigtig. Jón Thorkelsson mener at »Randvers Banemand« her er Jarmunrek, men en Betegnelse af Valkyrjerne som Jarmunreks Veninder vilde ikke have tilstrækkelig Støtte i Skaldenes Udtryksmaade eller i de gamles Opfatning af de mytisk-heroiske Sagn.

I en Række af nordiske heroiske Sagn optræder hos en Konge en ond Raadgiver, som volder Heltes Undergang. Og denne onde Raadgiver er i den nordiske Digtning opfattet som en menneskelig Fremtrædelsesform af Odin. Den onde Raadgiver har ikke fra først af i det germanske Helte-

sagn havt denne Betydning; han har fra først af været fuldt menneskelig. Men det er ved en Omtydning af nordiske Skalde, at Heltesagnet her som andensteds er blevet sat i Forbindelse med Gudesagnet og at den onde Raadgiver er bleven til en i Menneskeverdenen optrædende formummet Odin, som blandt Menneskene virker ødelæggende, for at hente de ypperste Helte til Valhal. Saaledes Høvdingen hos Harald Hildetann; han heder *Brúni*, og *Brúni* er Odins Navn. Saaledes den onde Raadgiver *Bǫlviss blindr* eller *Blindr enn bǫlvísi*, som ligeledes bærer et Odins-Navn, i Sagnene om Hagbard, Romund Gripssøn og Helge Hundingsbane. Vi finder ham igjen i Balladen om Ribold (Rikeball), i hvis engelske Form han kaldes »auld carl *Hood*«, d. e. Hat *(Hǫttr)*, Odin. Saaledes fremdeles *Gizurr*, som ægger de to Brødre *Angantýr* og *Hlǫðr* til Kamp mod hinanden, og hvis Navn opføres blandt Odins-Navne; jfr. Møbius Málsháttakvæðî S. 36 f. Saaledes endelig Bikke.

Naar Valkyrjerne i Darraðarlj. kaldes »Randvers Banemands Veninder«, vil det sige »Odins Veninder«. Som Bikke volder Odin Randvers Død; han er Randvers *ráðbani*[1].

Den Mand, der paa Jurby-Stenen bærer den hængte Mand, forklarer jeg derfor, om end med Tvivl, som Odin, der som Bikke har voldt Randvers Død ved Hængning. Netop ved Hængning var det jo, at Mænd viedes til Odin. At den, som bærer den hængte Mandsling, er Odin, støttes derved, at han, som det synes, har Fuglehoved, thi Odin hed *Arnhǫfði* »han med Ørnehovedet.«

Dog har denne Fremstilling, hvis Manden har Fuglehoved,

---

[1] Haandskrift I af Darrað. har ikke *bana*, men *lika*. Heri formoder jeg en Forvanskning af *fika*, d. e. *svika*. *Randvés sviki* (jfr. *dróttins sviki*, *dróttinsviki*) vilde betyde »han som sviger Randver«. For en Skrivemaade *sika* = *svika* jfr. *fipvl* Darr. 3 i F = *svipul* og **siku** Lilj. Run.-Urk 1592 = *sviku*.

Tilknytning paa andre vesterlandske Kunstværker, hvorom jeg i det følgende skal tale.

Det fortjener ogsaa Opmærksomhed, at den Mand, som bærer den Hængte, har knæsid Kjortel med Knapper ligesom Heimdall paa en anden Jurby-Sten.

Nu kan vi kanské ogsaa finde Forklaring paa det, at den hængte Mandsling, som det synes, har Hundehoved. Jødiske Forbrydere blev i Middelalderen hængte mellem to Hunde eller med en Hund ved Siden[1]. I Norden har man sagt »han blev hængt som en Hund«. Hermed staar det maaské i Forbindelse, at den hængte Randver, som det synes, har faaet Hundehoved. Paa Jurby-Stenen er over de to nævnte Personer fremstillet en, som det synes, skjægget Mand i sidt Klædebon. Det lader sig ikke sikkert bestemme, hvorvidt denne Person fremstiller den gamle Jarmunrek, eller en anden Person. Man ser paa den skjæggede Mand en Arm, med hvilken han holder i Haanden noget, der ser ud som en Trefork.

I Feltet til høire paa Jurby-Stenen ser vi nederst en Hjort. Over den en Galt. Øverst, hvor Stenen er afbrudt, et rundt Skjold.

En Hjort eller Hjorte og en Galt eller Svin findes allerede paa celtiske Mindesmærker ved Korsets eller Livsens Træ, og de er vistnok fra celtiske Mindesmærker overførte til nordiske Kors paa Man. Saaledes findes paa det Kors ved Kirk Andreas, som Sandulv har reist til Minde om sin Hustru Arinbjorg, blandt Dyrene ved Korset eller Livsens Træ en Hjort og en Galt. Se Tegningen hos Worsaae Minder S. 351 og hos Cumming Fig. 9 a.

Men i dette Motiv kan Nordboerne have lagt en ny Betydning ind. Ved Fremstillingen paa den nævnte Jurby-Sten har vi Grund til at sætte Feltet til høire i Forbindelse med Feltet til venstre og se Billedfladen som en Helhed.

---

[1] Grimm Rechtsalt. 685; Deutsch. Wtb. H 1915, 12.

Kermode (Saga-Book S. 358) har allerede fremsat den Formodning, at Hjorten paa Jurby-Stenen ved Livsens Træ betegner Hjorten Eiktyrner, som efter Grímnismál staar paa Odins Hal og bider af Lærads Grene. Dette kan ved første Øiekast synes at være en dristig Formodning. Men en nærmere Betragtning vil gjøre det sandsynligt, at denne Opfatning er rigtig. Vi har nemlig her ved Siden af hverandre Hjorten, Galten, Skjoldet. Disse forenes ikke let uden i Forestillingen om Valhal. Der har vi Hjorten Eiktyrner paa Valhals Tag; Galten Særimner, som i Valhal mætter Einherjerne; og for Valhal er det eiendommeligt, at denne Hal er tækket med Skjolde.

Feltet til høire paa Jurby-Stenen skal altsaa forestille Valhal; Feltet til venstre Menneskeverdenen. Fra denne bærer, har jeg tænkt mig, Odin Randver til Valhal. Midtfeltet er en stiliseret Omdannelse af Livsens Træ.

I de nordiske Hedningers Sprog hed Livsens Træ Yggdrasels Ask eller Lærads Grene. Hjorten er paa Jurby-Stenen vendt mod dette Livsens Træ. Fremstillingens Forbillede har vistnok villet udtrykke, at Hjorten vil bide af Livstræets Grene.

Fremstillingerne paa dette Gravminde, som nu ufuldstændig er bevaret i Jurby Kirke, er vistnok Efterligning af Fremstillinger paa et ældre nu tabt norsk Kors. Den Kunst, som vi her ser træde frem i Menneskefremstillingerne, er i høi Grad ubehjælpelig, barnagtig og raa. Men det digteriske Billede, til hvilket det synlige Mindesmærke peger tilbage, er, hvis min Forklaring er rigtig, et af de mest storslagne Fantasibilleder, som har staaet for en gammelnordisk Digters Sjæl.

Mindesmærket, som reiser sig til Mandens Minde, vil i sin Fremstilling omfatte den hele Verden. I Verdens Midte hæver sig Livsens Træ mellem Menneskenes Hjem og de Boliger, som er Gudernes og de henfarne Menneskers Hjem.

Mandens Bestemmelse er det at vies til Odin, Kampens og Seierens Gud, og at komme til Valhal i Einherjernes Flok.

Hvis det er saa, som jeg har søgt at vise, at Nordboerne i Billedet af Korset paa disse Mindesmærker har seet Yggdrasels Ask, saa faar det Betydning, at Heimdalls Horn paa Jurby-Mindesmærket Nr. 40 er udstrakt over Korset. Thi i Vǫluspá R 28 heder det:

Veit hón Heimdallar
hljóð um fólgit
und heiðvǫnum
helgum baðmi,

hvilket almindelig forstaaes saa, at Heimdalls Horn — før Ragnarok — er skjult under Yggdrasels Ask. Vi tør altsaa forestille os, at Heimdall i Ragnarok holder Hornet udstrakt over Yggdrasels Ask.

Paa den af Kermode Catalogue Nr. 22 beskrevne Sten fra Bride er der nede til venstre for Korset en Fremstilling, af hvilken Alex. Bugge har medbragt en ufuldstændig Tegning paa et Papiraftryk. Vi ser en ubeklædt Mand i sine bedste Aar[1]. Han har kort Skjæg. Om hans Lænder er et Baand eller Belte, som krydser sig foran paa hans Mave.

Til venstre for ham er fremstillet en Slange, hvis Hoved rækker høiere op end Mandens. Den er udført i Taugslyngninger og rækker saa langt ned som Manden, men er nede til venstre sammenrullet i flere Slyngninger. Manden løfter sin ene Arm op mod Slangens Hoved, ligesom for at slaa den eller at trykke den tilbage.

Her er vistnok Guden Tor fremstillet. Han optraadte gjærne som en ung rødskjægget Mand. Baandet om den her fremstillede Mands Lænder er Tors Styrkebelte *(megingjarðar)*, som Guden spænder om sig. Slangen, som her er fremstillet ved Mandens Side, er Midgardsormen, med hvem Tor kjæmper i Ragnarok.

Under Slangen til venstre for Mandens Fødder er frem-

---

[1] Over ham er ifølge Kermode afbildet en Fugl. Denne kan jeg ikke se paa den mig foreliggende Tegning.

stillet paa tværs, altsaa liggende, en Dværg med Hovedet til høire (nærmest Tor) og Fødderne til venstre.

I ham ser jeg fremstillet Dværgen Lit. I Fortællingen om Balders Baal heder det, at da Tor stod ved Baalet, løb en Dværg ved Navn Lit for Fødderne paa ham. Tor sparkede til ham med sin Fod, saa han faldt ind paa Baalet og blev brændt. Jfr. mine Studier over de nord. Gude- og Heltesagns Oprind. I S. 224—228.

Under den Mand, jeg har forklaret som Tor, er der en besynderlig Person med de krummede Arme i Siden. Han synes at sidde med Benene i den Stilling, som en siddende Tyrk indtager. De tomme Rum mellem Lemmerne er udfyldte ved Slyngninger. Jeg véd ikke, om denne Figur skal forestille Jætten Rungner, som er falden paa det Skjold, paa hvilket han stod.

Paa de celtiske Mindesmærker i Britannien findes flere Gange Menneskeskikkelser med Fuglehoved. Saaledes paa et Kors i Kirremuir i Forfarshire i Skotland over Korsets Arme to »Engle« med Fuglehoved (J. Anderson Scotland in early christian times II 61). Dette Motiv har de nordiske Billedhuggere paa Man optaget, men deri sandsynlig lagt ny Betydning.

Vi finder dette Motiv paa et med Runeindskrift forsynet Kors fra Kirk Michael, hvoraf to Brudstykker er bevarede. Kermode Catal. Nr. 74; Cumming Fig. 3. Alex. Bugge har medbragt Fotografi og Tegning. I Feltet til venstre er øverst en Mand med en Hovedbedækning, i hvilken der over Panden er et lidet Kors (eller efter Kermode med en Nimbus); han holder en Stav (der ser ud som en Krykkestav). Herunder en Mand med Fuglehoved. Han vender Fødderne op og Hovedet ned. I Haanden holder han et Sværd.

Under ham en anden Mand ligeledes med Fuglehoved, men med Fødderne ned. Nederst en Galt. I Feltet til høire er nederst Hovedet af en Fisk, som det synes en Gjedde. Over den en Mand med Fuglehoved. Han har Spyd i høire

Haand og Sværd i venstre. Alle tre Mænd med Fuglehoved har Kjortel, som rækker omtrent til Knæet (og som man har sammenlignet med Høilændernes Kilt). Der er ikke antydet nogen Beklædning af Benet nedenfor Kjortelen. Over Manden til høire er et Dyr, og over dette endnu et andet, men nu meget utydeligt Dyr. Kermode mener, at her er fremstillet et Vildsvin, fulgt af en Hund.

Jeg formoder, at vi her har en Fremstilling af Livet i de afdøde Krigeres Hjem, og at denne nordiske Fremstilling er en Efterligning af en celtisk kristelig Fremstilling.

Krigerne med Fuglehoved skal sandsynlig betegne Einherjerne i Valhal. Fremstillingen staar vel tillige i Forbindelse med Opfatningen af Sjæle som Fugle. Naar den ene Mand vender Fødderne op og Hovedet ned, er det vel en naiv Betegnelse for, at denne Kriger er falden. Vi har her den Forestilling udtrykt, at Einherjerne kjæmper og falder paa Valen, men saaledes at de faldne igjen staar op[1]. Den paa Korset fremstillede Fisk kan af Nordmænd have været opfattet som den store Fisk i Strømmen ved Valhal, Grímnismál 21.

En Galt eller et Vildsvin finder man ofte fremstillet ved Korset paa de manske udhuggede Stene. Saaledes bl. a. paa det før omtalte Jurby-Kors Kermode Nr. 41. Fremdeles paa et Brudstykke med Spor af Runer fra Ballagilley, Maughold (Kermode Catal. Nr. 70).

Denne Galt kan paa de forskjellige Steder være forskjellig opfattet. Irernes Sagn kjender Manannans Svin, som slagtes, spises og igjen bliver levende. De er hos Nordmændene blevne til Galten Særimner i Valhal.

Ved Forklaringen af Korset i Jurby Nr. 41 har jeg nævnt en Menneskefigur med Dyrehoved, som det synes med Hundehoved. Ogsaa ellers finder vi paa nordiske Kors paa

---

[1] Paa Gosforth-Korset i Cumberland er afbildet en Rytter med Hovedet ned.

Man Menneskefigurer med Dyrehoved. Det er et Kunstmotiv, som er overført fra celtiske Mindesmærker. Det er ved det meget vanskeligt at bestemme, hvorvidt de nordiske Billedhuggere har lagt et nyt Indhold med Tilknytning til nordiske Sagn ind i Figuren. De Forklaringer, som jeg i det følgende nævner, er aldeles usikre Formodninger.

Paa den Sten i Jurby, hvorpaa Heimdall er fremstillet (Kermode Catal. Nr. 40), men paa den modsatte Side ser man ved Korsets Top en Menneskeskikkelse, sandsynlig en Kvinde, med fodsid Dragt, langt flettet Haar og Katte- eller Hundehoved. Det er ikke usandsynligt, at hun, ligesom Heimdall der er fremstillet paa samme Kors, hører hjemme i den nordiske Sagnverden. Hvis saa er, véd jeg ikke at tænke paa nogen anden end paa Spaakvinden *Hyndla*, hvis Navn betyder en liden Tæve. Hyndla taler i sin Forkyndelse om Heimdall og om Ragnarok.[1]

Oppe til høire over Korset paa den udhugne Sten fra St. Bride, paa hvilken jeg har troet at finde Tor (Kermode Catal. Nr. 22), er fremstillet en siddende Figur, som har Hundehoved, Hale og Menneskekrop. Hvis denne Fremstilling skulde gjengive en nordisk Sagnfigur, kunde man tænke paa Jætten *Hundálfr* Snorra Edda I 555. Men jeg foretrækker at lade Figuren med Hundehoved fra St. Bride staa uden Tilknytning til nordisk Sagnhistorie.

Naar vi gjennemgaar disse billedlige Fremstillinger, slaar det os, at de kristne Nordmænd, som har udført, sandsynlig i det 11te Aarhundred, disse Kors for Kristne og til Minde om Kristne, dog endnu havde sin Sjæl fyldt af den nordiske Hedendoms Forestillinger. Og disse Forestillinger synes hos Nordmændene paa Man at have været mere levende end hos deres Frænder i Norge. Ikke alene stod Sigurd Faavnesbane for dem som det store Helteideal. Men de tænkte sig,

---

[1] Om hendes Oprindelse se Indledningen til mit Skrift »the Home of the Eddic Lays« p. XXIV.

at Krigerne kom til Valhal. Derfra skal de, naar Heimdalls Horn gjalder i Ragnarok, drage ud til den Kamp, hvori Odin kjæmper med Ulven Fenrer og Tor med Midgardsormen. Disse Forestillinger er, som de paa Man træder frem i Billeder, paa mange Maader sammensmeltede med kristelige Forestillinger, som fandtes hos de celtiske Folk i Britannien, og paavirkede af celtiske Mindesmærkers Billeder.

Lad mig saa til Slutning ud fra den lille Ø kaste Blikket videre omkring og gjengive Omridsene af Religionens og Mytedigtningens Udvikling hos det norske Folk i det hele i Hedendommen, saaledes som jeg tror at se denne Udvikling.

Troen paa Æser, paa Odin og Tor og paa mangfoldige andre mytiske Væsener, Religionens brede Grund var ældgammel og fællesgermansk. Men Germanernes ældgamle Tro har hos Nordboerne i Vikingetiden udviklet sig til en ny Religion med videre og dybere Syn, til en rigere Mytedigtning: om Balder og Loke, Vidar og Vaale, om Valhal og Einherjer, Midgardsormen og Fenresulven, om Yggdrasels Ask og om Ragnarok, om Spaakvinden som mindes Verdens Ophav og forkynder den Mægtige, der skal komme ved Tidernes Ende til den store Dom.

Denne Religion, denne Mytedigtning er skabt ved Sammensmeltning af hedenske nordiske og af kristelige Ideer. Den er vokset frem blandt Nordboerne i Northumberland, Cumberland, Man, Skotland og Irland. Den er fra første Færd af paavirket bl. a. af Synet af Korsmonumenter, engelske og celtiske, i hine Lande og af de Fortællinger, som forklarede Billederne paa disse Mindesmærker. Yggdrasels Ask er et Skud af Korsets Træ.

I de norrøne Mytedigte er den Forestilling udtalt, at Yggdrasels Ask var den Galge, hvori Odin havde hængt ofret til sig selv; dette er overført fra Korset eller Galgen, hvori Kristus hang. Paa Askens Rod gnaver Dragen eller Ormen Nidhogg, efter Andre utallige Orme; i dens Top er en Ørn, mellem hvis Øine der sidder en Høg; i Stammen

løber Ekornen Ratatosk op og ned. Denne Mytedigtning maa være opstaaet hos Nordboerne i England, da *dreki* (Drage) og *Ratatoskr* er Ord, som er optagne fra Engelsk.

I mine Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse (I 460—467) har jeg søgt at gjøre det sandsynligt, at denne Forestilling om Yggdrasels Ask er paavirket af Synet af nordengelske Korsmindesmærker, saadanne som det ved Bewcastle i Cumberland, hvor Jesus Kristus er fremstillet paa den ene Side og hvor vi ser Livsens Træ slynge sig til Stenens Top som en Ranke; i den er der nedentil to Drager, længere oppe to Fugle, mulig en Ørn og en Ravn, den ene over den anden, og øverst oppe er der to Ekorner.

En endnu sikrere Forbindelse er der mellem den nordiske Mytologi og Gosforth-Korset i Cumberland. Se Stephens i Aarbøger 1884. Vi ser paa dette Kors et Billede, som maa staa i Forbindelse med Fortællingen om den bundne Loke og Sigyn. I andre Billeder paa dette Kors har jeg (The Home of the Eddic Lays, London 1899, p. LVI—LXXVI) fundet Fremstillinger af de kristelige Legender, som Nordmændene har omdigtet til Myten om Vidars og Ulven Fenrers Kamp.

Tillæg.

S. 236 f. Om Conchan-Indskriften skriver Hr. Kermode $^{6}/_{1}$ 1900: ‚I agree that the **m** after **murkialu** should be read with **ukikat aukraþifrit**. But am not sure about the **a × ni**. It seems to stand distinctly by itself. Nor do I think we can then turn the stone round and continue to read **isu krist** as connected with that sentence'.

S. 249 L. 3. Se nu The Clermont Runic Casket by Elis Wadstein, Upsala 1900.

EN OLDDANSK RUNEOPTEGNELSE I ENGLAND.

AF

SOPHUS BUGGE.

I Ms. Cotton. Caligula A. XV, 4to (et af Wanley Catal. p. 233 beskrevet Haandskrift), findes to Linjer med nordiske Runer. Runerne følger efter en astronomisk Afhandling med Tabeller, begynder nede paa fol. 123 b (efter ældre Paginering 119 b), fortsættes og afsluttes nede paa fol. 124 a (120 a). Runerne synes at være skrevne med samme Haand som den ovenforstaaende Text, thi Rum har fra Begyndelsen af været holdt frit til dem. Længden af Runelinjerne er bestemt ved Sidens Bredde i Skindbogen. Nede paa 123 b staar 40 Runer (de sidste danner Ordet *þik)*. De følgende 36 Runer (af hvilke de første danner Ordet *þorsa)* staar paa 124 a. Den Afdeling af Skindbogen, som indeholder Runerne, er efter Edw. A. Bond (hos Stephens, Runic Monuments, III, 293) skreven før Aaret 1075, da Aarstallet 1074 er det sidste, som her er indført i dette Haandskrift, der indeholder mange kalendariske Beregninger. Disse Runer blev først udgivne af Hickes i hans Thesaurus (Oxoniæ 1705) fol., Pars 3, Gramm. Isl. Pl. 6. Efter Hickes er de senere udgivne i følgende Skrifter: P. Tham, Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Müllers Afhandling om Guldhornene, Stockholm, 1817, 4to, S. 7, 38 f. (med Tolkninger af Tham og M. F. Arendt). Kemble, On Anglosaxon Runes i Archæologia, Vol. XXVIII (London 1840), Tab. XX, IV. Finn Magnussen, Forsøg til Runamo-Indskriftens .... Forklaring (Kjøb. 1841), S. 603—606 (med Tolkning). F. Dietrich, Drei altheidnische segensformeln, i Zeitschrift für deutsches Alterthum, XIII

(Berlin 1867), S. 193—197 (Tolkning). Efter Originalen er Optegnelsen senest bleven udgivet med Tolkning af Stephens, »Tordneren Thor« (Kjøb. 1878), S. 43—49[1], gjentaget i Runic Monuments, III (1884), S. 292—294. Den er desuden nævnt af Kluge i Pauls Grundriss[2], I, 935.

Dr. Erik Björkman har været saa god fra London nylig at sende mig en Afskrift af disse Runer efter Originalen. Dette har givet Anledning til, at jeg har gjenoptaget mit Studium af Optegnelsen, og jeg meddeler her de Resultater, til hvilke jeg er kommen.

Runerne i Haandskriftet er følgende:

ᚴᚢᚱᛁᛚᛋᚠᚱᚦᚢᚠᚱᚠᛁᚱᚦᚢᚠᚢᛁᛋᛏᚢᚦᚢᚱᚢᛁᚦᛁᛁᛋ
ᚦᛋᚱᛋᚠᛏᚱᚢᛏᛁᛋᛁᚢᚱᛁᛚᛋᚠᚱᚦᚢᚠᚱᚠᚢᛁᚦᚱᚠᚦᚱᚠᚢᚠᚱᛁ

Runerne maa transscriberes saaledes:

kurilsarþuarafarþunufuntinistuþuruikiþik
þorsatrutiniurilsarþuarauiþraþrauari

Det er klart og forlængst udtalt, at dette er nordiske Runer af den kortere Rækkes Skrift. Kemble har aabenbart med urette henregnet dem til »Runic lines, printed in Hickes ..... which can hardly be looked upon as anything but idle amusement of transcribers«. Men det tør trygt siges, at de Tolkninger, som har været udgivne, alle tilsammen er meget uheldige[2]. Man har vistnok fundet den rette Betydning af

---

[1] Ogsaa i engelsk Udgave »Thunor the Thunderer«, London 1878.

[2] Den hos Tham S. 38 meddelte »Versio ex incertitudine exscriptionis quam maxime ambigua«, som er undertegnet »Dagsnäs. Jan. 1807 M. F. Arendt«, er i høieste Grad urimelig. Naar jeg i Modsætning hertil finder, at Arendt i de fleste af sine egenhændige Optegnelser viser sig at staa langt over sine Samtidige i kyndig Bedømmelse af Runer, saa kan jeg ikke undertrykke en Mistanke om, at Arendt har villet narre den lidet kyndige Tham. Et lignende Forhold har jeg omtalt i mit Skrift om Ringen i Forsa Kirke S. 32 f.

enkelte Ord, som jeg i det følgende skal fremhæve. Men mange andre Ord er af samtlige Fortolkere blevne misforstaaede paa de besynderligste Maader, f. Ex. **istu**, d. e. *estu* »er du«, hvori Stephens formoder et Stedsnavn *Stow*. Og Meningen af Optegnelsen i dens Helhed er bleven forfeilet af Alle. Ikke mindst af den sidste Fortolker Stephens. Han finder i Optegnelsen en kjærlig Hilsen fra en hedensk Dame til en af hendes Nærmeste. Hun skal her fortælle, at hun har været i Livsfare, men at hun er kommen i Sikkerhed til Stow. Stephens lader hende skrive: »Tor Tursernes Overvælder velsigne og styrke dig«!

Herefter meddeler jeg mit eget Forsøg til Tolkning. Originalen har ingen Ordadskillelse. I Optegnelsens Begyndelse danner **kurilsarþuara** en Enhed for sig; thi de samme Runer gjentages, kun med den Forskjel, at der da som første Rune skrives ᛁ, ikke ᚠ.

Af de nævnte Runer adskiller jeg først **sarþu**. Dette, som vel har været udtalt *sarðu*, er sikkert **sarþ** med enklitisk **þu**, af et til oldnorsk *serða* »futuere« svarende Verbum. Dette har tillige været østnordisk; *sarþ* forekommer i Vestgötalag. Et tilsvarende Verbum har været brugt i vestgermanske Sprog: northumbr. *serð* Imperat. (Lindisf.), mht. *serten*. Dette Verbum brugtes i Nordisk mest om Sodomiteri. At der her er Tale derom, vil af det følgende blive klart. I Oldnorsk dannede *verða* Præt. 2 Ps. Ental *vart*. Den her forekommende Form for 2 Ps. **sarþu** er en mindre oprindelig Analogidannelse, hvori Personendelsen mangler, som ofte i Oldnorsk, hvor Nominativ af 2den Persons Pronomen er enklitisk tilføiet. Jfr. oldn. *skaldu*, *munþu* eller *mundu; qvaðattv* Oddr. 12; glsv. i Vestgöt. *þu koþ*[1].

sarþu kræver et Objekt. Objektet har vi i det umiddelbart følgende **ara**, d. e. Akkus. af Mandsnavnet *Ari*. Dette

[1] Ingen har hidtil forstaaet **sarþu** rigtig, men Finn Magnussen har dog bl. a. tænkt paa, at dette kunde være *serþu*, Imperativ af *serða*.

var tillige dansk og svensk; se O. Nielsen og Lundgren. En engelsk Myntmester under Æthelstán, Éadmund I, Éadréd bar det nordiske Navn *Are*.

Efter det foregaaende synes man ogsaa at maatte kræve et Mandsnavn som nærmere Bestemmelse af **þu**, der er Subjekt for **sar(þ)**. Dette Mandsnavn kan kun stikke i det Ord, som gaar forud for **sarþu**. Ordet er første Gang skrevet **kuril** (foran **sarþu**), anden Gang **iuril** (foran **sarþu**). Det er klart (hvad ogsaa tidligere Fortolkere har seet), at vi skal have samme Navn paa de to Steder, og derfor maa Ordets første Rune idetmindste paa et af Stederne være feilagtig skrevet.

Jeg formoder, at **iurilsarþu** er det rette, at **kurilsarþu** er forvansket, og at vi her har et Mandsnavn **iurils**[1]. Da Optegnelsen aldrig adskiller Ordene og aldrig skriver en Rune to Gange i Træk, saa har vi Ret til at læse **s** her dobbelt, saa vi faar **iurils (s)arþu**. Hvis **iurils** er det rette Navn, indeholdes heri samme Forled som i oldnorsk *Jórunn, Jóreiðr, Jórulfr* (jfr. *Jóra)*, svensk *iurulf* (Akkus.) paa Tjängvide-Stenen, *Jorger* (jfr. *Jure* hos Lundgren). Andet Led i **iurils** er opstaaet af *-gils, -gísl.* Samme Efterled findes i dansk *þurils* paa Sandby-Stenen, i svensk *Aðils, Ærnils, Rodils* og flere Navne; se min første Afhandling om Røk-Stenen S. 68. Det danske og svenske Navn *Iuris* (se O. Nielsen og Lundgren) kan være opstaaet af **Iur-gis*.

Efter første Sætning (der bør forstaaes som udsigende et Faktum, ikke som spørgende) følger **farþu**, Imperativ, udtalt *farðu* (snarere end *far þú)* »far du« (saaledes allerede Dietrich). Jfr. f. Ex. sidste Replik i Hárbarðsljóð: *Farðu nú þars þik hafi allan gramir!* Her som i det engelske Haandskrift følger *nú* efter *farðu,* og i Runeoptegnelsen indleder dette efter min Formodning, som i Hárb., en Forbandelse.

---

[1] Det vilde være dristigere at formode, at Navnet var forvansket paa begge Steder, og at det rette var **þurils.**

Oldn. *fara* betyder ofte »fare bort« (Fritzners Ordb. *fara* 4). Derefter forstaar jeg **farþu** her som »drag bort« »pak dig«.

nu, udtalt *nú*, »nu« hører, som Dietrich har seet, til det foregaaende **farþu**.

funtin, udtalt *fundinn*, Partic. Nom. Ental Hankjøn[1], »funden«. Dette forstaar jeg her som »funden skyldig«, overbevist om Forbrydelsen. Oldn. *finna e-n at e-u* betyder at gribe En skyldig i noget. Eller vi kan med en uvæsentlig Nuance oversætte »du er opdaget«, d. e. det er opdaget, hvilket Uhyre du er.

istu, udtalt *estu*, »er du«.

farðu nú!
fundinn estu

opfatter jeg som et Par allittererende Verslinjer. Her skifter, som ofte i Eddadigtene, en firstavelses Linje med en trestavelses, hvis sidste Stavelse er stærkt betonet.

þur er, som F. Magnussen og Stephens har seet, Gudens Navn i Nomin., = *þórr*. Da Optegnelsen har **þorsa** med ᚹ, skulde dette synes at forudsætte, at ogsaa Ordet *óss* (med langt *ó*), Navnet paa Runen *óss*, blev skrevet med ᚹ. Derfor skulde **þur** synes ikke at kunne have været af Runeristeren udtalt som *þórr*, men at maatte have været udtalt *þúrr*. Hermed stemmer det overens, at den nordiske Guds Navn af Angelsakserne oftere skrives *þur*, af Normannerne *Tur*, og at Mandsnavnet *Thure* i Middelalderens Dansk svarer til oldnorsk *þórir*. Jfr. Kock, Arkiv, XV, 327 ff. Se dog **trutin** i det følgende.

uigi, udtalt *vigi*, 3 Ps. Konj. »vie« (saaledes de fleste Fortolkere). Jeg skal i det følgende bestemtere søge at vise, hvorledes dette »vie« her er at opfatte.

þik »dig« (saaledes de fleste Fortolkere).

þorsa er, som Stephens har seet, og som allerede F.

---

[1] Dietrich og Stephens har været paa ret Vei ved Opfatningen af Formen, men har misforstaaet Ordets Betydning.

Magnussen formodede, Gen. pl. = oldn. *þursa* »Tursernes«. Den danske Form *þors* findes som Runenavn i en Optegnelse hos Hickes, Thesaurus, 3, Tab. 6, Nr. 7 og derefter hos Stephens, Run. Mon. I, 103, 14. Fra *þors* stammer nydansk *Tosse*. Udtrykket *Tossegreven* i den danske Vise om Tor svarer til isl. *þussagramrinn* i þrymlur og til oldn. *þursa dróttinn* i Þrymskviða. Samme Vokalforhold finder Sted ved oldsvensk *þorr*, nysv. *torr* = oldn. *þurr* og ved **borumʀ** paa Stentofta-Stenen i Bleking = oldn. *burum*.

trutin er, som de fleste Fortolkere har seet, = oldn. *dróttinn* (Nomin.) eller *dróttin* (Akkus.), »Herre«. Om Ordet her er at opfatte som Nominativ eller Akkusativ, skal jeg i det følgende søge at vise. Skrivemaaden her skulde synes at forudsætte en Udtale *druttinn*, ikke *dróttinn*. Men en saadan Udtale kjender jeg ellers ikke i Dansk[1], saa det ligger nær her at formode Mangel paa Følgerigtighed i Lydbetegnelsen, ligesom f. Ex. naar Mallumkuns Indskrift paa Man har **fustra, krus, kuþan** ved Siden af **totir, kona, son.**

þúrr vígi þik
þorsa dróttin (eller *dróttinn*)

er tydelig et Par allittererende Verslinjer.

Stephens oversætter, tildels efter Finn Magnussen: »May Thur, the giant-tamer, bless and comfort thee!« Men det er klart, at naar *þursa dróttinn* i Þrymskviða betyder »Tursernes Herre (eller Konge, Hersker)«, saa maa, bortseet fra Kasus, **þorsa trutin** her have samme Betydning. Hvis vi forstaar **trutin** som Nominativ, da er det Tor selv, som her kaldes »Tursernes Herre«. Hvis dette er rigtigt, da maa Udtrykket forklares deraf, at de gamle nordiske Guder efter Kristendommens Indførelse blev anseede for Trold og Djævle. Det skulde da være fra kristeligt Standpunkt, at Tor her var gjort til Troldenes Herre og Konge, medens han i den hedenske Tid var deres Fiende og Banemand. Dette kunde man tænke

[1] I Haandskriftet af den svenske Dalalag forekommer *gut* »godt«.

paa at ville støtte derved, at *Tor Norvik nora ti frå sundi* optræder blandt Trold i en Optegnelse af den norske Herredags-Vise. Ligeledes optræder i det færøske Kvæde Ragnarlikkja *Tórur úr Trøllabotnum* blandt Hedninger og Jætter.

Dog tvivler jeg om Rigtigheden af denne Opfatning, hvorefter **trutin** skulde være Nominativ og Tor kaldes »Tursernes Herre«. Vidnesbyrd fra sene norske og færøske Ballader kan ikke tilstrækkelig støtte en Forestilling, som allerede skulde optræde ved Midten af 11te Aarhundred.

Hertil kommer, at der er en tydelig Forbindelse mellem **þorsa trutin** i Runeoptegnelsen og *þursa dróttinn* i Þrymskviða. Dette Kvæde har ogsaa Nævnelsen af Tor og Verbet *vígja* tilfælles med Runeoptegnelsen. Dennes Ophavsmand synes derfor at maatte have kjendt Þrymskviða. Da maa han have vidst, at det i dette Digt er Jætten, der bliver dræbt af Tor, Trym, som kaldes *þursa dróttinn*. Men da bliver det paafaldende, at det i Runeoptegnelsen skulde være Tor, som kaldes **þorsa trutin**.

Jeg tror tværtimod, at Overensstemmelsen med Þrymskviða godtgjør, at Udtrykket **þorsa trutin** betegner en anden Person end **þur**, og at **trutin** altsaa ikke kan være Nominativ, men maa være Akkusativ. Mytedigtningen om Trym kaster Lys over hele Runeoptegnelsens Betydning. Jurils skjældes ud for Tursernes Herre, fordi han har villet ligesom Trym (der dog var uvidende om det virkelige Forhold) tage en Mand til Brud. I Olddigtet vil Trym, at han og Bruden skal vies sammen ved Hammeren, men Tor lader sin viende Hammer faa en anden Anvendelse for Trym, ved at knuse hans Hjærneskal med den.

Meningen i Runeoptegnelsen er: Jurils! dit Forhold til Are er opdaget. Du er det værste Trold, du der som Trym har villet have en Mand til Brud. Gid det maa gaa dig som Tursernes Konge! Gid Tor maa vie dig som Trym med sin knusende Hammer og gid du som Trym maa fare til Hel!

vígja er vox media. Det betegner overhoved at virke

paa en med hellige, guddommelige magiske Kræfter. I Runeoptegnelsen er Verbet brugt i en Forbandelse. Vi kan forsaavidt med Dietrich sammenligne Brugen af *vígja* paa følgende Steder: *nú vígi ek þik undir ǫll þau atkvæði ok skildaga sem Óðinn fyrirmælti* (Sǫrla þáttr i Flatøbogen I 280). *Ek vígi svá / virða dauða, // at ér skuluð / allir liggja // dauðir með draugum / í dys fúnir* (Hervar. s. Bugges Udg. S. 218).

Paa den anden Side knytter det her udtalte Ønske **þur uigi þik** sig ved sin Ordlyd til den hedenske danske Formel, hvori der udtales et Ønske om, at Tor ved sin viende Hammer skal fjærne alt ondt fra en Gjenstand: **þur uiki þasi runaR** paa Glavendrup-Stenen, **þur uiki þisi kuml** paa Virring-Stenen. Ja endog paa den tyske Nordendorf-Spænde har jeg formodet et væsentlig tilsvarende Udtryk **wigi þonar.**

Efter den nævnte Forbandelse gjentages i Runeoptegnelsen **iurils (s)arþu ara.** Herefter afsluttes Optegnelsen med **uiþ raþr a uari.** Her er **raþr**, udtalt *ræðr,* d. s. s. oldnorsk *hreðr*, *reðr* neutr. (penis), i nynorske Dialekter *rér, re* (se Aasen 589 a), i svenske Dialekter *rär* n. Rietz 552. Det er beslægtet med oldn. *hreðjar* (scrotum), dansk *ræder* pl. Dette Ord godtgjør, at jeg har tolket **sarþu** i det foregaaende rigtig. Thi samme Substantiv er forbundet med et Ord af samme Verbalstamme i Sneglu-Halles Vers:

Sýr er ávalt,
hefir saurugt alt
hestr þjóðólfs erðr,
hann er dróttin-serðr

(þáttr af Sneglu-Halla Kap. 10, Flatøb. III 428). *(h)erðr* er Sideform til *(h)reðr;* jfr. *argr-ragr* og lign.

raþr er vel i Akkus. styret af Præpositionen **uiþ**, udtalt *við*, »med«. Det ved **uiþ** her betegnede logiske Forhold er da ikke meget forskjelligt fra det, som *við* angiver i oldn. Udtryk som *tendra eld við fjallrapa; skyrta saumuð við gull.* Jeg vover ikke at foreslaa et Adjekt. *viðræðr* »amplo pene praeditus«, uagtet dette vilde danne Allitteration med *vári.*

a uari = oldn. *á vári* »i Vaares«. I ældre Runeindskrifter skrives derimod Præpositionen *á* med *óss*-Runen.

Den hele Optegnelse tænker jeg mig udtalt saaledes:

Iúrils! sarðu Ara.
Farðu nú!
fundinn estu.
Þúrr vigi þik
þorsa dróttin!
Iúrils! sarðu Ara við ræðr á vári.

Af den Feil, at samme Mandsnavn første Gang skrives **kurils**, anden Gang **iurils**, slutter jeg, at vi i det engelske Haandskrift har for os en senere Afskrift, ikke den oprindelige Optegnelse af disse Runer. Hvor de oprindelig har været skrevne, om paa Pergament eller kanské paa Træ, derom kan vi intet vide. Optegnelsen begynder og slutter med Prosa. I Mindeindskrifter paa svenske Runestene har vi jo ligeledes oftere Blanding af Prosa og Vers.

Runerne indeholder mod en bestemt Person *nið*, som er nedskrevet af en hedensk dansk Mand. Herved kan mindes om, at der i Aardals nu nedtagne Stavekirke i Sogn i Norge fandtes stukket ind ved Prækestolen en Træpind, hvori der med Runer var indridset Nidvers. Se min Afhandling i Aarsberetning for 1868 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring[1].

Det *nið*, som er skrevet med Runer i det engelske Haandskrift, tilhører et smudsigt Omraade, som de islandske Sagaer oftere rører ved; jfr. Fritzner under *serða*.

Optegnelsen har Værd for Runeskriftens og Sprogets Historie, navnlig da dens omtrentlige Tid er sikker. Jeg

---

[1] I disse Vers forstaar jeg nu **þar munu matkar marher gauga** som »der mon mange Marker (Maddiker) myldre». *matkar* = *maþkar*; jfr. den i Gammelsvensk ofte forekommende Form *matker*. *gauga*; jfr. *gauva*, *gaua* »myldre«, som endnu bruges i Sogn; f. Ex. »Da aulte å gaudde mæ makk«, se Aasen og Ross.

fremhæver, at den har Formen ᚨ for o. Den har endnu ikke eget Tegn for Lyden *e*, som den udtrykker ved ᛁ i; den betegner Lyden *d* ved ᛏ t, men derimod har den ᚠ for g.

I literaturhistorisk Henseende er det interessant, at denne Runeoptegnelse giver os et Vidnesbyrd om, at en dansk Mand i England c. 1075 kjendte, saaledes som jeg i det foregaaende har søgt at vise, Eddadigtet *þrymskviða*.

Der er en særlig Overensstemmelse mellem den danske Vise om Germand Gladensvend A 20:

Hør I det, min kjære Moder,
laaner mig eders Fjæderham

og Þrymskv. 3: *Muntu mér, Freyja!*
fjaðrhams léa?

Se »Torsvisen« S. 109.

Det ligger nu nærmest at forklare denne Overensstemmelse saa, at Oldkvædet om Tors Hammerhentning, som længe havde været kjendt blandt Danske i England, der har virket paa Balladen om Germand. Paa tilsvarende Maade lader muligens ogsaa Forholdet mellem følgende to Vers sig opfatte:

Dansk Vise om Ridderen i Fugleham B 4, 5:

Saa lod han sig gjøre en Fjæderham,
Fjædre af Sølv og Vinger af Guld.

Þrymskv. 4: *þá munda ek gefa þér (fjaðrham),*
þótt ór gulli væri,
ok þó selja,
at væri ór silfri.

At Eddadigtet Þrymskviða kjendtes af en dansk Mand i England ved Midten af 11te Aarhundred, kan intet strængt taget bevise om Digtets oprindelige Hjemsted. Men denne Kjendsgjærning fortjener dog Opmærksomhed som et af de mange Baand, der knytter Eddadigtningen til de britiske Øer, og som en af de mange Antydninger til Forbindelse mellem dansk og norsk mytisk-heroisk Digtning derude i Vesten.

STUDIER OVER ISLANDSK MUSIK.

AF

ANGUL HAMMERICH.

Island er Historiens Land. Ved sin Beliggenhed midt ude i det stormfulde Nordhav, fjernet fra det hastigt pulserende Nutidsliv med dets skiftende Nydannelser, udgør den ældgamle Saga-Ø et sandt Skatkammer for alle Fortidens Overleveringer. Med sjælden Troskab og Kærlighed til det nedarvede har Befolkningen værnet om dem. Gammel Sæd og gamle Skikke, andet Steds længst opgivne og forglemte, har paa Island levet et selvstændigt Liv lige ned til vor Tid. Saaledes ogsaa Sproget. Det samme Tungemaal, de norske Landnamsmænd talte ved den første Bebyggelse af Landet henimod Slutningen af det 9de Aarhundrede, tales og skrives endnu deroppe. Saaledes ogsaa Musiken. De samme Former, Sangen benyttede, da den, midt i Middelalderens Hjerte, blev bragt til Landet med hine Landnamsmænd eller med Kirkens Klærke, raader endnu deroppe. Det mærkelige Land er da vel værd at studere ogsaa i musikalsk Henseende.

Hovedkilden for Studiet af islandsk Musik fra Fortiden danner den Arnamagnæanske Haandskrift-Samling paa Universitetsbiblioteket i København. Blandt disse islandske Haandskrifter findes ikke faa, der i større eller mindre Omfang indeholder Optegnelser af Musik fra forskellige Perioder. Et enkelt af dem gaar tilbage til det 15de Aarh., de andre stammer fra det 17de Aarh. og en senere Tid.

Det er, som det var at vente, middelalderlige Musikformer, der møder os i de allerfleste af disse Optegnelser.

Fra vor egen Tidsalder har vi Meddelelser om islandsk Musik i forskellige Publikationer, saaledes i La Bordes musikologiske Undersøgelser[1], i A. P. Berggreens Folkevise-Samling[2], i et islandsk Skrift af Olaf Davidsson[3], i en Beretning fra en fransk Rejsende, Raymond Pilet, der 1894 drog derop for at studere islandsk Musik[4], i den islandske Studenterforenings Sangbog[5], endelig i Hortense Panums »Illustreret Musikhistorie«[6], hvor den islandske »Tvesang« omtales.

Sammenligner vi Optegnelserne fra hine gamle, utrykte Kilder med dem fra Nutiden, gør vi den mærkelige Iagttagelse, at de musikalske Former begge Steder ofte er ens. Middelalder hist og Middelalder her. Resultatet er saa overraskende, at det vil forstaas, at jeg, som ikke selv har været paa Island, har tøvet med at erkende det som fastslaaet Kendsgerning, indtil det var bekræftet af en paalidelig Fagmand fra selve Landet. Først efter mange Aars Venten lykkedes det mig afvigte Sommer at komme i Forbindelse med en saadan Fagmand i Pastor Bjarne Thorsteinsson fra Siglufjord paa Nordlandet, en musikalsk dannet, historisk interesseret Mand, der besøgte København for paa vore Biblioteker at gennemgaa islandske Haandskrifter med Optegnelser af Musik. Saavel mine indsamlede

[1] J. B. de la Borde: Essai sur la musique ancienne et moderne. Paris 1780. Tome II. Pag. 397—418 omhandles Sange fra Danmark, Island og Norge.

[2] A. P. Berggreen: Folke-Sange og Melodier. I. 3die Udgave. Kjøbenhavn 1869. Nr. 28 b samt Pag. 341—351.

[3] Ólafur Davíðsson: »Islenzkar Skemtanir«. Kaupmannahöfn 1888—92.

[4] Raymond Pilet i »Nouvelles Archives des missions scientifiques et littéraires«. Tome VII. Paris 1897. Pag. 243—271.

[5] »Söngbók hins íslenzka Stúdentafjelags. Reykjavík« 1894.

[6] Hortense Panum: »Illustr. Musikhistorie« I. Kjøbenhavn 1897. Pag. 44.

Materialier som de deraf dragne Slutninger blev af ham godkendte. Jeg skylder baade ham og Bibliotekar Dr. Kr. Kålund samt Professor Dr. Finnur Jonsson min bedste Tak for ydet værdifuld Hjælp under disse Studier.

Vi ser da, at i musikalsk Henseende har Tiden paa forunderlig Vis staaet stille paa Island. Engang i Løbet af Middelalderen har Landet tilegnet sig de dengang raadende Musikformer og er siden i det væsentlige blevet staaende ved dem. Hele den følgende Udvikling, der fra disse første, fattige Midler og primitive Former har ført til vor nuværende Kulturmusik, saa rig paa Midler og Former, har Island ikke gjort med. Med sejg Kraft har Islænderne holdt fast ved de første Overleveringer — lige til vore Dage har Middelalderen paa dette Omraade sat sine Mærker deroppe.

Hvad der betegner Middelalderens Musik i Forhold til vor Tids Musik, er især to Ting, dels de tonale Forhold — de forskellige Tonesystemer, hvorefter det melodiske former sig —, dels Beskaffenheden af det flerstemmige, af »Harmonierne«. Vi betragter hver af disse Ting for sig.

Vor Tid kender i tonal Henseende 2 Systemer, »Dur« og »Moll«. Den ejendommelige Forskel i Karakteren af Melodier, efter som de hører ind under det ene eller det andet af disse Systemer, hænger sammen med Intervallernes indbyrdes Stilling, der atter er afhængig af den forskellige Plads, Halvtoneskridtet, e—f eller h—c, indtager i Skalaen:

Dur: C D E F G A H C

Moll: A H C D E F G♯ A

(Halvtoneskridtet er markeret med en Bindebue.)

Middelalderen havde officielt 8 Systemer, hvert af dem forskelligt fra vor Dur og Moll, og opkaldte efter — men ikke identiske med — de antike græske Tonearter. Af disse 8 Systemer danner de efterfølgende 4 Hovedtonearterne:

Dorisk	D E⁀F G A H⁀C D
Frygisk	E⁀F G A H⁀C D E
Lydisk	F G A H⁀C D E⁀F
Mixolydisk	G A H⁀C D E⁀F G

Paa disse Tonerækker — de saakaldte »Kirketonearter« — er i Middelalderen al Kirkemusik og dermed al Kulturmusik bygget. Thi Kirken var Repræsentant for Kulturen ogsaa i Musik. Hvorledes Forholdet har været udenfor Kirken, altsaa i Folkemusiken, har vi kun sparsomme og usikre Efterretninger om. Dog tør det antages, at, foruden Kirketonearterne, har tillige Tonerækker af Dur- og Moll-Art været kendte og anvendte af Folkemusiken fra ældgammel Tid. Herpaa tyder mange Forhold. Dur-Treklangen er saaledes givet af sig selv i Blæsehornenes »Naturtoner«, har altsaa været kendt og praktiseret saalænge kunstfærdigt dannede Blæsehorn har været til. Fra de ældste Tider har vi i vore oldnordiske Lurer fra Bronzealderen Beviset for Dur-Treklangens Anvendelse i Norden. Det er fornylig udtalt, at den paa Dur-Treklangen byggede diatoniske Tonerække maa betegnes som ejendommelig for de germano-gotiske Folkestammer i det hele, som disses nationale Skala[1]. Dur-Skalaens Tilstedeværelse i en given Sang fra Norden skulde herefter ikke i og for sig være et Tegn paa dennes moderne Herkomst.

De islandske Melodier har tonale Forhold, som for en Del peger tilbage til »Kirketonearterne« — her befinder vi os altsaa sikkert paa middelalderlig Kulturgrund. I andre gør Dur og Moll sig gældende, saa at altsaa Spørgsmaalet om disse Melodiers Ælde maatte særlig undersøges. Endelig findes der Melodier, som i tonal Henseende gaar deres egne underlige Veje og ikke indordner sig under noget bestemt System.

---

[1] Oskar Fleischer i »Sammelbände der internationalen Musik-Gesellschaft« Leipzig 1900. I. Pag. 18.

La Borde meddeler i sit førnævnte Værk 5 islandske Melodier efter Optegnelser (fra før 1780) af Johan Hartmann den ældre. Formentlig er Optegnelserne gjorte i København efter derværende Islænderes Meddelelser, og det har naturligvis været den danske Koncertmester om at gøre at levere disse interessante Bidrag til det store franske Værk saa nøjagtige som muligt. Melodierne siges at være gamle — Forfatteren mener, at de skulde stamme fra Skjaldetiden —, har ogsaa et gammelt Præg. De tre første af dem bevæger sig paa et meget enkelt Grundlag, dannet af kun 4 diatoniske Toner, Dur-Tetrakorden f—b, samt underliggende »Ledetone« e. Skulde vi antage hin Teori om Dur-Skalaen hos de germano-gotiske Folkeslag, danner vel denne Tetrakord Urtypen for denne Skala. Saa primitive, som Midlerne end er, har dog Melodierne ikke ringe Karakter. Vi gengiver her Melodien, efter hvilken »Völvespaa« siges at være afsungen:

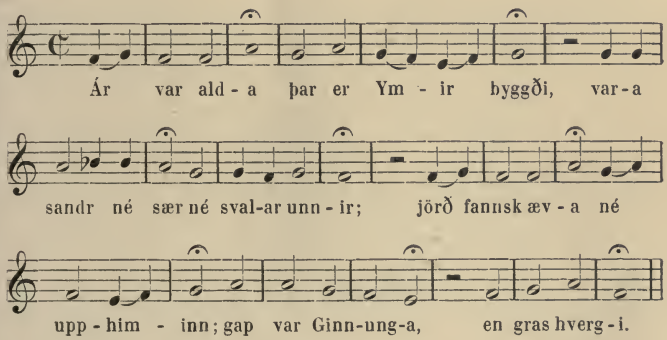

Det var i Tidernes Ophav
der hvor Ymer boede,
der var ej Sand eller Sø
eller svale Bølger.
Jord fandtes ikke
eller høje Himmel,
Ginnunga-Gab var,
men Græs ingensteds.

Med den femte af La Bordes Melodier faar vi et ganske mærkeligt tonalt Billede. Den hører til det berømte Skjaldekvad »Lilja« af Eysten Asgrimsson († 1361) — om Melodien er ligesaa gammel, kan naturligvis ikke afgøres:

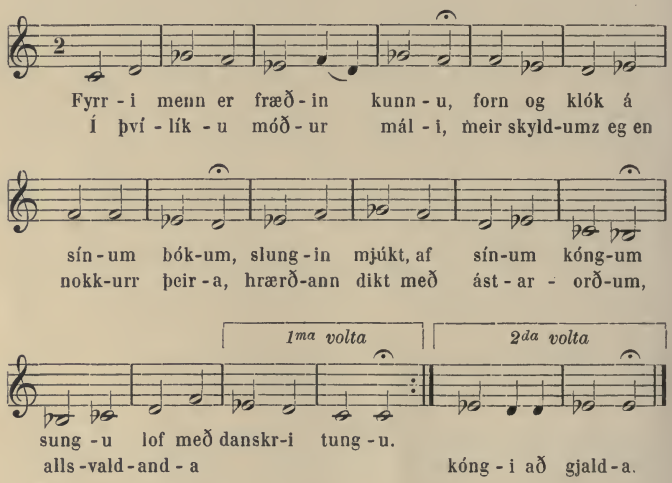

Fortidens Mænd, som forstod Kundskaben,
gammel og vis, i deres Bøger
snildt slynget, om deres Konger
sang de Pris paa danske Tunge.
I det samme Modersmaal
har jeg større Pligt end dem,
et bevæget Digt med kærlige Ord
at vie den almægtige Konge.

Grundtonen er her aabenbart Es med en Skala i Moll, hvilken dog ikke kan henføres til den egentlige Moll-Skala, da Sexten c er »stor« paa to afgørende Punkter. Den stærke Fremhæven af denne store Sext lige i Begyndelsen og i Slutningen før Reprisen, virker meget ejendommeligt.

A. P. Berggreen har i sin Folkevise-Samling meddelt ialt 10 islandske Sange. Optegnelserne er gjorte i vor Tid.

Berggreen nævner som sine Kilder til disse Melodier Organist P. Gudjonsson i Reykjavik samt daværende Student G. Thorarensen og Cand. theol. Sv. Sveinbjörnsson. For de flestes Vedkommende har Melodierne i mere eller mindre Grad Præg af det nyere, ligesom den harmoniske Bearbejdelse af dem i Klaverledsagelsen altid er moderne. Om nogle af dem gælder det dog, at der kunde være Tvivl om deres rette tonale Forhold. Dette er saaledes Tilfældet med Nr. 8 »Aldri má eg á æginn«, hvortil Melodien (transponeret) er identisk med den paa omstaaende Side meddelte til Texten »Hilmir hjálma skúrir«. Skal i Nr. 9 »Sjera Magnús« Grundtonen sættes til B, som hos Berggreen, hører Melodien til den »lydiske« Slægt, transponeret til Overkvarten (vide den forstørrede Kvart b—e i Melodien).

Olaf Davidsson meddeler i »Íslenzkar Skemtanir« 6 enstemmige Melodier og 5 »Tvesange«. De 6 Melodier illustrerer de forskellige Tonesystemer, vi i det foregaaende har nævnt for islandsk Musik, idet hver Melodi har sin forskellige Toneart, hvoraf de 4 mere eller mindre har Træk fra det gamle. Af de 5 Tvesange er de 4 »lydiske«, 1 moderne. Enkelte af Melodierne er karakteristiske. Saaledes følgende »doriske«, der maa være meget yndet, da den bærer Navn af »Ljúflingslag«, »Alfemelodi«:

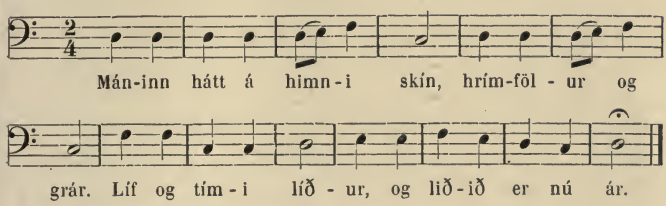

Maanen højt paa Himlen skinner, rimbleg og graa,
Liv og Tiden lider, og ledet er nu Aar.

Efterfølgende Melodi — hvortil er underlagt Snorre Sturlesöns »Háttatal« til Kong Haakon Haakonsson og

Skule Jarl — synes ved første Øjekast at staa i Dur med en Modulation til Paralleltonearten — saaledes udsættes den ogsaa af Berggreen (Nr. 8 af de islandske Sange). Nærmere beset, passer dog Slutningen kun daarligt til denne moderne Ramme. Skalaen til Melodien dannes af den diatoniske Oktavrække A—a, Grundtonen er vistnok at søge i A og Tonearten bliver da den saakaldte »æoliske« (vor Moll-Skala med lille Septim), hvilken først i det 16de Aarh. blev optagen i det officielle System, men dog længe forinden havde været i Brug. Slutningen af Melodien bringer en typisk »frygisk« Vending.

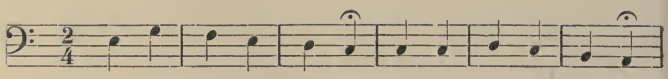

Hilm - ir hjálm-a skúr - ir herð-ir sverð-i roðn - u;

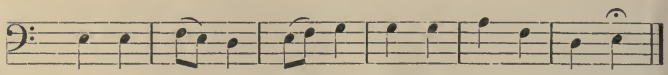

hrjót - a hvít - ir ask - ar, hrynj-a brynj - u spang-ir.

Drotten Hjælme-Stormen hærder med blodige Sværd.
Flyver blanke Spyd, springer Brynjeringe.

Af de mange Melodier, Raymond Pilet meddeler i sin fornævnte franske »Rapport«, har kun nogle faa et gammelt Præg. Men da Forf. iøvrigt ikke dvæler ved de ejendommelige tonale Forhold i de islandske Melodier, tør man maaske gaa ud fra, at han ikke er bleven opmærksom paa denne Faktor og derfor har indrettet sine Optegnelser efter det moderne System. I det hele er disse af mere tilfældig Karakter og kan derfor ikke bruges som Bevismateriale i denne Forbindelse.

Den islandske Studenterforenings »Söngbók« indeholder indfødte og fremmede Melodier i broget Blanding, men indledes med en Samling af 36 Sange, der betegner sig selv som islandske. Heraf er de 16 — altsaa næsten

Halvdelen — »lydiske«. I enkelte andre genfinder man gamle Træk, de fleste er dog af nyere Karakter, blandt Tonearterne er Gdur (ligesom i Berggreens Samling) særlig fremme. Den gamle »mixolydiske« Toneart har jeg derimod hidtil ikke fundet repræsenteret i islandske Melodier (den nedenfor Pag. 306 meddelte »mixolydiske« Sang er usikker og desuden en latinsk Salme).

At Folkemelodier har deres Rod i de middelalderlige Tonearter, er iøvrigt ikke noget for Island særlig mærkeligt, det samme genfindes ellers i de europæiske Kulturlande, hvor Folkevisen er bleven videnskabelig undersøgt. Saaledes mig bekendt i Frankrig[1], i Tyskland[2] og de nordiske Lande[3]. Paa Island er det foreliggende Materiale jo endnu ikke ret stort, peger dog for en Del tydeligt henimod det gamle. En systematisk og kyndig Eftersøgning paa selve Stedet vilde sikkert bringe en rig Høst af Melodier, om hvis middelalderlige Herkomst der ikke kunde være Tvivl. Efter hvad der foreligger, er den »lydiske« Toneart alt overvejende, hvorom nærmere siden. Om vi imidlertid i denne har at gøre med en Levning fra Middelalderens Kirketonearter eller mulig med en oprindelig islandsk (eller norsk?) Skala, der hører Folket til og ligger forud for fremmed Paavirkning, er et Spørgsmaal, som endnu maa vente paa sin Besvarelse.

At det gamle har holdt sig, er ikke svært at forklare. Landets afsides Beliggenhed, dets hidtil ringe Berøring med Omverdenen, Folkets udpræget historiske Sans og Ærbødighed for det overleverede, alt har begunstiget denne

---

[1] Julien Tiersot: Histoire de la chanson populaire en France. Paris 1889.

[2] F. M. Böhme: Altdeutsches Liederbuch. Leipzig 1877. — R. v. Liliencron: Die historischen Volkslieder der Deutschen. Leipzig 1869.

[3] Karl Valentin: Studien über die schwedischen Volksmelodien, Leipzig 1885. — Thomas Laub: Vore Folkemelodiers Oprindelse. Tidsskriftet »Dania« II, Kjøbenhavn 1893.

Bevarelse af det gamle. Hertil kommer endnu nogle musikalske Momenter. Hovedparten af de gamle islandske Melodier bunder direkte eller indirekte i Kirken. Enten er det ligefremme Kirkemelodier af forskellig Art, vi har at gøre med, Salmer, aandelige Sange, middelalderlige Maria-Viser o. lign., eller Melodierne har hentet deres Præg fra disse kirkelige Toner. Selv den Drikkevise, som meddeles nedenfor, er af samme Karakter. Denne Vedhængen ved det gamle kirkelige Tonesystem er under disse Omstændigheder ganske naturlig. Hertil kommer endnu noget andet: Musiken paa Island har indtil de seneste Tider været altovervejende vokal, ikke instrumental. Instrumenter forekom før forholdsvis sjældent — var vanskelige at forskaffe sig og vanskelige at lære — og Befolkningen var derfor henvist til at søge sin musikalske Trang tilfredsstillet hovedsagelig ved Hjælp af Sangen — ogsaa i denne Retning har de musikalske Tilstande, som herskede i Middelalderen i Europa, været raadende paa Øen. Der kan nu ikke være Tvivl om, at den frodige Udvikling af netop Instrumentalmusiken i Europa efter Anno 1600 har været af stor Betydning for den forholdsvis hurtige Udfoldelse af de moderne Tonearter og for de gamle Kirketonearters Undergang. Hvor derimod Musiken har været henvist væsentlig til sanglige Former, er det naturligt, at de gamle Tonearter har holdt Stand i længere Tid. Thi Sang, især folkelig Sang, er først og fremmest Melodi. Og just i melodisk Henseende anviser de gamle Tonearter rige Hjælpekilder, hvorimod de i harmonisk Henseende staar tilbage for de moderne Tonearter med deres mere smidige Modulationsevne. At Sangen paa Island er bleven staaende paa det gamles Grund, er derfor ikke underligt. Til gamle Midler hører gamle Former.

Det vil af det foregaaende fremgaa, at i de islandske Melodier er den »lydiske« Toneart særlig fremherskende. Hermed kommer vi ind paa noget for Island højst ejendommeligt.

Den lydiske Toneart maa betragtes som den yderste Konsekvens af det til Grund for Kirketonearterne liggende rene diatoniske System, hvor altererede Toner (med »Fortegn«) paa Forhaand var udelukkede. Derfor forekommer i denne Toneart (med F som Grundtone) et vigtigt Interval, nemlig Kvarten, i uanvendelig Skikkelse: den udbringes ikke regulært af 2 Heltoner og 1 Halvtone, men derimod af 3 Heltoner, nemlig af Tonerækken *f.* g. a. *h.* Herved faar vi den saakaldte »Tritonus«, ikke den »rene« Kvart, som vi skulde have, men derimod den »forstørrede« Kvart, et udpræget umelodisk Interval, haardt og skærende. Denne »Tritonus« faldt Middelalderen i høj Grad for Brystet, man fandt i den Sindbilledet for noget hæsligt, ja ondt, som for enhver Pris burde undgaas — »*Diabolus in musica*« kaldtes den. For at komme udenom denne »Diabolus«, greb man til det Middel, overalt hvor Tonen f kom i direkte eller indirekte Forbindelse med Tonen h, at fordybe h'et $^1/_2$ Tone ɔ: man satte ♭ for — det eneste Tilfælde, hvor Fortegn efter det gamle strenge System anvendtes. Som man slog Kors for den virkelige Djævel, slog man altsaa ♭ for denne Musikdjævel. Den »lydiske« Toneart, hvor han særlig havde tilhuse, blev imidlertid af denne Grund i forholdsvis ringe Grad anvendt i den gamle Musik.

Middelalderen veg altsaa forsaavidt selv tilbage for de yderste Konsekvenser af sit eget diatoniske System. Men Island viger ikke! Den lydiske Toneart i sin egentlige Skikkelse, altsaa med den forstørrede Kvart, trives tvertimod deroppe. Saalangt fra at samme »Diabolus« har indgydt Frygt og Rædsel, har han der havt sine rigtig gode Dage, ja er bleven dyrket med særlig Veneration[1]. En Mængde islandske Melodier, som endnu synges og holdes i Hævd, bærer Vidne derom.

[1] Denne Forkærlighed for Tritonus, den forstørrede Kvart, genfinder vi som et ejendommeligt Træk ogsaa for norsk Folkemusik.

Fremtoningen er mærkelig, fordi den staar i skarp Modstrid til alle vore kulturudviklede tonale Forestillinger. Men saa ejendommelig er Tritonus for islandske Melodier, at den maa kaldes for Særmærket for det islandske, og saa hyppig træder den op endnu i vor Tidsalder, at man med en vis Ret kunde give sig til at døbe den »lydiske« Toneart om og nu kalde den for den »islandske« Toneart. Saa godt som alle de Melodier, der benyttes i den islandske »Tvesang« — hvorom strax nærmere — staar i denne Toneart. Som Exempel kan vi tage den gamle, af alle kendte og sungne Folkemelodi til Jonas Hallgrimssons smukke Fædrelandssang[1].

Uden at blinke fører den den ellers saa frygtede »Diabolus« frem:

Island.

Gammel islandsk Melodi.

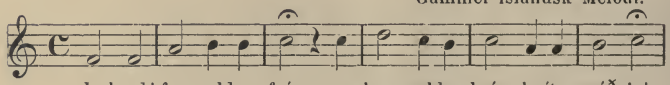

Is-land! far-sæld-a frón, og hag-sælda hrím-hvíta móð-ir!

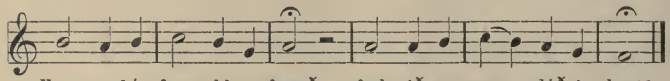

Hvar er þín forn-ald-ar frægð, frels-ið og mann-dáð-in bezt?

Island, herlige Land, du Lykkens rimhvide Moder,
Hvor er din Fortids Ry, Frihed og mandige Daad?

Ud fra sit »lydiske« Stade er iøvrigt Melodien god nok. Der er Kærne og Kraft i den som den paa sin massive Rytme rejser sig stolt og frit som de mægtige Snefjelde, »den rimhvide Moder«, der har fostret den. Men ogsaa haardt, kantet og koldt staar den med sine Tritoner, der skærer igennem.

---

[1] Texten i sin Helhed findes i dansk Oversættelse af Olaf Hansen i »Ny-islandsk Poesi«, Tidsskrift »Vagten«, Kbhvn. 1899.

Og dog danner den ingenlunde Grænsen for den islandske Radikalisme paa dette Omraade. Der findes endnu mærkeligere, endnu skrappere Melodier. Hvad siger man om efterfølgende fra et islandsk Papirhaandskrift[1] fra Anno c. 1700:

Mskp. fra Anno c. 1700.

(Kvæði af þeim tveim börnum eða burðum undarlegum utanlands.)

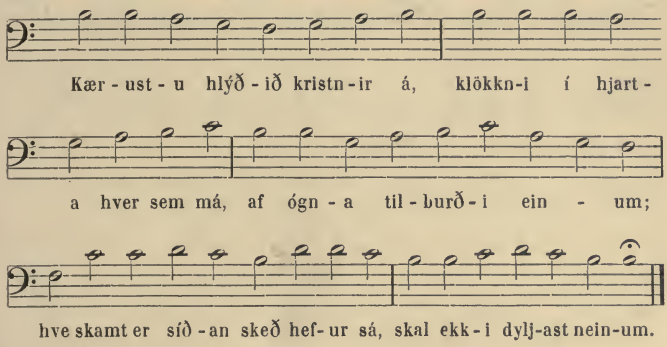

(Et Kvad om de to Børn eller underlige Skabninger udenlands).

Kære Kristne lytter til,
lader alle Hjerter røres
af saa grufuld en Begivenhed.
At den nylig haver fundet Sted,
skal ikke dølges Nogen.

Grundtonen maa her søges i Tonen h, Bevægelsen af Melodien er nedad en Kvart til f, opad en Terts til d. Melodien er altsaa i gammel Forstand »*plagal*«. Men man maa søge hele Systemet af de anerkendte Kirketonearter igennem, uden dog at faa den Ramme, hvori den passer ind. Denne findes først langt af Vejen, i den af Glareanus' Lære om Tonearterne, »Dodekachordon« (Basel 1547), med

[1] Universitetsbibl. i Kbhvn. Arnamagn. Samling 8vo Nr. 240. Pastor Thorsteinsson har velvilligst gjort Forf. opmærksom paa denne Melodi.

god Grund som »*rejectus*« betegnede 14de Toneart, den af ham kaldte »*Hyperfrygius*«.

Andre Melodier gaar, som alt nævnt, deres egne Veje, hylder slet intet System. Ret jævnlig er Loven om Tonearten Enhed sat til Side, Melodien modulerer uroligt omkring, glemmer sit Udgangspunkt — eller bryder sig ikke derom — og slutter langt borte fra dette. En underlig fremmedartet Farvegivning præger disse Tonebilleder, hvor Øret forgæves søger faste Holdepunkter. En moderne Harmoniker, der sværmer for Enharmonik, vilde her finde en Mængde passende »Opgaver«. Den tyske Oldforsker Konrad Maurer har fra sin Rejse paa Island meddelt to saadanne Melodier[1]. Begge hører de til samme Text, et islandsk Heltedigt om Frederik Barbarossa. Ogsaa i deres almindelige Stemningsindhold, mørkt og tungt, er de meget betegnende for de ægte islandske Melodier, der, om kirkelige eller verdslige, gennemgaaende har dette alvorsfulde Præg. I tonal Henseende giver de Fantasien frit Raaderum:

Melodi meddelt af Sigurður Jónasson.

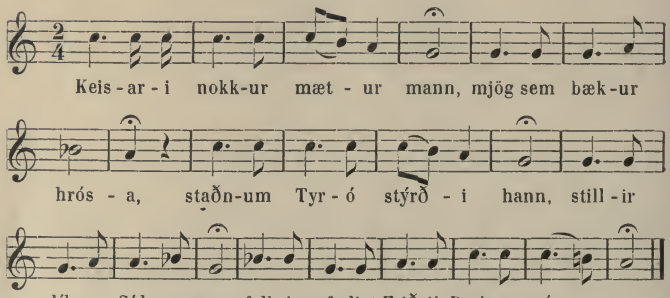

Kejseren herlig, mægtige Mand,
højt ham Saga priser!
Staden Tyro styred han,
Drotten ogsaa Sidon vandt.
Kongen nævntes Fredrik Barbarossa.

[1] Sitzungsberichte der kgl. bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München. 1867, I, Pag. 134—142.

Melodi meddelt af Pètur Guðjónsson.

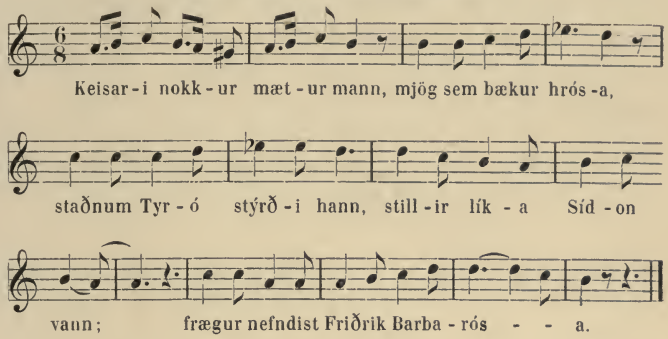

Disse Melodier er i moderne Stil bearbejdede for Strygeorkester af Johan Svendsen[1].

Den anden Retning, hvori Nutidens Musik skiller sig fra Middelalderens, er Beskaffenheden af det flerstemmige. I Middelalderen existerede ikke musikalsk »Harmoni«, saaledes som vi forstaar dette Ord, en Samling Akkorder, der følger efter hinanden, forbundne i indbyrdes harmonisk Slægtskab. Derimod kendte Middelalderen Sammenstilling af forskellige Toner, der bragtes til Udførelse samtidig paa mere eller mindre primitiv Maade. De ældste Former er meget raa. Skriftlige Optegnelser herom har vi fra det 10de Aarhundrede i et Haandskrift »*Musica enchiriadis*«, der i Almindelighed, forøvrigt med Urette, tilskrives en Munk fra Flandern, Hucbald ved Navn († 930). Deri omhandles under Navn af »Organum« en særdeles primitiv Maade at synge flerstemmigt paa, idet der til en given Grundstemme sættes en sekunderende Stemme, der følger hin i parallelle Kvinter eller Kvarter. Melodistemmen,

---

[1] Partitur og Stemmer udkomne hos E. W. Fritsch, Leipzig.

kaldet »*Principalis*«, ligger underst, den sekunderende Stemme, kaldet »*Organalis*«, øverst. Et af Exemplerne i Haandskriftet — med parallelle Kvinter — er følgende:

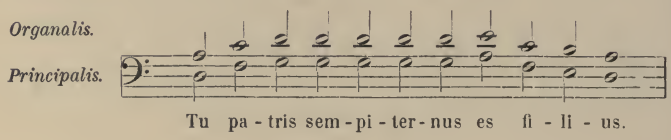

Med Fordobling i Oktaven udvidedes denne Flerstemmighed til 3 og 4 Stemmer, der følges ad i parallelle Kvinter, Kvarter og Oktaver.

Saaledes saa de allerførste Forsøg paa Flerstemmighed ud henad Anno 1000. Til vor Undren træffer vi dem igen paa Island i vor egen Tidsalder.

Under Navn af »Tvísöngur«, Tvesang, har der fra gamle Tider været anvendt — og anvendes endnu — en Form af tostemmig Sang, som i alt væsentligt stemmer ganske overens med dette Hucbald'ske »Organum«. Hvornaar denne »Tvísöngur« er kommet op, kan ikke med Bestemthed siges. At de nordiske Folk allerede tidligt i Middelalderen har kendt og øvet flerstemmig Sang, er sandsynligt efter en Bemærkning hos den engelske Krønikeskriver Giraldus Cambrensis (12te Aarh.). I sin *Descriptio Kambriæ* beretter han om en ejendommelig Syngemaade, dels i Wales, hvor der synges flerstemmigt med ligesaa mange forskellige Stemmer som der er Sangere, dels i det nordlige England, paa den anden Side Floden Humber, hvor der synges tostemmigt. Den tostemmige Sang beskriver han nærmere saaledes, at den underste Stemme udføres nynnende (»submurmurante«), medens den øverste Stemme samtidig synges blødt og smukt. Denne Syngemaade, siger han, er ved lang Sædvane bleven Befolkningen som en anden Natur. Saa dybe Rødder har den slaaet, at man aldrig hører en Melodi udført alene, men altid mangestemmig

hos Walliserne og tostemmig hos det nordengelske Folk. Selv Drengene synger saaledes, ja endog de smaa Børn, saasnart de har hørt op med at skrige. Da Englænderne ellers ikke synger paa den Vis, men kun de i det nordlige, saa tror jeg, tilføjer han, at disse har tilegnet sig denne Syngemaade fra de Danske og Nordmændene, som ofte gjorde Indfald i deres Land og længe havde det i Besiddelse[1].

Naar man undersøger Spørgsmaalet om den islandske Tvesangs Oprindelse, kan man ikke forbigaa denne ofte citerede gamle engelske Beretning, som endog af den franske Musikolog F. J. Fétis er benyttet som Støtte for hans be-

---

[1] Giraldi Cambrensis Opera. Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland. Nr. 21. 6, London 1868. I »*Descriptio Kambriæ*« Lib. I. Cap. XIII hedder det først om Walliserne: »In musico modulamine, non uniformiter, ut alibi, sed multipliciter, multisque modis et modulis, cantilenas emittunt. Adeo ut in turba canentium, sicut huic genti mos est, quot videas capita, tot audias carmina discriminaque vocum varia. in unam denique sub B mollis dulcedine blanda consonantiam, et organicam convenientia melodiam.«

Derefter fortsætter Giraldus om Forholdene i Nordengland: »In borealibus quoque majoris Britanniæ partibus, trans Humbriam scilicet, Eboraci finibus, Anglorum populi, qui partes illas inhabitant, simili canendo symphonica utuntur harmonia: binis tamen solummodo tonorum differentiis, et vocum modulando varietatibus; una inferius submurmurante, altera vero superne demulcente pariter et delectante. Nec arte tamen, sed uso longævo, et quasi in naturam mora diutina jam converso, hæc vel illa sibi gens hanc specialitatem comparavit. Qui adeo apud utramque invaluit, et altas jam radices posuit, ut nihil hic simpliciter, nihil nisi multipliciter ut apud priores, vel saltem dupliciter ut apud sequentes, melice proferri consueverit: pueris etiam, quod magis admirandum, et fere infantibus, cum primum a fletibus in cantus erumpunt, eandem modulationem observantibus.

Angli vero, quoniam non generaliter omnes, sed boreales solum, hujusmodi vocum utuntur modulationibus, credo quod a Dacis et Norwagiensibus, qui partes illas insulæ frequentius occupare, ac diutius obtinere solebant, sicut loquendi affinitatem, sic et canendi proprietatem contraxerunt.«

kendte Teori om Oprindelsen til Harmonien, hvilken han søger i de nordiske Lande[1]. Men det maa rigtignok ogsaa siges, at denne engelske Beretning intet beviser herom. Dels er den nordengelske tostemmige Sang, som Befolkningen skulde have lært af vore nordiske Forfædre, ikke nogen enkeltstaaende Fremtoning, men sammenstilles jo af Giraldus selv med den, som det synes, endnu mærkeligere Flerstemmighed hos det keltiske Folk i Wales, dels er Beretningen af alt for sen Dato til at have Beviskraft her. Da Giraldus nedskrev sin Krønike (den antages at stamme fra c. 1194), var Flerstemmigheden allerede kommet under kunstnerisk Kultur paa Kontinentet, navnlig i Frankrig, hvor der i Notre-Dame i Paris virkede en formelig Kunstskole i dette Fag. Kun saa meget tør vi slutte af Giraldus Beretning, at Nordboerne paa hin Tid maa have gjort sig bemærkede paa en eller anden Vis ved deres Forkærlighed for eller Dygtighed i at synge flerstemmig, særlig tostemmig, ellers vilde Giraldus næppe have udtalt sig som han gør.

Dermed stiger Sandsynligheden for, at saadan tostemmig Sang paa et tidligt Tidspunkt har sat sig fast ogsaa paa Island. Bemærkningen hos Giraldus tyder paa, at vi skulde have at gøre med en paa folkelig Grund, udenfor Kirken, fremstaaet Syngemaade. Men som vi ellers lærer Tvesangen paa Island at kende, fører rigtignok alle tidlige Spor hen imod den kristne Kirke. Første Gang, Ordet »Tvesang« nævnes, er, saavidt Forf. har erfaret, i det 14de Aarhundrede. I en Saga om Biskop Laurentius paa Holar (1323—1330), nedskreven kort efter hans Død, fortælles det, at denne Biskop var en Modstander af flerstemmig Sang. Denne var dengang i Færd med at bane sig Vej i Kirken paa Bekostning af den ældgamle gregorianske Koral, der var enstemmig. Disse ny flerstemmige Former, baade »*Tri-*

---

[1] F. J. Fétis; Histoire générale de la musique Tome I, Pag. 161, Tome IV. Pag. 366—67, 419 ff, 465—67.

plum« (3stemmig) og »*Tvesang*« var ham imod. Som det hedder i dansk Oversættelse af det paagældende Sted: »Han vilde hverken tillade Tripla eller Tvesang (»*tvisyngja*«), hvilke han kaldte for Naragtigheder (»*leikaraskap*«), men hellere lade den enkelte Sang (»*slèttan söng*« ɔ: Cantus planus, den gregorianske Koral) synge saaledes, som den findes optegnet i Korbøgerne.«[1]

Endnu et Citat fra den gamle islandske Litteratur, vedrørende Tvesangen, meddeler Dr. Kålund mig. Det findes i »Sagan af Sigurði þögula«[2] (14de Aarhundrede). Henimod Slutningen forekommer der et Gæstebud (i Lombardiet), hvor det gaar lystigt til og hvor Læseren gør Bekendtskab med et helt lille middelalderligt Orkester. Der blæses paa Fløjte og paa Basun, leges paa »Symfón« (Klaver) og paa »Salterium« (et Strengeinstrument) — ved en anden Lejlighed kommer Harper, Giger, Quinterna (en Slags Cister) og Orgel til — samt, hedder det, »og nogle sang Tvesang« (»*en sumir tvisungu*«).

Efter en anden islandsk Beretning, Jon Haldorssons Præste-Annaler (c. 1700)[3], skulde tostemmig Sang meget senere være kommen til Island og være indført fra Danmark, nemlig først i det 16de Aarh. ved Præsten Erasmus Villadsson († 1591)[4]. Han var født i Jylland, kom til Island som Tjenestemand hos en islandsk Lensmand, blev Skolemester i Skalholt og beklædte derefter forskellige Præsteembeder, sidst det i Breidabolstad. Om ham berettes det, at han var »en ypperlig Sanger. Han førte med sig her til Landet Diskant-Sang«. Hermed forstodes i Almindelighed flerstemmig Sang, hvor »Diskanten« (ɔ: den sekunderende Overstemme til Melodien) efter middelalderlig Skik ofte blev

---

[1] Biskupasögur. I. Kbhvn. 1858. Pag. 847. Jeg skylder Dr. phil. Th. Thoroddsen denne Henvisning.

[2] Reykjavík 1883. Pag. 125 (cfr. 126).

[3] Rasks Samling Nr. 55.

[4] Saaledes antager Olaf Davidsson a. S. Pag. 254.

improviseret. I Danmark var endnu i det 17de Aarhundrede saadan improviseret folkelig Flerstemmighed ret almindelig[1]. Var imidlertid denne Diskant-Sang den samme som den nuværende islandske »Tvesang« med Kvint-Paralleller? Vi ved det ikke bestemt, men maa anse det for rimeligt, at de to Ting har været beslægtede. Om virkelig den nuværende Tvesang som folkelig Sang paa Island først skulde dateres fra det 16de Aarhundrede, maa dog staa hen. I Litteraturen nævnes denne Sang hundrede Aar senere, i Stefan Olafssons († 1688) »Kvæði«[2] samt i 6te Udgave af Thorlakssons Graduale (1681). Højst rimeligt er det imidlertid, at den i hvert Fald som kirkelig Sang har været anvendt længe før hin Tid. Det Hucbald'ske Organum, fra hvilken den øjensynlig stammer, maa med den kristne Kirke være kommet til Island. Kristendommen blev indført her henved Aar 1000, fra samme Tid kommer de første Efterretninger til os om »Organums« Existens. Uden Tvivl har denne Syngemaade ogsaa været anvendt i Kirken i Norden og er da derfra formentlig bleven indført til Island, om ikke strax paa samme Tid som Kristendommen, saa dog i Løbet af de følgende Aarhundreder.

---

[1] Vicepolitidirektør V. C. Ravn har i denne Forbindelse henledt Forf.s Opmærksomhed paa et Sted i J. M. Corvinus »Heptachordum danicum« Hafniæ 1646, hvor der Pag. 185 under Navn af »Sortisatio« beskrives nogle »Cantilenæ vulgares seu fortuitæ« paa følgende Maade: Sortisatio extemporanea quædam et improvisa aliarum vocum ad Tenorem decantatum additio; seu fortuita vocum in buccam venientium ad Tenorem accantatio .... Cum a sorte non arte nomen habent, et sæpissime contra leges artis peccet, Musica civitate vix donatur, sed ad fossores metallicos, Berggeseller, equites, sartores, sutores, et reliquum mechanicorum vulgus, quod hac canendi forma in publicis tabernis uti consvevit, relegatur.«

[2] Sidst udkommet i København 1886. Et af Digtene nævner en Mand, Jón Stúfur, som værende i Besiddelse af en udmærket »Tvesangsstemme«.

For en populær Opfattelse kunde det ligge nær, i denne Syngemaade, som nu kun forekommer paa Island, at se noget originalt islandsk. Men en saadan Opfattelse vilde dog sikkert føre vild. At »Tvesang«, som vi kender den, og »Organum« hører samme Steds hen, vil formentlig fremgaa af det følgende. Naar da Organum træffes meget tidligere i de Lande, der ligger Kulturen nærmest, maa Formodningen være for, at det er herfra, denne Syngemaade har sin Oprindelse, at vi altsaa paa Island har at gøre med en aandelig Import, ikke med en Original. Men dette forringer ingenlunde Interessen ved Tvesangen. Det originalt islandske ligger her i den overordentlige Troskab, hvormed Landet har værnet om denne middelalderlige Syngemaade. I intet andet Land har den slaaet saa dybe Rødder, i intet andet Land har den bevaret sig i fuld Kraft lige ned til vore Dage.

Det ældste islandske Dokument, vedrørende flerstemmig Sang, og tillige, saavidt mig bekendt, det ældste Exemplar af flerstemmig Sang her fra Norden, er et Pergamentblad i den før nævnte Samling Haandskrifter paa Universitetsbiblioteket i København[1]. Bladet (i Folio) stammer fra et latinsk Missale og har samme Udstyrelse, som var almindelig for saadanne Messebøger, der vare bestemte for Kantorerne under Gudstjenesten og beregnede paa at læses af flere Personer paa en Gang. Paa Bladet er med de dengang brugelige Koral-Noder paa firliniet System nedskrevet en latinsk Salme over *Agnus dei* samt Størsteparten af det latinske *Credo*. Begge Stykker er beregnede paa tostemmig Udførelse, idet der til Melodien (*Cantus firmus*), som ligger i Understemmen, er sat en sekunderende Overstemme. For Credoets Vedkommende er Nedskrivningen af denne Overstemme fuldført, for »Agnus dei« derimod kun paabegyndt, idet Resten tildels blot er skitseret paa det ellers tomme Nodesystem. Man kan saaledes følge Nedskriveren i hans

[1] Arnamagnæanske Samling 8vo Nr. 80.

Arbejde, se, hvorledes han er gaaet tilværks og foreløbig er stoppet op.

Haandskriftet er tydeligt og smukt prentet, ogsaa vel bevaret. Det stammer fra Benediktinerklostret »Munke-Tværaa« (det nordlige Island, ved Øfjord) fra 1473, er skrevet af Jon Thorlaksson og bestilt af en vis Bjarne, der bl. a. udtaler, at han begærer Løn derfor af Jomfru Maria i den anden Verden. Den paagældende »Kontrakt« er nedskrevet med rødt Blæk nedenunder Noderne i Overstemmen. I dansk Oversættelse lyder den saaledes[1]:

»Jon Thorlaksson har skrevet denne Bog. Men Bjarne, »Søn af Junker Ivar Holm, lod den gøre. Og han gav »den til Jomfru Maria paa Munke-Tværaa med det Vil-»kaar, at den Løn, som Maria vil unde ham herfor, vil »han have i den anden Verden, naar han trænger mest »dertil og det er af størst Vigtighed for hans Sjæl og »alle deres af hans Paarørende, som han vil skal nyde »godt af dette. Ovennævnte Bjarne har illumineret denne »Bog som den første, men han boede paa Medalfell i »Kjos paa Sydlandet. Da var Einar Abbed paa Munke-»Tværaa, Biskop Olaf paa Holar, Biskop Sveinn i Skaala-»holt, Kong Kristofer over Norge, Sverige og Danmark. »I Herrens Aar 1473. Beder for Bjarne, Munke.«

At Kong Kristofer her er nævnt som Konge over Norden, kan se ud som en Fejlskrift, da som bekendt det nævnte Aar Christiern I var Konge (siden 1448). *Diplomatarium islandicum* har dog i denne Forbindelse henvist til et Sted hos Werlauff, hvorefter det kunde frem-

---

[1] Kr. Kålund: »Smaastykker, udg. af Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. Kjøbenhavn 1884—91. Pag. 128.

gaa, at Kong Christiern muligvis ogsaa havde ført Navnet Christofferus[1].

Bjarne tilhørte en fremragende norsk-islandsk Slægt, var Sønnesøn af den kgl. Befalingsmand Vigfus Ivarsson Holm.

Ifølge Diplomatarium islandicum er Jon Thorlaksson efter al Sandsynlighed identisk med den Mand af samme Navn, som levede i Bolungarvik (ved Isafjorddybet i det nordvestlige Island). Om ham beretter en gammel Krønikeskriver Jon Egilsson (c. 1600)[2], at han var bekendt som den bedste Skriver paa hele Vestlandet og havde skrevet de fleste Messebøger i denne Landsdel. Det berettes fremdeles, at efter hans Død blev 3 Fingre paa hans højre Haand ikke stive. Man anbragte da en Pen imellem dem, hvorefter de nedskrev de Ord: »Gratia plena, Dominus tecum!« (Af »Ave Maria«). Denne Jon Thorlaksson var Forvalter hos en Kvinde af fornem Slægt, Solvejg Björnsdatter, med hvem han levede sammen og havde fire Børn, men hvem han ikke kunde ægte paa Grund af sine fattige Kaar.

I moderne Nodeskrift ser dette Credo saaledes ud:

---

[1] Diplomatarium islandicum V. Reykjavík 1899. Pag. 728—29. Henviser til E. C. Werlauff i »Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter« XVI. Kjøbenhavn 1819, Pag. 150. Det berettes her, at Kong Christiern I sendte en Herold med Budskab til Rigsdagen i Regensburg 1471 i Anledning af Krigen mod Tyrkerne. Kongen omtaler deri en Spaadom af den hellige Birgitta, at den hellige Grav atter skulde komme i kristne Hænder, medens der i Danmark regerede en Konge, som hed Christofferus, »hvilket Navn han (Christiern) ogsaa havde«. Werlauff tilføjer dog, at han ellers ikke har fundet Spor til, at dette Navn er baaret af Kongen.

[2] Diplom. islandicum a. S. — Jón Egilsson: Biskupaannálar, i »Safn til sögu Islands« I, Kjøbenhavn 1856, Pag. 57—58.

Arnamagnæanske Samling, 8vo, Nr. 80.

Universitetsbibl. i Kbhvn.

Bassus.

Cre-do in unum deum, Patrem om-ni-po-ten - - - tem,

Tenor.

fac - to - rem coe - li et ter - - - ræ, vi - si - bi - li - um

om - ni - um et in - vi - si - bi - li - um. Et in u - num

do - mi - num Je-sum Chri - - - stum, fi - li - um de - i

u - ni - ge - ni - tum, et ex pa - tre na - tum an - te

om - ni - a sæ - cu - la. De - um de de - o, lu - men

Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1899. S. 294—95.

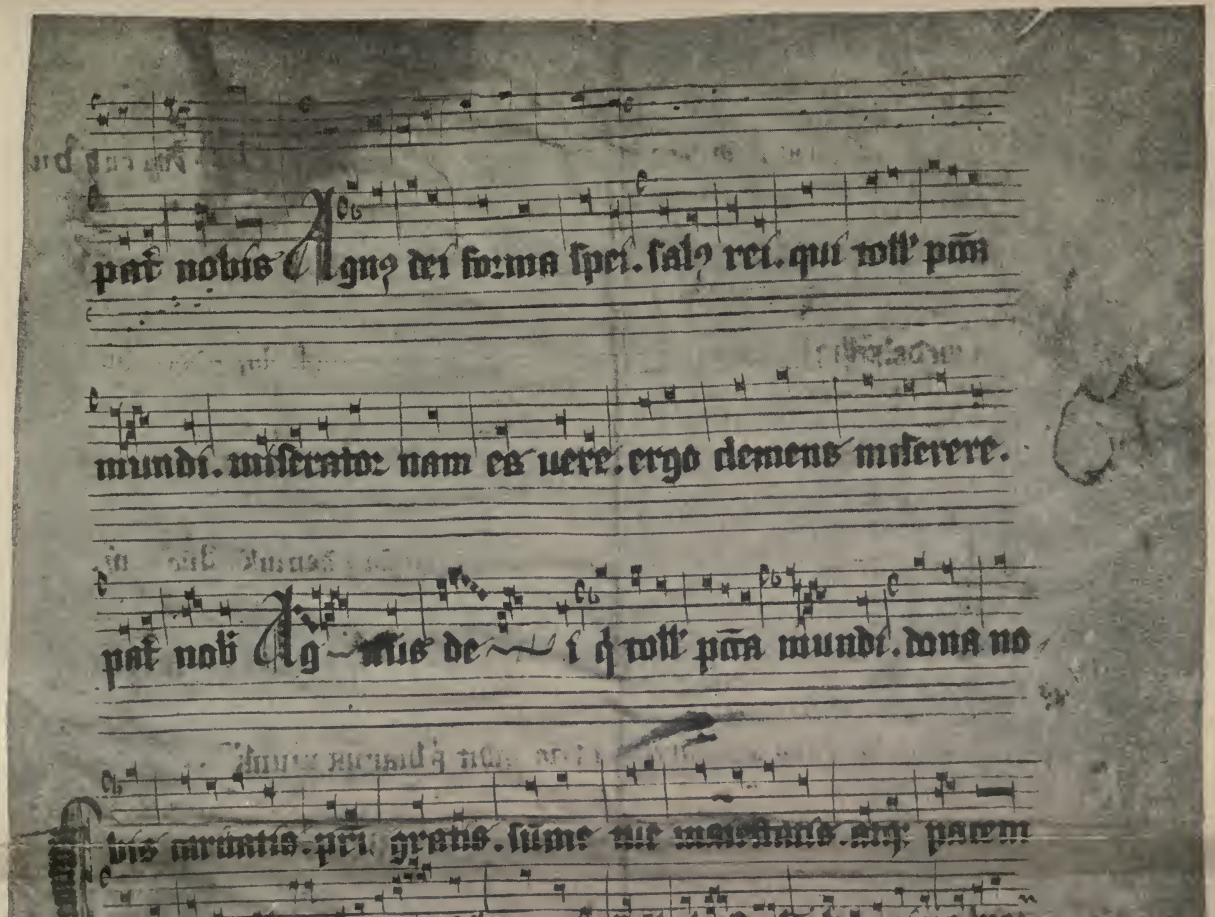

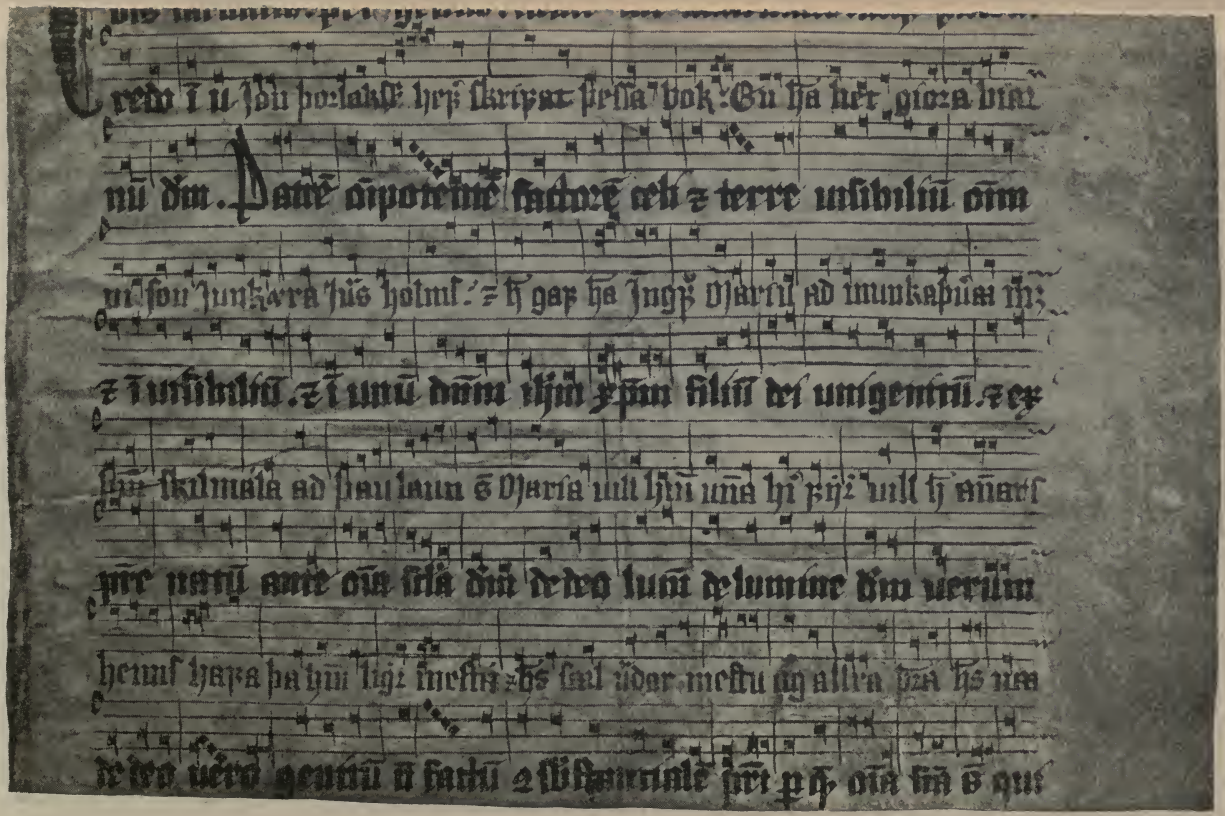

Arnamagnæanske Samling 8vo Nr. 80.

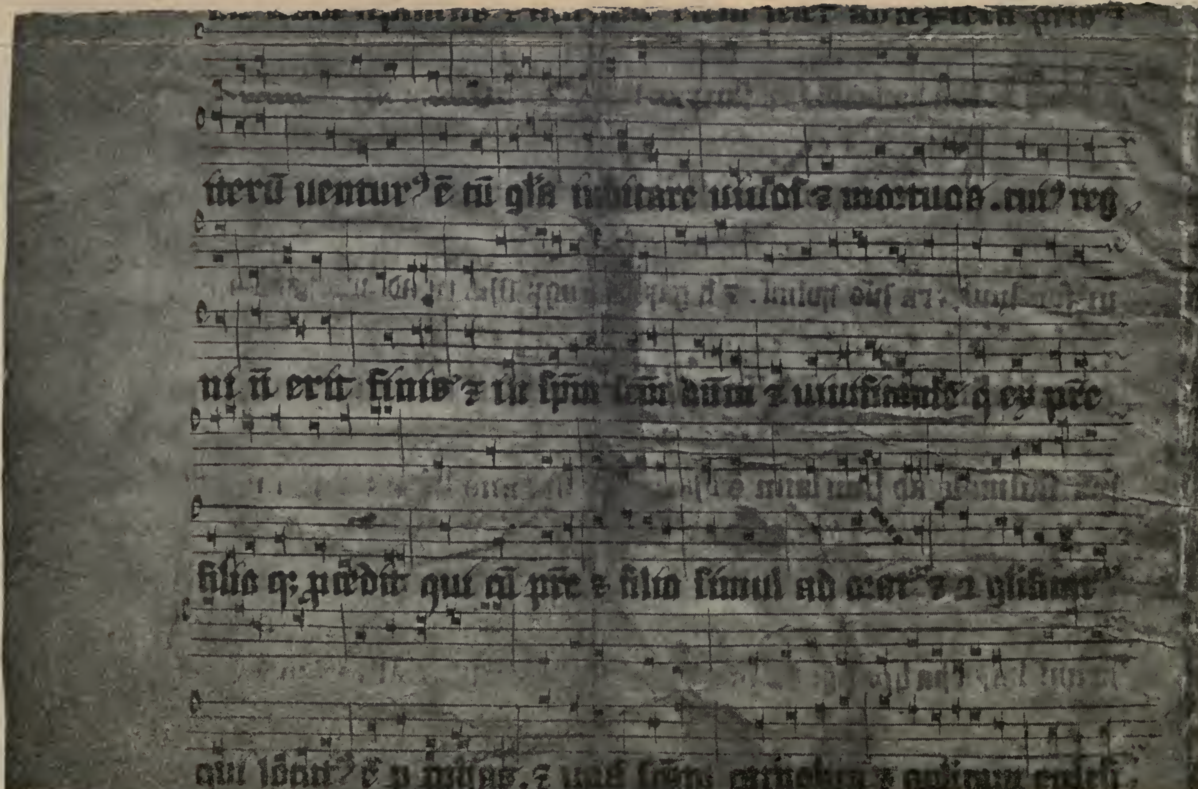

unga fiu hann vill ar þessa mori hrø yri skapaz b[illegible] [illegible]ya eiþ bio

ppē nos hōines ⁊ ppē nrām salutē descendit de celis. ⁊ incarnat

af medalgeti ⁊ kvæði fiudur. þa er eru aborn annarsheimi. þu skaltu á holdi. þu

ē de spū sō ex maria virgine ⁊ homo factus ē crucifixus etiam pro

fiuetum ⁊ skalaholtte. kong krists yfir norregi fiuetriku ⁊ danmörk. [illegible]

bis sub pontio pilato passus ⁊ sepultus ē. ⁊ resurrexit tertia

quade uigeuretinno sr pruagelium frio. bidur þ biarna munk

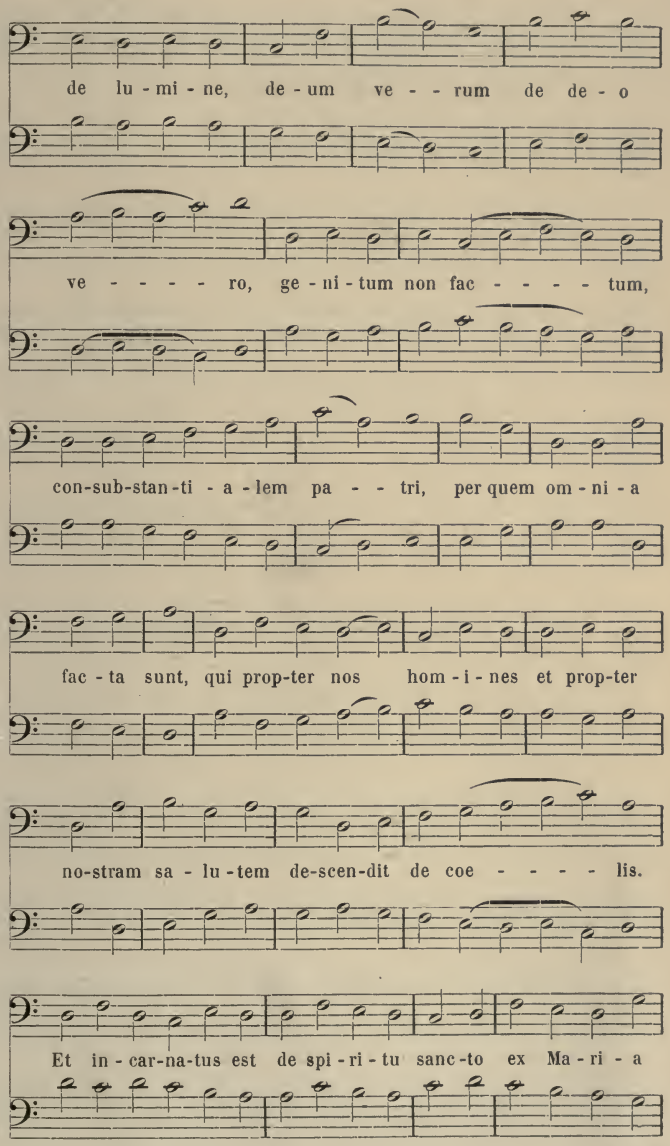
de lu - mi - ne, de - um ve - - rum de de - o
ve - - - - ro, ge - ni - tum non fac - - - - tum,
con-sub-stan-ti - a - lem pa - - tri, per quem om - ni - a
fac - ta sunt, qui prop-ter nos hom - i - nes et prop-ter
no-stram sa - lu - tem de-scen-dit de coe - - - - lis.
Et in - car-na-tus est de spi - ri - tu sanc-to ex Ma - ri - a

V. S.

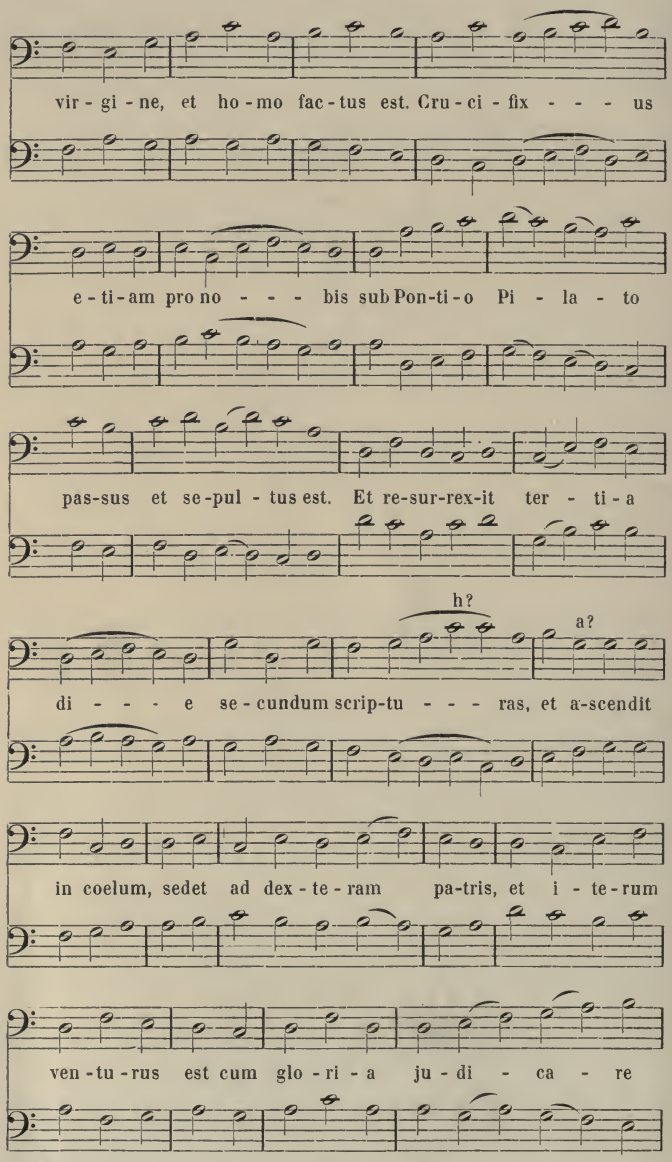
vir - gi - ne, et ho - mo fac - tus est. Cru - ci - fix - - - us
e - ti - am pro no - - - bis sub Pon-ti - o Pi - la - to
pas-sus et se-pul - tus est. Et re-sur-rex-it ter - ti - a
h?
a?
di - - - e se - cundum scrip-tu - - - ras, et a-scendit
in coelum, sedet ad dex - te - ram pa-tris, et i - te - rum
ven - tu - rus est cum glo - ri - a ju - di - ca - re

vi - vos et mor - tu - os. Cu - jus reg - ni non e - rit

fi - nis. Et in spi - ritum sanctum, dominum et vi - vi - fi - can - tem,

qui ex pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit, qui cum pa - tre et fi - li - o

si - mul ad - o - ra - - - tur et con - glo - ri - fi - ca - tur,

qui lo - cu - tus est per pro - phe - tas. Et u - nam

sanc - tam ca - tho - li - cam et a - po - sto - li - cam ec - cle - siam

Her slutter Mskp.

Som vi træffer den flerstemmige Sang i dette Dokument, maa vi antage, at den har været anvendt paa denne Tid i den nordiske Kirke, særlig i den islandske Moderkirke i Nidaros. *Cantus firmus* er i det væsentlige den samme som den i den katolske Kirke endnu benyttede gregorianske Melodi (i dorisk Toneart), den anden »*Modus cantandi*« af de fire gregorianske Melodier til Credoet, der haves[1]. Til denne Cantus firmus (»Tenor«) er den sekunderende Overstemme (»Bassus«) føjet, »Tenoren« paa underste Nodesystem, »Bassus« paa overste, en Ordning, som stammer fra det før nævnte Organum og som genfindes i Opskrifter af flerstemmig Sang fra 12te—13de Aarhundrede.

Principet for Stemmeføringen i dette Credo er Kvint-Paralleller. Men dette Princip lider hvert Øjeblik en Indskrænkning ved den Omstændighed, at de to Stemmer efter de i Middelalderen gældende Regler skal have et lige Omfang. »*Vox organalis*«, den »organiserende Stemme«, maa ligesom Cantus firmus ikke føres dybere ned end til Undersekunden af »*Finalis*« af 1ste Kirketoneart, altsaa ikke dybere end C. Gennemgaaende naar de to Stemmer i dette Credo ikke udover den naturlige »Ambitus« for denne 1ste Kirketoneart, Oktaven D—d. Af hin Regel om de to Stemmers lige Omfang følger, at paa de Steder, hvor Cantus firmus stiger, maa Organum falde og omvendt, en Praxis, som i Teorien er slaaet fast af Tonelæreren Johannes Cottonius (c. 1100). Deraf opstaar de ogsaa for den senere islandske Tvesang saa ejendommelige Krydsninger af Stemmerne, der krydser hinanden paa Primen og saa fortsætter deres Vej hver til sin Side, henholdsvis op eller ned.

Ogsaa Behandlingsmaaden af de udenfor Kvinterne optrædende Intervaller staar i Overensstemmelse med Praxis og Teori fra Tiden henad det 12te Aarh. Saaledes Anvendelsen af Oktaven. Johannes Cottonius udtaler, at

---

[1] Se Graduale de tempore et de sanctis Romæ 1893 Pag. 36*.

naar der for Cantus firmus indtræffer et Hvilepunkt (»*mora*«) i Dybden, saa bør Organum tage den højere Oktav. Netop paa disse Steder — og ikke paa andre — optræder Oktaverne i det foreliggende Credo. I Almindelighed er det Tenoren, der gaar op i Højden til Grænsen af sin »Ambitus«, til c eller d. Bassus gaar da til Underoktaven, idet Stemmeføringen næsten altid er: Bassus e C D
Tenor h c d

Interessant er Anvendelsen af Tertser. Som bekendt var Tertsen dengang kun et taalt, ikke et anerkendt Interval, regnedes blandt Konsonanserne som »*imperfectus*«. Men trods alle teoretiske Doktriner, kunde Tertsen dog ikke undværes. Af den før fremhævede Krydsning af Stemmerne opstaar Tertser af sig selv paa de skalamæssige Steder. Men man lægge Mærke til, at ogsaa uden for disse Tilfælde anvendes Tertsen paa en friere Maade, aabenbart for at pryde paa Klangen, saaledes efter en længere Række parallelle Kvinter, — se ved Ordene »omnipotentem«, »terræ«, »unigenitum«, »omnia«, »factum«, »pro nobis«, »die«, »judicare«, »cujus«, »erit«, »simul«, »adoratur«. Tidt findes der »Ligatur« (flere Toner i Forbindelse med hinanden) paa det paagældende Sted og Tertserne optræder et Par i Følge, altid $\begin{matrix} g & a \\ e & f \end{matrix}$, altsaa i Overensstemmelse med Pseudo-Jean de Muris' (14de Aarh.) Regel: ikke to store Tertser efter hinanden. Ogsaa andet Steds følges de af denne Tonelærer fastslaaede Regler for Stemmeføringen: Kvint gaar til Terts eller omvendt.

Særegent for den islandske Tvesang i det hele er det, at den aldrig anvender parallelle Kvarter. Denne Ejendommelighed gaar igen i dette »Credo«. Selv enkeltvis forekommende Kvarter træffes sjældent, kun ved Ordene »virgine« og »et homo« samt »conglorificatur«. Sekunder findes ligeledes kun to Steder — ved »invisibilium« og »ascendit« — en Sext et Sted ved »scripturas«, og det staar hen, om ikke her findes Skrivefejl. Septimer findes slet ikke.

Originalen frembyder ikke mange Tvivl med Hensyn til Læsemaaden. De rytmiske Hvilepunkter er i Originalen angivne med Dobbeltnoder, hvilke i Gengivelsen er oversatte med Helnoder (se dog i Overstemmen ved »Patrem« og »adoratur«, hvor der findes en Dobbeltnode for meget). Ved »verum« findes i Overstemmen en Ligatur; den øverste Node er læst først for at faa de uden Tvivl tilstræbte parallelle Kvinter til Melodien. Ved »cujus regni« findes der ved den sidste Stavelse to Toner i Overstemmen, nemlig baade e og — med svagere Blæk — h. Den førstnævnte Tone maa efter Sammenhængen være den rette.

Cantus firmus til Credo'et er ren »dorisk«, Anvendelsen af ♭ for h finder ikke Sted, da alle Sammenstød mellem Tonerne f og h er undgaaede. Overstemmen, Bassus, er i denne Henseende ikke fuldt saa lykkelig. Dog er Triton-Intervallerne hverken mange eller fremtrædende.

Vort islandske Credo hører altsaa som Helhed til de mere udviklede Former af det middelalderlige Organum, hvilke dannede Overgangen til de senere Former, til den saakaldte »Discantus«, »Déchant«. I sin Stil er det dog forholdsvis gammelagtigt, thi paa den Tid, hvorfra vort Credo stammer, havde »Déchanten« allerede længst udfoldet sig andet Steds og havde givet Plads for Kontrapunktikens første egentlige Kunstformer i den franco-belgiske eller »nederlandske« Skole. Det Standpunkt, vort Credo repræsenterer, er derfor fuldstændig middelalderligt, man kaldte denne Syngemaade »at kvintere« (fransk »*quintoyer*«, tysk »*quintieren*«). Burney omtaler i sin Musikhistorie[1] et Manuskript fra det 13de Aarh. fra Sens i Frankrig, hvori findes et tostemmigt Credo med en Række Kvinter, Oktaver, Primer og Tertser, men derimod ingen Kvarter, altsaa med samme Sættemaade som vort. Efter Padre Martini aftrykker han et Brudstykke af et Missale fra 13de Aarh.[2]

[1] History of music II, Pag. 138.

[2] Burney a. S. II, Pag. 165. Findes ogsaa hos Forkel,

med et »Agnus dei«. Sættemaaden er helt den samme som i vort islandske Credo, blot at der i det meddelte Brudstykke ikke finder Stemmekrydsninger Sted.

* * *

Fra Former som disse stammer uden Tvivl den islandske »Tvesang«. Interessant er det at følge Udviklingen i Tidens Løb paa Island, se hvorledes ogsaa andre mere kultiverede Former optræder, men i Længden ikke formaar at gøre sig gældende mod Kvint-Organum'et. Vi tør slutte dette af den Omstændighed, at disse andre Former forekommer forholdsvis sjældent i de skriftlige Optegnelser. Kvint-Organum findes derimod saa godt som i alle Optegnelser af flerstemmig Sang fra de forløbne Aarhundreder, synes altsaa at have fundet almindelig Indgang og sat sig mere og mere fast.

Udviklingen kan følges ved Hjælp af de islandske Haandskrifter paa Universitetsbiblioteket i København. Et enkelt af dem (Arnamagn. Samling 8vo Nr. 102) er os i denne Henseende af Vigtighed, fordi det bringer Prøver paa mange forskellige Stilarter af Sammensang. Det stammer fra det 17de Aarh., indeholder Mindedigte, enkelte Viser, Salmer o. lign., i forskellige Optegnelser, som er heftede sammen. Dog hidrører de nedenfor gengivne Node-Optegnelser aabenbart fra en og samme Haand, er altsaa et Vidnesbyrd om, at mange forskellige Arter af Sammensang, gamle og nyere og »moderne«, dengang samtidig var i Brug paa Island. Haandskriftet indeholder en hel Række af tostemmige samt 2 firestemmige Sange.

Nær beslægtet i Stil med det anførte Credo er en Del af Salmerne. Ganske forskellig i Sættemaaden er derimod en Drikkevise, hvortil Melodien er tilføjet under Overskriften: »*Wysur nockrar wid Øl med Bassa og Tenor*«. Her

---

Gesch. d. Musik II, Pag. 451, og hos Ambros, Gesch. d. Musik, II, Pag. 142.

er den sekunderende Overstemme sat til uden Kvinter, men med Tertser og Sexter i Modbevægelse. Texten skriver sig formentlig fra den før nævnte, som Digter velkendte Stefan Olafsson (17de Aarh.), Præst i Vallanæs, Ole Worms Medhjælper i hans Oldforskning, Oversætter af Völuspaa og en Del af Snorres Edda. Baade Text og Melodi bærer deres gejstlige Udspring tydelig til Skue — det hele klinger nærmest som en Salme. Originalen er uden Fortegn, men det hyppige Sammenstød mellem Tonerne f og h gør Anvendelsen af ♭ sandsynlig. Den ved Ordet »hjörtun« optrædende Sekund er muligvis en Fejlskrift.

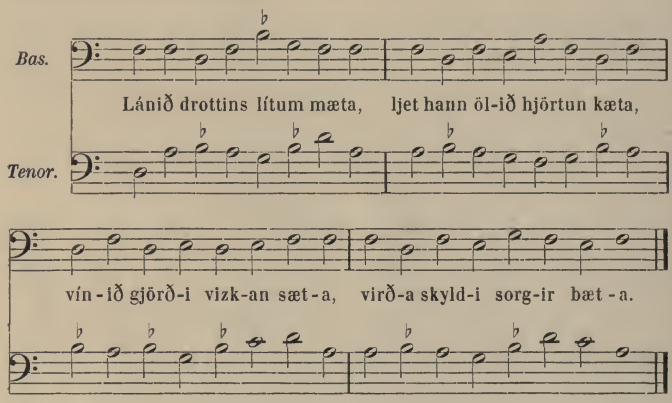

Skuer Herrens Gave prægtig! Vinen skabte han den søde,
Øllet lod han Hjertet kvæge, at den kunde Sorger bøde.

Endelig indeholder samme Haandskrift Vidnesbyrd om, at Island ikke har staaet udenfor den almindelige Musikkultur, som denne var ved det 17de Aarhundredes Begyndelse. Efterfølgende Stykke af en latinsk Salme er udsat firestemmig, men ikke fuldført, idet Texten i Originalen fortsættes under to tomme Nodelinier. I Bassen mangler i Haandskriftet et Par Noder ved Slutningen. De ere her tilføjede i Klammer. De rytmiske Nodeværdier er i Haandskriftet til denne og efterfølgende latinske Salme uordentlig

angivne, hvorfor Gengivelserne har nødvendiggjort en lille Retouche paa dette Punkt. Melodien er vist at søge i Tenoren (»dorisk«, transponeret til Overkvarten).

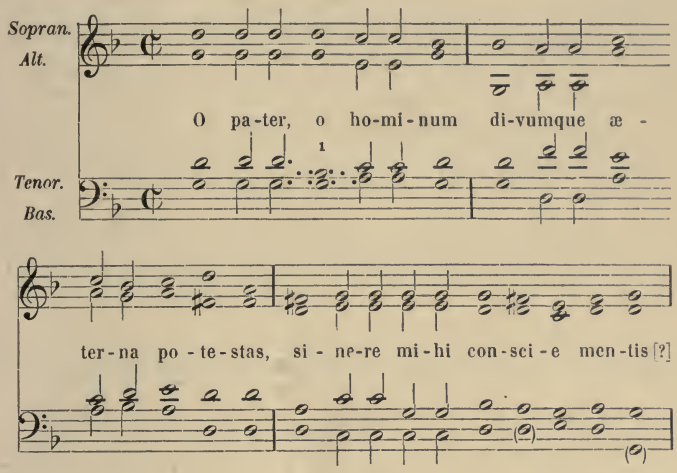

Samme Sættemaade har en anden latinsk Salme, forsaavidt den er rigtig læst i efterfølgende Gengivelse. Haandskriftet bereder her Vanskeligheder, fordi kun den ene af de fire Stemmer (Altstemmen) er forsynet med rigtig »Nøgle« (C-Nøgle paa 2den Linie franeden); derimod har Tenor og Diskant ingen Nøgle, og for Bassen findes anført en G-Nøgle paa 2den Linie fraoven, hvor sædvanligvis F-Nøglen har sin Plads. Endvidere findes paa sine Steder i enkelte Stemmer udtrykkelig foreskrevet ♯ for f. Som Satsen saaledes fremtræder, giver den imidlertid ingen musikalsk Mening. For at faa en saadan frem, maa man — med Altstemmen og dens C-Nøgle som Udgangspunkt — læse Bassen med F-Nøgle, Tenoren med Tenor C-Nøgle, Diskanten med almindelig G-Nøgle og ♯ for f maa udelades. Læst saaledes, tager den

[1] De vedføjede Prikker antyder, at der finder Stemmekrydsning Sted, Saaledes ogsaa i den efterfølgende Melodi.

lille Salme sig helt godt ud med sine paa gammel Vis trinvis følgende Grundharmonier i Begyndelsen. Er Læsemaaden rigtig, ligger Melodien vistnok i Tenoren (»mixolydisk«), Slutningsakkorden er ligesom i den foregaaende Sats uden Terts, med »tomme« Kvinter, karakteristisk for Tiden dengang:

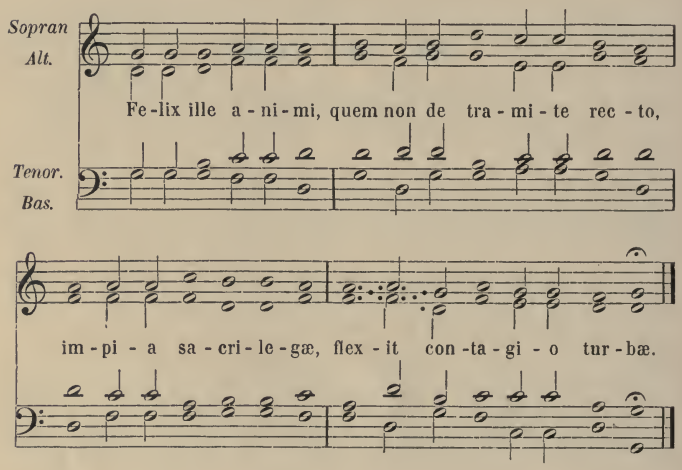

Selv om vi paa Grund af Originalens Ufuldstændighed ikke medtager denne sidste Salme som Bevismateriale, vil dog de andre meddelte Prøver være tilstrækkelige til at vise, at der paa Island har været sunget flerstemmigt ogsaa udenfor »Organum«. Men som sagt, Optegnelser af denne Art forekommer forholdsvis sjældent. Det allermeste, man i de gamle Haandskrifter finder af Sammensang, maa henføres til mere eller mindre kunstfulde Udgaver af »Organum«. Denne Syngemaade vedbliver i det store og hele at beherske den musikalske Forestillingskreds paa Island. Af et andet Haandskrift, ligeledes fra Tiden omkring 1600[1] med tre latinske Salmer og et »Credo« i Tvesang, meddeles her en

[1] Arnamagn. Samling 4⁰ Nr. 687 B.

enkelt Sats, der er sjælden fordi den er 3stemmig. Den danner et regelret »Organum« med lutter Kvinter og Oktaver (Melodien, »dorisk«, vistnok at søge i underste Stemme):

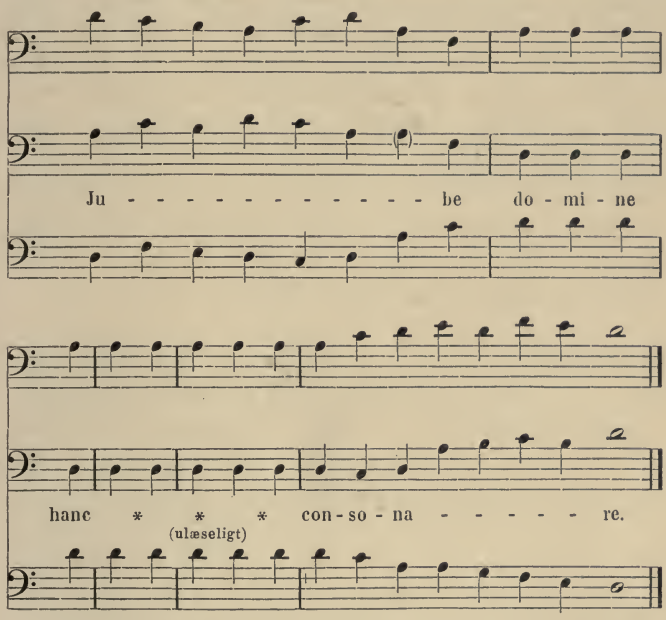

Ogsaa mere kunstfulde Former forekommer. Fra den franske »Déchant-Periode« i det 13de Aarh. kendes de første interessante Forsøg paa Imitation og Kanon, den saakaldte *Repetitio diversæ vocis in tempore diverso*, Gentagelse af samme Melodiled i forskellige Stemmer til forskellige Tider. Coussemaker[1] har givet Prøver herpaa af middelalderlige Komponister, saaledes af Jean Garlande, og hos ham ment at kunne paavise den første Begyndelse til

[1] Histoire de l'harmonie au moyen-âge, Paris 1852, Pag. 53. — L'art harmonique aux XII et XIII siècle, Paris 1865, Pag. 73 ff.

dobbelt Kontrapunkt, fremdeles af Walter Odington i dennes saakaldte »*Rondelli*«, hvor Indholdet af hver Stemme bliver repeteret vexelvis af hver af de andre Stemmer »*a singulis singulorum cantus recitantur*«. I sin smukke Undersøgelse om Repetition og Imitations historiske Oprindelse har Guido Adler yderligere behandlet dette Emne[1] og meddelt Analyser af middelalderlig Kontrapunktik, som giver det nydeligste Billede af sindrig Opfindsomhed. Ogsaa disse gamle Kunstforsøg er naaede til Island. I et Haandskrift fra det 17de Aarh.[2] findes en Salme, der aabenbart har disse middelalderlige Forsøg til Mønster. Der synges i Kvinter, Primer og Oktaver saaledes, at de to Stemmer vexelvis overtager hinandens Partier:

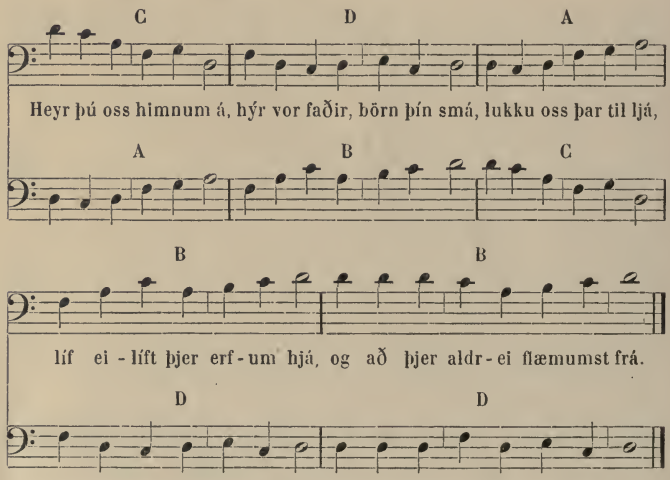

Hør du os, Himlens Gud,
milde Fader, dine Børn!

Giv os dertil din Kraft,
evigt Liv at arve hist
og at fra dig vi skilles ej!

[1] »Die Wiederholung und Nachahmung in der Mehrstimmigkeit«. Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft, Leipzig 1886.

[2] Rasks Samling Nr. 98. Denne Salme findes i en Melodisamling, som har tilhørt Præsten Olaf Jonsson i Sandar (c. 1600).

Som det vil ses, bestaar Sangen af 4 Led à 2 ulige Takter (henholdsvis 7 og 8 Fjerdedele) samt et Slutningsled, dannet af det sidst foregaaende Led. Stykket er sammensat efter følgende Skema:

C	D	A	B	B
A	B	C	D	D

I Regelmæssighed, om vel ikke i Kunstfærdighed, ligner denne Kanon den af Coussemaker[1] meddelte »Rondellus« af Walter Odington »*Ave mater domini*«.

* * *

Til at give et Billede af den islandske flerstemmige Sang, saaledes som den foreligger historisk, maa det meddelte være nok. Det vil deraf fremgaa, at det er de middelalderlige Musikformer, navnlig Kvintparalleller, som har givet denne sit Præg. Samtidig fastslaar vi dog Tilstedeværelsen af andre Momenter, Terts- og Sext-Intervaller samt firestemmig Sættelse fra Tiden omkring 16de Aarh. Men disse Momenter forekommer sjældent, danner Undtagelser, hvorimod Kvint-Paralleller er Reglen.

Spørgsmaalet bliver da: Hvorledes tager den islandske »Tvesang« sig nu for Tiden ud? Paa Forhaand skulde vi vente, at Udviklingen var gaaet den sædvanlige Vej, at nyere Former havde angrebet det gamle i sin Rod, bragt det til at vakle, maaske endog trængt det helt tilbage til Fordel for vor Tids Harmonier. Til vor Overraskelse finder vi imidlertid lige det modsatte. Den islandske Tvesang har ikke laant Øre til det nye, tværtimod. Det er Middelalderens Musik, som engang har vundet Islændernes Hjerte, og ved den er de blevne, uden at lade sig forstyrre af, hvad der ellers gik for sig i Verden paa Harmoniernes Omraade. Da de, som paavist, ikke har været helt ukendte med mere

[1] L'art harmonique Pag. 81.

fremskredne Former, kunde det se ud, som om vi paa dette Omraade havde at gøre med en Udvikling i baglængs Retning. Forholdet har dog vel snarere været det, at hine fremskredne Former kun har fundet Vej enkelte Steder, navnlig i Kirken, hvorimod Folket selv har holdt fast ved det tilvante og — det letteste, de parallelle Kvinter. Tvesangen bestaar i vor Tid af lutter Kvint-Paralleller med Udelukkelse af alle andre Intervaller!

Af nyere islandsk Tvesang findes trykte med begge Stemmer en halv Snes Prøver, 4 i Olaf Davidssons førnævnte Skrift, hvorfra de er gaaede over i R. Pilets franske »Rapport«, fremdeles 6 i den islandske Studenterforenings »Söngbók«. Disse Sange staar saa godt som alle i den »lydiske« Toneart og har alle det strengeste »Organum«-Præg med radikal Anvendelse af Kvint-Paralleller. At dette ikke skyldes nogen Tilfældighed i Valget af de meddelte Prøver, men i Virkeligheden giver et fuldstændigt rigtigt Billede af Tvesangen, som den indtil vore Dage er sunget deroppe i det høje Nord, har jeg Pastor Thorsteinssons Ord for. Et Par Prøver fra sidstnævnte Samling vil være tilstrækkelige her:

Gl. islandsk Melodi.

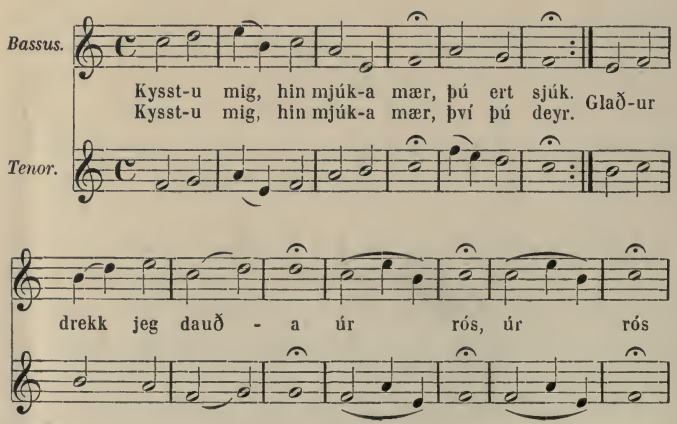

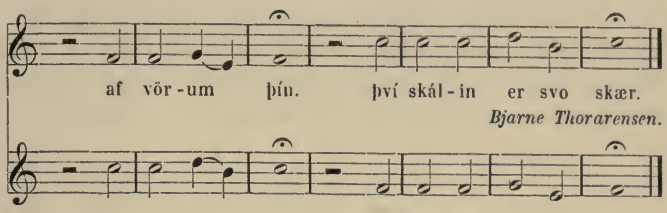

Kys du mig, du væne Maar,
du er syg.
Kys du mig, du væne Maar,
thi du dør.
Glad jeg drikker Døden
af Rosen paa din Mund,
thi Skaalen er saa skøn.

Endelig den før anførte islandske Fædrelandssang i Tvesang, efter Opskrift af Pastor Thorsteinsson:

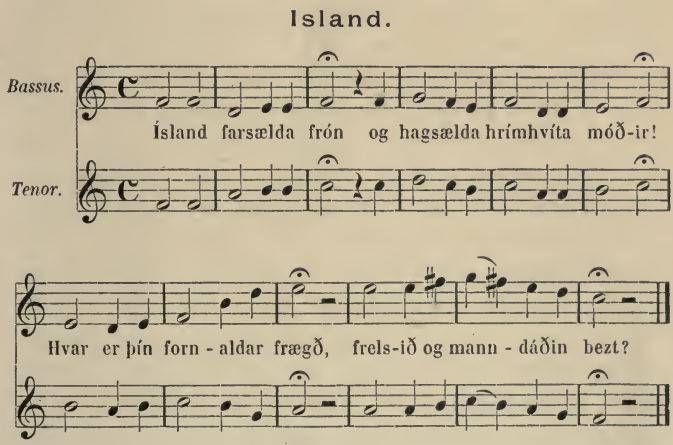

Som det vil ses, krydser undertiden Stemmerne hinanden, dels paa Grund af Melodiens Omfang, dels af harmoniske Grunde. Det sidste sker i Slutningen af den sidst meddelte Sang. I denne følger Bassus Tenoren i Underkvinten. Da imidlertid Tenorens (Melodiens) Slutningstone

er f, maatte herefter Bassus tage Underkvinten, altsaa h — en »Diabolus«, hvilken selv Islænderne dog har været bange for at slutte med. Derfor tager Bassus i sidste Periode Overkvinten. Krydsningspunktet findes kort i Forvejen.

* * *

Fremtoningen er højst mærkelig, ja enestaaende. Det Hucbaldske Kvint-Organum har været mange Musikhistorikere et kildent Punkt at komme ud over. Betydelige Forfattere har endog været tilbøjelige til helt at nægte dets historiske Existens. Angivelserne i selve Kildeskriftet »*Musica enchiriadis*« har man søgt at bortfortolke, at underlægge en anden Mening for at slippe for en saa gruelig »Barbarisme« i Musikens Historie. Kiesewetter[1] ser saaledes i dette Organum kun et Tankefoster af spekulationslystne middelalderlige Musik-Skolastikere, han betegner dets Tilværelse ligefrem som »eine moralische Unmöglichkeit« og tilføjer spøgende, at selv de strengeste Klosterregler ikke kan have anvendt en Pönitense og Revselse saa grusom som denne Sang. Oscar Paul[2] har ligeledes søgt at komme uden om dette »Organum« ved at forklare Tingen derhen, at de forskellige Stemmer skulde afsynges, ikke samtidig, men efter hinanden ligesom Kirkens Antifonier og Vexelsange. Om den »*honestissima suavitas*« ved Organum, hvilken »Musica enchiriadis« selv nævner, har ingen af dem villet høre noget. Det har vel imidlertid staaet klart for de fleste Forskere, at selve det historiske Faktum, som hedder Organum, kunde man ikke paa den Maade komme til Ende med. Angivelserne i det ovennævnte Kildeskrift er saa tydelige, at de, forstaaede paa naturlig Maade, ingen Tvivl levner om, at dette Organum med sine Kvint- eller Kvart-Paralleller har existeret, giver et virkeligt Billede af Musikens

[1] Geschichte des europäisch-abendländ. Musik 2. Ausgabe 1846. Pag. 18.

[2] Geschichte des Claviers. Leipzig 1868. Pag. 49 og 234—242.

Tilstand midt i Middelalderen, altsaa danner det første Trin af Samklangenes lange Udviklingsgang. Desuden er der Angivelser fra middelalderlige Tonelærere og andre Kilder, som direkte eller indirekte bekræfter dette. I denne Forbindelse skal gøres opmærksom paa den interessante Publikation af den tyske Fabel »*Ysengrimus*« fra Midten af det 12te Aarh.[1] I denne Fabel giver Vildsvinene sig til at istemme en Koncert, firestemmig med dobbelt Organum i parallelle Kvinter og Kvarter efter alle Kunstens Regler.

Nu kommer dertil den islandske Tvesang. Ikke blot som et historisk Kuriosum, men som et lyslevende Vidnesbyrd om et regelret Organum[2], der endnu den Dag idag er til og udføres oppe paa den fjerne Ø, højt mod Nord!

Tingen er, at dette Organum, rigtig set, ikke er saa skrækkeligt, som det tager sig ud paa Papiret, eller som det lyder, naar det spilles paa Klaveret. Man betragte det kun fra samme Udgangspunkt, hvorfra det er tænkt, altsaa vokalt — man sørge for at faa det udført af Sangere. Ved Stemmernes Klang mildnes i høj Grad det for vort Øre stødende i denne Sammensang. To Ting er her af Vigtighed. Dels bør man lægge sig Forskriften i »Musica enchiriadis« paa Hjerte, nemlig at Organum udføres »*modesta morositate*«, altsaa i roligt Tempo og med en vis afmaalt Værdighed. Fremdeles bør man fordele Stemmerne saaledes, at mange Sangere udfører Melodien, Vox principalis, og kun en enkelt eller faa Sangere Overstemmen, Vox organalis. Derved gaar denne sidste paa en Maade op i Melodien, smelter sammen med denne, saa at Tilhøreren fornemlig hører Melodien og dertil faar et Tillæg af en ejendommelig, i og for sig ikke ubehagelig virkende »Color«. Naturligvis

---

[1] Udg. af Ernst Voigt, Halle 1884. Artikel herom af H. Bellermann i Musikal. Centralblatt, Leipzig 1884, Nr. 6—7.

[2] H. Panum a. S. Pag. 44, anfører Tvesangen som Bevis for Organums Existens i Middelalderen.

maa vi her lade vor nedarvede harmoniske Bevidsthed blive hjemme, ikke tænke paa »Akkorder«; om dem har den Tid, der brugte Organum, ikke havt Begreb. Det, der fremstilles, er to Melodier, der følger hinanden i visse »konsonerende« Intervalafstande. Saaledes er Organum anlagt, og saaledes skal det forstaas.

Paa Island udføres »Tvísöngur« netop saaledes, i langsomt Tempo, med flere Sangere paa Melodien, medens kun en enkelt synger Overstemmen.

Der findes kendte og øvede Tvesangs-Sangere, som fører deres Parti igennem med en mærkelig Sikkerhed i Intonationen og i de vanskelige Krydsninger. De har kun den mundtlige Overlevering at gaa efter, Indøvelsen sker uden Noder, alene efter Øret. Et musikalsk Materiale maa der altsaa være at bygge paa. Magnus Stephensen kan derfor ikke have fuld Ret, naar han i sin Bog om Island[1] klager over Mangel paa musikalsk Sans hos Landets Befolkning. Han siger, at der vel findes mange gode Stemmer, men at kun faa forstaar at bruge dem, han klager over de islandske »Kæmpevisers« evige Monotoni — »næsten bedst skikkede til at bortjage onde Aander« —, og over at nyere Melodier kun nyde en »kold Modtagelse«. Der er i denne Opfattelse hos den iøvrigt musikalsk dannede, højt staaende islandske Embedsmand vistnok en Del af det 18de Aarhundredes Polerthed og desuden Mangel paa Syn for det historiske. Netop den »kolde Modtagelse«, Nutidens Musik hidtil har faaet paa Island, er et Udslag af den historiske Konservatisme hos Landets Befolkning, som har ydet Musikhistorien den store Tjeneste, at ældgamle, iøvrigt forlængst afdøde, Musikformer, er holdte levende ned til vore Dage. Saa umusikalske, som ovennævnte Forf. skildrer Islænderne, er de næppe. Men de er gaaede andre Veje, eller rettere,

[1] Island i det 18de Aarh. Kjøbenhavn 1808. Pag. 224.

deres musikalske Sans har ikke gjort Udviklingen i den øvrige kultiverede Verden med[1].

Indtil det sidste Slægtled har Tvesangen i den Form, vi har lært at kende, helt havt Magten paa Island. Overalt, hvor det gik højtideligt eller festligt til, var den til Huse, i Kirken ved Gudstjenesten som ude i Livet ved Bryllupper, Barselgilder og andre glade Sammenkomster. En god Sanger med Tvesangs-Dygtighed var altid en søgt Mand, ofte fandtes han blandt Spidserne paa Øen. En bekendt Tvesanger var Bjarne Thorarensen, Amtmand paa Nordlandet, tillige en af Islands mest begavede Digtere (død i Fyrrerne); fra den senere Tid nævnes Sysselmand Laurus Blöndal, i Hunavatn-Syssel paa Nordlandet, Hovedet for en hel Slægt af Tvesangere. Ogsaa Præsterne gav sig ofte af med denne Kunst. For ikke længe siden forekom det ikke saa sjældent, at Præsten ved Gudstjenesten i Kirken selv udførte sit Tvesangs-Parti til Menighedens Salmesang, dog i Almindelighed først efter at Prædikenen var til Ende — det gjaldt om ikke at slide paa Røsten!

Nu, ved Begyndelsen af det 20de Aarhundrede, er dog Tvesangens Dage omme. Samfærdselsmidlernes Udvikling har efterhaanden rykket den fjerne Ø nærmere til Kulturen, og i musikalsk Henseende er Landet i Færd med at tage Plads i den almindelig europæiske Koncert. Store Forandringer er der sket siden Midten af det 19de Aarhundrede. Nu er Nodekendskab temmelig almindelig udbredt, Udgivelsen af Sangbøger og Koralbøger vidner om stigende Fremskridt

[1] Just som denne Artikel skal gaa i Trykken, har Forf. gennem Komponisten Chr. Sinding faaet en Meddelelse fra den portugisiske Musiker José Vianna da Motta, hvorefter Kvint-Sangen ogsaa skulde findes paa sine Steder i Portugal. Meddelelsen lyder i al sin Kortfattethed saaledes: »I den portugisiske Provins Alemtejo synges ofte i Kvinter«. Hr. da Motta kender dog kun af Omtale til Sagen, saa at der foreløbig ikke kan oplyses mere.

og Kultur — Navnene Justitiarius Magnus Stephensen, Lensmand Ari Sæmundsen, Organisterne Pjetur Gudjonsson og Jonas Helgason maa i denne Forbindelse nævnes med Hæder. Et Udslag af nyere Tiders Indflydelse er Oprettelsen af forskellige Sangforeninger — den første i Akureyri 1863 —, der synger flerstemmigt paa moderne Vis. Alt dette fører Smagen ind paa helt andre Baner, og den gamle, nedarvede Tvesang trænges mere og mere tilbage. Rigtig trives den endnu kun paa enkelte Steder af Landet, deriblandt især i det før nævnte Hunavatn-Syssel. Nulevende Islændere vender sig fra den, vil ikke rigtig kendes ved den. De synes mere og mere at slutte sig til den Definition, som Magnus Stephensen i sit før nævnte Skrift gav af Tvesangen, naar han kaldte den »En mod alle rette Regler anstødende Art af accorderende Bassang.«

»Tvísöngur« er derfor dømt til at forsvinde. Med den vil tillige de sidste Rester af en interessant Fortidslevning gaa til Grunde. Island vil glide med i den almindelige Kulturstrøm, blande sig i Mængden, tabe sit Særpræg. Og Tvesangen vil i enkelte Afskrifter staa som et mærkeligt Minde fra længst henfarne Dage, fra en Tid, da Island paa Musikens Omraade ikke blot var sig selv, men tillige sig selv nok.

DL
1
N6
1899

Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie

PLEASE DO NOT REMOVE
SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY